

**O.R. Soltanowa, O.A. Kokanowa, J.S. Sopyýew,
I.G.Gurbanow**

FITOTERAPIÝA

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

**Aşgabat
“Ylym” neşirýaty
2012**

UOK 615.1/.3:378

S 57

Soltanowa O.R. we başg.

S 57 **Fitoterapiýa.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: “Ylym” neşirýaty, 2012.– 296 sah.

“Fitoterapiýa” okuw kitaby ýazylanda Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň “Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri” atly kitaby esas edilip alyndy.

Bu okuw kitabynda keselleri bejermekde hem-de olaryň önüni almakda derman ösümlikleriniň we olaryň serişdeleriniň ulanylyşy barada maglumatlar berilýär.

Okuw kitaby talyplar, lukmançylykdaky ylmy we amaly hünärmenler, şeýle-de giň okyjylar köpçüligi üçin uly gollanma bolar.

TDKP № 57, 2012

KBK 53.52 ýa 73

© Soltanowa O.R. we başg., 2012.

© “Ylym” neşirýaty, 2012.

**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY

TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,
Baýdagyň belentdir dünýäň öňünde.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

Gaytalama:

Halkyň guran Baky beýik binasy,
Berkarar döwletim, jigerim-janym.
Başlaryň täji sen, diller senasy,
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

GIRIŞ

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletimiziň Hormatly Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýokary okuw mekdeplerini hakyky ylym ojagyna öwürmekligiň, okuw kitaplarydyr usuly gollanmalaryň hilini ýokarlandyrmagyň zerurlygy barada aýdan pähim-parasadyndan ruhlanan Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň farmasiýa kafedrasynyň tarapyndan halkymyzyň baş saglygyny gorajak, kärine ussat, başarjaň, ilhalar dermançylyk hünärmenlerini taýýarlap ýetişdirmek üçin dermançylyk ulgamynyň wajyp ugurlarynyň biri bolan “Fitoterapiýa” dersi boýunça türkmen dilinde “Fitoterapiýa” atly okuw kitaby ýazylyp taýýarlanylady.

Güneşli ölkämiz diňe bir ýerasty baýlyklaryň mesgeni bolman, eýsem onuň gadymy we baý ösümlük dünýäsi bolup, bu toprak egsilmez bir hazynadyr.

Türkmen milli saglygy goraýşynyň esaslary Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary”, “Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy”, “Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri”, “Türkmenistan – melhemler mekany” atly ýol-ýörelgelerinde giňden açylyp görkezilýär. Kitap ýazylanda Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri” kitaby esas edilip alyndy. Olarda türkmen milli lukmançylyk ulgamynyň geçmişini we geljegini öwrenmegiň ýollary beýan edilýär. Bu döwlet derejesindäki wajyp çäreler biziň ýurdumyzda fitoterapiýanyň ösmegine getirýär. Biziň ölkämizdäki dermanlyk ösümlükleriniň bejerijilik häsiýeti has-da ýokarydyr. Sebäbi tebigatyň baý açylyp duran güneşi ösümlüklerde biologiki işjeň maddalarynyň örän köp mukdarda jemlenmegini üpjün edýär. Biziň döwletimiziň saglygy goraýşy pudagynda ösümlükler bilen bejermegiň geljegi örän uludyr. Türkmenistanyň şertlerinde ösýän dermanlyk

ösümlikleri özleriniň köpdürlüligi hem-de ylmy tarapdan doly öwrenil-medikligi bilen tapawutlanýar.

Häzirki döwürde ösümlikden alynýan dermanlara we olaryň kömegi bilen bejergileri amala aşyrmaga bolan ylmy gyzyklanmalar has-da artyp başlady. Bu ýagdaýy birnäçe tarapdan düşündirmek mümkin. Soňky döwürlerde emeli derman serişdelerine uly üns berilmek bilen ösümliklerden ýasalýan derman serişdeleriniň birnäçe artykmaçlygy ýüze çykaryldy. Olaryň ilkinjileriniň biri hem ösümlük derman serişdeleriniň zäherlilik derejesiniň örän pesdigi ýa-da asla ýoklugydyr. Ikinjiden hem, häzirki zaman lukmançylyk ylmynyň wajyp meseleleri bolup duran howply çiş, ýürek we gan-damar, örgünli hem-de wirusly keselleriniň doly bejeriş usullarynyň tapylmandygy bilen düşündirseň bolar. Olara bolan ylmy gyzyklanma adamlaryň örän irki döwürlerden bäri ösümlikleriň keselleri bejeriş häsiýetlerine bolan çuňňur ynamlary bilen hem baglanyşyklydyr.

Mundan başga-da lukmançylyk ylmynda keselleri ir anyklamaklyga we önüni almaklyga köp üns berilýär. Ösümliklerden alynýan dermanlar hem keseliň irki döwründe peýdalanylanda has-da netijeli bolýar.

Häzirki zaman lukmançylygynyň wajyp meselesi bolup duran käbir keselleriň bejeriliş usulynyň derman ösümliklerinden tapylmak mümkinçiligi örän ýokarydyr. Olaryň gymmatynyň hem emeli ýol bilen alnan derman serişdelerinden arzan düşýändigini göz önünde tutsak, onda olar bilen gyzyklanmanyň ykdysady taraplarynyň bardygy hem aýdyň görünýär.

Bu okuw kitabyňyň ýazylmagynyň esasy maksady hem ýurdu-myzyň lukmanlarynyň, talyplarynyň hem-de alymlarynyň şeýle dermanlara bolan isleglerini kanagatlandyrmak, şeýle ylmy ugruň ösüşine belli bir derejede goşant goşmakdyr.

Okuw kitabyňyň esasy maksady Türkmenistanyň Döwlet lukmançylyk uniwersitetiniň farmasewtika fakultetiniň talyplarynyň fitoterapiýa ugry boýunça bilim derejelerini häzirki döwürüň art-dyrylan talabyna laýyk getirmekdir. Şonuň üçin bu kitapda diňe bir köpsanly ylmy çeşmeleri ulanmak bilen çäklenmän, onda türkmen halk lukmançylygynyň maglumatlary hem giňden peýdalanyldy. Bu okuw kitabyňyň neşir edilip, talyplar köpçüligine ýetirilmegi olaryň döwrebap bilim almaklaryna we ýurdumyzdaky amala aşyrylýan “Saglyk” döwlet maksatnamasynyň durmuşa ornaşdyrylmagyna belli bir derejede ýardam berer diýip hasaplamak bolar.

I bap. FITOTERAPIÝA WE DERMAN ÖSÜMLIK ÇIG MALLARY BARADA

1.1. Fitoterapiýa hakynda

Berkarar döwletiň bagtyýarlyk döwründe parasatly türkmen halkynyň her bir durmuşynda Hormatly Prezidentimiziň “Döwlet adam üçindir” diýen ýörelgesi ýatandyr we ol, ilkinji nobatda, ynsanyň iň bir gymmatly zady, genji-hazynasy we altyn täji bolan saglygyna degişlidir. Bu bolsa biziň ýurdumyzda ynsan saglygy baradaky aladanyň döwlet derejesine göterilendigine şaýatlyk edýär.

Ynsan saglygyny goramakda köp usullar we serişdeler ulanylýar. Bu ugurda tebigatyň derman ösümliklerini we olardan alynýan serişdeleri ulanmak gadymy döwürlerden bäri asyrlarboýy dowam edip gelýär. Keselleri tebigy serişdeleriň kömegi bilen bejermek usuly beýleki usullardan özüniň käbir artykmaçlygy bilen tapawutlanýar. Egerde gadymy ylmy çeşmelere ser salsak, onda lukmançylyk ylmynyň tebigata golaý durmak baradaky ylymdygyna doly göz ýetirýäris. Bu ýerde türkmenleriň adam tebigata näçe ýakyn boldugyça, onuň şonçada öz derdiniň emini aňsat tapýandygyny ýa-da ata-babalarymyzyň her hili ösümlikleri, otlary Allatagalanyň özleriniň saglygy üçin dörden dermanlary hökmünde kabul edip, olardan peýdalanmalydyklaryny belleýändiglerini hökmany suratda ýatlamalydyrys.

Keselleri tebigatdaky ösümlük serişdeleri bilen bejermekligi amala aşyrýan ugur “*fitoterapiýa*” (“*fito*” – ösümlük, “*terapiýa*” – bejergi) diýlip atlandyrylýar. Bu ugruň beýleki bejergi ugurlardan tapawutlanýan häsiýetnamalary bar. Ilki bilen, olaryň adamzat tebigatyna golaý bolmaklygydyr, şonuň netijesinde hem olaryň täsiri oňaly,

ýumşak we uzak wagtlaýyndyr. Olarda goşmaça ýaramaz täsirleriň ýüze çykmagy selçen duş gelýär. Şonuň üçin-de derman ösümlüklerini iýmit siňdiriş, dem alyş, ýürek, gan-damar ulgamlarynyň dowamly kesellerinde, bagyr we öt akar, peşew we jyns ýollarynyň, käbir endokrin mázleriniň, şonuň ýaly-da köpsanly deri, nerw, daýanç-he-reket ulgamlarynyň kesellerinde ulanmak maslahat berilýär. Şol bir wagtyň özünde derman ösümlükleriniň örän güýçli serişdelerdigini unutmaly däl. Şonuň üçin aýry-aýry ýagdaýlarda olary örän ägä ulanmak zerur. Bu ýagdaýlara mysal edip, howply çiş keselleriniň dürli görnüşlerini, ýaralaryň iriňleme ýagdaýlaryny, ýokanç we ruh kesellerini, inçekeseli, dowamly geçýän keselleriň ýitileşme döwürlerini (meselem, demgysmanyň tutgaý döwrüni), bäbeklikdäki keselleri görkezmek bolar.

Tebigy serişdeler bilen bejergiler amala aşyrylanda olaryň bir-näçe ýönekeýje kada-kanunlaryny göz önünde tutmak zerur:

1) bejergini ýönekeý, ýagny güýçli täsiri bolmadyk ösümlükleriň kömegi bilen başlamak talap edilýär, mysal üçin, fitoterapiya bilen bejermeli diýlip anyklanan aşgazan we içege ýollarynyň kesellerini, ilki bilen, güýçli täsir edýän belladonadan däl-de, eýsem çopantelpekden başlamalydyr;

2) her bir ulanylýan ösümlükleri öz düzüminde bar bolan hemme maddalary toplumlaýyn ulanmak maslahat berilýär. Şol bir wagtda bu kada ösümlüklerden arassalanyp ýa-da barlaghanalarda sintezlenip alnan maddalary ulanylmaga garşy gitmeýär;

3) çylşyrymly ösümlük düzümlerini ulanmaklyga ägä çemeleşmeli, köplenç, ulanylýan ösümlükleri iki-üçden, ýagny birinjisi – esasy ösümlük, ikinjisi bolsa (kadadan çykma hökmünde iki bolup hem biler) deňagramlaşdyryjy (köplenç, efir ýagyny saklaýjylar alynýar) we üçünji ösümlük umumylaşdyryjy häsiýetli bolan dermanlar ulanylýar;

4) fitoterapiýanyň uzak wagtlap, azyndan 3-4 hepdeläp ulanylmagy ýerliklidir. Birnäçe lukmanlaryň pikirlerine görä, fitoterapiýanyň seýrek duş gelýän şowsuzlyklarynyň esasy sebäpleriniň biri hem şu kadanyň ýerine ýetirilmezligi bolup durýar.

Fitoterapiýanyň kömegi bilen dowamly keselleriň uzak wagtlap bejerilmegi sebäpli, keselliniň gowulanmagynyň alamatlaryny ýüze çykarmakda belli bir kynçylyk döreýär. Wagtyň köp geçmegi sebäpli

näsagyň özüni gowulandym diýen pikire uýmagy mümkin ýa-da tiz gutulmagyna howlukmak hadysalary hem ýygy duş gelýär. Bu meseläniň çözgüdini hem fitoterapiýanyň öz toplan görkezijilerini ylmy esasyda işläp düzmek bilen hem-de olary geçirilen bejerginiň netijesini ýüze çykarmak üçin ulanyň bolar.

Fitoterapiýada ulanylýan serişdeler özläriniň alnyş tilsimatlary, arassaçylyk derejeleri we ulanylyş usullary boýunça birnäçe toparlara şertleýin bölünendir. Olar, köplenç ýagdaýlarda, şeýle serişdeleriň häsiýetnamalary bilen baglanyşyklydyr.

Fitoterapiýanyň nukdaýnazary bilen ösümlüklerden alnan dermanlar alnyşy we arassaçylygy boýunça üç topara bölünýär:

1. Galen serişdeleri. Bu topara tutuş ösümlük, ösümligiň bölekleri (ýapragy, baldagy, güli, köki, miwesi we ş.m.), olaryň ter we guradylan görnüşleriniň garyndylary, dermanlyk ösümlükleriň şireleri we süýtleri, olardan alnan dürli görnüşli erginler (suwly, spirtli, spirt-suwly, spirt-efirli, ýagly, gliserinli we ş.m.), infuz, tinktur, ekstrakt, mase-rat, intrakt we ş.m. görnüşleri, häzirki zaman esasyda alnan görnüşler: dispergiler, noguljyklar, hamyrlar we ş.m. degişlidir. Ösümlükden alynýan derman serişdeleriniň bu görnüşleriniň umumy häsiýetnamasy bolup, olar köpdürli himiki gurluşly, şeýle-de biologiki täsirleriniň dürlüligi bilen tapawutlanýan maddalary saklaýarlar.

Bu maddalaryň mukdary we olaryň gatnaşygy erginde ulanylan gysyp çykaryjynyň (ekstraktyň) häsiýetine bagly bolýar. Bu görnüşli dermanlaryň düzümünde goşmaça maddalar bolan pektinler, pet, organiki turşular, nemler, boýaglar, saponinler, organiki däl duzlar, mikroelementler we ş.m. hem bolýar.

Galen serişdeleriniň birinji umumy häsiýetnamasyndan ikinji aýratynlyklar hem gelip çykýar, ýagny olar tebigaty boýunça iki täsirli maddalaryň garyndysyndan ybaratdyr, birinjiden, dürli biologiki täsirli işeň maddalaryň we ikinjiden, köpsanly goşmaça önümleriň garyndysyndan durýar. Bu serişdeleriň düzümünde goşmaça maddalaryň bolmaklygyna biofarmasewtiki nukdaýnazaryndan hem baha berip bolýar.

Galen serişdeleriniň ýene-de bir aýratynlyklarynyň biri bolsa olaryň, köplenç, içmek usuly bilen ulanylmagydyr. Bu bolsa olaryň täsirleriniň we bejeriji netijesiniň haýal ýüze çykmagyna getirýär.

Galen serişdeleriniň umumy häsiýetnamasyna olaryň düzümindäki biologiki işjeň maddalarynyň mukdary we hilleri, ösümlikleriň ýygnalan wagtyna, ösüş döwürlerine, howa şertlerine we topragyň ýagdaýyna baglylykda üýtgäp durýandygy hem degişlidir.

2. Nowogalen serişdeler. Bu serişdelere dermanlyk ösümlüklerinden we gerekmejek goşmaça garyndylardan arassalanyp alnan biologiki işjeň maddalar degişlidir. Bu derman görnüşleriniň himiki gurluşlary (alkaloidler, glikozidler, flavanoidler we ş.m.) kesgitli bolýar. Netijede bolsa olaryň himiki, fiziko-himiki we biologiki ölçegleri – standartlary anyklanan bolup, olar takyk möçberlere bölünendir. Olary diňe peroral däl, eýsem parenteral görnüşde-de ulanyp bolýar.

3. Derman maddasy ösümlüklerinden aýrylyp alnan aýratyn ýeke-täk maddadan ybarat bolan serişdelerdir. Bu maddanyň himiki gurluşy, fiziki-himiki häsiýetleri doly anyklanýar. Häzirki zaman biofarmasewtiki önümçiliginde şeýle derman serişdeleri alnanda ilki olary ösümlükden almak bilen, soňra bolsa onuň öndürilmegi himiki sintezlenme usuly bilen ýola goýulýar.

Lukmançylykda fitoterapewtiki serişdeler özleriniň ulanylyşy boýunça hem üç topara bölünýär:

1. Olaryň arassa görnüşde ulanylyşynda bejergi diňe fitoterapewtiki serişdeler bilen geçirilýär. Bejerginiň bu görnüşü fitopreparatlar bilen bejerilmäge amatly diýlip hasap edilen näsaglarda geçirilýär.

2. Olaryň garyşyk görnüşde ulanylyşy. Fitoterapewtiki serişdeleriň bu usul bilen ulanylyşy öz gezeginde hem üç görnüşde bolýar. Olaryň birinjisinde miksturalary taýýarlamagyň esasy hökmünde käbir galen serişdeleri ulanylýar. Üsgülewüğe garşy, gakylyk gopduryjy, rahatlandyryjy miksturalaryň taýýarlanmagy fitoterapewtiki serişdeleriniň ulanylmagynyň şu görnüşine degişlidir.

Ikinji görnüşinde galen serişdeleri miksturalaryň düzüminde esasy ýa-da goşmaça häsiýetli serişde hökmünde ulanylýar.

Üçünji görnüşinde olar netijeli geçýän beýleki bejergi dermanlarynyň mukdarlaryny peseltmek üçin ýa-da himioterapewtiki serişdeleriniň zäherlilik derejelerini peseltmek maksady bilen “Orun tutma” terapiya hökmünde ulanylýar. Meselem, bronh demgysmasynda kortikosteroidleriň uzak wagtlap bejerilýän gipertoniya keselinde sinteti-

ki antigipertenziw dermanlarynyň mukdaryny peseltmek üçin fitoterapewtiki serişdeler ulanylyp bilner.

3. Fitoterapewtiki serişdeleriň goltgy beriji hökmünde ulanylmagy köpsanly ýurtlarda giňden ýaýrandyr. Şol sanda biziň ýurdumyzda hem soňky ýyllarda fitoterapiýanyň şu görnüşi çalt ösýär. Bejerginiň bu görnüşini haçan-da näsag keseliň agyr ýiti döwründen halas bolanyndan soňra (aşgazanyň baş keseli, bronh demgysmasy, sistit, pielit, gipertoniýa keseli) goltgy beriji, gurplandyryjy çäre hökmünde ulanylýarlar.

Häzirki zaman lukmançylygynda ulanylýan fitoterapiýanyň birnäçe artykmaçlyklary we olar bilen baglanyşykly ýetmezçilikleri hem bar.

Fitoterapiýanyň artykmaç taraplarynyň iň ilkinjisine olaryň zäherlilik derejesiniň seýrek bolýandygy we häsiýetleri boýunça ýeňil ýa-da duýulman geçýändigini deňeşdir. Ösümlüklerden alynýan derman serişdeleriniň sintetiki derman serişdelerinden zäherlilik derejesiniň pes bolmalydygynyň esasy sebäbi olaryň ösümlük hem bolsa janly bedenlerden alynýandyklary bolup durýar.

Ikinjiden hem, fitoterapewtiki serişdeler özüniň arzanlygy we olar bilen geçirilýän bejergileriň hem amatly düşýändigini bilen tapawutlanýarlar.

Fitoterapewtiki serişdeler bilen bejermeklik örän ýeňil ýola goýulýar, hatda ony öý şertlerinde hem aňsatlyk bilen amala aşyryp bolar.

Häzirki zaman lukmançylygynda fitoterapiýanyň ähmiýetini dolulygynda görkezme üçin ony amaly lukmançylykda ornaşdyrmak bilen baglylykdaky töwekgelçilikler barada hem durup geçmelidir. Şu nukdaýnazardan derman ösümlüklerindäki we olardan alynýan derman serişdelerindäki işjeň maddalaryň köpdürli bolmagy olaryň bejeriş netijelerini biraz soň ýüze çykarýar.

Şonuň ýaly-da häzirki zaman lukmançylygynda zäherli ösümlükleriň sanawynda 15-20 sany ösümlükden köp getirilenok. Olaryň bu mukdary indi köp ýyllaryň dowamynda üýtgeşsiz galýar. Munuň bolsa sanawa girmedik ösümlükleriň zäherlilik derejesi barada ýalňyş düşüňjä getirmegi mümkin. Bu ýagdaý bolsa fitoterapewtiki

ösümlükleriň zäherlilikini baradaky hüşgärliğin peselmegine getirýär. Ylmy lukmançylykda ösümlükleriň zäherlilikini az öwrenilen meseledir.

İň soňunda hem fitoterapiya bilen aşa gyzylanyp, keseliň bejerilýän döwrüniň duşdan geçirilmegi mümkin. Bu bolsa umumy terapewtiki bejerilişiniň mümkinçiliginiň peselmegine ýa-da doly aýrylmagyna getirip biler.

Şulary göz önünde tutmak bilen fitoterapiýany üstünlikli amala aşyrmagyň birnäçe şertlerini bellemelidir.

Fitoterapiya özüniň häsiýeti boýunça birnäçe ylmy ugurlardan jemlenendir. Şonuň üçin hem ony ulanýan lukmanyň şu aşakdaky ugurlar: dermanlyk otlaryň botanikasy, olaryň düzüminde saklanýan biologiki işjeň maddalaryň (alkaloidleriň, glikozidleriň, flavanoidleriň, kumarinleriň, efir ýaglarynyň we ş.m.) himiki, fiziko-himiki häsiýetleri, fitoterapewtiki serişdeleriniň taýýarlanylş tilsimatlary, bu serişdeleriň farmakologiki we terapewtiki täsirleri, fitoterapiya bilen bejerilýän keselleriň anyklanylşy we klinikasy, näsagyň keselleriniň görnüşleri boýunça düşüňjesi bolmalydyr. Bu talaplary ýerine ýetirmek fitoterapiýany amala aşyrmak üçin hökmany şertdir.

Häzirki zaman lukmançylygynda fitoterapiýany we dermanlyk ösümlüklerini gözlemek esasy çözümleli ylmy meseleleriň biri bolup durýar.

Adamyň saglygyny gorap saklamak we bejermek üçin derman ösümlüklerini teklipl etmek fitoterapiýanyň ylmy esaslaryny tutmak hem-de fitoterapewtiki serişdeleriň bejeriş täsirlerini takyk ylmy tarapdan öwrenmek bilen baglydyr. Bu tarapdan dürli çeşmelerden, ýagny lukmanlardan, botaniklerden, tebiplerden, sosiologlardan, dini wekillerden, halk arasyndaky öwrenijilerden alnan maglumatlar ylmy tarapdan derňelmelidir. Köplenç, bu alnan maglumatlarda nätakyklyklara we garşylyklara duş gelinýär.

Bu maglumatlaryň ylmy tarapdan öwrenilmegi özüniň göwrümi boýunça uly, geçirilişi boýunça kyn, ykdysady tarapdan gymmat ylmy-barlag işleriň geçirilmegini talap edýär.

Derman ösümlüklerinden alynýan serişdeleriň peýdaly täsiri bar bolsa, onda daşary ýurtdaky hünärmenleriň ylmy tejribelerinde bol-

şy ýaly, alynýan dermanlyk maddanyň her bir tapgyry farmakologiki barlaglar bilen seljerilýär.

1.2. Derman ösümlüklerinde saklanýan biologiki işjeň maddalar

Häzirki wagtda lukmançylyk amalyýetinde ulanylýan derman ösümlükleriniň köp görnüşleriniň bejeriş täsiri olaryň düzümindäki biologiki işjeň maddalar, adam bedenlerindäki haýsam bolsa bir biologiki täsir boýunça anyklanýar. Bu täsir ediji biologiki işjeň maddalar dürli düzümlü bolup, himiki birleşmeleriň dürli toparlaryna degişlidir.

Alkaloidler çylşyrymly azot saklaýan tebigy birleşmeler bolup, dürli himiki gurluşlara eýedir. Olar ösümlük çig mallarynda esas we duz görnüşinde bolup biler. Bu maddalaryň atlary “*alkali*” sözünden (aşgar) we grek sözünden “*eýdos*” (meñzeş), ýagny aşgara meñzeş diýmegi aňladýar.

Tirýek manyda ilkinji açylan alkaloid morfin diýlip atlandyryldy. Bu grek hudaýynyň ogly Morfeýiň hatyrasyna dakylady. Soňra dürli derman ösümlüklerinde şuna meñzeş ýokary işjeň birleşmeler bölünip alyndy. Olardan strihnin, brusin, kofein, nikotin, hinin, atropin we ş.m. Bu alkaloidler häzirki wagtda lukmançylyk amalynda esasy dermançylyk bejeriş serişdeler hökmünde üstünlikli ulanylyp gelinýär. Alkaloidleri saklaýan derman preparatlary bedenlerdäki fiziologiki hadysalary sazlaşdyrmakda we kesel bejermekde esasy orny tutýar.

Alkaloidleriň farmakologiki täsirliligi diýseň giň. Olaryň giň spektr täsiri bar. Meselem, MNU-ny trankwilizirleýji we sazlaşdyryjy, gipertenziw we gipotenziw, ýürek-damar ulgama damar daraldyjy we giňeldiji täsirleri bardyr.

Mediator ulgamyna dürli täsir ýetirmek, daýanç ulgamyny dolandyrmak işi we ş.m. degişlidir.

Ösümlük dünýäsiniň ummasyz topary alkaloid saklanýan ösümlüklerdir (belladonna, birýyllyk burç, sekurinega, borjak, çay, maňyrsak we ş.m.). Bu ösümlükler dürli bejeriş häsiýeti ýüze çykyryp, derman serişdelerini alnyş senagatynda giňden ulanylýar. Bu maddalaryň ösümlüklerdäki mukdary howa şertleri, ýygňalan wagty

we onuň ösdürilip ýetişdirilişiniň mahsuslygy bilen baglanyşyklydyr. Adatça, ösümliklerdäki alkaloidleriň mukdary güllände we miwelände köp bolýar. Olar gaty az mukdarda saklanýar, ösümlük çig malynyň gury agramynyň 2-3%-e çenlisi bolýar.

Glikozidler azotsyz tebigy birleşmeleriň uly topary bolup, olaryň molekulararynyň gantly bölegi glikondan we gantsyz bölegi aglikondan ybaratdyr. Glikozidler, alkaloidlerden tapawutlylykda, ösümlük enzimleriniň özara täsiriniň netijesinde we beýleki fiziki faktorlaryň täsirinde basym dargaýar. Şol sebäpli bu ösümlükler bejeriş täsirini ýitirýär.

Glikozidleri saklaýan derman ösümlükleri ýygnalanda bu ýagdaý göz önünde tutulyp, çig maly tiz guratmaly we saklananda çyg çekmäge mümkinçilik bermeli däl. Şeýle edilende enzimleriň täsirli-ligi peselýär.

Lukmançylyk amalynda glikozidleriň şu toparlary: ýürek glikozidleri, antroglukozidler, saponinler, aý maddalar, flavanoid glikozidleri we ş.m. ulanylýar. İçinde has uly ähmiýetlisi ýürek glikozidleri hasaplanýar. Häzirki wagta çenli ähli serişdeleriň arasynda ýürek-damar kesellerinde ulanylýan ösümlük preparatlary uly topary emele getirýär. Düzümünde ýürek glikozidlerini saklaýan derman ösümlüklerine digitalisiň dürli görnüşleri, landyş, ýazky adonisi, kendir we ş.m. degişlidir. Esasan hem, bu ösümlükleriň ýürek-damar kesellerini bejermekde uly ähmiýeti bar. Ýürek glikozidlerini saklaýan ösümlükleriň zäherli täsiriniň bolmagy sebäpli beden üçin howply hasaplanýar. Olar steroid gurluşly bolup, gormonlara has ýakyndyr.

Lukmançylyk amalynda has giň ulanylýan gowşadyjy täsiri ýüze çykarýan glikozidlere antroglukozidler diýilýär. Olar gara tikende, ýşgynda, senaýmekgede, saburda we beýleki ösümlüklerde saklanýar. Antroglukozidler az zäherlidir, saklananda bolsa durnuklydyr we köplenç, olar gyzyly, mämişi reňkler bilen reňklenendir.

Käbir ösümlükler düzüminde aý glikozidleri saklaýar. Olar lukmançylyk amalynda işdäaçyý hökmünde ulanylýar. Aý glikozidler aý ýowşanda, goreçawkada (ýer bahasy), tozgada, altyn güldä we ş.m. saklanýar. Aý maddalar aşgazanyň, içegäniň tolkun şekilli ýygrylmasyna täsir edýär, aşgazan şiresiniň bölünip çykmagyny güýçlendirýär we iýmitiň gowy siňdirilmegini üpjün edýär.

Glikozidleriň ýene-de bir görnüşleri saponinlerdir. Olar köp dürli ösümlüklerde saklanýar. Saponinler 70-e golaý ösümlük maşgalalarynda tapyldy. Olaryň arasynda myhak ýa-da çüýtiken, gwozdikalylar we nowruzgüllüler maşgalalary birinji ýerde durýar.

Saponin saklanýan ösümlükler lukmançylyk amalynda gakylyk gopduryjy (istodyň köki, sinýuha, perwoswet), peşew kowujy (böwrek çay), öt kowujy (sarygülüň oty) serişdeler hökmünde ulanylýar. Käbir saponinler gan basyşy peseldiji, gaýtardyjy we derlediji täsirleri ýüze çykarýar.

Soňky döwürde flavanoid glikozidleriniň ähmiýeti uly. Bu ösümlükleriň atlary sary reňki aňladýar diýmekdir. Olar fenol birleşmelerine degişlidir. Flawanoid glikozidleriň käbiri P witamin täsirliigi, bakteriosid we öt kowujy täsirleri ýüze çykarýar. Mundan başga-da bedenden radioişjeň maddalaryň çykarylmagyny üpjün edýär.

Kumarinler we furokumarinler. Bu maddalar ösümlüklerde arassa görnüşde ýa-da gant bilen glikozid görnüşinde bolup biler. Bu birleşmeler suwda kyn ereýärler we ýagtylyga durnuksyzdyrlar. Kumarinler, köplenç, ösümlükleriň saýawanlylar, kösükliler, rutalar maşgalalarynda duş gelýär. Şeýle hem olar kökde we miwesinde ýygnanýarlar. Ösümlük dünýäsinde 150-den köprägi kumarin saklanýan derman ösümlükleri bolup, olaryň lukmançylyk amaly üçin has amatlysy furokumarinler hasaplanýar. Olaryň köpüsi dürli farmakologiki täsirleri yüze çykarýarlar. Meselem, käbirleri damar giňeldiji, spazmolitiki, beýlekileri estrogenler ýaly howply çiş keseline garşy, fotosensibilizirleýji täsiri ýüze çykarýarlar.

Efir ýaglary hoşboý (özboluşly) ysly, ýeňil uçýan maddalar bolup, ösümlükleriň dürli böleklerinde tapylandyr. Esasan hem, ol ösümlükleriň güllerinde, ýapragynda we miwesinde köp duş gelýär. Efir ýaglary ösümlük çig malyndan gyzgyn suw ýa-da bug bilen aňsat kowulýar.

Bu maddalar daşky görnüşi boýunça ýaglara meňzeş bolsa-da, olar himiki gurluşy boýunça ýaglaryň toparyna degişli däldir. Olar terpenoidleriň dürli garyndylary we terpenlere meňzeş maddalar hasaplanýarlar.

Häzirki wagtda 2000-e golaý efir ýaglaryny saklaýan derman ösümlükleri bar. Meselem, olara narpyz, pişik oty, ýakymlyja, melissa,

ajy ýowşan, bidenek, şibit we ş.m. degişlidir. Ösümlüklerde efir ýaglarynyň mukdary käbir sebäplere baglydyr: ösümlük görnüşiniň biologiki ösüşiniň aýratynlygyna, howa şertlerine bagly bolup, ol ösümlük çig malynyň gury agramynyň 18-20% gabat gelýär (2-3%).

Efir ýaglarynyň farmakologiki häsiýetleriniň has mahsuslary alawlama, mikroba, wirusa, gurçuga garşy täsiri ýüze çykarmagydyr. Mundan başga-da käbir efir ýaglary ýürek-damar ulgamynyň, merkezi nerw ulgamynyň (MNU) işine täsir edip, sazlaşdyryjy, trankwilizirleýji we agyry aýryjy täsiri, gan basyşy peseldiji, kelle beýniniň, ýüregiň damarlaryny giňeldiji täsiri ýüze çykarýarlar.

Mundan başga-da ösümlük efir ýaglarynyň gakylyk gopduryjy, üsgülewügi rahatlandyryjy häsiýetleri bellidir. Olaryň dem alşy gyjyndyryjy, aşgazan içegäniň işini sazlaşdyryjy häsiýetleri bar.

Ösümlük efir ýaglary himiko-dermançylyk senagatynda dermanlaryň tagamyny, ysyny üýtgetmekde we gowulandyrmakda (bägül, narpyz, kinza ýagy we beýlekiler) iýmit, likýor-çakyr önümçiliginde içgileri taýýarlamakda ulanylýar.

Efir ýaglarynyň düzümi kislorodyň we çyglylygyň täsirinde üýtgemegi mümkin. Olaryň käbir düzüm bölekleri okislenýär we şol ýagdaýda olar ysyny ýitirýär. Ýagtylyk olaryň reňkini we ysny üýtgedýär. Şol sebäpli olar saklananda, gaplananda, ýygnalanda, işlenende we olardan derman serişdeleri taýýarlananda görkezilen düzgünleri berjaý etmeli. Sakyzlar himiki gurluşy boýunça efir ýaglaryna meňzeş bolup, olar efir ýaglary bilen bilelikde ösümlüklerde duş gelýär. Olar hoşboý ysly, eliňe ýelmeşegen goýy erginlerdir. Uzak wagtlap guramaýan sakyzlara balzamlar diýilýär. Köp sakyzlar pürli agaçlarda, ak gaýyň agajynyň (ak gaýyň agajynyň) pyntygynda, yşgynyň kökünde we ş.m. saklanýar. Köp ösümlükleriň sakyzlary bejeriş häsiýeti, esasan, bakterisid gurçuga garşy täsiri ýüze çykarýar. Lukmançylyk amalynda sakyzlar ýelimleri, tinkturalary taýýarlamakda ulanylýar. Kähalatda olar gowşadyjy serişde hökmünde ulanylýar. Sosnanyň sakzy ýara bitiriji ýelim kleolyň düzümine girýär.

Eý maddalary. Bu maddalar tanidleriň toparyna degişli bolup, olar öz adyny deri eýlemekden, ýagny olary suw geçirmez ýaly etmekden alyp gaýdýar. Bu maksat üçin dub agajynyň gabygy ula-

nylypdyr. Şol sebäpli derini işlemek – eýlemek diýlipdir, gabykdaky madda bolsa eý maddalary diýlipdir.

Eý maddalar köp atomly fenollaryň önümleri bolup, ösümlüklerde duş gelýär. Bu maddalar ösümligiň dürli agzalarynda, meselem, agaçlaryň we gyrymsy agaçlaryň agaçlaşan böleginde we gabygynda, oňjmak ösümlükleriň kökünde we porrugynda (dub, ak gaýyň agajy, çeremuha, sarygül, aý ýowşan, ýşgyn, çernika, tanasetum) ýygnanýar.

Eý maddalary az zäherlidir. Käbir ösümlükler köp tanidleri saklaýanlar, olar örtüji, bakteriosid serişde hökmünde aşgazan-ıçege keselerinde, bokurdak çaykamakda we ş.m. ulanylýar.

Eý maddalaryň alawlama garşy täsiri tanidleriň protein maddalary bilen birleşip, nemli bardada goraýjy gatlagyň emele getirilmegine we alawlama hadysasynyň togtadylmagyna esaslanandyr.

Ýanyklara, kesilen ýere, ýara tanidler çalyňa, protein lagtalanyp goraýjy barda emele gelýär. Şol sebäpli olar ýerli gan saklaýjy, alawlama garşy serişdeler hökmünde ulanylýar. Mundan başga-da tanidler agyr metallar we alkaloidler bilen zäherlenmede-de ulanylýar.

Eý maddalary kislorod bilen galtaşanda okislenip, gara goňur, gyzyl goňur reňke öwrülip, suwda eremeyän birleşmeleri emele getirýär. Kesilen almanyň, kartoşkanyň, behiniň, rediskanyň garalmagy olaryň düzüminde eý maddalaryň bardygyny aňladýar.

Witaminler gurluşy we farmakologiki täsirliligi boýunça çylşyrymly organiki birleşmeler bolup, ujypsyz mukdarda bedeniň kadaly ösmegi we dolandyrylmagy üçin zerur maddalar hasaplanýar. Witaminleriň madda çalşygy hadysasynda aýratyn orny bolup, iýmitiň siňdirilmegini we esasy iýmit maddalaryň: proteiniň, ýaglaryň, uglewodlaryň ulanylmagyny sazlaşdyrýar. Witamin ýetmezçiliginde madda çalşygy bozulýar, beden agzalarynyň we ulgamlaryň dolandyrylyş işi we işjeňligi peselýär. Häzirki wagtda 30-a golaý tebigy vitaminler bellidir. Olaryň köpüsi derman ösümlüklerde saklanýar.

Haýwan bedeni daşarky iýmit bilen 20-ä golaý vitaminiň barmagyna mätäçdir, beýlekileri bolsa bedende sintezlenýär.

Witaminler fiziki-himiki we farmakologiki häsiýetleri boýunça tapawutlanýarlar.

Adamyň witaminlere mätäçligi onuň ýaşayyş durmuşy, işi, saglyk ýagdaýy we ýylyň möwsümi hem-de beýleki köpsanly sebäpler bilen baglanyşyklydyr.

Dürli keselerde, esasan hem, ýokanç keselerde bedeniň witaminlere mätäçligi ýokarlanýar. Meselem, ýürek-damar keselerinde askorbin turşusyna (C witamin) mätäçlik ýokarlanýar.

Witaminler iki topara: suwda ereýänlere – B, C, P, PP we ş.m., şeýle-de ýagda ereýänlere – A, D, E, K we ş.m. bölünýärler.

A witamin topary karotiniň önümleri bolup, bedende ýetmezçilik edende gözüň bardasy gurap, görüş peselýär (kserofalmiýa), ösüş peselýär, şeýle-de ýanykda we sowuk uranda bejerilýär. Bu witaminiň tebigy çeşmeleri ysmanak, sogan, kâşir, kâdi, dyrnakgül, rýabina, çasaran, keçegül we başgalar bolup bilýär.

D witamin topary diňe janly bedenlerde duşýar. Ösümlüklerde olar sterollar görnüşinde bolup (ergosterin we sitosterin), ultramelewşe şöhleleriň täsirinde D witamine öwrülýärler. D witaminiň ýetmezçiliginde bedeniň süňkleri maýyşgak bolup, rahat keseli döreyär. Şeýlede D witamini deri keselerinde-de ulanylýar.

E witamin topary (tokoferollar). Bu witaminiň ýetmezçiliginde ownuk gan damarlarynyň gurluşy bozulyp, olaryň geçirijiligi ýokarlanyp, portlaýýar we döwülýär.

E witamini bedende okislenme-gaýtarylma hadysalara gatnaşyp, ganda gemoglobiniň we eritrositleriň mukdaryny ýokarlandyrýar. Şeýlelikde, ol göwreliligiň kadaly geçmegini üpjün edýär we beden etiniň trofiki bozulmasyny bejermekde amatly täsir edýär. Witaminleriň E topary kösüklilerde, itburnuň we çasarynyň miwesinde, suw kyrkbognunda bardyr.

K witamin toparyna antigemorragiki, ýagny gany lagtalandyryjy sebäpler degişlidir. Gan saklaýjy serişdeler bolan K witamin topary ýorunjanyň ýapraklarynda, ysmanakda, kelemde, çit-çitide, çopan-torbada, towşandodakda, boýbodranda, suw kyrkbognunda we mekgejöweniň gulgagynda bardyr.

B witamin topary, esasanam, çit-çitide, malinanyň, itburnuň, çasarynyň miwesinde, greçkada, soganda, mekgejöweniň gulgagynda we ş.m. bardyr.

B₁ witamini (anewrin, tiamin) bedende uglewodlaryň öwrülişigini sazlaşdyrýar. Bu witamin ýetmezçiliginde nerw ulgamynyň işjeňligi bozulýar. Onuň has köp çeşmeleri tüwi we kösükliler hasaplanýar.

B₂ witamini (ribo-laktoflawin) okislenme-gaýtarylma hadysalara gatnaşýar, uglewodlaryň çalşygyny sazlaşdyrýar. Onuň ýetmezçiliginde işdä peselýär we gowşaklyk duýulýar, saç düşýär. Onuň esasy çeşmeleri gök önümlerdir.

B₆ witamini (piridoksin) madda çalşygyna gatnaşýar. Onuň fosforturşy efiri aminoturşularyň (dekarboksilirleýji we pereaminirleýji) öwrülişigini katalizirleýji witaminleriň düzümine girýär.

B₆ witamininiň ýetmezçiliginde aminoturşy triptofanyň sintezi we çalşygy bozulýar. Onuň çeşmeleri tüwi we bugdaý hasaplanýar.

PP witaminiň (nikotin turşusy) ýetmezçiliginde pellagra keseli ýüze çykýar. Has köp PP witamini hamyrmaýada, bugdaýda we haýwanlaryň içki agzalarynda saklanýar.

PP witamini periferiki damarlaryň tonusyny ýokarlandyrýar we damar giňeldiji täsiri ýüze çykarýar.

P witamin toparyna çylşyrymly organiki (bioflawanoidler) birleşmeler bolan rutin, kwersetin we ş.m. girýär. P witamini itburnuň, alyjyň, rýabinanyň, gara smorodinanyň, greçkanyň miwelerinde, benewşäniň otunda we solmazagyň, çopantelpegiň güllerinde bardyr.

P witamini askorbin turşusy bilen bir hatarda okislenme-gaýtarylma hadysalara gatnaşyp, ownuk gan damarjyklary berkidiji, gan saklaýjy täsiri ýüze çykarýar.

C witamini askorbin turşusy ösümlük dünýäsinde giňden ýaýrandyr. Onuň ýetmezçiliginde bedeniň ýokanç kesellere durnuklylygy peselýär, kapillýarlar portlaşýar we “singa” keseliniň ýüze çykmagyna alyp barýar.

C witamine itburnuň miwesi baýdyr. Şeýle-de bişmedik grek hozy, kelem, gara smorodina, kartoşka, sosna pürleri, sogan, sitrus ösümlükleri, alma, ýakymlyjanyň oty, altynsow müň, sarygül, birýyllyk burç, atgolak we ş.m. ösümlükler askorbin turşusynyň çeşmeleridir.

Bedende C witaminiň gatnaşmaýan hadysasy ýokdur. Ol proteiniň sintezine gatnaşýar. Eger kollagen emele gelmese, onda beýni proteini hem sintezlenmeýär. Askorbin turşusy damarlary berkidýär

we maýyşgaklygyny artdyrýar. Arteriýa damaryň diwarlaryndaky holesterini we beýleki proteiniň önümlerini aýyrýar. Şeýlelikde, aterosklerozyň öňi alynýar.

Witaminleriň toparyna pantoten turşusy, inozit, biotin, fol turşusy hem girýär, olaryň hem bedene edýän täsiri hem-de ähmiýeti uludyr.

Witaminler dürli kesellerde, ýagny böwrek kesellerinde, dem alyş agzalaryň, içki bölüp çykaryş mázleriň kesellerinde, ýokanç we ýürek kesellerinde, şöhle keselinde, hirurgiýada, akuşer-ginekologiki kesellerde we nerw kesellerini bejermekde hem-de öňüni almakda giňden peýdalanylýar.

Uglewodlar. Bular uly toparly organiki birleşmeler bolup, olara monosaharidler, disaharidler, polisaharidler, pektin maddalary, şep-bikler, nemler we ş.m. degişlidir.

Polisaharidler gant bolmadyk çylşyrymly uglewodlar bolup, olar madda çalşygynyň netijesinde bedeni energiýa çeşmesi bilen üpjün edýärler.

Ösümlik polisaharidleriniň biologiki işjeňligi dürlüdür: olar antibiotik, wirusa garşy, howply çişlere garşy antidot häsiýetleri ýüze çykarýarlar.

Polisaharidler tebigaty we ýerine ýetirýän işi boýunça tapawutlanýarlar: kletçatka ýa-da sellýuloza öýjük bardasynyň esasy bolup, içegäniň nerw myşsa aparatyna mehaniki täsir edip, iýmit siňdiriş agzalaryň motor funksiýasyny sazlaşdyrýar, şireleriň işlenip çykmasyny, madda çalşygyny ýokarlandyrýar. Mundan başga-da ol holesteriniň we beýleki dargan önümleriň bedenden çykarylmagyny üpjün edýär. Bu bolsa ateroskleroz, gipertoniýa we beýleki içki agzalaryň keselleriniň öňüni almakda ähmiýetlidir.

Pet ösümlükleriň miwesinde, kökünde, gabygynda, ýerasty miwesinde ätiýaç madda hökmünde ýygnanýar. Senagat möçberinde ýurdumyzda kartoşkanyň, tüwiniň, mekgejöweniň we bugdaýyň peti öndürilýär. Pet diňe bir iýmit hökmünde peýdalanylman, eýsem lukmançylyk, dermançylyk we gözellig amallarynda giňden ulanylýar. Pet bedende içege bakteriýalaryň riboflawinini sintezlemegi ýokarlandyrýar. Riboflawin bolsa holesteriniň öt turşularyna öwrülme-gini we bedenden çykarylmagyny üpjün edýär. Inulin guzygulagyň,

syçratgynyň we dermanlyk tozgaryň düzüminde we kök miwesinde saklanýar. Ol süýjüli diabet keselini bejermekde ulanylýar.

Pektin maddalary polisaharid tebigatly bolup, köp mukdarda ösümlükleriň miwelerinde, kök miwesinde we baldaklarynda ýygnaýar. Esasan hem, tokaý ýertudanasynda, itburnuň, klýukwanyň, gara smorodinanyň miwesinde, almada, limonda, apelsinde we kalinanyň miwesinde, deňiz keleminde we ş.m. bardyr.

Pektin maddalary adsorbirleýji, alawlama garşy täsiri ýüze çykarýar. Onuň adsorbirleýji täsiri stronsiý, kobalt, radioişjeň izotoplary birleşdirip, bedenden özleşdirilmedik ýagdaýda çykaryp bilmegidir. Şeýle-de pektin simap we gurşun bilen zäherlenmä garşy serişde – antidot hökmünde ulanylýar. Pektinler bedende peýdaly bakteriýalaryň ýaşayşyny we ösüşini üpjün edip, holesterini we zäherli maddalary bedenden çykarmaga ukyplydyr.

Nemler we şepbikler. Bu topar kolloid polisaharidleriniň mahsus häsiýetleri olaryň suwda eräp, goýy, şepbik erginleri emele getirmegidir. Şepbikler miweli agaçlaryň, ýagny üljäniň, garalynyň, badamyň, akasiýanyň, erigiň şahalarynda emele gelyär. Şepbikleriň düzümini kalsiniň, magniniň, kaliniň duzlary, gant, şepbik turşulary bilen polisaharidleri emele getirýär.

Nemler. Nemler, esasan, zygyryň çigidine (5-12%), çerbiýäniň, çopantelpeniň, üç bölek goşadişiň kökünde we atgulagyň, lipanyň, dürotynyň ýapraklarynda köpdür.

Şepbikler we nemler ösümlükler üçin ballast maddalar hasaplanýar, ýöne olaryň örtüji we kolloid erginleri emele getirmegi, ýumşadyjy, örtüji serişde hökmünde bronhit, aşgazan, içege kesellerinde we bokurdagyň nemli bardasyndaky nerw uçlaryny örtüp goramak üçin giňden ulanylýar. Şol sebäpli nemler we şepbikler kolitli, enterokolitli, gastritli, aşgazan-ičege ulgamyň baş we bronhit keselli näsaglary bejermekde ulanylýar.

Dermançylyk ulgamynda şepbikler emulgator hökmünde, örtüji we ýelim maddalary hökmünde gerdejikler, pilýula taýýarlamakda ulanylýar.

Ýaglar, mumlar. Ýaglar gliserinden we ýokary karbon turşularyndan emele gelen efirlerdir. Esasan hem, ýaglar badamda, zygyrda,

günebakarda, mekgejöwende, gowaçada, zeýtunda, künjüde, çasarında we beýleki ösümlüklerde ýygnaýar.

Ýaglar otag gyrgyznlyk görkezijisinde ergin halda, gaty ýaglar gaty ýa-da goýy halda bolýarlar, şeýle-de mumlar gaty maddalar hasaplanyp, balarysynyň we kitiň mummy bellidir.

Ýaglaryň, gaty ýaglaryň, mumlaryň terapewtiki täsirlişligi olaryň deriden sorulma häsiýetine esaslanandyr. Olarda eredilen derman serişdeleri deriden sorulyp, ýumşadyjy serişdeler hökmünde çalgy, krem, sabyn we ş.m. görnüşinde we ýelimleri taýýarlamakda ulanylýar. Şeýle-de erediji hökmünde (meselem, kamforanyň we beýleki serişdeleriň sanjym üçin ýagly erginleri) ulanylýar.

Käbir ýaglar (ak kemeňäniň, narpyzyň, tminiň) içege taýajygyna we kesel dörediji mikroblara garşy bakterisid täsiri ýüze çykarýar: güýçli täsir edijilere kastor ýagy degişlidir. Düzümünde doýmadyk ýag turşularyny saklaýan ösümlük ýaglaryny iýmit hökmünde ulanmak ateroskleroz keseliniň önüni alýar.

Fitonsitler biologiki işjeň çylşyrymly uçujy organiki maddalardyr. Olar ösümlükler tarapyndan goraýjy maddalar hökmünde emele gelýär we madda çalşygyna gatnaşýarlar. Ösümlükleriň dürli görnüşleri we şol bir ösümlügiň dürli agzalary dürli görnüşli fitonsitleri öndürüp bilýärler. Bir ösümlügiň fitonsitleri bakterisid, beýleki biriniňki bolsa bakteriostatiki täsirlişlidir.

Fitonsit häsiýetli ýüzmünlerçe ösümlükler bardyr. Has köp fitonsit häsiýeti ýüze çykarýanlaryna sogan, sarymsak, ewkalipt, ak kemeňe, sarygül, altynsow mün, tanasetum, benewşe, boýbodran, arça we ş.m. degişlidir. Bu ösümlükleriň fitonsit häsiýetleri ylmy lukmançylykda öwrenildi.

Fitonsitler güýçli antibiotikler bolup, grippiň önüni almakda, ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde, basykda, agyz boşlugynyň kesellerinde, gingwitde, stomatitde, aşgazan-içege ulgamynyň kesellerinde we ginekologiki kesellerde ulanylýar. Sarymsagyň, soganyň fitonsitleri ateroskleroz, gipertoniýa keselinde, sarygüliň dermanlary imanin, nowoiman hirurgiýada giňden ulanylýar. Fitonsitleriň täsirinde howadaky mikrobedenjikleriň mukdary azalýar.

Mineral maddalar (himiki elementler) bedeniň hökmüny düzüm bölekleri bolup, onuň işjeňligi üçin zerurdyr. Olar ösümlükleriň öýjük ş-

resinde az mukdarda bardyr. Bedende her bir himiki element belli bir işi dolandyrýar. Olar biri-biriniň ýerini tutup bilmeyärler. Olar witaminleriň, gormonlaryň, şeýle-de biohimiki hadysalary dolandyrýan ähli biologiki işjeň maddalaryň düzümine girýärler ýa-da olaryň sintezine gatnaşýarlar.

Ösümliklerde saklanýan himiki elementler iki topara bölünýär: makro we mikroelementler. Makroelementleriň toparyna janly bedeniň 99%-ni düzýän, ýaşayyş üçin wajyp elementler: kaliý, natriý, kalsiý, magniý, marganes, kremniý, fosfor, ftor, hlor we ş.m. degişli bolup, olar ösümlük dünýäsinde giň ýaýrandyr.

Mikroelementleriň hataryna bolsa mis, marganes, nikel, myşýak, kobalt, molibden sink we başgalar degişli bolup, olar ösümliklerde ujjypsyz mukdarda bolýarlar. Mineral maddalar bedeniň madda çalyşma hadysasyna gatnaşyp, öýjük protoplazmasynyň düzümine girýär, şeýle-de öýjügara we dokumara erginlerde bolýarlar. Olar ganda gemoglobiniň (demir), gemosianiniň (mis), galkan görnüşli mäziň (ýod), aşgazanasty we jyns mázleriniň (sink) düzümine girýärler. Olar enzimatiki hadysalary dolandyrmaga gatnaşýarlar. Mineral maddalar daýanç dokumanyň emele gelmegi üçin esas bolup hyzmat edýär. Olar suwuň çalyşygyna gatnaşyp, turşy – esas deňagramlylygy sazlaýarlar.

Lukmançylyk amalynda makro we mikro elementler derman serişdeleri hökmünde, şeýle-de demre baý bolan ösümlük preparatlary azganlylykda (anemiýa), ýoda baý bolan galkan görnüşli mäziň kesellerinde ulanylýar. Fosfor fosfor turşusy görnüşinde adenzin trifosfor turşusynyň (ATF) düzümine girýär. ATF öz gezeginde bedeniň dokumalarynyň düzüm bölegidir. Demir, mis, molibden we beýleki elementler enzimleriň sintezine gatnaşýar. Magniý uglewodlaryň çalyşgyny dolandyrýan enzimiň işjeňligini sazlaşdyrýar. Kalsiý öýjük bardasynyň gurluş elementidir.

Mikro elementler häzirki wagtda gan emele geliş ulgamynyň kesellerini, howply çişleri bejermekde ulanylýar. Şol sebäpli fitopreparatlary mikro elementler bilen utgaşdyryp ulanmak has amatly hasaplanylýar.

Derman ösümlükleriniň düzümine ady agzalan biologiki işjeň maddalardan başga-da beýleki himiki birleşmeler (organiki turşular, pigmentler, enzimler we ş.m.) girýärler.

Köp ýagdaýlarda derman ösümlükleriniň bejeriş täsiri olaryň düzümindäki haýsy hem bolsa bir madda bilen baglanyşykly bolman, eýsem ondaky toplum birleşmeleriň täsiri bilen baglanyşyklydyr. Meselem, bu ýagdaýda çäýyň, itburnuň, digitalisiň, pişik otunyň düzümindäki arassa täsir ediji maddalaryň (meselem, kofeiniň, askorbin turşusynyň, rutiniň, digitoksiniň, izowalerian turşusynyň) terapewtiki täsirliligi ösümligiň özünden taýýarlanan derman görnüşiniň (ekstraktynyň, demlemesiniň, gaýnatmasynyň, tinkurasynyň) ýüze çykaran terapewtik täsirliliginden has pesdir.

1.3. Derman ösümlükleriniň ýygnaýyşy we guradylyşy

Biziň güneşli Türkmenistanymyzda ösümlükleriň 2850 görnüşü ösýär. Olaryň 1700 görnüşü ýabany ösýän ösümlüklere degişli. 1000-e golaý ösümligiň geljekde dermanlyk çig mal bolmaga mümkinçiligi bar. Ol ösümlükleriň 400-e golaýy adam bedeni üçin wajyp bolan biologiki işjeň maddalardan witaminleri, alkaloidleri, glikozidleri we mikroelementleri saklaýar. Ülkämizde ösýän ösümlükleriň 332 görnüşü başga hiç ýerde duş gelmeýän endemiki ösümlüklere degişli.

Biziň ülkämiziň howa şertleri ösümlüklerde biologiki işjeň maddalaryň ýygnaýmagy üçin has amatly hasaplanýlar. Biologiki işjeň maddalar ösümligiň dürli agzalarynda we onuň ösüşiniň belli bir döwründe ýygnaýlar. Derman maddasy bir ösümligiň pyntygynda, ýapragynda we baldagynda ýygnaýsa, ikinji biriniň güllerinde ýa-da miwesinde, beýleki bir ösümligiň bolsa kökünde ýa-da gabygynda ýygnaýlar. Şeýle-de derman maddanyň mukdary ösümligiň dürli ösüş döwründe birmeňzeş bolmaýar, hatda olaryň mukdary günün dowamynda-da üýtgäp durýar. Şol sebäpli hem ösümligiň haýsy böleginde biologiki işjeň maddalar köp bolsa, şol bölegi hem dermanlyk çig maly üçin ýygnaýlar. Ýygym öz wagtynda geçirilmedik halatynda ýygnaýan derman ösümlükleri biologiki işjeň maddalary özünde saklamaýar, şol sebäpli olaryň bejeriş täsirliligi pes bolýar. Derman ösümlüklerde biologiki işjeň maddanyň mukdary onuň ýygnaýan bölegi we onuň wagty bilen baglanyşyklydyr.

1-nji görkezijide käbir derman ösümlükleriň çig mallarynyň ýygnaýyş möwsümleri görkezilendir.

Pyntyklar. Derman çig maly hökmünde ak gaýyň agajynyň we sosnanyň pyntyklary ulanylýar. Olary ýazyň başynda, haçan-da çişende, ýöne açylmadyk wagty ýygnamaly. Bu ýagdaý, adatça, mart we aprel aýlarynda bolýar.

Iri pyntyklaryny (sosnanyň) pyçak bilen kesýärler, ownuklaryny (ak gaýyň agajynyň) bolsa şahasy gurandan soň döwüp aýyrýarlar. Pyntyklary guratmagy örän usully ýerine ýetirmeli. Olary uzak wagtlap ýelejiredilen, salkyn ýerde guratmaly, sebäbi yssy ýerde olar açylýarlar.

Gabyk. Agaçlaryň we gyrymsy agaçlaryň gabyklaryny, dubuň, kalinanyň, gara tikenini gabyklaryny ýazyň başynda şire goýberip başlanda ýygnamaly. Bu wagt olar agaçlaşan ýerinden aňsat aýrylýar. Soňrak, ýazyň ahyrynda – tomsuň başynda ösüş togtanda gabyk aýrylmaýar. Gabyk almak üçin ýaş şahalardan ötgür pyçak bilen halka şekilli 25-50 sm biri-birinden uzaklykda kesmeli. Soňra olary kesekesikler bilen birleşdirmeli we turba görnüşinde aýyrmaly. Eger-de gabyk lişaynik ösüntgileri bilen örtülen bolsa, ilki olary pyçak bilen arassalamaly. Şeýle edilmedik ýagdaýynda çig mal ýokary hilli diýlip hasaplanylmaýar.

Ýapraklar. Ýapraklary ýygnamak ösümligiň gunçalaýan we gülleýän etabynda amala aşyrylýar. Ýapraklar gurak howada el bilen ýygnalýar. Adat boýunça köküsti, aşaky we ortaky baldakdaky ýapraklar ýygnalýar. Saralan, mör-möjekler gemren, kömelekler bilen zaýаланан ýapraklary ýygnamaly däl.

Otlar. Ösümligiň oty adat boýunça gülläp başlanda, käbir görnüşlerde bolsa doly gülläp bolandan soň ýygnalýar. Oty ýygnamak çalgy bilen ormak, pyçak ýa-da beýleki orujy enjamlary ulanmak arkaly ýygnaýarlar. Soňra ösümligiň ýerüsti iri baldaklaryny saýlap aýyrmaly.

Güller we gül çogdamlary. Gülleri we gül çogdamlaryny ýygnamaklygy gülläp başlanda ýerine ýetirmeli. Şol döwürde olar täsir ediji maddalary köp saklaýar we saklananda pytramaýar hem-de guratmaga dözümlü bolýar, şeýle-de öz reňkini ýitirmeýär. Güller el bilen sypyrylyp ýa-da baldakdan üzüp ýygnalýar. Kähalatlarda gül çogdamlaryny ýygnamak üçin ýörite gurallar – kesgiç-gaýçylar ulanylýar. Meselem, dermanlyk çopantelpegiň gülleri şol gurallar bilen ýygnalýar.

Miwesi we tohumy. Ösümligiň miwesi we tohumy derman maddalara has baý. Şol sebäpli olary ýetişýän wagtyňa laýyklykda möwsümleýin el bilen ýygnaýarlar. Rýabinanyň, tminiň, zirkiň we beýleki ösümlikleriň miwesi saýawan görnüşinde ýerleşenligi sebäpli, olary ilki el bilen üzüp alýarlar. Guradylandan soň sapajyklaryny saýlaýarlar. Itburnuň miwesi onuň okarajygy bilen bile ýygnanýar, sebäbi ol miwäniň ýokarsynda ýerleşen. Miwesi guradylyp el bilen owkalananda okarajyk aýrylýar. Aýratyn hem çernikanyň, malinanyň, ýertudananyň şireli miwelerini ýygnamak kyn hasaplanýar. Olary sebede ýygnap, ýenjilmez we ezilmez ýaly her gatlagyna ösümlük şahajyklaryny goýmaly.

Köki, porrugy we ýerasty miwesi. Ösümligiň bu agzalary onuň ýerüsti bölekleri öz ýaşaýyş möwsümünü tamamlandan soň, tomsuň ahyrynda ýa-da güýzde ýygnalýar. Olary ir ýazda ýerasty bölekleriniň ösmegi başlanmanka (wegetasiýa) hem ýygnamak bolýar, ýöne bu taýýarlanýş möwsümi gaty gysga bolýar. Olary pil bilen gazyp ýygnaýarlar ýa-da ýörite traktorlaryň kömegi bilen gazyp alýarlar. Soňra olar sowuk suwda ýuwlup toprakdan arassalanýar we açyk howada guradylyp, mehaniki galyndylardan, baldak böleklerinden, zaýаланan agzalaryndan arassalanýar hem-de guratmaga ugradylýar. Ösümligiň ýerasty bölekleri ýagynly we çygly howada ýygnalman, diňe gury howada ýygnalýar.

Zaýаланan, çañ siňen, ýoluň gyalarynda hapаланan ösümlüklerden derman çig mallaryny taýýarlamak bolmaýar. Ösümlük gemrijiler tapyryndan zaýаланan bolsa hem olardan derman çig malyny taýýarlamak bolmaýar. Çig maly gaplara ýygnamaly. Gülleri, miweleri üçin uly bolmadyk sebetler ýa-da çekekler ulanylýar. Gury miweleri, tohumlary, çigitleri, ýerasty bölekleri bolsa haltalara we beýleki gaplara salyp gaplamaly.

Derman ösümlükleri ýygnalandan soňra ýüz ugruna diýen ýaly ony saklamak üçin, ýagny düzüminde önümçilige, dermanhanalara ýetýänçä üýtgeşmeleriň bolup geçmezligi üçin işlenilýär. Diňe käbir çig mallaryň üstünde hiç hili işlenilmeyär. Sebäbi olaryň düzümi bölekleri saklanma döwründe dargaýarlar. Bu hili çig mallar farmasewtiki serişdeleri taýýarlamak üçin terligine ulanylýar. Köpsanly

ýygnalan çig mallary ösümligiň biologiki işjeň maddalarynyň dargamagyny üpjün etmäge ukyply enzimleri inaktiwirmek (işjeňligini aýyrmak) maksady bilen guradylyp saklanylýar.

Derman ösümlüklerinde ýygnalandan soň hem, madda çalşygynyň doly üýtgändigine seretmezden, ýaşawyş dowam edýär. Ösümlük dokumalaryndaky çuň üýtgeşmeler ondaky suwuklyklaryň bugaryp doly guratmaklygy dokumalaryň ölümüne hem-de madda çalşygynyň durmagyna getirýär. Dokumalaryndaky enzimler biohimiki hadysalara gatnaşyp bilmeýändigini üçin öýjükdäki durnuksyz (labil) maddalary dargadýarlar. Şu ýerden ösümlükleriň guradylmagynyň, olaryň dermanlyk çig mallaryna öwrülmegindeki ähmiýetiniň uludygy görkezilýär.

Enzimleriň işjeňligi köp tarapdan öýjügiň düzümindäki wodorod ionlarynyň mukdaryna bagly.

Adatça, olar gurşawyň pH derejesi 7-ä we 10-a deň bolanda ýeterlik derejede işjeň bolýarlar. Kähalatlarda ter ösümlüklerdäki enzimleriň täsiri olaryň farmakologiki häsiýetini ýüze çykarmaklygy üçin ýaramly täsir edýär, kähalatlarda bolsa olaryň täsiri bilen ýüze çykýan üýtgeşmeler maksada ters gelýär. Birinji ýagdaýda enzimleriň täsirini enzimleme ýoly bilen ýokarlandyryp bolýar, ikinji ýagdaýda enzimleriň islenilmeýän täsirini aýyrmak üçin derman ösümlüklerini çalt guratmaly. Beýleki ýagdaýlarda bolup geçýän enzimatiki hadysalary biologiki işjeň maddalaryň dargamagyna, olaryň bejeriji täsiriniň çäklenmegine ýa-da ýitmegine getirýär. Enzimleriň täsiri durnuksyz (labil) glikozidlere, giossiýam derman maddalarynyň alkaloidlerine zaýalaýjy täsir edýär. Şu görnüşli dargamalary enzimleri inaktiwirmek bilen öňi alynýar we durnuklanan derman serişdesi döredilýär. Derman çig mallarynyň durnuklaşmagyny üpjün edýän şu aşakdaky usullar ulanylýar: ter dermanlyk ösümlüklerini gaba salmak bilen alkogolyň ýa-da hloroformyň buglary bilen täsir etmek, soňra olar, eger-de suw buglarynyň düzümini üýtgetmek mümkinçiligi bolmasa, guradylyar, suw buglary hem ulanylýar.

Durnuklanan çig malynyň enzimleri inaktiwirlenen, soňra reaktiwlenip (täzeden işjeňlenip) bilmeýär. Ýokardaky agzalan usullar çig mallary konserwirlenmegiň doly we dogry usuly bolmak bilen, özüniň gymmatlylygy bilen tapawutlanýar. Şonuň üçin hem ösümlükler

guradylmak bilen konserwirlenýär. Guradylanda suw doly bugarmak bilen, enzimleriň täsiri doly aýrylmaýar we diňe saklanýlar.

Ösümlik täzededen çyglanan ýagdaýynda enzimler işjeňleşýärler we dargama hadysalaryny amala aşyrmaklyga mümkinçilik döredýär.

Dogrusy, ter önümleriň düzümini, biologiki täsirini onuň çig malýnda üýtgedilmedik görnüşinde saklamak mümkin däl. Esasy zat ösümlik guradylanda we konserwirlenende onuň düzüm böleklerini, bejeriji täsirini ýitirmezlige çalyşmaly.

Ösümligiň ter bölegini guradylmazdan oň gowy edip ýuwmaly. Ösümligiň ýerasty bölegi goşmaça garyndylary biraz wagtlap suwda saklap, güýçli silmek bilen arassalanýlar. Eger-de kökler we porruklar şu usul bilen arassalanmasalar, olaryň düzümünde köp mukdarda mikroelementleriň bolmagyna getirýär we bu usul onuň bejeriji täsiriniň peselmegine getirýär.

Käbir köklerden farmakopeýanyň görkezmesine görä, gabygy aýrylmalydyr. Köpsanly ösümlik kökleriniň gabygy täze köwlenip çykarylan badyna gowy aýrylýar. Kökleriň gabyklarynyň aradylmagy olaryň külkä öwürilmegini ýeňilleşdirýär, sebäbi olar gabyk süýümlerinden arassalanýarlar.

Ösümlikleriň ýerüsti bölekleri guradylmazdan ozal del madalardan, hapalardan, özge ösümliklerden arassalanmalydyr.

Arassalanan çig mallar guradylýar. Çig malýň işjeň bölekleriniň himiýasyny göz önünde tutup guratmalydyr. Uzak ýatan ýa-da çüýrän, guran, zaýalanan ösümlükler guradylmaýar. Derman çig malýnyň guradylmagy onuň düzümine baglylykdaky gyzgynlygy ulanmak bilen tiz amala aşyrylmalydyr. Tejribeleriň netijeleriniň görkezişi ýaly, çig mallaryň guradylmagy üçin ýaramly gyzgynlygyň derejesi 50°C deňdir. Şu derejeli gyzgynlykda enzimleriň täsiri gowşaýar ýa-da doly bes edilýär. Käbir halatlarda guradylmagyny ilkibaşda ýokary derejede ýerine ýetirip, soňra 50°C ulanmak hem maslahat berilýär. Tiz guradylmak ýöriteleşdirilen abzal bolan gyzgynlygy sazlanyp durulýan guradyjy kameralarda amala aşyrylýar. Witaminleri köp saklaýan ter miweler has-da tiz guradylýar. Bu ýagdaýlarda gyzgynlygyň derejesi 70-90°-ä ýetirilýär, bu bolsa köp mukdardaky witaminleriň saklanyp galmagyny üpjün edýär. Şolar ýaly ýürek glikozidlerini, alkaloidleri saklaýan çig mallar hem tiz guradylýar. 50°C gyzgynlykda oňat ýele-

jiredilýän ýerde çig mal bejeriş düzümi üýtgemezden guraýar. Biziň güneşli Diýarymyzda tomsuň gyzgyn aýlarynda jaýlaryň üçeklerinde hem derman ösümliklerini guratmak üçin amatly şertler bardyr.

Guramagyň häsiýeti derman çig malynyň görnüşine we onday täsir ediji maddanyň häsiýetine bagly. Efir ýaglaryny saklaýan derman ösümlük çig mallaryny (käkilik oty, ýakymlyja we ş.m.) 30-35° C gyzgyn görkezijilerde haýal guratmaly. Ýokary gyzgynlykda efir ýaglary uçýarlar. Kähalatlarda, tersine, ýürek glikozitlerini saklaýan derman ösümlük çig mallary (ýazky adonisi, injigül, göwen, kendir we ş.m.) 50°C-68°C gyzgyn görkezijilerde enzimleriň täsirini togtatmak maksady bilen tiz wagtda gutarmaly.

Askorbin turşusyny saklaýan derman ösümlük çig malynyň (itburnuň gülleri, nowruzgülüň gülleri) okislenmezi üçin 80-90°C gyzgyn görkezijilerde guratmaly.

Göni gün şöhleleriniň täsiri astynda ösümligiň ýaşyl ýapraklary we gülleri öz reňklerini ýitirýär, reňksizlenýär, saralýar ýa-da garamtyl bolýar. Bular ýaly özüniň tebigy reňkini ýitiren çig mallary ulanmak ýaramsyzdyr. Göni gün şöhleleriniň aşagynda reňkleýji maddalary saklamaýan ösümlük böleklerini – tohumyny, kökünü, gabygyny guradyp bolýar. Türkmenistanyň tomus aýlarynda gün şöhleleriniň derejesi örän ýokary bolýandygy sebäpli, bu ösümlük bölekleriniň hem guradylmagy maslahat berilmeýär. Ösümlükleriň dürli bölekleriniň guradylyşy birmeňzeş däldir. Dermanlyk çig mallarynyň guradylmagynyň täze usullary hem ornaşdyryldy. Şeýle usullaryň biri hem infragyzyly ýagtylygy ulanmakdyr. Bu usulda infragyzyly şöhleleri dermanlyk serişdeleriniň içine girýärler we netijede, guramak hadysasy tiz amala aşýar. Şol bir wagtda köp mukdardaky çig mallary guratmakda bu usuly ulanmak kynçylyklar döredýär.

Dermanlyk çig mallaryny liofilizirmek ýoly bilen hem guradyp bolýar. Bu usul haçan-da dermanlyk çig mallarynyň düzümindäki işjeň maddalarynyň ýeňil dargamak howpy bar bolan ýagdaýlarynda ulanylýar. Liofilizasiýany örän pes ýylylykda (20°C) ýerine ýetirýärler.

Şeýlelikde, guradylan serişdäniň çyglylygy 2-4,5% köp bolmaýar. Bu usulda guradylan serişdede tropan alkaloidleriň saklanylyşy 500°C gyzgynlykdaky guradylan serişdelerinden göz-görtele ýokary bolýar.

Guradylmak bilen bir hatarda çig malyň konserwirlenmegi amala aşyrylýar. Emma olaryň doly durnuklaşmagynyň bolup geçmegine kepilnama ýokdur. Şonuň üçin käbir barlagçylar galen serişdeleriniň täze görnüşleriniň (tinkuralar, ekstraktlar) gowudygy barada belleyärler, sebäbi bularyň düzümindäki bejeriji täsirler durnukly saklanýar. Häzirki döwürde ýokary derejede arassalanan galeniňkiden hem durnukly serişdeleri ulanýarlar.

Derman ösümlükleriniň, çig maldan alynýan arassa maddalaryň galen serişdeleri bilen deňşdireniňde birnäçe artykmaçlyklary bar, sebäbi serişdeleriň bejeriji täsiri diňe şu görnüşde saklanyp we gözeçilik edilip bolýar. Emma olaryň täsiri derman çig malyňyň farmakologiki täsiri bilen mydama gabat gelip duranok. Şonuň üçin hem iň gowy farmakologiki täsirli derman görnüşleri girizilýär. Bu görnüşler köpsanly tejribeleri geçirmek bilen alynýar. Kähalatda çig malyň düzümi biologiki täsirlerden başga sebäpleriň täsirleri bilen hem üýtgäp biler. Meselem, guradylma döwründe turşy häsiýetli maddalar, ter ösümlükleriň düzüminde bolýan işjeň optiki maddalaryň rasemizasiýasyny ýüze çykaryp biler.

Çig mal guradylandan soňra täzeden arassalanýar, seljerilýär, ýene-de guradylýar, böleklenilýär we gaplanylýar. Soňky arassalanmanyň esasy maksady çig malda tötänleýin düşen ösümliğiň del böleklerinden hem-de guradylan döwründe öz tebigy görnüşini ýitiriji böleklerinden arassalanmakdyr.

Çig mal iň soňky gezek, onuň düzümindäki çyglylygyň farmakopeýanyň kadalarynyň we ölçeg (standart) talaplaryna gabat gelen derejede guradylýar. Aşa guradylmaktan hem gaça durmaly. Sebäbi beýle çig mallar ýeňil döwülýär, gaplanylanda hem-de daşalanda külkä öwrülýär.

Çig mal gaplanylanda oňa salynýan gabyň nämäden ýasalandygynyň hem ähmiýeti bardyr. Dermanhanalarda satmak üçin owradylan çig mallary, olaryň tebigatyna baglylykda, adaty we iki gatly haltalara ýada gutulara salynýar. Täzeden işlenilmegi göz önüne tutulýan çig mallary haltalara, kagyz haltalara özbaşdak bogdaklar edilip gaplanylýar.

Dermanhanalardaky dermanlyk çig mallary belli wagt aralygyn-da hiç hili üýtgeşmeler bolmaz ýaly şertlerde saklanmalydyr. Munuň üçin ösümlükler saklanylýan jaýlara bolan wajyp talaplary, ýagny

jaýyň howasynyň gurak bolmagyny, gowy ýelejiredilmegini, arassa, berk polly bolmagyny berjaý etmeli. Toplanan derman serişdelerini biri-biriniň üstüne goýmak bolmaýar, olar tekjelerde aýratyn edilip goýulmalydyr. Käbir çyglylygy köp çekýän ýa-da efir ýaglaryny saklaýan serişdeler agzy ýapyk gaplarda goýulmalydyr. Farmakopeýanyň talaplaryna görä, zäherli we güýçli täsirli serişdeler beýleki-lerden aýratynlykda, gulplanylýan şkaflarda saklanylýar.

Nädogry saklanylanda, esasan-da, çygly, ýelejiremeýän, hapa diwarlary, poly zaýalanan bolsa derman serişdeleri çyg çekýär, çüýräp başlaýar, köpsanly zaýalaýjylar düşýär.

Derman ösümlük çig mallary gury garaňky, arassa ýerde saklanýar. Gülleriň, ýapraklaryň otlarynyň saklanylyş möhleti 1-2 ýyldan aşmaly däl. Köki, porrugy, gabygy 2-3 ýyl möhletde saklanýar.

1.4. Derman ösümlük çig malyndan derman görnüşleriniň taýýarlanylşy

Derman ösümlükleri lukmançylykda öz tebigy durkunda örän seýrek ulanylýar. Adatça, olardan dürli derman görnüşlerini we prepatlaryny ýasaýarlar.

Iň ýönekeý derman görnüşleriniň biri ürgünler bolup durýar. Olar ösümlükleriň bölekleriniň (ýapragy, miwesi, köki, porrugy) owradylan görnüşidir. Ösümlükleriň guradylan böleklerini sokuda ýa-da kofe owradyjy enjamda owradyrlar. Alnan massany ýaralara sepmek üçin ulanýarlar ýa-da bolmasa içýärler. Umuman, lukmançylyk amalynda derman ösümlüklerden alnan ürgünler seýrek ulanylýar.

Dermanlyk ösümlük çig maly, esasan hem, demleme we gaýnatma görnüşlerinde ýygy ulanylýar. Demlemeler we gaýnatmalar bolsa ösümlük çig malyndan suwly çykyndy görnüşinde alynýar. Demlemeleri ýapraklardan, güllerden, baldaklardan taýýarlaýarlar. Gaýnatmalary bolsa kökünden, gabykdan, porruklardan taýýarlaýarlar. Her ösümlük çig malyny belli derejä çenli owratmaly. Ýagny ýapraklary, gülleri 5 mm çenli; baldagy, gabygy, köki, porruklary 3 mm çenli; miweleri, tohumlary 0,5 mm uly bolmadyk göwrüme çenli owradylýar. Owradylan çig maly farfor ýa-da syrça bilen örtülen gaba

salyp, üstüne suw guýup, gapagyny ýapmaly we gaýnap duran suwly hammamjyga oturtmaly. Demlemeler we gaýnatmalar taýýarlananda zyzgiderli bulap durmak gerek. Gyzdrylandan soň gaby otag temperaturasynda sowatmaly we süzmeli, galan çig maly sykmaly. Taýýar bolan çykyndyny gerek bolan göwrüme çenli suw bilen garmaly.

Demlemeler we gaýnatmalar, köplenç, 1:10 we 1:20 gatnaşykda taýýarlanylýar, ýagny owradylan çig malyň bir böleginden demlemäniň, gaýnatmanyň 10-20 bölegi taýýarlanylýar.

İçmek üçin ulanylýan demlemeleriň doýgunlylygyny pes etmeli bolýar, şonuň üçin olary 1:30, 1:40 gatnaşygynda ýasaýarlar. Onuň tersine daşky hajatlar üçin ulanylýan demlemeleriň doýgunlylygyny has ýokary etmeli.

Öý şertlerinde demlemeleri we gaýnatmalary gaýnatman taýýarlaýarlar. Onuň üçin dermanlyk çig malynyň üstüne gaýnag suw guýup, gabyň gapagyny ýapyp, üstüni mata bilen örtmeli. 4-6 sagat durandan soň süzmeli we sykmaly. Demlemeler we gaýnatmalar, esasan hem, yssy howada tiz zaýalanýar. Şony göz önünde tutup, olary her gün täze ýasamaly.

Eger-de her gün täze ýasamak mümkin bolmasa, onda salkyn ýerde ýa-da sowadyjyda saklamaly, ýöne 2 gije-gündizden artyk saklamaly däl.

Kärhanalarda ýörite enjamlaşdyrylan tejribe geçirilýän otaglarda, derman ösümlüklerden galen preparatlaryna degişli tinkturalary taýýarlaýarlar. Olary 70% ýa-da 40% spirtde taýýarlaýarlar. Owradylan ösümlükleri gaba salyp, üstüne spirt guýmaly, agzyny berk ýapyp, 7 gün goýmaly. Bir hepdeden soň tinkturany aýyrmaly, galyndyny gowy sykyp, süzmeli. Tinkturalary, köplenç, 1:10 gatnaşykda ýasaýarlar. Spirtli tinkturalar köp wagtlaýyn saklamak üçin niýetlenendir. Olary köp bolmadyk mukdarda, ýagny damjalap (10-30 damja, kãwagt ondan hem az) ulanylýarlar.

Kãrhana şertlerinde ösümlüklerden nowogalen preparatlary hem taýýarlaýarlar. Olar öz gezeginde ballast maddalardan ýokary derejede arassalanan suwly ýa-da seýrek ýagdaýlarda spirtli çykyndysy bolup durýar.

Nowogalen preparatlary diňe içmek üçin dãl-de, sanjym üçin hem ulanmak bolýar. Sanjym üçin preparatlary ampulada, içmek üçin preparatlary bolsa çüýşede goýberýãrler.

Lukmançylyk amalynda derman ösümlikleriniň guradylan bölekleri toplumlar we çay görnüşinde ulanylýar. Toplumlardan demlemeleri, gaýnatmalary we gyzgyn ýapgylyary taýýarlaýarlar.

Derman ösümlikleriň köklerinden çalgylary taýýarlaýarlar. Esas hökmünde wazelin, duzlanmadyk doňuz ýagy, mesge, ösümlük ýagy ulanylýar. Doňuz we ösümlük ýagyndan taýýarlanan çalgylar wazelin esasly çalgylardan gowy täsir edýär.

Bejeriş maksatlary üçin, köplenç, ösümlikleriň şiresi ulanylýar.

Ingalýasiýa üçin niýetlenen garyndylar, gaýnatmalardan ýa-da demlemelerden taýýarlanylýar. Olara ingalýasiýa garyndysynyň bejeriş doýgunlygyna çenli suw bilen garylýar (adatça, 1:2 we 1:3). Ýuwmak, pürkmek we başgalar üçin hem edil şular ýaly taýýarlanylýar. Has doýgunlandyrylan suwly çykyndylary almak üçin bolsa demlemeleri we gaýnatmalary 1:5 gatnaşykda taýýarlap, olary şol durşuna daşky bejeriş maksatlary üçin ulanmaly.

Bejeriş hammamçalar taýýarlananda her hammam üçin 1-21 demleme we gaýnatma ulanylýar.

II bab. KÖP ÝAÝRAN KESELLERİN DERMAN ÖSÜMLİKLERİ WE FITOSERİŞDELER BILEN BEJERILIŞI

2.1. Ýürek-damar keselleriniñ fitoterapiýasy

Ýürek gan-damar ulgamy. Ýürek gan-damar newrozlary. Ýürek patologiýasynda ýürek gan-damar newrozlary esasy orny tutýar. Olara ýüregiñ işleýşini sazlaýan ulgamyñ näsazlyklaryna getiren umumy newrozlar hökmünde seretmeli. Olara newrosteniýa, psihateniýa ýa-da isteriýa sebäpli döreyän psihogen (ruhy) alamatlaryñ toplumlary degişlidir.

Ruhy newrozlaryñ ýüze çykmagyna görä was-waslyk netijesinde hem-de ruhy gowşaklygy sebäpli döreyän somatogen görnüşler tapawutlandyrylýar.

Newrozlara mahsus alamatlar bolup merkezi hem-de wegetativ nerw ulgamlarynyñ işleriniñ bozulmaklygy (gaharjaňlyk, gykylykçylyk, oňsuksyzlyk, gowşaklyk, tiz ýadamaklyk, ukusyzlyk, ýüregiñ çalt urma-gy, ýüregiñ urşunyñ durma duýgusy, üýtgemegi, ýüregagyry, demgysma, kellagyry, subfebril gyzgynlyk, huşuñ peselmegi we ş.m.) degişlidir.

Bejerilişi: kesele getiren sebäpleri aýyrmaly, ruhy bejeriş çärelerini geçirmeli, bejeriş maşklaryny ulanmaly, şypahana bejergisi hem-de merkezi nerw ulgamyny rahatlandyryjy derman we fito-serişdele-rini ulanmaly.

Tiz gahary gelýän kardiofobiýaly näsaglara bromuñ walerianaly serişdelerini (waleriananyñ) köküniñ demlemesi 12.0:200.0; natriniñ bromidi 8.0 nahar çemçesi göwrümünde (günde 3-4 gezekden) hem-de waleriananyñ, injigülüñ we alyjyñ tinkurasynyñ hersinden 10,0 we alyjyñ ergin ekstraktynyñ 5.0 günde 25 damjadan 2-3 gezek berilýär. Bu serişdeler, aýratyn hem, ýürek çalt uranda berilýär.

Näsagyň ukusynyň kadalaşmagyny hem gazanmaly. Muny ukusyzlygyň tebigatyny düşündirmek bilen, autogen taplanmany öwredip hem gazansa bolar. Eger-de näsagyň kadaly ukusy bolmasa, onuň doly sagalyp bilmejekdigini ýatdan çykarmaly däldir. Ukladyjy serişdeleri gysga wagtlaýyn bellemek bilen, soňunda ukyny ýüze çykarýan şertli-reflektor usullara geçmeli.

Ukusyzlyk bilen bilelikde duş gelyän ýürek newrozlarynda şu aşakdaky derman ösümlükleriniň ýygyndysy belleniýär:

Rp. Flor. Chamomillae	10,0	(çopantelpegiň gülleri)
Flor. Conwallariae	10,0	(injigülüş gülleri)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Rad. Valerianae	40,0	(waleriananyň köki)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda demläp 30 minut gaýnatmaly we bir bulguryny günüş dowamynda birnäçe gezekde içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 12-14 güne deň bolýar.

Ruhy dartgynlylygy aýyrmak hem-de ukyny gowulandyrmak üçin ýene-de bir derman toplumu ulanylýar:

Rp. Rad. Valerianae	15,0	(waleriananyň köki)
Strobuli Lupuli	15,0	(hmeliň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Leonuri	30,0	(şirguýrugyň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulguryny günüş dowamynda owurtlap içip gutarmaly ýa-da ertir we aňşam günde iki gezek ýarty bulgurdan içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 12-14 gün.

Ýüregiň üstünde newrotiki agyry duýlup, bradikardiýa ýagdaýlarynda injigülüş, waleriananyň tinkturasy her birinden 10,0, belladonnaň tinkturasy 5,0, mentol 0,1 ulanylýar. Bu serişde ýüregagyry peýda bolanda 25 damjadan günüş dowamynda 2-3 gezek içilýär.

Waleriananyň hem-de injigülüş tinkturasy 10 ml, belladonnaň tinkturasy 5 ml natriniň bromidi 4 g, mentol- 0,25g arassalanan suw 30 ml çenli. Serişde, esasan hem, ukusyzlykdan ejir çekilende 20 damjadan 2-3 gezek belleniýär. Bejerginiň dowamlylygy 2-3 hepde.

Kardalgiyada we tahikardiýada düzüminde bromizowalerian turşusynyň etil efirini, fenobarbital natriý, narpyz ýapragynyň ýagyny saklaýan korwalol ýa-da walokordin bellenilmek görkezilendir. Bu serişdeler sedatiw, damarlary giňeldiji, spazmolitiki täsirlidir. 25-30 damjadan günde 2-3 gezek içmeli, tahikardiýada bolsa 40-60 damja çenli köpeldilýär. Newrotiki agyrylar bir bölek süýjüniň üstüne 5-10 damja walidol damdyryp çilende aýrylýar.

Bulardan başga hem şu aşakdaky derman ösümlükleriniň ýygyn-dylary ulanylýar:

Rp. Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Rad. Valerianae 10,0 (waleriananyň köki)
 Fol. Trifolii 20,0 (üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
 Strobuli Lupuli 10,0 (hmeliň miwesi)
 M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulgur demlemäni günün dowamynda içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 2-3 hepde.

Rp. Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Rad. Valerianae 40,0 (waleriananyň köki)
 Flor. Convallariae 10,0 (injigülün gülleri)
 Fruct. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 1-2 gezek içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 2-4 hepde.

Rp. Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Herb. Leonuri 30,0 (şirguýrugyň oty)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 3 gezek nerw dargynlylygynda, gyjynmada, ukusyzlykda içmeli.

Rp. Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 Herb. Leonuri 25,0 (şirguýrugyň oty)
 Fruct. Carvi 25,0 (tminiň miwesi)
 Fruct. Foeniculi 25,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçesini demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 3 gezek nerw dargynlylygynda, howsala düşende, ýürek çalt uranda içmeli.

- Rp. Rad. Valerianae 30,0 (waleriananyň köki)
 Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Flor. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň gülleri)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 2 gezek nerw dartgynlygynda, howsala düşende içmeli.
- Rp. Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Polygoni avicularis 30,0 (kyrkbognuň oty)
 Flor. Crataegi 50,0 (alyjyň gülleri)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 min demläp goýmaly we 1/3-1/4 bulgurdan günde 3-4 gezek ýürek çalt uranda, gyjynmada we ukusyzlykda içmeli.
- Rp. Rad. Valerianae 30,0 (waleriananyň köki)
 Herb. Leonuri 30,0 (şirguýrugyň oty)
 Herb. Millefoli 20,0 (boýbodrananyň oty)
 Fruct. Anisi 20,0 (anisiň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3 – 1/4 bulgurdan günde 2-3 gezek ýürek ulgamynda agyry peýda bolanda içmeli.

Gipo- we gipertoniýa görnüşli neýrosirkulýator distoniýalar. Gan damarlarynyň tonusynyň üýtgemekligi sebäpli ýüze çykýan gipotoniýa ýa-da tiz geçýän, ýokary bolmadyk, esasan hem, sistoliki gipertoniýa, köplenç, ýüregiň newrozy bilen gabat gelýär ýa-da gan-damar distoniýa we neýrosirkulýator sindrom diýlip özbaşdak ähmiýete eýe bolýar. Gipotoniýa görnüşli neýrosirkulýator distoniýa, köplenç, ýaş adamlarda duş gelýär. Birilenji hem-de ikilenji neýrosirkulýator distoniýanyň görnüşleri tapawutlandyrylýar.

Bejerilişi toplumlaýyn bolmalydyr. Ýüregiň newrozynda bellenilýän serişdelerden başga ösümlük neýrostimulýatorlar bolan ženşen köki, leweýiň ekstrakty, zamanihanyň tinktury, araliniň, eleutero-kokk ekstrakty, saparal ulanmaklyk hem göz önünde tutulýar.

Ženşen köki nahardan ön spirtli tinkturasynyň 15-25 damjasyny, günde 3 gezek ýa-da 0,15-0,3 g günde 3 gezek bellemeli. Bejerginiň dowamlylygy 2-4 hepde.

Lewzeyiň ergin ekstrakty 20-30 damjadan, günde 2-3 gezek bellenilýär.

Eleuterokokkanyň ergin ekstrakty gurplandyryjy serişde hökmünde nahardan ýarym sagat öň 2 ml 2-4 hepdeläp kabul edilýär.

Zamanihanyň tinkurasynyň täsiri ženşeniňki bilen meňzeş bolanlygy sebäpli merkezi nerw ulgamyny sazlaşdyryjy serişde hökmünde, gipotoniýada 30-40 damjadan, günde 2-3 gezek nahardan öň bellenilýär.

Araliniň tinkurasy gipotoniýada bellenilýär. Nerw gyjynmalarynyň ýokarlanmagynda, ukusyzlykda ulanmak bolmaýar.

Saparal newrozlarda, gipotoniýada gurplandyryjy serişde hökmünde ulanylýar. Nahardan soň 0,05 g, ertirine we aňşamyna bellenilýär. Ukusy bozulan adamlara aňşam bellenilmeli däl, ýokarlanan gyjynyjlykda, giperkinezlerde, garaguşagyryda bu serişde ulanylmaly dädir.

Rad. Rhodiolae roseae	20,0	(gülgün rodiola köki)
Rad. Eshinopanax	20,0	(zamanihanyň köki)
Fruct. Rosae	20,0	(itburnuň miwesi)
Fol. Urticae dioicae	15,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Fruct. Grataegi	15,0	(alyjyň miwesi)
Herb. Hyperici	10,0	(sarygülüň oty)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3-1 bulgurdan günde 2-3 gezek içmeli. Gurplandyryjy we immun ulgamy ýokarlandyryjy serişde.		
Rp. Rad. Araliae	15,0	(araliniň köki) mandshuricae
Rad. Leuzeae	15,0	(lewzeýiň köki)
Fruct. Grataegi	15,0	(alyjyň miwesi)
Fruct. Rosae	15,0	(itburnuň miwesi)
Flor. Calendulae	10,0	(dymaklyjanyň gülleri)
Herb. Bidentis	10,0	(üç bölek goşadişiň oty)
Fruct. Aroniae melanocarpae recens	10,0	(rýabinanyň miwesi)
Fol. Plantaginis	10,0	(atgulagyň ýapragy)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3-1/4 bulgurdan günde 3 gezek içmeli. Gurplandyryjy we immun ulgamy ýokarlandyryjy serişde.		

Gipertoniýa görnüşli neýrosirkulýator distoniýa, köplenç, emosiýasy durnuksyz ýaş adamlarda duş gelýär. Ýüregiň çalt urmagy,

kelläniň ýeňsesiniň we çekge böleginiň lorsuldap agyrmagy bulara mahsus alamatdyr. Gan basyşynyň derejesi 165/90 mm sim. st. çenli ýokarlanýar. Näsaglarda rahatsyzlyk, dartgynlylyk, hemişelik gorky we howp duýgulary bolýar.

Bejergi, esasan hem, başlangyç mehanizmi aradan aýyryan sedatiw terapiýany geçirmekden ybarat bolup durýar. Ilki bilen, näsaglara waleriananyň kökünden demleme çäýny bermeli. Sebäbi ony uzak wagtlap içip bolýar hem-de onuň ýakymсыз täsiri ýok. Waleriananyň köküniň çäýy kelle beýniniň gabygynyň oýanyjylygyny peseldýär, wegatatiw nerw ulgamynyň işini sazlaýar. Çäýiň 10-15 g ownadylan köküni we 200 ml porrugyny atyp, doly gaýnan suw bilen agzy ýapyk gapda demlemeli.

Indiki gün süzüp almaly we 30 ml günde 3 gezek nahardan öň içmeli. Näsaglaryň özüni duýuşlaryna görä serişdäniň mukdaryny köpeldip ýa-da azaldyp bolar.

Waleriananyň täsirine meňzeş täsiri şirguýrugyň oty hem ýüze çykarýar. 15 g 1 bulgur suwa salnyp demleme taýýarlanylýar. Bulguryň 1/4 bölegini günde 3-4 gezek nahardan 30-60 minut öň içilýär. Arterial basyşy peseldiji, rahatlandyryjy, kellagyryny, ýüregiň çalt urmasyny aýryjy häsiýeti şu aşakdaky ösümlük ýygındysyny ýüze çykarýar:

Herb. Gnaphalii uliginosi	15,0	(keçegülüň oty)
Herb. Astragali	20,0	(göweniň oty)
Herb. Melilotus	20,0	(eşekýorunjanyň oty)
Herb. Equiseti	20,0	(atguýrugyň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1-2 nahar çemçesi mukdarda, günde nahardan soň 2-3 gezek içmeli.

Rp. Rad. Valerianae	25,0	(waleriananyň köki)
Herb. Leonuri	25,0	(şirguýrugyň oty)
Fruct. Carvi	25,0	(tminiň miwesi)
Fruct. Foeniculi	25,0	(arpabadyýanyň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 2 gezek nerw dartgynlylygynda we howsalaly ýagdaýda ýürek çalt uranda içmeli.

- Rp. Flor. Convallariae 10,0 (injigülün gülleri)
 Fruct. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Rad. Valerianae 40,0 (waleriananyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3 bulgurdan 3 gezekde günün dowamynda miokarditde içmeli.
- Rp. Rad. Valerianae 20,0 waleriananyň köki)
 Flor. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Fruct. Carvi 50,0 (tminiň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 2 gezek, nerw dartgynlygynda, howsalaly ýagdaýda, ukusyzlykda içmeli.
- Rp. Flor. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 Fruct. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Fruct. Carvi 20,0 (tminiň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1-2 bulgurdan ertirine, 1 bulgurdan aňşamyna ukusyzlykda içmeli.
- Rp: Fruct. Carvi 20,0 (tminiň miwesi)
 Fol. Vincae minoris 10,0 (kiçi barwinogyň gülleri)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 Flor. Crataegi 20,0 (alyjyň gülleri)
 Herb. Visci albi 30,0 (ak omelanyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3 bulgurdan günün dowamynda birnäçe gezekde içmeli.

Ateroskleroz

Ateroskleroz arteriýa gan damarlarynyň diwarlarynda ýag ýygnamaklygy netijesinde birleşdiriji dokumalaryň ösüp, onuň galňamagy, zaýalanmagy sebäpli bolup geçýän dowamly keseldir.

Şeýlelikde, lipidleriň çalşygy bozulyp, gan damarlary dykynlanyp daralýar.

Aterosklerozy fitoserişdeler bilen bejermegiň kliniki farmakologiýasy ýeterlik öwrenilmedik. Holesteriň gana sorulyşyny peseltmek

üçin hem-de onuň endoteliýalara geçmekligine päsgel bermek üçin şu aşakdaky ösümlük ýygnyndylaryny bellemek bolýar:

Rp. Flor. Crataegi	15,0	(alyjyň gülleri)
Herb. Equiseti	15,0	(atguýrugyň oty)
Herb. Visci albi	15,0	(ak omelanyň oty)
Fol. Vincae minor	15,0	(barwinogyň ýapragy)
Herb. Millefolii	30,0	(boýbodranýň oty)

M.F. spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Bir bulguryny günüň dowamynda owurtlap içmeli. 1,5-2 aýlap bejergi bellenilýär. Arakesmäniň dowamlylygy hem 1-2 aýa deň.

Rp. Flor. Arnicae	5,0	(arnikanyň gülleri)
Herb. Millefolii	20,0	(boýbodran oty)
Herb. Hyperici	25,0	(sarygülüň oty)

M.F. spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Ösümlük ýygnydysynyň demlemesi holesteriniň mukdaryny sazlaýar. Bir bulgur demlemäni günüň dowamynda owurtlap içýärler.

Gipertenziýalarda we angiospazmalarda gan-damar geçirijiligini sazlamak maksady bilen şu ýygnyndy ulanylýar.

Rp. Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
Fol. Vincae minoris	10,0	(kiçi barwinkanyň ýapraklary)
Flor. Crataegi	20,0	(alyjyň güli)
Herb. Visci albi	30,0	(ak omelanyň oty)

M.F. spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Günde iki bulgur demleme içilýär.

Dislipidproteidemiýa hem-de gan damarlarynyň geçirijiligine şu aşakdaky ýygnyndylar täsir edýär:

Rp. Fruct. Fragaria vesca	5,0	(ýer tudanasynyň miwesi)
Herb. Eduiseti	10,0	(atguýrugy)
Herb. Hyperici perfor	10,0	(sarygülüň oty)
Fol. Farfarae	10,0	(dürotynyň ýapraklary)
Sem. Anethi	20,0	(şebitiň tohumy)
Herb. Gnaphalii	30,0	(batgaly keçegülüň oty)
Herb. Leonuri	30,0	(şirguýrugyň oty)

M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäniň 2/3 bulgur mukdaryny günde 3 gezek nahardan ön kabul edilýär. Bejerginiň dowamlylygy 1-2 aý.

Gipoholesterinemiki serişde hökmünde polisponin dioskoreýanyň porrugyndan we köklerinden edilen gury ekstrakty ulanylýar. Gerdejik görnüşinde 0,1-0,2 g nahardan soň, günde 2-3 gezek içilýär. Dowamlylygy 20-30 gün bolup, 7-10 günläp arakesme etmeli. Şeýle bejergini 3-4 aýlap geçirmeli.

Aterosklerozda sarymsagyň tinkurasy hem ulanylýar. 250 g sarymsagy arassalap 1 litr 40% etil spirtinde 30°C gyzgyn görkezijili, garaňky otagda 14 gün goýmaly. Soňra süzüp, onuň 20 damjasyny 1 bulgur süýde damdyryp, günde 2-3 gezek içilýär.

Düýp soganyň spirtde ýatyrylan çykyndysy allilçep hem 20-30 damjadan, günde 3 gezek, 3-4 hepdeläp içilýär.

Dowamly koronar damar ýetmezçiligi. Koronar damarlaryň aterosklerozy sebäpli döreyän, esasy kliniki ýüze çykmalary stenokardiya bolup durýan ýüregiň koronar damarlarynyň ýetmezçiligi, ýüregiň işemiki keseliniň (ÝIK) iň köp ýaşran görnüşi bolup durýar.

Dowamly koronar damar etiniň kemçiligini bejermegiň toplumlaýyn çäreleriniň düzümünde aterosklerozyň beterleşmeginiň önüni alyjy, ony bejeriji hem-de kislorod deňagramlygyny sazlaýjy ýa-da koronar damar gan aýlanyşygyny köpeldiji serişdeler bolmalydyr. Köpsanly dermanlar toplumlaýyn täsir edýär.

Her bir näsagyň bejergisinde onuň umumy ýagdaýy, koronar damar ýetmezçiliginiň derejesi, ýürek ýetmezçiliginiň alamatlary, serişdeleriň täsiriniň mehanizmleri göz önünde tutulmalydyr.

Stenokardiýanyň tutgaýynyň önüni almak üçin, koronar damarlarynyň newrozlardaky spazmalarynda pasternagyň tohumyndan alynýan serişde bolan pastinasin ulanylýar. Ol 0,02 g günde 2-3 gezek nahardan öň belleniýär. Terapewtiki netije 2-5 günden soňra ýüze çykýar. Bejerginiň dowamlylygy 2-4 hepde.

Alyjyň güllerinden we miwesinden hem-de ak omelanyň otundan taýýarlanan serişdeler hem giňden ulanylýar. Alyjyň güllerinden taýýarlanan demlemäniň 1 bulguryny günde 2 gezek içilýär. Bejerginiň dowamlylygy 3-4 hepde.

Stenokardiýanyň ýeňil görnüşlerinde koronar damarlarynyň spazmasynyň önüni almak üçin dag innewinden alnan preparat orangelin ulanylýar. Nahardan 30 min öň, 0,1-0,4g, günde 2-4 gezek belleniýär. Bejerginiň dowamlylygy 2-3 aý.

Ýürek urgusynyň yzygiderliliginiň (ritminiň) bozulmagy kardiologiýanyň özbaşdak we wajyp bölegi bolup durýar. Aritmiýalar ýürek, gan-damar keselleriniň dürli görnüşlerinde (ÝIK, miokardit, miokardiodistrofiýa, miokardiopatiýa) duş gelmek bilen, köplenç, ýüregiň, gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligini ýüze çykarmak bilen zähmet durmuş meseleleriniň çylşyrymlaşmagyna getirýär.

Mersatel aritmiýany we paroksizmal tahikardiýany bejermekde goşmaça fitoterapewtiki serişde hökmünde alyjyň miwesi ulanylýar. Onuň suwuk ekstrakty 20-30 damjadan, nahardan öň, günde 3-4 gezek ýa-da tinkurasy 20 damjadan, günde 3 gezek belleniýär.

Funksional newrotiki ýagdaýlar bilen baglanyşykly ekstrasistoliki aritmiýalarda mikstura hem görkezilendir: waleriananyň we injigülüň tinkurasynyň her birinden 10,0 we alyjyň ergin ekstraktynyň 5,0; mentol 0,05 alynýar. Bu serişdäniň 20-25 damjasy günde 2-3 gezek içilýär. Ukynyň sazlanylmagy, onuň çuňlugyny we dowamlylygyny sazlamagyň hem ähmiýeti örän uludyr. Bu maksatlar üçin şu aşakdaky ösümlük ýygyndylary ulanylýar:

Rp. Fol. Trifolii fibrini 30,0 (wahtanyň ýapraklary)
 Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapraklary)
 Rad. Valerianae 30,0 (waleriananyň köki)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demleme ukudan 1 sagat öň, 1 bulgur içilýär.

Rp. Cort. Frangulae 40,0 (garatikenin gabygy)
 Flor. Chamomillae 40,0 (çopantelpeginiň gülleri)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Aşşam 1-2 bulgur demleme içilýär.

Rp. Fol. Trifolii fibrini 20,0 (wahtanyň ýapraklary)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapraklary)
 Rad. Archange 30,0 (dýageliň köki)
 Rad. Valerianae 30,0 (waleriananyň köki)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bulguryň 1/3 bölegini günde 3 gezek içmeli.

Rp. Flor. Chamomillae 25,0 (çopantelpeginiň gülleri)
 Fol. Menthae piperitae 25,0 (narpyzyň ýapraklary)
 Fruct. Foeniculi 25,0 (arpabadyýanyň miweleri)

Rad. Valerianae	25,0	(waleriananyň köki)
Fruct. Carwi	25,0	(tminiň miwesi)
M.F. spec.D.S.	1 nahar çemçe ýgyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Bir bulgur demlemäni aňşamyna içmeli.	

Dowamly ýürek ýetmezçiligi. Gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligi – bu ýürek, gan-damar ulgamynyň bedeniň agzalaryny we dokumalaryny ýeterlik derejede gan bilen üpjün edip bilmezligidir. Gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligi şu aşakdaky alamatlar toplumu: dem gysmagy, tiz ýadamaklyk, çiş ýöremekligi, esasan-da, aýaklaryň çişmegi, gögermeklik, ýürek urgusynyň güýçlenmegi bilen häsiýetlendirilýär.

Ýürek ýetmezçiliginiň bejergisi etiologiki we patogenetiki bejeriş çärelerini göz önünde tutýar. Berhiz tutmaklyk, suw içmekligi, duzuň mukdarynyň kemelmegi, dümew we beýleki keselleriň önüniň alynmagy hem wajypdyr.

Etiologiki we patogenetiki bejergilerine seretmezden gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligine täsir edýän, onuň beterleşmegine päsgel berýän serişdeler ulanylýar. Bu serişdelere ýürek glikozidleri, strofantyň we deňiz soganynyň glikozidi degişlidir.

Ýürek glikozidleri ýürek ýetmezçiligini bejeriji esasy serişdedir. Bu serişdeler ýüregiň dekompensasiya döwründe işjeňlik ýagdaýlaryny gowulandyryýar. Olaryň täsiri bilen miokard öňki işinden köp işi ýerine ýetirmäge ukyply bolýar we gan aýlanyşygynyň ýetmezçiliginiň alamatlaryny aýyrýar.

Ýürek glikozidleriniň täsiriniň mehanizmleri we bejergi ýollary. Ýürek glikozidleri örän köp mukdarda digitalisiň ýapraklarynda, strofantyň tohumlarynda, deňiz soganynda, injigülün otunda, adonisiň güllerinde we oleandranyň ýapraklarynda saklanýar.

Bejergi mukdarynda ýürek glikozidleri miokardyň hemme ýerine ýetirýän işini: ýygrylyjylygyny, oýanyjylygyny güýçlendirmek bilen, sinus awtomatizmini we geçirijiligini peseldýär.

Ýürek glikozidleriniň terapewtiki mukdary alyn ýürek ýürekdäki antrowentrikulýar düwüniň, garynjygyň geçiriji ulgamynyň awtomatizm ukybyny peseldýär, tersine, zäherli mukdarda bolsa ýokarlandyryýar. Bu bolsa ýürek glikozidleri köp mukdarda ulanylanda ýürek urgusynyň köp görnüşli bozulmalaryna getirmegi mümkin.

Ýürek glikozidleri toksiki mukdarda ulanylanda oýanyjylygy ýokarlandyryp, miokarda erbet täsir edýär, bu bolsa ýekeleýin ýa-da toparlaýyn ekstrosistoliýalaryň peýda bolmagyna getirip biler. Jedelli we şol bir wagtda wajyp soraglaryň biri hem digitalis serişdeleriniň YSK näsaglarda ulanmak mümkinçilikleridir. Häzirki döwürde glikozidleriň terapewtiki mukdarynyň koronar damar arteriýalaryny daraldygy täsir etmeýändigini subut edildi. Bu netijäniň uly amaly ähmiýeti bar, sebäbi gan aýlanyş ýetmezçiligi YSK döredýän kardioskleroz bilen esaslanandyr.

Ýürek glikozidleri ulanylanda diureziň ýokarlanmagy onuň kardiotoniki täsiri we gemodinamikanyň gowulanmagy bilen baglanyşyklydyr, sebäbi olar böwrek akabajyklaryna göni täsir etmeýärler.

Arterial we wena basyşlaryna hem ýürek glikozidleri göni täsir etmeýärler. Basyşyň üýtgemegi hem olaryň kardiotoniki täsiri bilen baglanyşykly.

Glikozidleriň täsiri bilen öýken arteriýalarynda basyş peselýär, gan aýlanyş mukdary bolsa artýar.

Glikozidler bilen bejermek garyn boşlugyndaky damarlaryň daralmagyna we bagyrda, portal ulgamynda ganyň göwrüminiň azalmagyna getirýär.

Lantozid-nowogalen serişdesi, digitalisiň ýapraklaryny spirtde ýatyrylyp alnan, glikozidleriň toplumyny öz düzüminde saklaýar. Ol 15-20 damjadan günde 2-3 gezek içilýär. Bejeriji täsiri 5-6 günden ýüze çykýar, soňundan goltgy mukdaryna geçilýär. Dispeptiki hadysalar ýüze çykanda lantozidi mikroklyzma görnüşinde (20 ml natriniň hloridiniň izotoniki erginine 20-30 damjadan goşmaly) hem belleniýär. Selanid wenanyň içine goýberlende edil strofantin ýaly tizlikde täsir edýär, emma bradikardial täsiri ondan hem güýçlüdir. Tiz bejeriji netije almak üçin wenanyň içine 0,2-0,4 mg (0,02% - erginiň 1-2 ml) günde 1-2 gezek goýberilýär. Asetildigitoksin 0,02 mg gerdejik görnüşinde, 0,01% ergin (0,1 mg 1 ml-de) görnüşinde goýberilýär. İçmek üçin ilkinji 3-5 günde 0,4-0,8 mg/gg (2-4 gerdejik 0,2 mg) belleniýär, soňundan goltgy mukdaryna geçirilýär (1-2 gerdejikden). Wenanyň içine 0,01% ergini 2-4 ml-den haýaldan ýa-da 5% glýukozanyň ergininde damjalap goýberilýär. Bejeriş netijesi alnandan soňra içmeklige geçilýär. Digoksin güýçli sistoliki täsir edip, ýürek urgusyny haýaladýar. İçilende oňat sorulýar. Kardiotoniki netije 1-2 sagatdan soňra

ýüze çykýar we 8 sagadyň içinde özüniň ýokary derejesine ýetýär. Wena goýberlende täsiri 20-30 minutdan ýüze çykyp, ýokary derejä 3 sagatdan ýetýär.

Içmek üçin digoksin ilkinji güni 0,25 mg (1 gerdejik) 4-5 gezek bellenilýär. Soňky günleri 0,25 mg. dan günde 1-3 gezek bellenilýär. Mukdaryny her günde gan basyşyna, pulsuň ýgylygyna, peşewiň bölünip çykyşyna, dem alşyň ýgylygyna baglylykda täzeden kesgitlemeli. Goltgy mykdary doly digitalizirmek üçin edileninden soňra her günde ýa-da günaşa 0,25 mg barabardyr.

Sanjym üçin digoksiniň 1-2 ml 0,025% ergini ulanylýar; 10 ml 5% glýukozanyň ergininde ýuwaşdan goýberilýär. Damjalap goýbermek üçin 1-2 ml 0,025% ergini 5% glýukozanyň 100 ml erginine garyp, wena her minutda 20-40 damjadan goýberilýär.

Digitoksin – gyrmyzy digitalisiň iň işjeň glikozidi. Goýberiliş görnüşleri: gerdejik 0,0001 g (0,1mg) we şem 0,00015 g (0,15 mg).

Adatça, günde 5-6 gerdejikden başlap, bejeriş netije gazanylandan soňra olaryň sany 1-2 gerdejige çenli peseldilýär, soňra goltgy mukdaryna geçilýär (1-1/2 gerdejikden günde 2-1 gezek ýa-da 1-2-3 günler bökdürilip) bellenilýär.

Kordigit digitoksin bilen deňeşdirilende az ýygnanma häsiýetli. Goýberiliş görnüşleri: gerdejik 0,8 mg-dan we şem 0,8 mg we 1,2 mg kordigit saklaýar.

Deňiz soganyň ýürek glikozidi bolup prossillaridin A (talusin) durýar. Digitalizasiya maksatlary üçin günüň dowamynda 0,5 mg günde 3 gezek bellenilýär. Günde 4 gezek 0,2 mg içilende terapewtiki netije 4-5-nji günleri ýüze çykýar. Goltgy mukdary günde 3 gezek 0,25 mg bolup durýar.

K strofantini ösümlüklerden alynýan çig mal (kendirleriň dürli görnüşi) bolup durýar.

Strofantin serişdeleri örän az mukdarda garyn-ıçege ýollarynda sorulýar, şonuň üçin onuň esasy ulanylyş ýoly wenanyň içine goýbermekdir. Wena goýberiş doly mukdary bolup 0,8-0,9 mg durýar, şonda gündeki eliminasiýasy 50%-i tutýar. Wenanyň içine goýberlende strofantin 5-10 minut soň täsir edip başlaýar, 2-3 sagatdan özüniň ýokary derejesine ýetýär, položitel inotrop täsiri 6-8 sagatlap saklanýar.

Strofantini ulanmagyň görkezmesi gan aýlanyşygynyň ýiti ýetmezçiligi bolup durýar, esasan-da, digitalisiň serişdelerini kabul edilip bilinmeýän ýagdaýlary bolýar. Wenanyň içine goýberilýän adaty mukdary 0,05% ergini 0,25-0,5 ml bolup durýar, garrylarda 0,125 ml deň. Strofantin sanjymdan öň hökmany suratda 5%-20%-40%-li glýukozanyň ergininiň 10-20 ml garylýar. Bolmasa-da natriý hloridiniň izotoniki ergininde garylýar we örän haýal (5-6 minut dowamynda) goýberilýär. Bir sanjymdan, seýrek hem günde 2 sanjymdan belleniýär. Digitalisiň serişdeleri bilen bejergi alnandan soňra strofantini 24-42 sagat geçirilip belleniilmelidir.

Strofantyň tinkurasy uly adamlara gan aýlanyşygynyň ýetmezçiliginiň başlangyç döwürlerinde 5-8 damjadan günde 2-3 gezek belleniýär. Diliň daş-töweregine damdyrylýan miksturanyň güýçli derejede täsiri bardyr. Onuň düzümine strofantyň tinkurasynyň 6,0, nitrogliseriniň 0,5% ergini we 0,4 mentol girýär. Bu mikstura 7 damjadan süýjä damdyrylyp, günde 6-7 gezek peýdalanylýar. Strofantiniň täsirine örän golaý häsiýetlisi injigülün glikozidi korglikon bolup durýar.

Korglikon täsir ediş tizligi boýunça strofantinden kem durmaýar, emma netijeliligi pes. Korglikonyň 1 ampulasy (1 ml, 0,06% ergin), strofantiniň 0,2 mg (0,4 ml, 0,05% ergin) deň bolup durýar. Terapewtiki derejesini saklamaklyk üçin günde 2 gezek sanjym edilýär.

Korglikon 0,5-1 ml günde 2 gezek 10-20 ml 20% ýa-da 40% glýukoza ergininde hem-de natriý hloridiň ergininde wenanyň içine goýberilýär.

Injigülün tinkurasy taýyn derman görnüşleriň düzümine girýär we köplenç, ýürek işjeňliginiň işiniň bozulmalarynda ulanylýar.

Konwallýatoksin wenanyň içine goýberlende örän tiz we güýçli täsirini ýürek, gan-damar ulgamyna ýetirýär. Täsiriniň netijesi 5-10 minutdan soň ýüze çykýar we 1-2 sagatdan ýokary derejä ýetip, 20-22 sagatlap dowam edýär. Iň ýokary mukdary wenanyň içine goýberlende 0,45 mg, gaty agyr ýagdaýlarda 0,6 mg çenli bolup durýar. Ony 10-20 ml 20% glýukozanyň ergininde ýa-da natriý hloridiniň izotoniki ergininde 5-6 minudyň dowamynda wena goýberilýär.

Gan aýlanyşygynyň ýetmezçiliginiň başlangyç döwründe, esasan-da, dowamly öýken keselleri sebäpli ýürek kesellerinde ýazky adonis

otunyň serişdeleri hem ulanylýar. Bu ösümligiň ýapraklaryndan hemde güllerinden adonitoksin we simarin atly ýürek glikozidleri alynýar.

Ýazky adonis otunyň demlemesi: 4-6 gramy 200 ml suw bilen taýýarlanylýar, digitalise meňzeş täsir edýär, böwregiň gan aýlanyşygyny, kiçi gan aýlanyşygy gowulandyryýar. Bir nahar çemçesi mukdarda günde 3-6 gezek belleniýär.

Adonisid – ýazky adonis glikozidleriniň suwdaky ergini: gan aýlanyşygynyň ýetmezçiliginiň başlangyç döwürlerinde we wegatodamar newrozlarda 20-40 damjadan 2-3 gezek belleniýär.

Ýürek ýetmezçiligini bejermeginiň ikinji ugry hem peşew kowujylaryň ulanylmagydyr.

Diuretikler bellenende olaryň täsiriniň mehanizmini, dowamly gan aýlanyşygynyň kliniki geçişini, suw-elektrolit çalşygynyň bozulma derejelerini göz önünde tutmaly.

Köpsanly sintetiki (etakrin turşusy, diakarb) peşew çykaryjy serişdeleriniň bardygyna seretmezden gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligini bejermekde ösümlük peşew çykaryjy serişdeleri hem öz ähmiýetlerini ýitirenok.

Peşew çykaryjy täsiri köpsanly ösümlüklerde bardyr. Iň ýokary derejeli täsirlilere ak gaýyň agajynyň ýapraklary, atguýrugyň oty, badyýanyň köki degişlidir.

Ösümlük peşew çykaryjy serişdeleriň esasy ýetmezçilikleriniň biri hem olaryň demleme görnüşinde, köp mukdarda suwuklyk içmeli bolýanlygydyr.

Ak gaýyň agajynyň ýapraklaryndan taýýarlanan demlemäni günde 2 bulgurdan içilýär. Atguýrugyň otunyň demlemesi günde 1 bulgurdan içilýär. Badyýanyň kökünden taýýarlanan demlemäni gyzgyn wagtynda günde 125 ml içilýär. Peşew çykaryjy ösümlük ýygnyndylaryndan şu aşakdakylary uzak wagtlaýan ulanmaklyga hödürleýär:

Rp. Fruct. Juniperi	10,0	(arçanyň miwesi)
Fol. Betulae	10,0	(ak gaýyň agajynyň ýapraklary)
Rad. Taraxaci	10,0	(tozganyň köki)
M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygnyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäniň 1 bulguryny günün dowamynda içmeli.		

Rp. Fol. Betulae 10,0 (ak gaýyň agajynyň ýapraklary)
 Herb. Equiseti 10,0 (atguýrugyň oty)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Bulguryň 1/3 bölek mukdardaky demlemesini günün dowamynda içmeli.

Çiş dörände we assitlerde şu aşakdaky ýygyndylar belenilýär:

Rp. Fol. Betulae 50,0 (ak gaýyň agajynyň ýapraklary)
 Fruct. Rosae 25,0 (itburnuň miwesi)
 Rad. Ononidis 25,0 (meýdan polatlynyň köki)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäniň 1 bulgury günün dowamynda içilýär. Bu demleme göwrelilik, böwregiň ýiti gaýnaglamasy, peşew çykaryjy ýollaryň gaýnaglamasy kesellerinde belenilmeli dälidir.

Şonuň ýaly-da peşew çykarmany kryžownigiň miwesi, ýer tudanasy, zirk, kädiniň çigidi, şebit, gawun, armyt, limon, mekge gulpagy, garpyz, turp we onuň bal bilen garyndysy ýokarlandyryr.

Guragyry

Guragyry genetiki ýykgyňçylygy bolan adamlaryň A topara degişli B gemolitiki streptokokklaryň ýokuşmagy we sensebilizasiýasy netijesinde döreyän birleşdiriji dokumalaryň ulgamlayn gaýnaglama keselidir. Häzirki zaman lukmançylyk ylmy tarapyndan ýiti, ýitileşýän, uzaga çekýän, üzüksiz gaýtalanýan we latent guragyrylaryň patogenetiki aýratynlyklary öwrenildi. Guragyryly näsaglaryň garyndaşlarynda ýa-da ekiz taýlarda köp duşmagy bu keseliň döremeginde genetiki täsirleriň ähmiýetiniň bardygyny görkezýär. B gemolitiki streptokokk bilen ýokuşmaklyk, onuň bilen sensebilizirlenmeklik keseliň ilkinji döwürlerinde has-da aýdyň görünýär. Guragyry, köplenç, miokardit, endokardit, seýrek epikardit ýaly ýüregiň keselleri bilen gabat gelýär.

Karditden başga-da guragyrynyň esasy kliniki ýüze çykmasy bolup poliartritli sindromlar (alamat toplumlary) hyzmat edýär.

Guragyryly endomiokardit: ähli guragyryly näsaglarda diýen ýaly miokardit bolýar. Ol ojaklaýyn ýa-da ýaýraň (eksudatiw ýa-da produktiw häsiýetli) gaýnaglamanyň görnüşlerinde bolup bilýär.

Ojaklaýyn hadysalar görnüp duran eksudatiw hadysalaryň ýok bolmagynda geçýär. Miokarditiň ýiti döwründe kliniki ýüze çykmagy onuň görnüşlerine baglydyr. Ýeňil görnüşlerinde näsaglarda tiz ýadamak, işjeňligiň peselmeği, ýüregiň üstünde ýakymсыz duýgynyň döremegi, ýüregiň çalt urmagy ýüze çykýar. Guragyryly endokarditiň kliniki alamatlary rewmatizmiň ýiti döwründe bildirmeýän bolmagy hem mümkin. Emma muňa seretmezden rewmatiki endokarditler gazanylan ýürek gabsalarynyň ýetmezçiliginiň döremeginiň çaklanyş görkezijilerini kesgitleýji bolup durýar.

Endokarditiň irki alamatlarynyň birine hem 3-4 hepdeden soňra, haçan-da miokarditiň alamatlary peselip başlandan ýürek diňlenilende eşidilýän goşmaça şyggyldylar degişlidir.

Guragyryly poliartrit. Bu kesel guragyry bilen kesellänleriň 55%-de duş gelýär. Onuň esasy alamatlary uly bogunlarda ýiti agyrynyň döremegi, bogunlaryň çişmegi, bogundan-bogna “göçüp” duran agyrylaryň bolmagydyr. Guragyryly poliartridiň esasy bolup periartikulýar dokumalaryň eksudatiw gaýnaglamasy bilen gabat gelýän sinowit tutup durýar. Onuň patomorfologiki alamatlary bogun boşluklarynda dürli maňyzly leýkositleri köp saklaýan, arassa, seroz-fibrinoz suwuklygyň bolmagy, periartikulýar dokumalaryň çişmegi we bogun suwuklyklarynda fibroz hadysalaryň kliniki ýüze çykmagy, olarda düwünjikleriň emele gelmeği bolup durýar.

Artralgiya guragyrynyň esasy kliniki alamatydygyna garamazdan, näsaglaryň 1/3 böleginde duş gelýär. Artritlerden tapawutlylykda artalgıyada bogunlardaky hereketleriň çäklenilmegi, el bilen basyp göründe agyrmaklyk we ş.m. alamatlar bolmaýar.

Bejerilişi. Guragyry endomiokarditleriň bejergisi hem rewmatizmiň bejergisi bilen birmeňzeşdir. Ýiti döwründe adaty guragyra garşy (penisillin, glýukokortikosteroidler, salisilatlar) bejergini geçirýärler. Streptokokklary aýyrmak üçin ösümlükden alnan derman serişdesi bolan romazulony hem-de bidenegiň ýapraklaryndan taýýarlanan demlemäni agyz çaykamak üçin ulanylýar. 1,5 çay çemçesi romazulon 1 litr suwda eredilýär we agyz çaykalýar. Bidenegiň ýapraklarynyň demlemesini (1 nahar çemçesi ýapraklary 200 ml gaýnag suwda taýýarlanylýar) agyz çaykamaklygy 7-10 günüň dowamynda her 3-4 sagatdan maslahat berilýär.

Keseliň ýiti döwründe öz düzüminde salisil birleşmelerini saklaýan we derlediji täsirli derman serişdeleriniň demlemeleri ulanylýar. Olara şular degişlidir:

Rp: Cort. Frangulae 10,0 (garatikenin gabygy)
 Cort. Betulae 40,0 (ak gaýyň agajynyň gabygy)
 Cort. Salicis 50,0 (serwi agajyň gabygy)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Onuň günde 2 bulguryny içmeli.

Rp. Flor. Sambuci 30,0 (gara buzinanyň gülleri)
 Fol. Urticae 30,0 (çit-çitiniň ýapraklary)
 Rad. Petroselini 30,0 (badyýanyň köki)
 Cort. Salicis 30,0 (serwi agajyň gabygy)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Ony ýyly görnüşinde günde 2 bulgurdan 4-6 hepdäniň dowamynda içmeli.

Bogun görnüşli guragyry beterlände şu aşakdaky ösümlük ýygyndysy belenilýär:

Rp. Cort. Salicis 20,0 (serwiniň gabygy)
 Herb. Eguiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Fol. Betulae 20,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Flor. Gentaurae cyani 5,0 (gökdaş kekräniň gülleri)
 Flor. Calendulae 5,0 (dermanlyk dyrnakly gülleri)
 Fruct. Juniperi 5,0 (arçanyň miwesi)
 Cort. Frangulae 5,0 (garatikenin gabygy)
 Flor. Sambuci 10,0 (gara buzinanyň gülleri)
 Fol. Urticae dioicae 10,0 (çit-çitiniň ýapraklary)
 M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäni her 2 sagatdan 1 bulgurdan gyzgyn döwründe içmeli. Bu demlemäniň rahatlandyryjy, gyzgyny düşüriji, agyryny aýryjy, çişmä garşy täsirleri bar. Bejerginiň dowamlylygy keseliň geçişine bagly.

Bakteriýaly endokarditde fitoterapiýa goşmaça häsiýete eýedir hem-de içdäni açmaklyga, dezintoksikasiýa, witaminterapiýa, bedeni mikroelementler, demir bilen üpjün edilmeklige gönükdirilendir.

Içdäni açyjy häsiýete ýowşanyň 10,0 we narpyzyň 10,0 tinkturalary hem eýedir. 15-20 damjany suwa damdyrmak bilen, nahardan öň içilýär.

Düzümünde itburnuň we gara smorodinanyň miwesini 1:1 gatnaşykda saklaýan hem-de itburnuň miwesi bilen rýabinanyň miwesini 1:1 gatnaşykda çaylary ulanylýar. Itburnuň miwesi öz düzüminde askorbin turşusyny, K, P, B₂ witaminlerini, A prowitaminlerini (karotin), süýjini, pektinleri, limon turşusyny, köp mukdarda kaliý, demir, marganes, fosfor, kalsiý duzalaryny saklaýar. Itburnuň miwesindäki askorbin turşusynyň mukdary limon bilen deňşdireniňde 50 esse köpdür. Gara smorodinanyň düzüminde askorbin turşusy, P, B, witaminleri we karotin bar. Rýabinanyň ýetişen miweleri köp mukdarda askorbin turşusyny hem-de organiki turşulary saklaýar. Witaminli çäýiň taýýarlanylş usuly: miweleriň 2 çäý çemçesini 2 bulgur gaýnag suwa goşmaly we 1 sagadyň dowamynda demini aldyrmaly, süzmeli we tagamyna baglylykda süýji goşmaly. Ýarym bulgurdan günüň dowamynda 3-4 gezek içmeli.

Gazanylan ýürek kemislikleri. Ýüregiň şikesi diýlip sözüň giň manasynda ýüregiň gabsajyklarynyň, myşsalarynyň we onuň diwarlarynyň gurluşyndaky dürli üýtgeşmelere we onuň netijesinde ýürek, içki gemodinamikanyň, gan aýlanyş ulgamynyň işiniň bozulmagyna aýdylýar. Dogabitdi hem-de gazanylan ýürek kemislikleri tapawutlandyrylýar. Doglandan soň döreyän, ýagny gazanylan ýürek kemisliklerine gabsajyklaryň gurluş üýtgemeleri degişlidir. Olaryň ýygy sebäpleriniň biri gura-gyry, bakteriýaly endokardit, mergi we ateroskleroz bolup durýar.

Ýürek kemislikleriniň bejergisi etiologiki täsirleri, gan aýlanyşygynyň ýetmezçiligini, ýürek urgusynyň bozulmalaryny düzetmekden ybarat bolup durýar.

Gipertoniya keseli we arterial gipertenziýalar. Arterial gipertenziya köp ýaýran keseldir. Köpsanly ilatyň gan basyşy ölçenilip göründe barlananlaryň 20-30%-niň gan basyşynyň derejesiniň ýokarydygy anyklanylýdy. Arterial gipertenziýaly adamlary tapgyrlyýyn barlanyp görülmeginiň netijesinde 65% gipertoniya keselli, 35% simptomatiki gipertenziya görnüşlileri anyklanylýdy.

Arterial gipertenziýalaryň simptomatiki görnüşini anyklamagyň uly ähmiýeti bar. Böwrek arteriýalaryň zaýalanmagy, feohromositoma, konnanyň sindromy, aortanyň koarktasiýasy sebäpli döreyän arterial gipertenziýalar hirurgiki usul bilen bejerilýär.

Gipertoniya keseliniň sebäplerine ruhy dartgynlylyk, ruhy sarsgynlylyk bilen baglanyşykly arterial gan damarlarynyň tonusynyň bozulmagy degişlidir. Goşmaça sebäplere maşgala-nesil täsirleri hyzmat edýär. Keseliň esasy alamaty arterial basyşyň ýokary galmagydyr. Häzirki döwürde 20-50 ýaş aralygyndaky adam üçin kadaly basyş diýlip 18,7/12,0 kPa (140/90 mm. sim. süt.) hasap edilýär. Halkara saglygy goraýyş guramasynyň maglumatlaryna görä, uly adamlar üçin aralyk gipertenziýanyň derejesi hökmünde 8,7/12,0-21,2/12,5 kPa (140/90-159/94 mm sim. süt.) hasap edilýär.

Gipertoniya keseliniň geçişini şertli üç tapgyra bölýärler:

I tapgyrda A/B derejesi 21,3/12,7 kPa (160/95 mm sim. st.) bolýar we bu döwürde ýürek, gan-damar ulgamynda organiki üýtgemeler bolmaýar. II tapgyrda arterial basyşyň derejesi örän ýokary bolup, çep garynjygyň gipertrofiýasynyň alamatlary ýüze çykýar. Emma beýleki agzalaryň işiniň bozulma alamatlary bolmaýar. III tapgyrda gan basyşyň derejesi örän ýokary bolup, ýüregiň we beýleki beden agzalarynyň (kelle beýniniň, gözüň torly gatlagynyň, böwregiň uly gan damarlarynyň) işiniň bozulmagy bolýar.

Şonuň ýaly-da haýal hem-de tiz ösüji (çylşyrymly hilli) geçişli gipertoniya keseli bolýar. Agyr hilli geçişde arterial basyşyň derejesi gaty ýokary bolýar (29,3/17,3-32,0/18,7 kPa ýa-da 220/130-240/140 mm. sim. st.), esasan-da, diastoliki basyşyň durnukly göterilmegi bolýar. Göz düýbünüň torly gatlagynyň çişmegi netijesinde zaýalanmagy, görüş nerwleriniň zeperlenmegi, gemorragiki, plazmorrhagiki, aneurizmler hem-de böwregiň damarlarynyň organiki üýtgemeleri duş gelýär.

Gipertoniya keseliniň ýüze çykmagynyň mehanizmleri barada durup geçmek bilen keselli hem-de sagdyn adamlarda gan basyşynyň sazlanýş mehanizmleriň birmeňzeşdigini aýtmalydyr. Gipertoniya keselde damarlaryň tonusynyň sazlanýşynyň wajyp neýrogumoral halkasynyň bozulýandygyny bellemelidir. Arterial basyşyň derejesini gomeostatiki görkeziji hökmünde bedeniň talaplaryna bagly bolup, pressor we depressor tebigatly neýrogumoral ulgamlaryň işleýişine bagly bolup durýar. Gipertoniya keseliň emele gelmeginiň, onuň geçişiniň umumy kanunalaýyklygynyň bardygyna garamazdan, her bir näsagda sazlaýyş mehanizmleriň gatnaşyk derejeleri dürli bolup

durýar. Låbil, ýagny durnuksyz gipertoniýada renin-angiotenzin ulgamynyň ýagdaýy köp tarapdan simpato-adrenal ulgamynyň täsirine bagly bolýar.

Stabil, ýagny durnukly tapgyrynda damarlaryň wazokonstruktor täsirleşmeleri, plazmanyň renininiň işjeňliginiň artmagy, suw-duz deňagramlylygyň sazlanýşynyň bozulmagynyň ähmiýeti uludyr.

Gipotenziw serişdäni bellemek bilen, onuň her bir näsagdaky patogenetiki mehanizmleriň esasy halkasyna täsir etmekligini gazanmalydyr. Bu ýörelgäniň dogrudygyna häzirki döwürdäki dürli täsirli derman serişdeleriniň bardygy hem güwä geçýär.

Bejerilişi: gipertoniya keseliniň başynda arterial gan basyşy hemişelik galmaýar hem-de zähmeti we dynç alşy kadalaşdyrmak, berhiz tutmak hem-de ýeňil derman serişdelerini bellemek bilen bejerilýär.

Arterial gipertenziýanyň durnukly tapgyrynda duzsuz naharlanmagy, az mukdarda suwuklyk içmekligi (800-1000 ml/gije-gündiz) bellemek bilen güýçli depginde derman terapiýany geçirmeli. Bu bejergini, esasan hem, gaýraüzülmeleriň önüni almak üçin geçirmelidir.

Gipertoniya keselde rahatlandyryjy terapiýany ulanmak hem-de dokuma madda çalşygyna täsir edýän we mahsus gipotenziw serişdeler ulanylýar.

Fitoserişdeler arterial gipertoniýanyň labil (durnuksyz) we aralyk görnüşlerinde ulanylýar. Olar damarlaryň aterosklerozlarynda, serobroişemiki gelip çykyşly simptomatiki gipertenziýalarda peýdaly bolup durýarlar.

Bu serişdeleriň arasynda kesgitli orny kiçi barwinkanyň alkaloidleri tutýar. Oňa dewinkan, winkapan degişlidir. Dewinkan sedatiw, gan damarlary giňeldiji we gipotenziw häsiýete eýedir. Täsir ediji mehanizmi boýunça rezerpine meňzeş bolup gipotenziw täsiri ondan pesdir. Şol bir wagtda merkezi nerw ulgamyna edýän täsiri rezepin bilen deňeşdireniňde örän ýokary bolýar.

Gipotenziw täsiri bejerginiň 6-10-njy günlerinde aýdyň ýüze çykýar. Şonuň üçin hem dewinkan labil we stabil gipertoniýalaryň I-II tapgyrlarynda, esasan-da, başaýlanma we newrogen tahikardiýada peýdalydyr. Serişdäni 5-10 mg-dan günde 2-3 sapa kabul edip başlamaly, soňundan günde 3-4 gezege çenli köpeltmeli. Terapewtiki

netije gazanylandan soňra mukdaryny kem-kemden azaltmaly. Bejerginiň dowamlylygy birnäçe hepdeden ybarat bolup durýar.

Winkapan öz täsiri boýunça dewinkana golaý bolup durýar. Bejergini 1 gerdejikden (0,005 g) günde 2-3 gezek başlap, bir hepde geçenden soňra 1 gerdejikden günde 2-3 gezek içirmeli. Terapewtiki netije gazanylandan soňra dermanyň mukdaryny azaltmaly, bejergini uzak wagtlap dowam etdirmeli. Bu serişdeleriň ulanmagyna garşy görkezmeler entek anyklanmadyk. Gipertoniýa keselde goşmaça bejergi hökmünde, esasan-da, kelle beýniniň gan damarlarynyň spazmalarynda sporynyňanyň digidirlenen alkaloidleri (digidroergotamin, digidroergotaksin) ulanylýar. Olaryň güýçli a-adreno baglaýjy we damar hereketlendiriji merkezine rahatlandyryjy täsiri bardyr. Şeýlede ol gan basyşyň derejesini peseldýär, damarlary giňeldýär, ýürek urşuny biraz seýrekleşdirýär. Bu serişdelerde ýatgynyň myşsasyna gýjyndyryjy täsiri pes derejededir.

Ak omelanyň oty gipotenziw serişde hökmünde täsir edýär. Ateroskleroz sebäpli arterial gipertenziýalarda we onuň bilen baglanyşkly (başaylanma, kellagyry) hadysalarda ulanylýar. Bir bulgur demlemäni günüň dowamynda içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 3-4 hepde. Gerek bolsa bejerginiň dowamlylygyny uzaldyp bolýar. Goltgy bejergi hökmünde demlemäniň 1 nahar çemçesi mukdaryny günde 2-3 gezek içilýär. Işdäniň peselmegi, başaylanma ýaly ýakymsyz hadysalar seýrek bolýar.

Alyjyň gülleriniň serişdeleri gipotenziw täsirden başga-da kardiotoniki täsiri bardyr. Şonuň üçin ol gipertoniýa keseliň toplumlaýyn bejergisinde ulanylýar.

Alyjyň güllerinden taýýarlanan demlemesi 1 bulgurdan, günde 2 gezek içilýär. Alyjyň tinkurasyny 20-40 damjadan, nahardan öň, günüň dowamynda birnäçe gezek içilýär. Ol, esasan-da, paroksizmal tahi-kardiýada belleniýär. Alyjyň demlemesiniň 100 damjadan hem köp mukdary içilende ýüregiň urgusynyň seýrekleşmesi ýaly täsiri ýüze çykýar.

Şirguýrugyň otunyň demlemesi 1 nahar çemçesi möçberde günde 3-4 gezek içilýär. Şirguýrugyň tinkurasynyň 30-50 damjasyny suwa goşup, günde 3-4 gezek içmeli.

Arylyk we labil gipertoniýada galen serişdeleri hem ulanylýar. Olara ewkomminiň gabygynyň gaýnatmasy, suwly ekstrakty we tinkturasy degişlidir. Ewkomminiň tinkturasy 15-30 damjadan, nahardan öň, günde 2-3 gezek içilýär. Ewkomminiň gaýnatmasy (10,0:200,0) 1 nahar çemçeden, günde 3 gezek içilýär. Baýkal balyk gözünüň tinkturasy 20-30 damjadan günde 2-3 gezek içilýär. Mundan başga-da şu aşakdaky dermanlyk ýygýndysy ulanylýar:

Rp. Herb. Gnaphalii	15,0	(palçykly keçegülüş oty)
Herb. Melilotus	20,0	(eşekýorunjanyň oty)
Herb. Equiseti	20,0	(atguýrugyň oty)
Herb. Astragali	20,0	(ýüňgüllü göweniň oty)

M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygýndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäni 1 nahar çemçesi göwrüminde, günde 2-3 gezek içýärler.

Örän netijeli dermanlyk otlarynyň ýygýndysyna ýene-de mysal getirýäris:

Rp. Herb. Gnaphalii	60,0	(palçykly keçegülüş oty)
Fruct. Crataegi	50,0	(alyjyň miwesi)
Flor. Helichrysi arenarii	50,0	(solmazagyň güli)
Herb. Melilotus	10,0	(eşekýorunjanyň oty)
Fol. Betulae	10,0	(ak gaýyň agajynyň ýapraklary)

Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýan köki)
Fol. Farfarae	20,0	(dürotynyň ýapragy)
Herb. Equiseti	30,0	(atguýrugyň oty)
Herb. Anethi	30,0	(şebitiň oty)
Herb. Anethi graweolens	30,0	(şebitiň oty)

M.F. spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygýndyny 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Demlemäni bulguryň 2/3 bölegini 3 gezek nahardan öň içmeli. Bejerginiň dowamlylygy birnäçe aý.

Käbir fitoterapewtler şu aşakdaky ýygýndyny hödürleýärler:

Rp. Flor. Crataegi	15,0	(alyjyň gülleri)
Herb. Equiseti	15,0	(atguýrugyň oty)
Herb. Visci albi	15,0	(ak omelanyň oty)
Fol. Vincae minoris	15,0	(kiçi barwinkanyň ýapraklary)
Herb. Millefolii	30,0	(boýbodranynyň oty)

M.F. spec.D.S. 30 minut demläp, owurtdan günñ dowamynda 3 gezek nahardan öň içmeli.

Gipertoniýa keselinde, goşmaça serişdeler hökmünde ösümlüklerden alnan derman serişdeleri bolan teobromin, teofillin, papawerin hem-de olaryň önümi bolan teofillin-aminofillin ulanylýar. Olaryň hemmesi çylşyrymly külkäniň düzüminde bolýarlar. Gipertoniýa keselleriň III tapgyrlarynda keseliň öňüni alyş maksatlary bilen gara miweli aroniýanyň ýa-da rýabinanyň şiresi ulanylýar. Onuň ýetişen miwesi witamin toplumlaryny, askorbin turşusyny, ýod we beýleki mikroelementleri, flavanoidleri saklaýar. Gara miweli aroniýanyň - rýabinanyň şiresi gipotenziw we spazmolitiki täsir edýär.

Şiräniň 50 ml, günde 3 gezek, nahardan 0,5 sagat öň içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 2-4 hepde. Miwelerini 100 g, günde 3 gezek, nahardan 30 minut öň belleniýär.

Guragyry keselinde ulanylýan dermannamalar:

Rp. Cort Salicis (serwi agajyň gabygy)
 Flor. Ulmariae (labaznigiň güli)
 Flor. Tiliae aa 5,0 (lipanyň güli)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygynydan 200 ml demleme taýýarlamaly we günde 50 ml 3 gezek ýiti guragyryda içmeli.

Rp. Fruct Sorbi (rýabinanyň miwesi)
 Herb. Violae tricoloris 40,0 (benewşäniň oty)
 Cort. Hippocastani (atkaştanyň gabygy)
 Flor. Hippocastani aa 25,0 (atkaştanyň güli)
 Fol. Urticae dioicae 30,0 (cit-çitiniň ýapragy)
 M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçe ýygynydan bir bulgur suw bilen gaýnatma taýýarlamaly. Günde 1 nahar çemçeden 3 gezek iýmit arasynda artroz keselinde içmeli.

Rp. Tinct Capsici 10,0 (birýyllyk burçuň tinkturasy)
 Spiritus camph 50,0 (kamforly spirt)

M.D.S. Sürtmek üçin

Rp. Flor. Ulmariae (labaznigiň güli)
 Flor. Ribus nigri aa 40,0 (gara smorodinanyň güli)
 Cort. Salicis 30,0 (serwi agajyň gabygy)
 Flor. Sambuci (gara buzinanyň güli)

- Flor. Tiliae (lipanyň güli)
 Fruct Rubi idae aa 20,0 (malinanyň miwesi)
 M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçe ýgyndydan bir bulgur demleme taýýarlama. Günde 1 nahar çemçeden 3 gezek içmeli.
- Rp. Fruct. Juniperi 10,0 (arçanyň miwesi)
 Fol. Betulae (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Herb. Millefolii (boýbodranýň oty)
 Herb. Fumariae aa 30,0 (şaternäniň oty)
 M.F.spec. 1 nahar çemçe ýgyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen 15 minut basyryp demläp goýmaly. Günde üç bulgur guragyryda we podagra keselinde içmeli.
- Rp. Fol. Betulae 50,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Herb. Urticae dioicae (çit-çitiniň oty)
- Rad. Urticae dioicae aa 35,0 (çit-çitiniň köki)
 M.F.spec. 1 nahar çemçe ýgyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen 15 minut demläp goýmaly we günde 2-3 gezek içmeli.
- Rp. Rad. Ononidis (polatlynyň köki)
 Rad. Sapo nariae (sabyn otuň köki)
 Stipites Dulcamarae (süýjümtik itüzümiň baldagynyň ýokarsy)
 Cort.Salicis aa 25,0 (serwi agajyň gabygy)
 M.F.spec. D.S. 3 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l gaýnag suwda 10 minut gaýnatmaly. Süzmeli, günde 2-3 bulgur içmeli.
- Rp. Fol. Ribus nigri 100,0 (gara smorodinanyň güli)
 Cort. Fraxini (dardarynyň gabygy)
 Herb. Ulmariae aa 50,0 (labazniğiň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 300 ml suwda 3 minut gaýnadyp, 5 min goýmaly, süzmeli. Günde 2 gezek, 1 bulgurdan aýje içmeli.

2.2. Nerw ulgamynyň keselleriniň fitoterapiýasy

Häzirki döwürde bu keselleri nerw ulgamynyň haýsy bölümüne zeper ýetirýändigine baglylykda baş sany uly toparlara bölýärler:

1. Töwerekdäki (periferiki) nerw ulgamynyň keselleri: newralgiýa we newritler.

2. Oňurga ýiliginiň keselleri: polimiýelitler, oňurga ýiliginiň gaýnaglamasy, dagynyk ýa-da köpçülikleýin huşsuzlyk we ş.m.

3. Kelle beýnisiniň keselleri: ensefalitler, meningitler, çişler, döwür-ýenjikler, beýniniň gan aýlanyşynyň bozulmalary we ş.m.

4. Wegatatiw nerw ulgamynyň keselleri: çakyza we ş.m.

5. Newrozlar: akyl çaşmasy we samrama, kemaklylyk, hyýala getirmäniň bozulmasy, was-waslyk we ş.m.

Nerw keselleriniň ýüze çykmagynda dürli hili sebäpler bar. Olaryň köp bölegini ýokanç keselleriň esasynda döreýän keseller (ensefalitler, meningitler, polimiýelitler, polinewritleriň käbir görnüşleri we ş.m.) tutýar. Şeýle-de olaryň ýüze çykmalarynyň esasy sebäpleri kelle beýnisiniň gan aýlanmasynyň näsazlyklary, oňurga ýiliginiň hem-de kelle beýnisiniň töweregindäki nerwleriň zaýalanmalary, seýrek hallarda ehinokokklaryň döremegi bolup biler. Bu ýagdaýlar beden zäherlenmelerinde (şerap içilende, bedene gurşun, myşýak düşende) hem ýüze çykýar. Olardan başga-da bu keselleri bedendäki madda çalyşygynyň näsazlyklary, durmuşdaky gündelik duş gelýän gaýgy-aldalar we ş.m. hem ýüze çykaryp biler.

Periferiki nerw ulgamynyň keselleri

Newralgiýalar. Bu kesellere ol ýa-da beýleki nerwiň ugrunda ýaýrap gidýän häsiýetli agyrylar degişlidir. Newralgiýanyň dürlüligi nerwiň haýsysyna zeper ýetenligine baglydyr. Mysal üçin, otyrýer nerwiniň newralgiýasy, üçşahaly nerwiň newralgiýasy, oňurga nerwiň newralgiýasy we ş.m.

Otyrýer nerwiniň newralgiýasy (işias) otyrýer nerwiniň özünden ýa-da onuň gapdalyndan gidýän gowşak ýa-da güýçli ýiti agyrynyň bolmagy bilen häsiýetlendirilýär. İşias ýiti agyryly bolup, kähälatlarda onuň ýüze çykmaklygyndan öň näsagyň bilinde we aýagynda ýakymсыz duýgular bolup, ýarawsyz adam aýagynda agyrlyk duýup, çalt ýadaýandygy barasynda arz edýär. Otyrýer nerwiniň üstünden basylanda ýiti agyry ýüze çykýar. Kähälatlarda işiasda oňurganyň gapdala egrelmesi ýüze çykyp, onuň şekili üýtgeýär-de, nerw köklerine zeper ýetýär.

Üçşahaly nerwiň newralgiýasy güýçli, ýiti agyrylar bilen häsiýetlendirilýär. Köplenç, agyrylar birden ýüze çykyp, birnäçe wagtlap dowam edýär. Üçşahaly nerwiň haýsy şahasyna zeper ýetenligine bagly-

lykda agyry duýgulary adamyň ýüzüniň we kellesiniň dürli böleklerinde ýüze çykyp bilýär. Şol agyry gulaga, göze, boýna, ýeňsä geçýär we olaryň netijesinde ýüzüň derisiniň ýygrylmasy, derleme, ýaşyň çykması, sülekeýiň artmagy hem-de burundan nemiň çykmagy bolup geçýär.

Oňurga nerwiň newralgiýasynda ilki oňurgada agyry döräp, ol soňra boýna we arka geçýär. Mundan başga-da kelläniň ýeňse tarapyňyň hemme ýerinde ýiti bolmadyk agyry döreýär. Agyryny duýmazlyk üçin näsag öz kellesini hereketlendirmän, kesgitli belli bir ýagdaýda saklamaga çalyşýar.

Newritler diýlip nerwleriň gaýnaglamasyna aýdylýar. Bu gaýnaglama ýokanç kesellerinden soňra gaýraüzülme görnüşde ýüze çykýar. Ol, köplenç ýagdaýlarda, garyn garahassalygy we hörezek kesellerinden soň ýüze çykýar. Bu keselde nerwiň biriniň zeper ýetmesine mononewrit, nerwleriň köpçülikleýin zeper ýetmesine bolsa polinewritler diýilýär. Bu keseller ýaňy dörende nerwiň gapdaly bilen agyry ýüze çykýar, hereketini we duýujylygyny ýitirýär, netijede bolsa, ýarym ysmazlyk ýüze çykýar. Mundan başga-da deride birnäçe üýtgeşmeler, ýagny onuň inçelmeği, guraklygy, saçyň düşmekligi, deriniň reňkiniň üýtgemekligi, dyrnaklaryň owranmaklygy bolup biler.

Oňurga ýiliginiň keselleri

Polimiýelitler, esasan-da, kiçi ýaşly çagalarda (birnäçe aýlykdan 4-5 ýaşa çenli döwürde) ýüze çykýar, şonuň üçin-de oňa çaga ysmazy hem diýilýär. Barlaglaryň esasynda bu kesel dörende kelle we oňurga beýnisiniň dürli bölümlerine zeper ýetýändigini anyklanyldy. Olar ýüze çykanda bedende üşütme we aşgazan-içege bozulmalary (içgeçme, içgatama, gusmaklyk) bolup geçýär.

Oňurga ýiliginiň gaýnaglamasy, adaty bolşy ýaly, dürli ýokanç kesellerden (dümew, garahassalyk, hörezek we ş.m.) soň gaýraüzülmesi netijesinde bolup bilýär. Ol gaýnaglama merkezi oňurga ýiliginiň hemme ýerini (çal we ak maddalaryny) eýeleýär. Gaýnaglama merkeziniň nirede ýerleşendigine baglylykda aýaklaryň ýa-da el-aýaklaryň ysmazlygy ýüze çykýar (mysal üçin, gaýnaglama merkezi bedeniň boýun böleginde bolsa, onda el-aýaklaryň ysmazy döreýär).

Dagynak ýa-da köpçülikleýin huşsuzlygyň esasy hökmünde kelle we oňurga beýniniň köpçülikleýin, maýda ojaklaýyn zeper

ýetmesi bolup durýar. Keseliň başynda näsagyň aşaky ahylarynda näsazlyklar, ýagny çalt ýadamaklyk, duýujylygyny ýitirmeklik, güýçli agyrylaryň ýüze çykmagy bolup biler, kähallatlarda bolsa näsagyň elinde titreme hem peýda bolýar. Şunuň bilen baglylykda näsagyň nahar iýmekligi (esasan hem, suwuk iýmitleri), ýatmaklygy kynlaşýar, sözlemegi, pikiriň zygiderlilikigi ýitýär. Bu bolsa beýni ulgamynda näsazlyklaryň barlygyny aňladýar.

Kelle beýnisiniň keselleri

Ensefalit – kelle beýnisiniň gaýnaglamasy. Munuň ýüze çykmagyna dürli hili ýokanç keseller sebäp bolup biler. Ähli ensefalitler iki sany uly topara bölünýär, ýagny ilkinji we ikilenji ensefalitler. Olaryň birinjisine endemiki ensefalitler, sakyrta ensefalitleri we ş.m. degişlidir. Ikilenji ensefalitler bolsa ýokanç keselleriniň dowamynda (garamykda, öýken kesellerinde we ş.m.) bolýan kelle beýnisiniň gaýnaglamasy esasynda ýüze çykýandyr.

Epidemiki ensefalitiň şeýle atlandyrylmagy 1917-1928-nji ýyllarda onuň dünýäniň hemme ýerlerine giňden ýaýrandygy bilen baglanyşyklydyr. Keseliň dowamynda ol iki hili zygiderlilikde, ýagny ýiti we dowamly bolup bilýär. Olaryň ýiti görnüşde bedeniň temperaturasy 38°C-ä çenli galýar. Kähallatlarda ol kadaly hem bolýar. Ýokary galan temperatura 15-20 günüň dowamynda saklanyp biler. Näsagyň ukusy bozulyp, ol uzak günüň dowamynda hem ukuda ýatyp bilýär. Derman ýa-da iýmit bermek üçin oýarylan näsag şolbada ýene-de uklýar. Soňra bolsa bu ýagdaý tersine bolup, ukusyzlyga öwrülýär.

Bu keseliň ýiti görnüşi soňra dowamly görnüşe geçip, näsagy haýal we az hereketjeňlige getirýär. Ýüzüniň derisiniň reňki polat kysmy reňkde bolup, üýtgemän durýar.

Meningit beýni gabygynyň gaýnaglamasydyr. Häzirki wagtda olaryň dürli görnüşleri, ýagny ilkinji (epidemiki) we ikilenji (inçekesel we iriňli) meningitler duş gelýär. Kellagyrynyň ýüze çykmagy, ýürek bulanmasy, gaýtarma we boýnuň yzky beden myşsasynyň dartylmasy bu keseliň esasy alamatlaryna degişlidir.

Wegetatiw nerw ulgamyň keselleri

Wegetatiw nerw ulgamy adam bedeniniň hemme nerw ulgamy bilen berk arabaglanyşyklydyr. Şonuň üçin-de bedende dürli keseller

dörände belli bir derejede wegetatiw nerw ulgamyn-da näsazlyklar ýüze çykýar. Mysal üçin, kelle beýnisiniň bozulmalarynda, bedeniň ýürek-damar işjeňligi we dem alyş häsiýetleri hem bozulýar. Nerw ulgamynyň wegetatiw bölüminiň zeper ýetmesine çakyza degişlidir.

Çakyza keseli kelläniň bir gapdalynda yzygiderli bolýan güýçli agyrylar bilen häsiýetlendirilýär. Agyrylar hiç hili sebäpsiz ýüze çykyp bilýär we birnäçe sagatlap dowam edýär. Köplenç, kellagyry ýokary derejä ýetende ögemek we gusmak ýüze çykýar. Agyry dörände dürli töwerekdäki gyjyndyryjylar (ýagtylyk, galmagal we ş.m.) kellagyryny güýçlendirýär. Agyry, köplenç, näsag ukusyny alandan soň aýrylýar. Bu keseliň ýüze çykmagynyň sebäpleri doly anyklyanan däldir.

Newrozlar. Bu kesellere akyl çaşmasy, samrama, kemaklylyk, hyýala getirmäniň bozulmasy, was-waslyk, terkidünýälik, göwnüçök-günlilik ýaly nerw ulgamynyň bozulmalary bilen baglanyşykly hadysalar mysal bolup biler. Olaryň hemmesinde-de akyla zeper ýetýär.

Olaryň döremegine gündelik duş gelýän gaýgy-aladalar, iýmitler, uky bilen baglanyşykly hadysalar, keselçilikler we ş.m. sebäp bolup biler. Akyl çaşmasynyň we samramanyň esasy sebäpleri kelle beýnisinde bolup, onuň döremegine dowamly ukusyzlyk, köp pikir-gaýgy etmeklik, iýmit siňdiriş ulgamynyň kemçilikleri, ýatgy keselleri we ş.m. sebäp bolýar.

Akyl çaşmasynda beýniniň pikir etmek ukybynyň bozulmagy bolup geçýär, kemaklylykda ýa-da akmaklykda ol ukybyň zaýalanmagy netijesinde beýni doly özgerýär ýa-da özüniň bu babatdaky işjeňligini doly ýitirýär. Şonuň üçin-de kemakly ýa-da akmak syrkawlaryň ýagdaýy garrylyga ýa-da çagalyga meňzeş bolýar. Ýatkeşligiň bozulmasynda zeper ýetme beýniniň ýeňse tarapynda bolýar, çünki ol beýniniň ýeňse böleginiň ýetmezçiliginden ýa-da onuň hemme ukybynyň ýok bolmagyndan döreýär. Ol sowuklama esasynda-da döräp biler. Hyýala getirmäniň bozulmagy keselinde bolsa beýniniň öňki bölegi zeper tapýar. Munda adam ýok zatlary hyýalyňa getirýär we töwerekde bolmadyk zatlary görýär, bu bolsa beýniniň öňki böleginiň näsazlyklary bilen baglanyşyklydyr. Was-waslyk terkidünýälik ýaly zatdyr. Beýniniň gyzgyn bolmagy bilen bolýan basyklar, aýagyň gapdalynyň gan bilen dolup gyzarmagy ýa-da aýalyň göwsünde gan gatamagy was-

waslykdan nyşan beriji alamatlardyr, ganyň gatamagy gany bozyan hereketleriň bolandygyny bildirýän nyşandyr. Göwnüçökgünlik pikiri we aklyly tebigy ýolundan bozuklyga, gorkmaga we ýamanlyga tarap özgertmekden ybaratdyr. Göwnüçökgünlik, gaharjaňlyk, adamlara topulmak we ýamanlyk bilen goşulup gelse, oňa was-was hem diýilýär. Terkidünýäligiň başlaýandygyny görkezýän belgileri erbet pikirler, sebäpsiz gorkmak, çalt gazaplanmak, ýalňyzlygy gowy görmek, bedeniň gyzmagy, kelläň aýlanmagy we gulagyň şaňlamagy bolýar. Häzirki döwürde nerw kesellerini derman otlarynyň kömegi bilen bejermeklik giňden ýaýrandyr.

Nerw keselerinde ulanylýan bejeriji häsiýetli ösümlikleriň dermannamalary

Häzirki döwürde nerw kesellerini bejermekligiň köpsanly usullarynyň biri hem olary dermanlyk ösümlikleriň kömegi bilen bejermek bolup durýar. Bu keselerde, köplenç ýagdaýlarda, derman otlaryny toplumlaýyn (şol sanda beýleki derman serişdeleri bilen bilelikde hem) ulanmak bilen peýdalanýarlar. Şonuň üçin-de olaryň köp ulanylýan görnüşleriniň käbirleri şu aşakdaky dermannamalarda görkezilendir:

Rp. Infusi Valerianae	10,0/190,0	(waleriananyň kökünüň demlemesi)
Rad. Natrii bromidi	10,0	(natriniň bromidi)
M.D.S. 1 nahar çemçeden günde 3 gezek içmeli.		
Rp. Tinct Valerianae	20,0	(waleriananyň tinkturasy)
Tinct Grataegi	10,0	(alyjyň tinkturasy)
M.D.S. Günde 25 damjadan birnäçe gezek içmeli.		
Rp. Rad. Valerianae		(waleriananyň köki)
Fol. Menthae pip.	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Fol. Chamomillae	aa 40,0	(çopantelpigiň güli)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 500 ml suwda 10 minut gaýnatmaly. 50 ml günde birnäçe gezek içmeli.		
Rp. Fol. Mellissae		(melissanyň ýapragy)
Flor. Grataegi	aa 20,0	(alyjyň güli)
Herb. Leonuri Rad.		(şirguýrugyň oty)
Rad. Valerianae	aa 30,0	(waleriananyň köki)

M.F. spec. D.S.1 nahar çemçe garyndyny 300 ml gaýnag suw bilen garmaly. Demlemäni 50 ml-den günde 3 gezek nahardan öň içmeli.

Rp. Rad. Valerianae		(waleriananyň köki)
Herb. Meliloti	aa 40,0	(eşekýorunjanyň oty)
Herb. Thymi		(käkilik oty)
Herb. Origani		(ýakymlyjanyň oty)
Herb. Leonuri cardiaceae	aa 50,0	(şirguýrugyň oty)

M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçe garyndyny 500 ml gaýnag suw bilen demlemeli. Günde 1 bulgurdan 4 gezek nahardan öň içmeli.

Rp. Fol. Melissaе		(melissanyň ýapragy)
Rad. Valerianae	aa 20,0	(waleriananyň köki)
Strob. Lupuli		(hmeliň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 200ml gaýnag suwda demlemeli. Günde 2 gezek içmeli.

2.3. Dem alyş agzalarynyň keselleriniň fitoterapiýasy

Bronhitler dem alyş agzalarynyň köp duş gelyän keselleriniň biridir.

Bronhitleri birilenji we ikilenji görnüşlere bölýärler. Birilenji bronhitde bronh sütünleriniň alawlama hadysasyna düşünilýär. Ikilenji bronhit bolsa ýokanç keseller netijesinde (garahassa, gyzamyk), öýken keselleri (inçekesel, pnewmoniýa, howply çişler), ýürek keselleri, böwrek keselleri (uremiki bronhit) we ş.m. bolmagy bilen ýüze çykýarlar. Etiologiki täsirleri boýunça wirusly, bakteriýaly, şeýle hem fiziki, himiki ýagdaýlaryň täsiri bilen ýüze çykýan we tozanly bronhitlere bölýärler. Geçiş boýunça ýiti we dowamly, şeýle hem diffuz we çäklenen görnüşlere bölýärler. Iň soňky görnüşleri kábir keselleriň (howply çiş, inçekesel) ýokanç keseliň alamatlary hökmünde bolup bilýär.

Gaklygyň häsiýeti boýunça nemli (kataral), nemli-iriňli, iriňli, gemorragiki, fibrinoz we ş.m. görnüşlere bölünýär. Ýerine ýetirýän alamatlary boýunça obstruktiv we obstruktiv däl (ýönekey) görnüşlere bölünýär.

Bronh geçirijiliginiň bozulmagynyň patologiki alamatlary: bronhlaryň gysylmagy, bronhlaryň nemli bardalarynyň çişmegi, gakylygyň mukdarynyň köpelmegi we onuň bronhlarda saklanmagy.

Ýiti bronhit bronhlaryň nemli bardalarynyň diffuz alawlamasy, özem virus ýa-da bakterial etiologiýaly bolýar. Etiologiki ýagdaý hökmünde allergiýa hem täsir edip biler, şeýle-de demgysmaly bronhidi himiki we tozanly gyjyndyryjylar döredip biler.

Ilkinji ýiti bronhitde bronhlar alawlamanyň esasy ýeke-täk orun tutýan ýeridir, ýöne, köplenç, alawlama hadysalary burna, burun-bokurdak boşlugyna, damaga we traheýalara hem ýaýraýandyr. Keseliň kliniki alamatlary üsgülewük, gakylygyň bölünip çykmagy, döşde ýakmysyz agyry we özüni erbet duýmaklyk we ş.m. bolup biler.

Bejerilişi. Keseliň sebäbini, patogenezini we kliniki alamatlaryny göz önüne tutmak bilen geçirilýär. Klinikasynyň agyrylygyna baglylykda dynçlyk (pes we ýokary derejede) belenilýär, bedeniň gyzgyn görkezijisi ýokary bolanda düşekde ýatmaly. Çilim çekmek gadagan, otagy arassa howa bilen ýelejiretmeli, iýmit witaminlere baý, ýeňil siňýän bolmaly. Derman bilen bejermek alamatlara baglylykda gyzgyn düşüriji, agyry aýryjy serişdeler bilen amala aşyrylýar.

Der bölünip çykmagyny üpjün edýän ýygdyndylar:

Rp. Flor. Chamomillae	25,0	(çopantelpégiň güli)
Flor. Tiliae	25,0	(lipanyň güli)
Fol Menthae piperitae	25,0	(narpyzyň ýapragy)
Flor. Sambuci	25,0	(gara buzinanyň güli)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygdyndyny 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli. Demlemäni gyzgyn görnüşinde, alawlama kesellerinde günde 2-3 bulgurdan içmeli.

Rp. Rad. Glycyrrhizae	40,0	(buýanyň köki)
Flor. Tiliae	60,0	(lipanyň güli)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygdyndyny 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli. Demlemäni günde 2-3 bulgurdan içmeli. Onuň derlediji, üsgülewügi aýryjy we gakylyk gopduryjy häsiýeti bar.

Döş boşlugynyň töweregine gyzdyrgyçlar goýulýar. Gurak, gyjyndyryjy üsgülewükde 3-4 günün dowamynda üsgülewüğe garşy serişdeler belenilýär. Şeýle hem ipekakuananyň kökünüň demlemesi

(0.6:200.0) her 3-4 sagatdan 1 nahar çemçeden berilýär. Mundan başga-da şu aşakdaky ýygyndy belenilýär:

Rp. Rad. Althaeae	20,0	(çerbiýäniň köki)
Fol. Farfarae	20,0	(dürotynyň ýapragy)
Herb. Origani	10,0	(ýakymlyjanyň oty)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli. Demlemäni 1 bulgurdan nahardan 2-3 sagat soň içmeli.

Gaklyk goparyjy we üsgülewüge garşy serişdeler hökmünde birnäçe ýygyndylar ulanylýar. Üsgülewügi aýyrmak üçin sosnanyň pyntyklarynyň demlemesiniň bugundan peýdalanmak ýa-da ony içmek hem bolar. Aýrylmasy kyn bolan gaklygy käbir ýygyndylaryň kömegi bilen aýyrmak bolar. Anis ýagy gaklyk goparyjy serişde hökmünde günde 4-6 wagtyna 2-3 damjadan 1 çemçe ýyly suw bilen içilýär.

Bronhlaryň gysylmagynda olary giňeltmek üçin serişdelerden: teofedrin (günde 3 wagtyna 1 gerdejikden), efedrin (günde 2-3 wagtyna 0,25 g) eufillin (günde 3 wagtyna 0,15 g) we ş.m. ulanylýar.

Mundan başga-da ýygyndylardan şu asakdakylar belenilýär:

Rp. Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
Fruct Anisi	20,0	(anisiň miwesi)
Fol Salviae	20,0	(bidenegiň ýapragy)
Gammarum pini	20,0	(sosnanyň pyntygy)

M. F. spec. D. S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen demläp goýmaly. Demlemäni nahardan soň, her 4-5 sagatdan 1/3 bulgur we ýatmazdan oň 1 bulgur içmeli (gaklyk gopduryjy, spazmolitiki, sedatiw häsiýeti ýüze çykýar).

Rp. Fol Farfarae	20,0	(dürotynyň ýapragy)
Fol Plantaginis	20,0	(atgulagyň ýapragy)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
Herb. Violae tricolor	20,0	(benewşäniň oty)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen demläp goýmaly. Demlemäni ýyly görnüşde günde 4-6 wagtyna nahardan oň 1 bulgur içmeli.

Bronhitde antibakterial, bronhlary giňeldiji we gaklyk gopduryjy serişdeler toplumlaýyn terapiýa görnüşinde prednizolon bilen bi-

lelikde 25-30 mg-dan 5-7 günün dowamynda ulanylýar. Şu ýagdaýda aşakdaky ýygyndylar hem ulanylýar:

Rp. Rad. Althaeae	40,0	(çerbiýäniň köki)
Rad. Glycyrrhizae	15,0	(buýanyň köki)
Fol. Farfarae	20,0	(dürotynyň ýapragy)
Fruct. Foeniculi	10,0	(arpabadyýanyň miwesi)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen demläp goýmaly. Demlemäni ýyly görnüşinde 1 bulgurdan 4-5 gezek içmeli.

Rp. Fol Farfarae	10,0	(dürotynyň ýapragy)
Fol Plantaginis	20,0	(atgulagyň ýapragy)
Herb. Equiseti	30,0	(atguýrugyň oty)
Flor. Primulae	40,0	(nowruzgülüň güli)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen demläp goýmaly. Demlemäni 1 bulgurdan ýyly görnüşinde 4-5 gezek içmeli.

Gaýtalanyp durýan ýiti bronhitler soňra dowamly bronhitlere öwürülýär. Dowamly (ötüşen) bronhidiň ösmegine çilim çekmek, howanyň tozany we gazlar bilen hapalanmagy, alkohol içgiler mümkinçilik döredýär.

Dowamly bronhit öýken keselleriniň içinde esasy orunlaryň birini eýeleýär. Ilkinji dowamly bronhit, köplenç, 30-40 ýaşdan geçen erkek adamlarda, esasan hem, çilim çekýän we hapalanan howadan dem almak netijesinde ýüze çykýar.

Dowamly bronhidiň ýüze çykmagyna burun, burun-bokurdak keselleri sebäp bolup biler.

Dowamly bronhidi anyklamak kynçylyk döredýär. Ony kesgitlemek esasy 4 alamat boýunça: üsgürmek, gakylyk gopmagy, demgysma we umumy bedeniň ýagdaýynyň ýaramazlaşmagy zerarly anyklamak amala aşyrylýar.

Bejerilişi. Toplumlaýyn bejergi çärelerini geçirmek dowamly bronhidiň etaby boýunça kesgitlenilýär. Dowamly bronhidiň ähli görnüşlerinde umumy terapewtiki çäreleri geçirmeli: çilim çekmegi gadagan etmek, dem alyş ýollaryny gyjyndyryjy maddalardan daşda duruzmak (öýde we önümçilik şertlerinde), bedeniň umumy durnuklylygyny ýokarlandyrmak, fizioterapiýa, bedenterbiýe çäreleri, ingal-

ýasiýa, gakylyk gopduryjy serişdeler ulanmak ähmiýetlidir. Iriňli bronhitde goşmaça, antibakterial terapiýa, emma dykylan bronhitde bolsa bronhlary giňeldijiler we glýukokortikoidlar ulanylýar.

Bronhlary giňeldiji, bronh mázleriniň bölüp çykaryş işini güýçlendiriji we gakylygy gopduryjy indiki ýygnyndylar ulanylýar:

– buýan köki we atgulagyň ýapragy 3 bölekden, dürotynyň ýapragy 4 bölek alnyp demleme taýýarlanylýar. Demlemäni günde 4-5 wagtyna 1 bulgurdan bermeli;

– efir ýaglary bronhlaryň nemli bardasynda bölünip çykyp, bronholitiki täsiri, gakylyk gopduryjy we antiseptiki täsiri ýüze çykarýar;

– aýdyň bronholitiki täsiri sosnanyň pyntyklarynyň demlemesi ýüze çykarýar, ol günün dowamynda 1/3 bulgurdan içilýär. Şu bejergide gakylygyň mukdary köpelmeyär, hyžžyldy bolsa 3-5 gün ulanylandan soňra ýitýär, bronhlaryň geçirijiligi hem ýokarlanýar.

Öýken emfizemasy bilen bilelikde dowamly bronhidi bejermek üçin esasy preparat termopsisiniň oty hasaplanylýar. Preparat dem alyş merkezine gyjyndyryjy täsir edip, dem alyş ýollarynyň bölüp çykaryş işini güýçlendirýär we alkaloidleriň (sitiziniň, metilsitizin) täsirinde dem alşyň çuňlaşmagy we ýygylaşmagy bolup geçýär. Termopsisiniň demlemesini (0,6-1,0- 200 ml) günde 6-8 gezek 1 nahar çemçeden belleýärler. Seýrek ýagdaýlarda ony ürgün görmüşinde (0,01-0,05 g günde 2-3 wagt) ýa-da gury ekstrakt görmüşinde ulanylýarlar. Bejergi 12-14 gün dowam etdirilýär. Bu preparat şepbeşik iriňli suwuklygyň bölünip çykmasyny peseldýär.

Demgysmaly we öýken emfizemaly, dykynly bronhitlerde in ähmiýetli serişde buýan köküdir, ol goýy ekstrakt, şerbet we ýygnyndy görmüşde ulanylýar. Buýan köki öz düzüminde birnäçe glikozidleri saklaýar. Glisirizin turşusy alawlama garşy täsiri ýüze çykarsa, likwiritozid spazm aýryjy, emma likurazid bolsa alawlama garşy hem-de spazm aýryjy täsiri ýüze çykarýar. Türkmenistanda buýan köküniň dürli derman görnüşleri “Buýan”, “Saglyk” ýaly derman kärhanalarynda öndürilýär.

Kükrek eleksiri 20-40 damjadan nahardan 1 sagat öň birnäçe gezek içmeli., çagalara bolsa olaryň ýaşyna laýyklykda (damjada) berilýär. Bu ýygnyndy (owradylan buýan köküni atgulagyň ýapraklaryny 3 bölek we dürotynyň ýapraklaryny 4 bölek saklaýar) demleme

görnüşinde 1 nahar çemçe 1 bulgur gaýnan suwda taýýarlanýar we nahardan soň günde 2-3 gezek 1/3 bulgurdan kabul etmeli. Bejergi tapgyry 10-12 gün.

Ondan daşary hem iri we orta bronhlaryň zeperlenmesinde, gakylygyň köp bolmadyk, goýy bolan ýagdaýynda saponinleri saklaýan ösümlükleri ulanmak amatlydyr.

Onuň üçin istodyň köki ulanylýar. Ol bronh mázleriniň bölüp çykaryş işini ýokarlandyýar, gakylygy suwuklandyryp, onuň gopmagyny üpjün edýär.

Guzygulagyň kökünü we porrugyny gaýnatma görnüşinde (20/200.0) günde 4-5 nahar çemçeden kabul etmeli.

Köp mukdardaky serroz gakylykly bronhitlerde terpingidrat gije-gündizde 1,5 g çenli ulanylýar. Iriňli gakylykda terpingidrat 0,2g 3-4 wagtyna, antibiotikler bilen bile ulanylýar. Şeýle täsiri käbir ýygnyndylar hem ýüze çykarýar.

Has ýokary üsgülewük refleksinde we bronhial dykylmada käkilik otunyň derman görnüşlerini peýdalanýarlar. Ol öz düzüminde efir ýaglaryny saklamak bilen, bakteriosid we rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýar. Käkilik oty demleme, suwuk ekstrakt görnüşinde ulanylýar, şeýle hem ol pertussiniň düzümine hem girýär. Demleme ululara günde 3 gezek 1 nahar çemçeden, çagalara bolsa günde 3 gezek 1 desert çemçeden bellenilýär. Şeýle hem käbir ýygnyndylar ulanylýar.

Dowamly bronhitlerde ikilenji önüni alyş çäreleri hökmünde bedeniň durnuklylygyny ýokarlandyrmak üçin umumy sazlaşdyryjy häsiýetli serişdeleriň hem orny uludyr. Şeýle häsiýeti ýüze çykarýanlara pantokrin, limonnigiň serişdeleri we witaminler degişli. Pantokrin 2-3 hepdäniň dowamynda nahardan 30 minut ön 30-40 damjadan bellenilýär. Hytaý limonniginiň tinkurasy 2-3 wagtyna ajöze 20-30 damjadan bellenilýär.

Ýitileşme döwründe 300-600 mg-dan (1 gije-gündiz üçin) askorbin turşusy, 3 mg witamin A we B topar witaminleri (tiamin, riboflawin, piridoksin) 0,03 g-dan bellenilýär. Şeýle hem itburnuň miwesiniň, gara smorodinanyň miwesiniň, rýabinanyň miwesiniň demlemesi we ş.m. ulanylýar. Bu demlemäni günde 3-4 wagtyna ýarym bulgurdan içmek maslahat berilýär.

Immun ulgamyna oňaýly täsiri şu aşakdaky ýygnyndylar hem ýüze çykarýar:

Rp. Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Rad. Taraxaci 15,0 (tozganyň köki)
 Rad. Rubiae tinctoriae 30,0 (çöpboýanyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygnyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly hem-de ertirine we agşamyna 1 bulgurdan kabul etmeli.

Rp. Cort Frangulae 10,0 (garatikenň gabygy)
 Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Herb. Viola tricolor 40,0 (benewşäniň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygnyndyny 1 bulgur suwda 30 minut (suwly hammamda) gaýnatmaly we 2 bulguryň bir gününň dowamynda içmeli. Bejeriş wagty 4-6 hepde, 3-4 aýdan soň bejergini gaýtalaylar.

Gara smorodinanyň, brusnikanyň we itburnuň ýapraklaryndan taýýarlanan witaminli çaýlar, şeýle hem düzüminde askorbin turşusyny saklaýan gök önümler, ir-iýmişler (kelem, kadi, arpabadyýan, noýba, limon, apelsin, sogan, sarymsak we ş.m.) hem böwreküsti mäziň gadyk gatlagynyň işjeňligini ýokarlandyrýar.

Pnewmoniýa. Ýiti pnewmoniýa saglygy goraýyş üçin iň wajyp meseleleriň biri bolup durýar.

Ilkinji we ikilenji önüni alyş çärelerini we terapiýany geçirmek üçin olary ilkinji ýiti, ilkinji dowamly we ikilenji pnewmoniýa bölmek ähmiýetlidir.

Ýiti pnewmoniýa etiologiýasy boýunça (bakterial, wirusly, fiziki we himiki sebäpleriň täsirinde garyşyk), kliniki-morfologiki alamatlary boýunça (ojaklaýyn, kruppoz, garyşyk), geçişi boýunça (ýiti, dowamly geçýän) görnüşlerine bölünýär.

Ýiti pnewmoniýanyň esasy döredijileri: pnewmokokk, iriňli stafilokokk, Fridlenderiň taýajyklary, grippiň wiruslary, adenowiruslar, gök-iriň taýajyklary, mikoplazma, eşerihi, tulýarmiýanyň bakteriýasy, otbaş keseliniň basillasy, gyrgynyň taýajyklary we ş.m.

Etiologiki köpdürlüligine garamazdan birilenji ýiti pnewmoniýa, köplenç, pnewmokokklar, stafilokokklar, streptokokklar, wiruslar we mikoplazmalar tarapyndan döredilýär.

Ilkinji ýiti pnewmoniyanyň kliniki alamatlary kesel döredijiniň görnüşine we onuň kesel döredip biljek ukybyna, şeýle hem bedeniň durnuklylygyna baglydyr.

Pnewmoniýany ýiti we uzak geçýän görnüşlere bölýärler. Ýiti geçýän pnewmoniýa 21-28 gün dowam edip, sagalma bilen gutarýar, emma has uzak dowam edýän, agyr geçýän görnüşini uzak geçýän topara degişlidir. Uzak geçýän görnüşiniň şeýle uzak wagtlaý dowam etmegine näsagyň garrylygy, käbir goşmaça keseller, esasan hem, dowamly bronhit, süýjüli diabet keseli, ýürek-damar keselleri şert döredýär.

Bejerilişi. Ýiti pnewmoniýada bejergi toplumlaýyn geçirilýär we oňa dogry iýmitlenmek, dogry derman bejergisi, fizioterapiýa, saglygy dikeldiş edaralaryny bellemek hem degişlidir.

Düşekde ýatmak kadasy keseliň ähli geçişinde berjaý edilmeli, tä näsagyň bedeniniň gyzgynlyk görkezijisi kadalaşýança dowam etmeli.

Ýiti pnewmoniýada, esasan hem, gyzdýrýan döwründe esasy ünsi näsagyň iýmitlenişine gönükdirmeli. Iýmit köpdürli, witaminleri köp mukdarda saklaýan we ýeňil siňýän bolmaly. Bu näsaglarda toplumlaýyn terapiýa geçirmekte witaminlere bolan gije-gündizlik talap şeýledir: B₁-12 mg, B₂-12 mg, B₆-18 mg, askorbin turşusy 400 mg, PP-100-120 mg. Poliwitaminler (undewit günde 3 wagtyna 1 noguldan, dekamewit 1 gije-gündizde 2 noguldan) köplenç, bedeniň witaminlere bolan talabyny kanagatlandyrýar. Şu maksatlar bilen witaminli çaylary we witaminleri köp saklaýan ir-iýmişleri, gök önümleri hem giňden ulanmak bolar.

Şeýle näsaglarda suw elektrolit deňagramlylygyň bozulmasy bolanlygy üçin olara ýeterlik derejede ir-iýmiş we gök önümler bermeli.

Ýiti pnewmoniýanyň toplumlaýyn terapiýasynda fitopreparatlar hem giňden ulanylýar. Has güýçli gurak üsgülewükde merkezi we periferiki täsirli rahatlandyryjy serişde ulanylýar. Üsgülewügiň ilkinji 22 günleri glausiniň gidrohloridini (0,05 g-dan, nahardan soň günde 2-3 wagtyna), çerbiýäniň kökünüň demlemesini (6,0:180,0) her 2 sagatdan 1 nahar çemçe içmek bellenilýär.

Üsgülewükde reflektor gyjynmany aýyryýan ýygnyndylara aşakdakylar degişli:

Rp. Rad. Althaeae 40,0 (çerbiýäniň köki)
 Rad. Glycyrrhizae 15,0 (buýanyň köki)
 Fol Farfarae 20,0 (dürotynyň ýapragy)
 Fruct. Foeniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýgyndyny 1 bulgur suwda 30 minut gaýnatmaly we ýyly görnüşinde her 2-3 sagatdan 2 nahar çemçeden kabul etmeli. Ol üsgülewügi köşeşdirýär we gakylygyň erkin çykmagyna şert döredýär.

Şeýle hem gakylyk goparyjy we üsgülewügi basyp ýatyryjy indiki ýgyndyny hem ulanmak bolar.

Rp. Rad. Althaeae 20,0 (çerbiýäniň köki)
 Fol. Farfarae 20,0 (dürotynyň ýapragy)
 Herb. Origani 10,0 (ýakymlyjanyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we her 2-3 sagatdan üsgülewük galýança günde 1 bulgurdan içmeli.

Aýdyň ýüze çykan bronhitde çygly hyžžyldylar bolanda we gakylygyň ýeterlik gopmazlygynda gakylyk goparyjylary düzüminde istodyň kökünü, sinýuhanyň köki we porrugyny saklaýan serişdeler ulanylýar.

Istodyň köküniň gaýnatmasy (20/200,0) beýleki ýumşadyjy serişdeler bilen bilelikde nahardan 1 sagat öň, günde 5 gezek 1 nahar çemçeden işjeňligini ýokarlandyryýar, gakylygy suwuklandyryýar we onuň sepbeşikligini peseldýär. Bu preparat gastritli we baş keselli näsaglara bellemek bolmaýar. Sinýuhanyň köki we porrugy gakylyk gopduryjy we rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýar. Onuň kökleriniň demlemesini (6,0/200,0), gaýnatmasyny (3,0/200,0) 1 sagat nahardan öň günde 5 gezek 1 nahar çemçeden kabul etmeli.

Guzygulagyň köki we porrugy düzüminde efir ýaglaryny we saponinleri saklaýar. Gakylyk gopduryjy serişde hökmünde gaýnatmasy (20/200,0) günde 3-5 nahar çemçeden içilýär.

Has şepbeşikli, iriňli gakylykda alawlama, bakteriýalara garşy we gakylygy suwuklandyryjy täsirli şu aşakdaky ýgyndylar ulanylýar:

Rp. Herb. Serpylli 25,0 (käkilik oty)
 Herb. Violae tricoloris 20,0 (benewşäniň oty)
 Herb. Gnaphalii uliginosi 10,0 (keçegülünň oty)
 Fol. Plantaginis 15,0 (atgulagyň ýapragy)

Gemmarum pini 20,0 (sosnanyň pyntygy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan öň günde 4-5 gezek 1 bulgurdan ýyly görnüşinde içmeli.

Agyryny azaltmak üçin suwly hammamlar hem ulanylýar. Şeýle hem fitoserişdelerden – alyburçuň tinktury, kamfora melhemi, çylşyrymly skipidar we ş.m. sürtmek üçin ulanylýar. Üns sowujy we agyry aýryjy serişdeler hökmünde gyzdyrғыçlar, burçly ýelimler ulanylýar.

Alawlama döwrüniň dowam etmeginiň önüni almak üçin solutan ulanylýar, onuň bronhlary giňeldiji ukybyndan başga-da gakylygy suwuklandyryjy we bronhlaryň drenaž işini gowulandyryjy ukyby hem ýüze çykarylady.

Preparat nahardan soň günde 3 wagtyna 20-30 damjadan içmek üçin bellenilýär, bugundan dem almak üçin bolsa günde 1-2 wagtyna 5 ml. natriniň hloridiniň (izotoniki) ergini bilen bilelikde 6-8-12 damjadan bellenilýär. Şu döwürde gakylyk goparyjy ýgyndylardan - buýan köküniň, käkilik otunyň demlemesi örän peýdalydyr. Şeýle hem kâbir başga-da ýgyndylary ulanýarlar.

Pnewmoniýanyň, ýagny başlanan wagtyndan 2-3 hepde geçenden soň efedrininiň bejeriji täsirliligi has ýokarydyr, onuň bronhlary giňeltmek ukyby hem ýokarydyr. Bu halatda şu aşakdaky ýgyndylar ulanylýar:

Rp. Fol. Farfaeae	20,0	(dürotynyň ýapragy)
Fol. Plantaginis	20,0	(atgulagyň ýapragy)
Flor. Calendulae	15,0	(dyrnaklyjanyň güli)
Herb. Serpylli	15,0	(käkilik oty)
Rad. Glycyrrhizae	10,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan öň günde 4-5 wagtyna 1 nahar çemçeden içmeli.

Şeýle hem damarlaryň tonusyny ýokarlandyrmak we kollapsyň önüni almak üçin kamforadan, kofeinden we kordiaminden başga-da saparal, çilibuhanyň tinkurasyny günde 2-3 wagtynda 10-15 damjadan ulanmak bolar.

Bedeniň immun ulgamynyň işjeňligini ýa-da bedeniň kesellere bolan durnuklylygyny ýokarlandyrmak üçin biogen sazlaşdyryjylar, esasan hem, saburyň ekstrakty (10-15 gününň dowamynda gūnaşa 1-1,5 ml, soňra 30-35 sanjyma çenli ýetirmeli) ulanylýar.

Bronhial demgysma

Bronhial demgysmasy allergiki we allergiki däl tebigatly bolup, dem alyş agzasynyň işjeňliginiň bozulmagy bilen häsiýetlendirilýär.

Patogenezinde bronhlaryň geçirijiligindäki tutgaýly bozulmanyň ýüze çykmagynda bronhlaryň gysylmagy, bronh sütünleriniň nemli bardalarynyň çişmegi we nem mázleriniň ýokary işjeňligi bolup geçýär.

Demgysmanyň etiologiyasy birmeňzeş däl. Onuň ýokanç – allergiki we ýokanç däl allergiki görnüşlerini tapawutlandyrýarlar. Keseliň birinji tapgyryna demgysmanyň tutgaý görnüşli geçişi degişli bolup, ol agyrylygy boýunça ýeňil, orta agyrylykdaky we agyr görnüşlerine bölünýär. Ikinji tapgyry uzak saklaýan tutgaýlar, demniň gysmasy, aýdyň öýken agyrlaşmasy (emfizema, bronhit, III dereje dem ýetmezçiligi we ş.m.) bilen häsiýetlendirilýär.

Demgysmaly näsaglara wegetatiw nerw ulgamynyň oýanyjylyk çäginin birden pese düşmegi häsiýetlidir. Şunuň bilen hem aşa ýadamaklygyň reflektor gyjynmalarynyň, gormonal üýtgemeleriň we nerw-psihiki şikesleriň netijesinde tutgaýlar ýeňil ýüze çykyp bilýär. Ondan daşary hem tutgaýlar daşky howa şertleriniň birden üýtgemegi (çyglylygyň ýokarlanmagy, basyşyň üýtgemegi, atmosfera howasynyň elektrik potensialynyň üýtgemegi, dürli ysar we ş.m.) netijesinde hem dörläp bilýär.

Bejerilişi. Demgysmasynda fitopreparatlar, esasan hem, tutgaýlary aýyrmak we olaryň önüni almak hem-de kömek beriji terapiýany geçirmek üçin ulanylýar. Ýeňil tutgaýy bejermek, esasan hem, spazma aýryjy serişdeler we bronh sütüniniň nemli bardalarynyň çişlerini aýyrmak üçin preparatlar belenilýär.

Bronhlaryň geçirijiligini ýokarlandyrmakda şu aşakdaky ýygnyndylar ulanylýar:

Rp. Rad. Glycyrrhizae	10,0	(buýanyň köki)
Rad. Violae tricoloris	10,0	(benewşäniň köki)
Herb. Thymi serpilli	40,0	(käkilik oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygnyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we 1 bulguryny günde 4 gezek içmeli. Şonda bronhlaryň geçirijiligi 45-60 minut soň gowulanýar we 5-6 sagadyň dowamynda täsiri saklanýar.

Ýene-de şeýle häsiýetli ýygnyndylary mysal getireliň:

Rp. Herb. Thymi serpilli	10,0	(käkilik oty)
Fol Farfarae	10,0	(dürotynyň ýapragy)
Herb. Violae tricoloris	10,0	(benewşäniň köki)
Rad. Inulae	10,0	(guzygulagyň köki)
Fruct Anisi	10,0	(anisiň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we 1 bulgurdan 4 gezege bölüp içmeli.

Eger bu demlemeler ýaramasa, onda aşakdaky düzümdäki ýygyndylary we çäýy ulanmak bolar:

Rp. Herb. Ephedrae	10,0	(borjagyň oty)
Fol. Urticae dioicae	10,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Rad. Inulae	10,0	(guzygulagyň köki)
Herb. Millifolii	15,0	(boýbodranynyň oty)
Flor. Crataegi	15,0	(alyjyň güli)
Flor. Calendulae	15,0	(dyrnaklyjanyň güli)
Fol Plantaginis	25,0	(atgulagyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan soň günde 3-4 wagtyna 1 bulgurdan içmeli.

Rp. Fruct Anisi	10,0	(anisiň miwesi)
Fruct Foeniculi	10,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Herb. Thymi serpilli	10,0	(käkilik oty)
Rad. Glycyrrhizae	10,0	(buýanyň köki)
Gemmarum Pini	10,0	(sosnanyň pyntygy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 – 1 gaýnan suwda demläp goýmaly we 1 bulgurdan 4 gezege bölüp içmeli.

Kömek beriji terapiýany we öňüni alyş çärelerini geçirmekde ösümlük serişdeleriniň hem ähmiýeti uludyr. Esasan hem, olar ýokary dem alyş ýollaryny arassalamakda bähbitlidir. Ýokary dem alyş ýollarynyň keselleri reflektor täsir edip, demgysmanyň tutgaýyny ýüze çykaryp bilýär. Şonuň üçin burundan erkin dem almaklygy dikeltmeli. Şeýle ýagdaýda çopantelpegiň gyzgyn demlemesiniň bugundan dem almak, çopantelpegiň gülüniň demlemesi bilen bokurdagyňy çäýkamak gowy netije berýär.

Laringitde, faringitde we tonzillitde bokurdagy çäýkamak üçin bellenilýän ýygyndylar:

- Rp. Fruct Feoniculi 5,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Rhiz. Potentillae erecti 15,0 (gaýtarmanyň porrugy)
 Rad. Althaeae 15,0 (çerbiýäniň köki)
 Cort. Quercus 15,0 (dubuň gabygy)
 Fol Salviae 15,0 (bidenegiň ýapraklary)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we ýyly görnüşde her 2-3 sagatdan bokurdagy çäykamak üçin ulanylýar.
- Rp. Fol. Rubi truticosi 20,0 (böwürsleniň ýapragy)
 Fol. Fartarae 25,0 (dürotynyň ýapragy)
 Fol. Salviae 30,0 (bidenegiň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we ýyly görnüşinde bokurdagy çäykamak üçin ulanylýar.

Mundan daşary hem birnäçe ýygyndylar ulanylýar. Goldaýjy simptomatiki fitoterapiýany geçirmek üçin antiseptikler, allergiýa garşy serişdeler, rahatlandyryjy serişdeler we gakylyk suwgaryjylar ulanylýar. Şeýle-de şu aşaky ýygyndylary ulanmak bolar:

- Rp. Herb. Meliloti 5,0 (eşekýorunjanyň oty)
 Herb. Thymi serpilli 5,0 (käkilik oty)
 Fruct. Feoniculi 5,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Fol. Plantaginis 10,0 (atgulagyň ýapragy)
 Rad. Althaeae 10,0 (çerbiýäniň köki)
 Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Fol. Farfarae 20,0 (dürotynyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygyndyny 1 bulgur suwda 10 minut (suwly hammamda) gaýnatmaly we 1 bulguryny ýyly görnüşinde birnäçe gezek kabul etmeli.

Bagyr we öt haltanyň keselleri bolanda ýygyndynyň düzümine goşmaça zygyr tohumy goşulýar. Indiki dermanlyk serişdelerini bilelikde ulanmak: şirguýrugyň oty, boýbodranyň oty, guzygulagyň ýapragy, mekgejöweniň gulgagy, çit-çitiniň ýapragy, dyrnaklyjanyň güli, narpyzyň ýapragy, çerbiýäniň köki, zygyr tohumy örän netijelidir. Bu ösümlikleriň hersinden 10 g almaly. Soňra garyşdyrýarlar we ýygyndynyň 2 nahar çeşmesini alyp, 200 ml gaýnatma taýýarlap, nahardan 40 minut öň günde 3 wagtyna 1/3 bulgurdan içmeli.

Ýygy-ýygydan tutgaýly näsaglarda gorky duýgusy döreyär, şonuň üçin olaryň bejergisine rahatlandyryjy serişdeleri hem goşýarlar. Şonda çopantelpek bilen bir hatarda waleriananyň köküniň (10,0-15,0:200,0) demlemesi ýyly görnüşinde 1-2 bulgurdan belleniýär.

Rahatlandyryjy ýygyndy:

Rp. Flor. Chamomillae	25,0	(çopantelpegiň güli)
Fol. Menthae piperitae	25,0	(narpyzyň ýapragy)
Fruct. Feoniculi	25,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Rad. Valerianae	25,0	(waleriananyň köki)
Fruct. Carvi	25,0	(tminiň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we günde 2 wagtyna 1/3 bulgurdan we gijesine 1 bulgurdan bellemeli.

Öýkeniň gan aýlanyşygyny we ýürek-myşsasynyň işjeňligini ýokarlandyrmak üçin ýazky adonis otunyň demlemesini (6,0-8,0:200,0) ululara 1 nahar çemçeden, çagalara 1 çay çemçeden günde 4-6 wagtyna, her aýda 10-12 günün dowamynda ulanmaly.

Demgysmanyň tutgaýynyň öňüni almak üçin goşmaça keselleri (bronhit, gepatit, holesistit, dowamly piýelonefrit, gastrit, aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş kesellerini we ş.m.) bejermek zerurdyr.

Öýken emfizemasy

Öýken emfizemasy – bu öýkeniň anatomiki üýtgeşmesi bolup, bronhlaryň boşluklarynyň ulalmagy bilen häsiýetlendirilýär. Bu morfologiki üýtgemede öýkeniň göwrümi ulalýar, onuň işjeňligi bozulýar we emfizemanyň kliniki alamaty bolan demgysmany ýüze çykarýar.

Ilkinji emfizemanyň etiologiýasynda esasy orun mikrosirkulýasiýasynyň bozulmagy, surfaktantyň zeperlenmegi, dem alynýan howanyň hapalygy bilen düşündirilýär.

Kliniki suraty öýkeniň emfizemasy bilen kesgitlenilýär, dowamly bronhit, dem alşyň we gan aýlanyşynyň bozulmagy bilen kesgitlenilýär.

Birinji ýerde demiň gysmasy, üsgülewük, gakylyk gopmasy we dodagyň gögermegi, şeýle hem döş kapasasynyň görnüşiniň we hereketiniň üýtgemegi bolýar. Şu alamatlaryň toplanmagyna dykynlanma emfizema özüniň kliniki aýratynlyklary bilen tapawutlanýar.

Öýkeniň dem alyş üst ýüzüniň azalmagy bilen demniň gysylmagy düşündirilýär, bu bolsa öýkenleriň diffuzion ukybyny peseldýär.

Dem ýetmezçiliginde kislorod terapiýasy we kardiotoniki terapiya bolsa ýazky adonisiň demlemesi (6,0-10,0:200,0) bilen geçirilýär. Bu demlemäni 1 nahar çemçeden günde 4-5 wagtyňa içmeli. Ýazky adonisiň demlemesini güýz we gýş aýlarynda her aýyň dowamynda 12-14 gün içmeli, eger-de demgysma ýene-de bimaza etse, onda ýazky adonisi tomus hem belleýärler.

Gan aýlanyşyny sazlamak we diurezi ýokarlandyrmak üçin aşakdaky dermanlyk ýygynyň hödürlenýär:

Rp. Fruct. Juniperi 10,0 (arçanyň miwesi)
 Fol. Betulae 10,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Rad. Taraxaci 10,0 (tozganyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygynyň 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan 30 minut öň günde 2 wagtyňa 1 bulgurdan içmeli.

Rp. Fol. Betulae 10,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Herb. Equiseti 10,0 (atguýrugyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygynyň 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan öň günüň dowamynda 3 gezege bölüp içmeli.

Rp. Fol. Betulae 50,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Fruct. Rosae 25,0 (itburnuň miwesi)
 Rad. Ononidis 25,0 (polatlynyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygynyň 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan 30-40 minut öň günde 3-4 wagtyňa 1/3 bulgurdan kabul edilýär.

Rp. Fruct. Feoniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Flor. Sambuci 10,0 (buzinanyň güli)
 Fruct. Carvi 10,0 (tminiň miwesi)
 Herb. Adonidis vernalis 10,0 (ýazky adonisiň oty)
 Fruct. Petroselini 30,0 (badyýanyň miwesi)
 Fruct. Juniperi 30,0 (arçanyň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýygynyň 0,5 l gaýnan suwda demläp goýmaly we nahardan soň 1 günüň dowamynda 1 bulgury üç gezege bölüp içmeli. Bu demleme göwreliler we böwrekden, peşew gaýnaglamasyndan ejir çekýänlere ulanmak bolmaýar.

Rp. Fruct. Petroselini 10,0 (badyýanyň miwesi)
 Herb. Chelidoni 10,0 (demrewotuň oty)

Fol. Uvae ursi 40,0 (aýygulagyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l gaýnan suwda demläp
 goýmaly we nahardan öň günde 4-6 wagtyna 1 bulgurdan içilýär.

Gakylygy suwuklandyryjy, bronhlardaky spazmany aýyrmak
 üçin ulanylýar:

Rp. Gemmarun pini 30,0 (sosnanyň pyntygy)
 Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Rad. Violae tricoloris 20,0 (benewşäniň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe ýgyndyny 0,5 l suwly hammamda
 10 min gaýnatmaly, soňra 1 bulguryny günde 4 gezege bölüp içmeli.

Dem alyş merkezini sazlaşdyryjy serişde hökmünde kordia-
 mini her 2-3 sagatdan 1 çay çemçeden we limonnigiň miwesiniň
 (10,0:200,0) demlemesini günün birinji böleginde 1 desert ýa-da 1
 nahar çemçeden kabul etmeli.

Gaýnaglama kesellerinde ulanylýan dermannamalar:

Rp. Flor. Sambuci (buzinanyň güli)
 Flor. Tiliae aa 20,0 (lipanyň güli)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçe ýgyndyny 1 bulgur gaýnan suwda
 demlemeli. Günde 2-3 bulguryny gyzgynlygyna içmeli.

Rp. Herb. Ulmariae (labaznigiň oty)
 Flor. Sambuci aa 20,0 (buzinanyň güli)
 Flor. Tiliae (lipanyň güli)
 Flor. Betulae aa 10,0 (ak gaýyň agajynyň güli)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnan suwda demleme-
 li. Günde 2-3 bulguryny gyzgyn içmeli.

Rp. Flor. Sambuci (buzinanyň güli)
 Flor. Tiliae (lipanyň güli)
 Flor. Betulae aa 20,0 (ak gaýyň agajynyň güli)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesine 1 bulgur gaýnag suw guýup, 5
 minut saklamaly. Günde 2-3 bulguryny gyzgyn içmeli.

Rp. Flor. Chamomillae (çopantelpigiň güli)
 Flor. Salviae (bideneğiň güli)
 Herb. Agrimoniae aa 10,0 (hreniň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesine 1 bulgur gaýnan suw guýmaly,
 demleme çaykamak üçin (günde birnäçe gezek) ulanylýar.

- Rp. Flor. Verbasci (şirguýrugyň güli)
 Fol. Farfarae (dürotynyň ýapragy)
 Rad. Althaeae (çerbiýäniň köki)
 Flor. Malvae aa 10,0 (mamamçöregiň güli)
 M.F.spec. D.S. 1 çay çemçäni 1 bulgur gaýnag suw bilen çay ýaly demlemeli. Sowadyp, agyz çaykamaly.
- Rp. Flor. Tiliae (lipanyň güli)
 Flor. Chamomillae aa 20,0 (çopantelpegiň güli)
 Flor. Sambuci (buzinanyň güli)
 Herb. Origani aa 20,0 (ýakymlyjanyň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçäni 1 bulgur gaýnag suw bilen demlemeli. Gündiz demlemäniň birnäçe bulguryny içmeli.

2.4. Aşgazan-içege keselleriniň fitoterapiýasy

Aşgazan-içege keselleri barada umumy maglumat we olaryň bejerilişi. Ýimit siňdiriş agzalarynyň keselleri giň ýaýrandyr we olara täzedan gaýtalanma häsiýetlidir. Bu sintetiki preparatlar bilen bejerilende olaryň goşmaça häsiýetleriniň netijesinde ýüze çykyp bilýär. Gastroenterologiki keselleri bejermekde derman ösümlükleriniň preparatlaruny ulanmagyň ähmiýeti uludyr.

Fitopreparatlaruny aýratyn häsiýetleriniň bolmagy, ýagny toplumlaýyn giň spektr täsiriniň (örtüji, aramlaşdyryjy, rahatlandyryjy, alawlama garşy, witaminleriň, mineral duzlaryň, mikroelementleriň mukdaryny saklamagy, bardanyň geçirijiligini, bölüp çykaryş hadysalary, sorulmak hadysasyny kadalaşdyryjy häsiýetleriniň) bolmagy olara mahsusdyr. Bu häsiýetler bolsa ýymitiň kadaly siňdirilmegi üçin zerur şertlerdir. Şol sebäpli hem beýleki kesellerden tapawutlylykda aşgazan-içege kesellerinde fitopreparatlaruny ulanmagyň amatlydygy lukmançylyk amalynda ençeme gezek tassyklanandygyny bellemelidiris.

Aşgazan we onikibarmak içegäniň keselleri. Aşgazan we onikibarmak içegäniň keseli giň ýaýran keselleriň biridir. Gelip çykyş alamatlary boýunça ýaraly zaýalanmalar birnäçe topara bölünýär:

1. Merkezi nerw ulgamynyň işiniň we nemli bardalarda gormon mehanizmleriniň dolandyryş işiniň bozulmagy netijesinde aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş keseliniň döremegi.

2. Endokrin ulgamynyň bozulmagynda ýaranyň (galkan görnüşli mäziň çiş keseli netijesinde, gormonlaryň emele gelmeginiň bozulmasy) emele gelmegi.

3. Dermanlaryň täsiri ýa-da olaryň nädogry ulanylmagy sebäpli emele gelmegi.

4. Zäherli we allergiki täsirli maddalaryň täsiri netijesinde döremegi.

5. Ýokanç keseller (inçekesel, merezýel keseli we ş.m.) sebäpli döremegi.

Biz aşgazanyň peptiki başynda we onikibarmak içegäniň baş keseliniň üstünde durup geçeliň.

Bejeriş nukdaýnazaryndan aşgazanda baş emele gelmegine onuň nemli bardasynyň böwet işiniň bozulmagy sebäp bolýar. Ýagny onuň alawlama – distrofiki üýtgemesi we başgalar aşgazanyň bölüp çykaryş, elektrolitiki ýerine ýetirýän işlerini gowşadýar. Şu ýagdaýdan peýdalanylýp wodorod ionlary aşgazandan boşap, gana düşýär, netijede, gipohlorgidiň mukdary köpelip, nemli bardadaky alawlama has artýar. Boşan gistamin bolsa ownujak gan damarlaryň geçirijiligini ýokarlandyryp, dokuma suw ýygnaýar. Mundan başga-da boşan wodorod ionlary pepsiniň bölüp çykyş işini güýçlendirýär, ony işjeňleşdirip, pepsinogene öwürýär. Şeýle ýagdaýda nemli barda öz-özünden iýlip başlanýar.

Netijede, ýara, hatda aşgazanyň peptiki baş keseli emele gelýär.

Onikibarmak içegäniň baş keselinde nerw ýa-da gumoral häsiýetli güýçli sekretor sazlaşdyrylma netijesinde aşgazanyň nemli bardasynyň öýjüklerinde, aşgazan şiresiniň turşulygy ýokarlanýar. Netijede, hlorly wodorod turşusynyň ýokary goýulygyny we pepsin saklaýan bu aşgazan şiresi reabsorbsion hadysalara gatnaşman, onikibarmak içegä düşýär. Ol ýerde aşgazanasty şire we öt bilen neýtrallaşdyrylyp ýetişmänkä, distrofiki-alawlama üýtgemelerini emele getirýär. Bu ýagdaý bolsa has hem köp mukdarda wodorod ionlarynyň bölünip çykmasy sebäp bolýar. Şeýlelikde, aşgazanyň nemli bardasynda bolşy ýaly, onikibarmak içegelerde-de ýiti ýaralaryň, peptiki ötüşen başyň emele gelmegine sebäp bolýar.

Bejerilişi. Baş keseliniň esasy berjaý edilmeli kadalarynyň biri hem iýmitlenmek kadasyny saklamak. Günde 6-8 gezek az mukdarly yeňil siňýän, witaminlere baý iýmit iýmeli. Ýagly hem-de gowrulan naharlary, içi ýellendirýän iýmitleri iýmeli däl.

Ýygy-ýygdydan iýmitlenip aşgazanyň bufer kadasyny saklamaly. Özüni erbet endiklerden, ýagny çilim çekmekden, alkağol içgilerini içmekden saklamaly. Şeýlelikde, dynç alyş, iş, uky we iýmit kadalaryny berjaý etmeli. Bu keseliň has güýjeyäň döwri 10-12 gün näsaglara №1a we №16 iýmitlenmek kadasyny, 20 günden soň №1 iýmitlenmek kadasyny berjaý etmek maslahat berilýär.

Baş keselde bejergi hlorly wodorod turşusyny aramlaşdyryjy, alawlama garşy täsiri, nemli bardany örtüji, antiholinerjiki, agyry aýryjy, rahatlandyryjy häsiýetli bolmalydyr. Bu iki keseliň bejergisiniň aýratynlygy aşgazanbaşy bejerilende holinolitiki serişdeler berilmeli däldir. Sebäbi bu serişdeler aşgazanyň ewakuator işini kynlaşdyrýar.

Aşgarlaýjy serişdeleriň kömegi bilen aşgazan şiresiniň görkezijisi pH=5 derejä deňlense, pepsiniň işjeňligi peselýär we agyry aýrylyp, ýara bitip başlaýar.

Fitoterapewtiki serişdeleriň dürli farmakodinamiki täsirli netijeleriniň bolmagy, olary aşgazan we onikibarmak içegäniň baş kesellerinde giňden ulanmaga mümkinçilik berýär. Has köp ulanylýan fitoterapewtiki ýygdyndylar mysal getirilýär:

Rp. Rad. Althaeae	20,0	(çerbiýäniň köki)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
Rad. Sym phyti	20,0	(akopnigiň köki)
Herb. Chelidoni	10,0	(demrewotuň oty)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 10 min suwly hammamda gaýnatmaly we 2-3 bulgurdan günde nahardan 30 min öň içmeli. Bejergi 3-4 hepde geçirilýär.		

Gaýnatma aşgazanyň bölüp çykaryş işini sazlaşdyrýar we gowşadyjy, regenerator hadysany sazlaşdyryjy, agyry aýryjy täsiri ýüze çykarýar.

Rp. Fruct Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Flor. Chamomillae	20,0	(çopantelpigiň gülleri)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 10 minut suwly hammamda gaýnatmaly we ýyljak wagty 1 bulgurdan aňşam içmeli.		

Gaýnatma alawlama garşy spazmolitiki täsiri ýüze çykarýar we içegäniň ýerine ýetirýän işini kadalaşdyrýar.

- Rp. Fruct. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Flor. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Flor. Tiliae 40,0 (lipanyň gülleri)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 min demläp goýmaly we 1-3 bulgardan ajöze ýyly görnüşinde içmeli.

Demlemäniň alawlama garşy spazmolitiki täsiri bar.

- Rp. Herb. Chelidonii 10,0 (demrewotuň oty)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Flor. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Herb. Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 min demläp goýmaly we 2-3 bulgardan nahardan öň içmeli. Demleme saryň gaýnanda peýdaly.

- Rp. Sem. Lini 20,0 (zygyryň miwesi)
 Rad. Althaeae 20,0 (çerbiýäniň köki)
 Herb. Bursae Pastoris 20,0 (çopantorpanyň oty)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar 0,5l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we ajöze ertirine we aňşam 0,5 bulgurdan iç gatamalarda içege ulgamynda agyry peýda bolanda çemçe min demläp goýmaly we 1 bulgurdan, iç gatamalarda içmeli.

- Rp. Herb. Centauri 20,0 (altyngülüň oty)
 Herb. Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 Herb. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Herb. Gnaphalii uliginosi 20,0 (keçegülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 30 minut demläp goýmaly we ertir hem-de aňşam nahardan 40 min öň 1 bulgur içmeli. Demleme alawlama garşy, bitmesi kynlaşan ýaralary bejermekde, trofiki, antispastiki täsiri ýüze çykarýar.

Bitmesi kynlaşan başlary we newrotiki täsirleşmelerde gök sinýuhanyň gaýnatmasy ulanylýar. Onuň 1 nahar çemçesini günde 3-4 gezek iýmit arasynda içmeli, bejergi 2-3 hepde dowam etdirilýär. Şol bir wagtda bromuň preparatlary, sedatiw dermanlar we trankwilizatorlar ulanylýar.

Agyry peýda bolanda we saryň gaýnanda 2-3 aýyň dowamynda her 10 günden şu ýygyny ulanmaly:

Rp. Flor. Chamomillae 5,0 (çopantelpegiň gülleri)
 Flor. Calendulae officinalis 20,0 (dymaklyjanyň güli)
 Fol. Farfarae 20,0 (dürotynyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 nahar çemçeden günde 3-4 gezek nahardan 20 minut öň içmeli. Bejergini 10 gün dowam etdirilmeli.

Rp. Flor. Chamomillae 5,0 (çopantelpegiň güli)
 Herb Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 Fol. Plantaginis majoris 20,0 (uly atgulagyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 min demläp goýmaly we 1 nahar çemçesi bilen günde 3-4 gezek nahardan 20 min öň 10 gününň dowamynda içmeli.

Ganly içgeçmede şu ýygyndy hödürlenýär:

Rp. Flor. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň güli)
 Rhiz. Potentillae erecti 20,0 (gaýtarmanyň porrugy)
 Herb. Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 10 minut suwly hammamda gaýnatmaly we günde 1 nahar çemçeden 4-5 gezek nahardan 45-60 minut öň içmeli.

Bedeniň metaboliki hadysalarynda we dikeliji döwründe witaminleriň B topary, A, U vitamini, biogen sazlaşdyryjylar bolan saburyň ekstrakty, solkoseril, aktowegin we başgalar peýdaly hasaplanylýar.

Aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş keselinde ulanylýan dermannamalar:

Rp. Tinct. Belladonnae 30,0 (belladonanyň tinkturasy)
 M.F. spec. D.S. Günde 5-6 damjadan 3-4 gezek çopantelpegiň demlemesine damdyryp içmeli.

Rp. Sem. Lini (zygyryň miwesi)
 Rad. Althaeae (çerbiýäniň köki)
 Lichenis island aa 25,0 (islant mohy)
 M.F. spec. D. S. 2 nahar çemçäni 2 bulgur sowuk suwda birnäçe sagat goýmaly we soňra 5 min gaýnatmaly. Gaýnatmany bir günde 5-6 gezekde içmeli.

Rp. Fol. Althaeae (çerbiýäniň ýapragy)
 Rad. Althaeae (çerbiýäniň ýapragy)
 Rad. Glycyrrhizae (buýanyň köki)

Rad. Symphyti aa 20,0 (okopnigiň köki)
 Herb. Chelidonii 10,0 (demrewotuň oty)
 M.F. spec. D.S. çemçe 1 nahar ýgyndyny 1 bulgur suwda gaýnatmaly. Günde 50 ml 2-3 gezek içmeli.

Rp. Flor. Chamomillae 50,0 (çopantelpegiň güli)
 D.S 3 çay çemçesini 1 bulgur suwda demlemeli. Ertirine nahardan 1 sagat öň, sagat 17.00 we aňşam ýatmazdan öň içmeli. Aşgazany ýuwmak üçin ulanmaly.

Rp. Flor. Chamomillae (çopantelpegiň güli)
 Fruct. Foeniculi aa 10,0 (arbabadyýanyň miwesi)
 Rad. Althaeae (çerbiýäniň köki)
 Rad. Glycyrrzae (buýanyň köki)
 Fol. Menthae aa 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M. F. spec. D.S 2 çay çemçesini 400 ml suwda 30 min ýuwaşja gaýnatmaly. Günde 3 gezek 50 ml ajöze içmeli. Gastrit we baş kesellerinde peýdaly.

Ötüşen gastrit

Ötüşen gastrit dowamly alawlama hadysalarynyň netijesinde aşgazanyň nemli bardasynyň gurluşynyň hem-de onuň bölüp çykaryş, motor we içerki mázleriň bölüp çykaryş işiniň bozulmagy bilen häsiýetlendirilýär. Ötüşen gastritiň emele gelmegine dürli ekzogen we endogen ýagdaýlar sebäp bolýar. Ekzogen faktorlara iýmitiň düzüminiň we iýmitleniş kadasynyň bozulmagy, çilim, neşe çekmek, alkohol içgiler içmek hem-de saglyga zyýanly kärde işlemek degişlidir. Endogen ýagdaýlara patogenetiki mehanizmlerden awtoimmun hadysalar, nerw we gormonal bozulmalar hem-de toksiko-himiki ýagdaýlaryň täsirinde nemli bardanyň dargamagy we ş.m. mysal bolup biler.

Ötüşen gastrit özbaşdak kesel hem bolup biler ýa-da beýleki keselleriň (aşgazanbaşy, gepatoholesistit, awitominozlar, gipoksemiýa we başgalar) emele gelmegine sebäp bolup biler.

Aşgazanyň motor-ewakuator işiniň, bölüp çykarýan işiniň bozulmagy köpdürlüdür. Bu kesel bölümleri boýunça (meselem: güjeýän döwri, keseliň gowşamagy) çäklendirilýär.

Gastrit keseli. Bu keselli näsaglar agyr siňýän we gyjyndyrýan iýmiti iýip bilmeýärler. Şeýle iýmit iýlende olar agyrlyk, gysylma

duýýarlar, çişmek, aşgazan ulgamynda gaýnaglama, gägirmek, ögemek ýa-da gaýtarmak ýaly näsazlyklary duýýarlar. Kähalatda güýçli bolmadyk agyry duýulýar. Näsagyň diliniň üsti agyrýar.

Bejerilişi. Gastritiň güýjän döwründe №5 a düzümlü iýmit kadasy belleniýär. Günde 4-5 gezek iýmit iýmeli we onuň düzüminde nemli çorbalar, dograp, üwelip gowy gaýnadylan et, balygyň ýagsyz görnüşleri, gyrgyçdan geçirilen gök önümler, kakadylan çörek, süýtde bişirilen aşlar bolmaly we itburnuň demlemesi belleniýär.

Şeýle iýmitlenmek kadasyny 7-10 gün dowam etdirmeli.

Alawlama garşy, spazmolitiki täsiri ýüze çykarýan plantaglusit hem-de witaminlerden B₁, B₂, B₆, C nikotin turşusy belleniýär. Mundan başga-da ötüşen gastritde aşgazan şiresiniň pes turşulygy bolan näsaglar bejerilende hlorly wodorod turşusy bilen pepsin belleniýär. Turşulygy ýokary gastritde bolsa, tersine, antasid preparatlary belleniýär.

Gastrit keselini bejermekde fitoterapewtiki serişdeleriň hem ähmiýeti uludyr. Bellenilen witaminli ýygnyndylaryň düzümine rýabinanyň, itburnuň, ýertudanasynyň, smorodinanyň miweleri, çit-çitiniň ýapragy we başgalar girýär. Aşgazanyň nemli bardasynyň gaýnaglarmasy netijesinde onuň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagynda tebigy aşgazan şiresi belleniýär. Onuň 1-2 nahar çemçesini günde 3 gezek iýmit iýilýän wagty içmeli.

Ötüşen gastritde, köplenç, içegäniň we öt bölüp çykarýan ulgamyň ýerine ýetirýän işi bozulýar. Şol sebäpli bu bozulmalary kadalaşdyrýan derman ösümlükleriň (çopantelpegiň gülüniň, narpyzyň ýapragynyň, aý ýowşanyň, boýbodranynyň, sarygülüň otunyň, mekgejoweniň gulgagyynyň we ş.m.) demlemeleri belleniýär.

Sekretor ýetmezçiligi bolan gastritde belleniýän ýygnyndylar:

Rp. Herb. Absinthii	10,0	(aý ýowşanyň oty)
Rhiz. Calami	10,0	(ýekeniň porrugy)
Fol. Trifolii	10,0	(üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
M.F.spec. D.S.	2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 3 gezek nahardan 30 minut öň içmeli.	

Işdäni açmak üçin belleniýän ýygnyndy:

Rp. Extr. Centaurii fluidi		(altýgülüň ergin ekstrakty)
Extr. Absinthii fluidi	aa 15,0	(aý ýowşanyň ergin ekstrakty)

T-rae. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň tinkturasy)
 M.D.S. 20 damjadan 1 bulgur suwa damdyryp, nahardan oň içmeli.

İçgeçmeli näsaglara belleniýän ýygynydy:

Rp. Herb. Absinthii 10,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Rhiz. Potentillae erecti 10,0 (gaýtarmanyň porrugy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we günde 1 bulgurdan içmeli.

Rp. Flor. Chamomillae 10,0 (çopantelpegiň güli)
 Herb. Millefolii 10,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Absinthii 10,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Fol. Salviae 10,0 (bidenegiň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we günde 1 bulgur ýyly görnüşinde nahardan 20-30 minut oň içmeli.

Aşgazanyň we içegäniň işi bozulanda (dispepsiýasynda) belleniýän ýygynydylar:

Rp. Fruct. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Rhiz. Calami 20,0 (ýekeniň porrugy)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Fol. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň güli)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan günortan naharyndan soň we ukalmazdan oň içmeli.

Ýokary sekretor funksiýaly gastritde belleniýär:

Rp. Fol. Plantaginis 40,0 (uly atgulagyň ýapragy)
 Herb. Hyperici 40,0 (sarygüluň oty)
 Herb. Gnaphalii 40,0 (keçegülüň oty)
 Herb. Polygonii avicularis 20,0 (suw kyrkbognunyň oty)
 Herb. Millefolii 15,0 (boýbodranýň oty)
 Fol. Menthae piperitae 10,0 (narpyzyň ýapragy)
 Fruct. Carvi 10,0 (tminiň miwesi)
 Rhiz. Calami 10,0 (ýekeniň porrugy)
 M.F.speD.S. 1 nahar çemçesini bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 0,5 bulgurdan günde 4 gezek nahardan soň içmeli.

Rp. Flor. Tiliae 20,0 (lipanyň güli)
 Sem. Lini 20,0 (zygyryň miwesi)
 Rad. Glycyrrhizae 20,0 (buýanyň köki)
 Rhiz. Calami 20,0 (ýekeniň porrugy)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Fruct Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we günde 2-3 bulgurdan nahardan 1 sagat öň içmeli.

Rp. Rad. Althaeae (çerbiýäniň köki)
 Fruct Foeniculi (arpabadyýanyň miwesi)
 Flor. Chamomillae 20,0 (çopantelpegiň güli)
 Rad. Glycyrrhizae 20,0 (buýanyň köki)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we aňsam 1 bulgurdan içilýär.

Sarysy gaýnaýan we içi gataýan näsaglara belleniýär:

Rp. Herb. Hyperici 10,0 (sarygülüň oty)
 Fol. Trifolii 10,0 (üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
 Herb. Tanacetii 10,0 (tanasetumyň oty)
 Rad. Valerianae 10,0 (waleriananyň köki)
 Rhiz Calami 10,0 (ýekeniň porrugy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we günde 0,5 bulgurdan nahardan 1-1,5 sagat öň içmeli.

Işdäsizlikde we aşgazanda agyry bolanda belleniýär:

Rp. T-rae Belladonnae 5,0 (belladonanyň tinkturasy)
 T-rae Centaurii (altýngülüň tinkturasy)
 T-rae Absinthii 20,0 (ajy ýowşanyň tinkturasy)
 M. D.S. Günde 0,5 bulgur suwa 30 damja damdyryp, nahardan öň içmeli.

Agyry duýlanda we iç ýellenende belleniýär:

Rp. Fruct. Anisi 10,0 (anisiň miwesi)
 Fruct. Foeniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Fruct. Carvi 10,0 (tminiň miwesi)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulguryny günüň dowamynda owurtlap içmeli.

İç ýellenende belleniýär:

Rp. Herb.Hyperici	30,0	(sarygülüň oty)
Fol. Trifolii	20,0	(üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
Fol. Mentae piperitae	15,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Millefolii	15,0	(boýbodranýň oty)
Sem. Anethi	15,0	(sebidiň tohumy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/4 bulgurdan günde 4-6 gezek nahardan 1-1/2 sagatdan soň içmeli.

İnçe içegäniň keselleri (enteritler)

İnçe içegäniň kesellerinde onuň belli bir derejede sekretor, motor, iýmit siňdiriji, rezorbtiw ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy bolup geçýär. Bu bozulmalar nemli bardada morfologiki üýtgeме bolmasa-da bolup bilýär. İnçe içegäniň ýerine ýetirýän işi bozulan näsaglaryň inçe içegesinde we beýleki synalarynda-da organiki üýtgemeler bolup biler.

Şeýle ýerine ýetirilýän iş bozulmalara, inçe içegäniň hereketlenişiniň, onuň iýmit siňdirilişiniň bozulmalary, ýagny uglewodlaryň, ýaglaryň siňdirilmek hadysalaryň bozulmagy mysal bolup biler.

İnçe içegäniň gaýnaglamasynda, ýagny enteritde aşgazan ýa-da ýogyn içege zaýalanyp biler. Netijede, gastroenteritler, enterokolitler we gastroenterokolitler ýüze çykýar.

İnçe içegäniň alawlama keseliniň ýüze çykmagyna iýmitlendiriş ulgamynyň ýokarky bölümleriniň hereketleniş işiniň we sekretor işiniň bozulmagy (atrofiki gastrit, kesilen aşgazan, öt haltanyň we öt ýollarynyň hereketleniş işiniň bozulmagy, ötüşen pankreatit) sebäp bolup biler. Mundan başga-da ýürek näsazlyklary we gipertoniýa sebäpli gan bilen arassalanyşyň, iýmit üpjünçiliginiň (proteinleriň, witaminleriň ýetmezçiligi), madda çalşygynyň bozulmagy (süýjüli diabet keseli we tireotoksikos), aşgazan içegäniň täsirleşmek ýagdaýy (adaty däl klimatiki we fiziki täsiri) we ş.m. sebäp bolup biler.

Köphalatlarda ýiti enteritleriň ýüze çykmagynda salmonellalar, Escherichi coli we dürli mikrobedenjikleriň, enterowiruslaryň, kandidileriň dürli görnüşleriniň ýüze çykaran, toksiki ýokanç kesel döredijiniň ähmiýeti uludyr. Bu keseliň emele gelmegine iýmitleniş kadanyň bozulmagy, derman serişdeleriň toksiki täsiri, himikatlar, hili pes

íymitler sebäp bolýar. Ötüßen enteriti ýiti enterit döredýär ýa-da onuň bildirgisiz ötüşmegi mümkin. Ýiti enteritiň ötüßen görnüşine geçmegine ýokarda sanalan ýagdaýlar gös-göni sebäp bolup biler.

Mundan başga-da ötüßen enteritiň ýüze çykmagyna lýamblioz parazitiniň bolmagy ýa-da içegäniň üpürjikleriniň atrofiýasy, içegede íymitiň sorulmagynyň bozulmagy we ş.m. sebäp bolup biler.

Patogenezi. Enteritde inçe içegäniň esasy 4 sany ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy, ýagny: sekretor, motor, rezorbtiw we ekstretor bozulmagy bolýar.

Şeýle ýagdaý bolsa íymitiň siňdirilmegine we onuň düzüminiň doly sorulmagyna päsgel berýär. Ýaglaryň siňdirilmesi bozulsa, ýagda ereýän witaminleriň ýetmezçiligi duýulýar. Netijede, gipo we awitaminozlar, gipoproteinemiýa we güýçli horlanma ýüze çykýar.

Şeýlelikde, inçe içegede mikroflorasynyň aram kadasy bozulýar we ol ýogyn içegä hem geçýär. Netijede, íymitiň siňdirilişi bozulyp, autointoksikasiýa başlanýar. Bakteriýalar goňşy beden agzalaryna aralaşyp, öt ýollarynyň, böwrek, peşew haltanyň alawlamasyny döredýär.

Inçe içegäniň enteritinde näsaglar garyn boşlugynda agram we nahardan soň içýellenme duýulýar. Göbegiň daşynda agyry peýda bolýar. İşdäsi pes we ýokary bolup biler. Uly täret bozulyp, günde 2-4 gezek ýa-da sary ýaşyl reňkli suwuklyk görnüşinde bolýar. Garnyň çişmesini we agyrysyny elläp görüp bilmek bolýar. Has agyr ýagdaýlarda gipoproteinemiýanyň alamatlaryny duýmak bolýar. Näsaglar horlanýar.

Tejribe barlaglaryň netijesinde ganyň düzümindäki elektolitleriň üýtgeýändigini, proteinleriň, albuminleriň, holesterolyň azalýandygyny kesgitlemek bolýar.

Bejerilişi. Näsagy hassahanalarda bejermeli. Etiotrop bejergiden soňra ýokanç kesel döredijilere, soguljana garşy serişdeleri ulanyp, etiotrop íymitleniş kadasyny berjaý etdirmeli. Näsagyň íymit düzüminde az mukdarda uglewodlary we ýaglary saklamaly. Witaminoterapiýany (A, B₁, B₂, B₁₂, PP, C witaminleri) bellemeli.

Ýogyn içegäniň keselleri (kolitler)

Etiologiýasy we patogenezi. Ýogyn içegäniň esasy ýerine ýetirýän işiniň biri hem inçe içegeden barýan íymit massanyň sorulmagyny üpjün etmek. Ol ýerde suwuň we elektolitleriň sorulmagy we

uly täret massanyň daşary çykarylmany üpjün edilýär. Ýogyn içegä günde 1200 ml himus barýar, olaryň 200 gramy täret görnüşinde çykarylýar. Ýogyn içegede günde 70 mekw natriý, 30 mekw hloridler, 40 mekw bikorbonatlar, 5 mekw kaliý ionlary çykarylýar. Gerek bolan ýagdaýynda ýogyn içege öz kadasyndan baş esse köp erginleri we elektrolitleri reabsorbirmäge ukyplydyr. Ýogyn içegäniň, esasan hem, sag tarapy rezorbirleýji häsiýeti berýär. Onuň bu işi bozulanda içgeçme, hereketlendiriji işi bozulan bolsa içgatama ýüze çykýar.

Ýogyn içegäniň alawlama keseli has köp duş gelýär. Ýiti kolit, esasan, ýokanç kesel döretmeýän agentler, ýönekeýjeler tarapyndan we iýmitdäki näsazlyklar tarapyndan döreyär.

Ötüşen kolitiň ýüze çykmagynda bolsa ýokanç kesel döredýän agentler, ýönekeýjeler, soguljanlar, zäherli maddalar, metabolizmiň bozulmagy, fiziki ýagdaýlar, allergiki we immun mehanizmleriniň bozulmalary we başgalar sebäpli bolup biler. Ötüşen kolit birnäçe toparlara bölünýär. Zäherli, ýokanç kesel döredijilerden soň, radiosion, allergiki ikilenji, gemorragiki baş bolup biler. Ýokanç kesel döredýän ötüşen kolitleriň arasynda iň esasy ýeri ötüşen bakterial dizenteriýa tutýar. Mundan başga-da patogen ştammlar eşerhiýa koli, kesel döredijileriň dünýäsinden (antibiotiklerden soň emele gelen dizbakterioz) tarapyndan ýüze çykan ötüşen kolitler, inçekeseliň we merezýel keseliň kolitleri hem uly rol oýnaýar. Ýogyn içege güýçli ýokanç kesel dörediji döwründe zaýalanyp, birnäçe wagt geçenden soň hem bildiriş biler. Ötüşen kolit ekzogenlere we endogenlere bölünýär. Ekzogen kolitler gurşun, simap bilen zäherlenende ýa-da uzak wagtlap gowşadyjy preparatlar (fenolftalein) ulanylanda ýüze çykýar. Endogen toksiki kolitler uremiýada, gipertireozda we böwreküsti mäziň gabyk gatlagynyň gipofunksiýasynda ýüze çykýar.

Ýaraly gemoraggiki kolit

Ýaraly gemoraggiki kolit – bu ýogyn içegäniň iriňli ýara gaýnalgama keseli bolup gaýtalamaga ukyplydyr. Bu keseliň etiologiýasy patogenezi doly takykklanmadyk, ýöne onuň ýüze çykmagyna immun ulgamynyň bozulmagy sebäp bolup biler.

Keseliň alamatlary. Pes tonusly näsaglarda ýa-da olaryň ýogyn içegesiniň uzynlygyna ösmeginde iç gatama alamaty ýüze çykýar. Garry

adamlarda iç gatama endikleriniň uzak wagtlap dowam etmegi ýogyn içegede ýokary basyşyň netijesinde içi boş haltajyklaryň emele gelmege mümkin, şeýle-de ýogyn içegäniň birleşdiriji dokumasynyň we tekiz muskulaturanyň trofiki bozulmagy mümkindir. Funksional keselleriň arasynda ýygy duş gelýäni (diskineziya) hereketiň kynlaşmagy (ýogyn içegäni gyjyndyryjy; “colica mucosa”, ýogyn içegäniň spastikligi). Bu kesel beýleki keseller ýa-da ruhy-emosional agramsalmalar sebäpli döräp biler.

Kliniki keşbi. Bu keseliň kliniki keşbi uly täretiň bozulmagy, aşgazanyň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy we agyry ýüze çykmagy bilen häsiýetlendirilýär. Agyrynyň ýüze çykmagy uly täret bilen baglanyşykly ýa-da uzak wagtlap dyngysyz agyry bolýar. Aşgazanyň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy işdä peselmegine, iç ýellenmegine we içiň jugurdamagyna getirýär. Uly täretiň bozulmagy, içgeçme gysga wagtly we az mukdarda bolup, näsagyň umumy ýagdaýyna hem-de onuň daýawlygyna täsir etmeýär. İç gatama 24 sagatdan hem köpräk bolup biler, ýöne näsag uly täreti kynlyk bilen we az mukdarda günde edip biler. Uly täret bilen bölünip çykýan gan gyzyl reňkini saklaýar.

Ýokanç keselli kolitde näsaglara sulfanilamidler, antibiotikler, dezinfisirlýji preparatlar belenilýär. İkilenji kolitler esasy keseliň zygider bejergisini talap edýär.

Zäherleýji madda bedenden çykarylanda näsagyň ýagdaýy gowulaşýar.

Ýogyn içegäniň keseliniň bejergisinde iýmit kadasyny we suw-elektrolitiki deňagramlylygy saklamaly.

Funksional bozulmalarda ýogyn içegäniň (diskineziýasynda) hereketiň bozulmasynda sedatiw we trankwilizirleýji serişdeler üstünlikli ulanylýar.

Içgeçme we içgatama alamatlary bolanda ýörite simptomatiki bejergi belenilýär.

Fitoterapewtiki serişdeden ýara bitiriji häsiýetli kelemiň, gülgün kartoşkanyň şiresi, dermanlyk çopantelpiğiň gülüniň suwly demlemesi, buýanyň köküniň gaýnatmasy ulanylýar.

Içgeçme we iç gatama alamatlary bolan näsaglara fitoterapewtiki serişdelerden tanine baý (içgeçmede) ösümlükler ulanylýar. Me-selem, olhanyň, kiziliň bişen miwesi, ak ýaseniň, gaýtarmanyň köki, böwürsleniň ýapragy, ýandagyň güli, çayyň ýapragy we ş.m.

Içgatama alamatlary ýüze çykanda gowşadyjy fitoterapewtiki serişdeleriň uly topary ulanylýar. Ösümlüklerden taýýarlanan gowşadyjy serişdeleriň bir topary içegede çişip, onuň tolkun şekilli ýygrylmasyňyň üpjün edýär. Käbirleri bolsa içegäniň nemli bardasyny gyjyndyryp, onuň tolkun şekilli ýygrylmasyňyň üpjün edýär we köp mukdarda suwly sekresiýa bölünip çykyp, gaty täret massany ýumşadýar.

Ýene-de bir görnüşi bolsa düzüminde nemli massany saklap, içegäniň içindäki nejesatlary hereketlendirip, daşary çykarylmalygyny üpjün edýär. Gowşadyjy täsirli derman ösümlüklerine: sabur, senaýmekge zygyr, garatiken, şugundyr, kăşir, kădi, ak bāgūl, injir, meýdan peçegi we başgalar degişlidir.

Babasyll artbujak ulgamynyň derasty we artbujak akalgasynyň nemli bardasynyň aşakdaky gatlagyndaky wenez örumleriň babasyll düwünli giňelmeleridir. Babasyll düwünleriň emele gelmegi birnäçe göni arteriýa-wenaly seplemeleri bolan köwek dokumanyň ýygnamagydyr. Bu örän köp ýaýran kesel bolup, göwrelilikde (içgatama, çaga doglanda) çygylmagy sebäpli wenez akymynyň kynlaşmagy sebäpli, infeksiýada (proktit), içgeçmede, içege ýellenmesinde, göniçege uly täretinden doly arassalanmadyk halatynda, derweze wena ulgamynda basyşyň ýokarlanmagy sebäpli ýüze çykyp biler. Bu keselde bedeniň gurluş aýratynlygynyň uly ähmiýeti bardyr.

Keseli anyklamak näsagyň arzy ýerli seretmek we rentgen barlaglarynyň esasynda geçirilýär. Babasyll ýogyn içegäniň nemli bardasynyň daşyna çykmagy, polipler we göni içegäniň çişmegi bilen düşündirilýär.

Bejerilişi. Babasyll keseli, köplenç, hammamda oturyp buglanmak ýa-da gyzdyryjy ýapgylyr, şemleri, iç sürüji serişdeleri ulanmak bilen bejerilýär. Ýiti döwründe rahatlyk bermeli we ihtiolly, proteolitiki enzimli we nowokainli şemler bellenilýär. Babasyll düwünler gaçyp çykanda we kesel güýjände gowusy operasiýa geçirmeli. Düwünler çişen halatynda bolsa fitoterapewtiki serişdeleri ulanmak amatlydyr. Bu serişdeleri hammamça etmek, ýapgy ýapmak, şeýle hem içmek peýdalydyr.

Babasylda wenatoniki serişde hökmünde at kaştanyň gyzgyn demlemesi ulanylýar.

Atkaştanyň miwesinden esflazid we eskuzan preparatlar goýberilýär. Eskuzan 10-20 damja günde 3 gezek nahardan öň içmeli. Esflazid 1 gerdejikden ýa-da 1 şemden günde 2 gezek, 2 gün, soňky

günler bolsa günde 3-4 gezek göni içegä goýbermeli. Bejergini 4 hepde dowam etdirmeli.

Babasylda artbujak ulgamyny hammamça ýa-da ýapgy etmek üçin ýygyndy:

Rp. Sem. Hippocastani	30,0	(atkaştanynyň miwesi)
Flor. Chamomillae	30,0	(çopantelpegiň güli)
Fol. Salviae	20,0	(bidenegiň ýapragy)
Cort. Quercus	50,0	(dubuň gabygy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we hammamça ýa-da ýapgy etmek üçin ulanylýar.

Rp. Cort. Quercus	50,0	(dubuň gabygy)
Herb. Equiseti	20,0	(atgúrugyň oty)
Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we hammamça etmeli.

Iç ýumşatmak üçin ulanylýan ýygyndy:

Rp. Cort. Quercus	30,0	(dubuň gabygy)
Sem. Lini	30,0	(zygyryň tohumy)
Flor. Chamomillae	40,0	(çopantelpegiň güli)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 min demläp goýmaly we 1/2-1 bulgurdan ertir we agşam içmeli.

Babasylda göni içegede gaýnaglama emele gelende zygyr çigidiniň demlemesi bilen iç ýuwmalı. Bu maksat üçin 1 çemçe zygyr çigidini 1 bulgur gaýnan suw bilen 2-3 sagat demläp goýmaly. Soňra 50 ml taýýarlanan nemli ergini (ýylyjak) içegä goýberip, birnäçe gezek ýuwmalı.

Içege kesellerinde ulanylýan gök önümler we miweler

Içege kesellerinde ulanylýan gök önümler we miweler gowşadyjy, berkidiji, spazmolotiki, gaýnaglama garşy, gan saklaýjy täsiri ýüze çykarmalydyr.

Iç gatamalarda gowşadyjy serişde hökmünde bişirilmedik kádi, şugundyr, turp, garpyz, gawun, kăşir, kelem şiresi, zeýtun, böwürslen we üzüm ulanylýar.

Kolitlerde, iç gatamalarda agyry aýryjy we gowşadyjy serişde hökmünde: kryžownigiň miwesiniň gaýnatmasy, şebidiň tohumynyň

demlemesi, garaugyň kökünüň demlemesi we şiresi hem-de zirkiň miwesiniň şiresi ulanylýar. Iç geçmelerde gaýnaglama garşy we örtüji serişde hökmünde behiniň, naryň (güllerinden, ter miwelerinden gabygy bilen) kakadylan armydyň, böwürsleniň, ýertudanasynyň, ýapraklaryndan, kalinanyň güllerinden, ýandagyň gülünden taýýarlanan demlemeler we gaýnatmalar ulanylýar. Içgeçmä garşy täsiri smorodinyň täze we guradylan miweleri hem ýüze çykarýar.

Aşgazanasty mäziň keselleri

Aşgazanasty mäs garyn boşlugynda onikibarmak içegäniň deňesinde ýerleşendir. Ýimit siňdiriş hadysasynda onuň işi örän wajypdyr. Onikibarmak içegäniň hanasyna dökülýän pankreatik şire proteinleri özleşdirmek üçin tripsin enzimlerini, uglewodlary, ýaglary emulgirlemek üçin gerekli amilaza we lipaza enzimlerini öz düzüminde saklaýar.

Aşgazanasty mäs süýnmek görnüşli parenhimatoz beden agzasydyr. Görkezilip geçilen daşky ýagdaý işinden başga-da, ol uglewodlaryň özleşdirilmegine ýardam ediji insulin gormonyňy işläp çykarýar.

Aşgazanasty mäs, onikibarmak içege, aşgazan, öt ýollary we bagyr bilen jebis arabaglanyşykdadyr. Bu baglanyşyk diňe bir anatomik taýdan däl, eýsem olar fiziologik taýdan-da ysnyşykly özara ylaşykdadyr. Öt we hlorly wodorod turşusy aşgazanasty mäziň daşky sekretor işiniň höwesjeň gyjyndyryjylarydyr. Şeýlelikde, aşgazanasty mäziň işjeňliginiň bozulmaklygy, köplenç, görkezilen agzalaryň patalogik näsazlyklary bilen şertlenendir. Ol ýa-da beýleki enzimatiki işiň bolmazlygynda ýimitiň düzüm böleginiň siňmegi bozulýar. Meselem, lipazanyň bölünip çykmagy peselende, ýaglaryň siňdirilmesi bozulýar. Netijede, täretiň düzüminde siňmedik ýaglaryň mukdary (steatoreýa) ýokarlanýar. Tripsiniň bölünip çykmagyň bozulmakygynda täretde siňdirilmedik muskul süýümjikleri (kreatoreýa) tapylýar.

Pankreatit. Ýiti pankreatit – aşgazanasty mäziň ýiti alawlamasy ýimitden aşa düşülmeğinden, zäherlenmeden ýa-da aşgazanasty mäze zäherli täsirlerden (intoksikasiýa) duýdansyz döräp biler. Birden doreýän, garyň daşyna guşaklaýyn egriliji agyry, gusmaklyk, bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy, leykositozyň mese-mälim ýüze çykmagy bilen utgaşýar. Ýiti pankreatiti bejermeklik klinikada hirurğiki usulda amala aşyrylýar.

Ötüşen pankreatit. Bu giñden ýaýran keseldir. Ugurdaş agzalaryň dowamly keselleri, köplenç, ötüşen pankreatitiň sebäpleri bolup biler. Meselem: bu kesel ötüşen holesistitden we aşgazanyň ýara-baş keselinden ejir çekýänleriň 1/3-inde duş gelyär. Bu näsaglarda pankreatit, ötüşen geçiş akymyna eýe bolýar, ýagny wagtal-wagtal garnyň daşyna egriliji agyry, şeýle hem, göbegiň töwereginde, garnyň çep tarapyna ýaýraýan agyry peýda bolýar. İçegeler ýellenýär.

Düýpli barlaglarda iç ýellenme zerarly garnyň dartylyp durmagy, el-läp göründe, garynasty mäziň öňdäki garyn perdejigine düşýän nokadyn-da (göbegiň töwereginde we göbekden çepde) agyry kesgitlenilýär. Agyry, onikibarmak içegäniň ýerleşýän ýerinde hem (göbekden sagda) döräp biler. Täret bolsa düzüminde siňmedik ýag goşundysynyň bardygy sebäpli ýagjymakdyr. Täretde dargap ýetişmedik kleçatkalary-da görmek bolýar.

Ganyň biohimiki barlaglary, kähatlarda, pankreatik enzimleriň düzüminiň ýokarlanýandygyny ýüze çykarýar. Edil şonuň ýaly üýtgemeler peşewde hem bolýar.

Bejerilişi. Berhiz örän ähmiýetlidir. Trasilol, kontrikal bilen bejeriş tapgyry belleniýär. Zerur halatlarda, tebigy aşgazan şiresi, pankreatin, antibiotikler ulanylýar. Ugurdaş agzalaryň utgaşykly kesellerini bejermek hem örän wajypdyr.

Näsaglara bejergi bellenende, berhiziň berjaý edilişine gözegçilik etmek möhümdir. Berhiz bozulanda bolup biläýjek düýpli kesel çylşyrymlaşmalary barada näsaglara duýdurmalydyr.

Ötüşen pankreatiti fitoterapewtiki serişdeler bilen bejermegiň maksady, aşgazanasty mäziň ýerine ýetirýän işini dikeltmekden ybaratdyr. Şeýle-de alawlama garşy täsiri ýüze çykarýan ýygyndy belleniýär.

Rp. Fructl. Anisi	10,0	(anisiň miwesi)
Herb. Chelidonii	10,0	(demrewotunyň oty)
Stygm. Maydis	10,0	(mekgejöweniň gulpagy)
Rad. Taraxaci	10,0	(tozganyň köki)
Herb. Polygonii avicularis	10,0	(kyrkbogunň oty)
Herb. Hyperici	10,0	(sarygülüň oty)
Herb. Violae tricolor	10,0	(benewşäniň oty)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we gyzgyn görmüşinde 1 bulgurdan günde 3 gezek nahardan 20-30 minut öň içmeli.

Aşgazanasty mäziň enzimleriniň ýetmezçiligini pankreatin bilen üstüni ýetirip bolar. Preparat aşgarly suwlar bilen içilýär. Mundan başga-da, utgaşdyrylan preparat – panzinorm forteden 1-2 noguldan nahar iýlende 3 gezek içmeli.

Bu keseli bejermekde derman ösümlükleriniň preparatlary giňden ulanylýar. Olar rahatlandyryjy, spazmolitiki, agyry aýryjy, bölüp çykarmagy sazlaşdyryjy, şeýle-de, antimikrob täsiri ýüze çykarýarlar.

Ýokarda agzalan täsirleri ýüze çykarýan ýygyndylara aşakdakylar degişlidir:

Rp. Sem. Anethi	30,0	(şebidiň tohumy)
Fruct. Crataegi	20,0	(alyjyň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Flor. Chamomillae	10,0	(çopantelpegiň güli)
Flor. Helichrysi arenarii	10,0	(solmazagyň güli)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/2 bulgurdan, nahardan 1 sagat soň, günde 3 gezek içmeli.		

Pankreatiti bejermekde dermanlyk çaylar ulanylýar. Şeýle çaylara lipa-nyň, çopantelpegiň gülleri, sarygülüň, narpyzyň, benewşäniň oty degişlidir.

Bu çaylary ýyly görnüşinde, günde, 1-1/2 bulgurdan 3 gezek nahardan ön içmeli.

Aşgazan içege kesellerinde ulanylýan derman ösümlükleriniň ýygyndylary

Sekretor ýetmezligi bolan gastritde bellenilýän ýygyndylar:

Rp. Herb. Absinthii	10,0	(ajy ýowşanyň oty)
Rhiz. Calami	10,0	(ýekeniň porrugy)
Fol. Trifolii	10,0	(üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 3 gezek nahardan 30 minut ön içmeli.		

Işdä açmak üçin bellenilýän ýygyndy:

Rp. Extr. Centaurii		(altýngülüň ergin ekstrakty)
Fluidi		
Extr. Absinthii fluidi	aa 15,0	(ajy ýowşanyň ergin ekstrakty)

T-rae. Menthae pip 20,0 (narpyzyň tinkturasy)
 D.S. 20 damjadan 1 bulgur suwa damdyryp nahardan öň içmeli.

İçgeçmeli näsaglara belleniýän ýygynydy:

Rp. Herb. Absinthii 10,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Rhiz. Potentillae erecti 10,0 (gaýtarmanyň porrugy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we günde 1 bulgur içmeli.

Rp. Flor. Chamomillae 10,0 (çopantelpegiň güli)
 Herb. Millefolii 10,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Absinthii 10,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Fol. Salviae 10,0 (bidenegiň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we günde 1 bulgurdan ýyly görnüşinde nahardan 20-30 minut içmeli.

İşdäsizlikde we aşgazanda tutgy bolanda belleniýän ýygynydy:

Rp. T-rae Belladonnae 0,5 (belladonnanyň tinkturasy)
 T-rae Gentaurii (altýngülün tinkturasy)
 T-rae Absinthii aa 20,0 (ajy ýowşanyň tinkturasy)
 D.S. Günde 0,5 bulgur suwa 30 damja damdyryp, nahardan öň içmeli.

Aşgazan we içegäniň ýerine ýetirýän işiniň bozulmalarynda (dispepsiýasynda) belleniýän ýygynydy:

Rp. Fruct Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Rhiz. Calami 20,0 (ýekeniň porrugy)
 Rad. Valerianae 20,0 (waleriananyň köki)
 Fol. Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 Fol. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň güli)
 MF.spec.D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan günortan nahardan soň we uklamazdan öň içmeli.

Turşulygy ýokary bolan gastritde şu ýygynydylar belleniýär:

Rp. Fol Plantaginis 40,0 (uly atgulagyň ýapragy)
 Herb. Hyperici 40,0 (sarygülün oty)
 Herb. Gnaphalii 40,0 (keçegülün oty)
 Herb. Polygonii avicularis 20,0 (kyrkbognuň oty)

Herb. Millefolii	18,0	(boýbodranýň oty)
Fol. Menthae piperitae	10,0	(narpyzyň ýapragy)
Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
Rhiz. Calami	10,0	(ýekeniň porrugy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 0,5 bulgurdan günde 4 gezek nahardan soň içmeli.

Rp. Flor. Tiliae	20,0	(lipanyň güli)
Sem. Lini	20,0	(zygyryň tohumy)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
Rhiz. Calami	20,0	(ýekeniň porrugy)
Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we günde 2-3 bulgurdan nahardan 1 sagat öň içmeli.

İçi gatamaly gastritli näsaglara bellenilýän ýygdy:

Rp. Rad. Althae	20,0	(çerbiýäniň köki)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Flor. Chamomillae	20,0	(çopantelpigiň güli)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we aňşam 1 bulgurdan içilýär.

Sary gaýnamaly we içi gataýan näsaglara bellenilýän ýygdy:

Rp. Herb. Hyperici	10,0	(sarygüluň oty)
Fol. Triofolii	10,0	(üç ýapprakly wahtanyň ýapragy)
Herb. Tanacetii	10,0	(tanasetumyň oty)
Rad. Vallerianae	10,0	(waleriananyň köki)
Rhiz. Calami	10,0	(ýekeniň porrugy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut günde 0,5 bulgurdan nahardan 1-1,5 sagat öň içmeli.

Agyry duýlanda we iç ýellenende bellenilýän ýygdy:

Rp. Fruct. Anisi	10,0	(anisiň miwesi)
Fruct. Foeniculi	10,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulguryň günün dowamynda owurtlap içmeli.

Iç ýellenende belleniýän ýygynydy:

Rp. Herb. Hyperici	30,0	(sarygülüň oty)
Fol. Trifolii	20,0	(üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
Fol. Mentha piperitae	15,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Millefolii	15,0	(boýbodranýň oty)
Sem. Anethi	15,0	(şebidiň tohumy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan günde 4-6 gezek nahardan 1-1/2 sagatdan soň içmeli.

2.5. Bagyr we öt ýollarynyň keselleri

Bagyr we öt ýollarynyň keselleri barada umumy maglumat. Bagyr bedeniň baş tejribe barlaghanasy diýlip atlandyrylýar. Bu wajyp beden sag gapyrganyň eteginde, garyn boşlugynda ýerleşýär. Bagryň agramy 1,5-2 kg.

Bagryň esasy iki: sagky (uly) we çepki (kiçi) bölümleri bar. Bu bölümleriň aralygynda oýtajyk bolup, onda öt haltasy ýerleşýär. Öt haltanyň bedenjik bölümi onikibarmak içege bilen degşip durýar. Öt halta özünde 50 ml çenli (kadada) öt saklaýar. Gepatositler bagyr öýjügi, bagryň esasy gurluş birligidir.

Gepatositlerde iýmit siňdiriji wajyp suwuklyk öt bölünip çykýar, soňra ol gepatositleriň arasynda ýerleşen öt çekiji ownujak damarlaryna düşýär we öt akalgajygy boýunça öt halta düşýär. Bagryň daşyndaky öt akalga, bagyr we öt halta akalgajyklarynyň birikmelerinden emele gelýär. Muňa umumy öt akalgasy diýilýär, bu ödüň guýulýan ýeri bolan onikibarmak içegäniň uly emzijekine açylýar.

Bagryň nerw gurşawy wegetatiw nerw ulgamynyň simpatik we parasimpatik bölümleri tarapyndan amala aşyrylýar.

Bagryň wajyp daşky (bölüp çykaryş) işiniň biri-de öt bölüp çykmasıdyr. Öt birnäçe maddalary: bilirubini, öt turşularyny, kalsini, fosfory, holesterini we ş.m. özünde jemleýär. Öt wajyp iýmit siňdiriji suwuklyk bolup, ol pankreatik şire bilen birlikde, esasan-da, ýaglaryň siňdirilmegine täsir edýär. Öt bagyr öýjüklerinden bölünip çykmak bilen, öt haltada toplanýar, bu ýerden bolsa iýmit massasynyň onikibarmak içegä düşmegi bilen baglylykda, wagtal-wagtal onikibarmak içegä akyp gelýär.

Öt haltasyndan öt pürkülmeği şu aşakdaky ýaly bolup geçýär: öt halta diwaryň muskul süýümjikleri azaşan nerwiniň täsiri astynda ýygrylýarlar we simpatik nerwiniň täsirinde bolsa ýazylýarlar. Käbir emosional dartgynlyklaryň (gorky, gahar we ş.m.) täsirinde onikibarmak içegeden degişli nerw impulslary iberilip bilner, netijede, öt halta muskulaturasy ýygrylýar we umumy öt akalgasynyň agzynyň muskul bogusy - Oddi sfinkteri gowşaýar we öt onikibarmak içegä guýulýar.

Onuň keseli (daş bolmagy) bilen baglylykda öt halta kesilip aýrylandan soňra, öt bagyrdan emele gelşiçe üznüksiz akyp durýar, bu bolsa onikibarmak içegede, aşgazanasty mäsde we ş.m. üznüksiz gyjyndyrma döredýär. Ödün düzümi bagryň we öt ýollarynyň, şol sanda öt haltanyň-da ýagdaýyny äşgär görkezýändir. Öt barlaglary üçin birnäçe usullar bar. Mikroskopiki usul boýunça öt möçberi, ondaky kerepler, durulygynyň üýtgemegi, reňki, iriň, gan düşmegi we ş.m. kesgitlenilýär. Mikroskopda ötdäki leýkositler, bilirubiniň kristaljagazlary we ş.m. ýüze çykarylýar. Bakteriologiki barlaglar (ödi ekmeklik) mikroflorany ýüze çykarmaklyga we onuň antibiotiklere duýgurlygyny barlamaga mümkinçilik berýär. Şeýle hem ödüň biohimiki barlaglary geçirilýär.

Bagyr keselleri anyklanylanda ganyň düzümindäki bilirubini kesgitlemegiň ähmiýeti uludyr. Ötde-de bilirubiniň möçberi kadada 1,7-17,1 mk mol/l deňdir. Kadaly öt akymy bozulanda (meselem, umumy öt akalgasynyň, daş ýa-da howply çişler bilen baglanmagy sebäpli) bilirubiniň gandaky mukdary 171-256,6 mk mol/l çenli we ondan-da ýokary geçýär. Näsagyň endamy, şirejimek örtügiň göze görünýän ýerleri we gözagy saralýar, obturasion saraltma (mehaniki) emele gelýär. Bagyr saraltmasy, meselem, bagyr dokumasyna zeper ýetende (ýokançly gepatit) emele gelýär. Eritrositleriň gemolizinde (anemiýanyň dürli görnüşlerinde) gemolitik saraltma ýüze çykýar. Bu halatlarda bilirubiniň kesgitlenilişi dürli usullar boýunça amala aşyrylýar.

Bedende bilirubiniň özboluşly aýlanyşygy bolup geçýär, ol öt bilen bilelikde içegä düşüp, ol ýerde sterkobiline öwrülýär. Sterkobiliniň bir bölegi tärete reňk berip, soňra daşary çykarylýar.

Sterkobiliniň galan bölegi bolsa bagra gaýdyp gelýär we gaýtadan bilirubine öwrülýär. Peşewde urobiliniň agdyklyk etmegi we ganyň düzüminde bilirubiniň köpelmegi, bagyr dokumasyna haýsy-da bolsa bir alawlama hadysasyndan soň şikes ýetendigi hakynda (ýiti gepatit) güwä geçýär.

Bedeniň işjeňliginde bagryň tutýan orny örän uludyr. Ýmit bilen adam bedenine düşýän ýaglar, proteinler, uglewodlar, witaminler ýmit siňdiriş synalarynda özleşdirilýär we gan akymy bilen bagra gelýärler. Bu ýerde ol maddalar dürli agzalaryň we ulgamlaryň ýeňil özleşdirip biljek önümlerine öwürüji himiki täsirleşmeler bolup geçýärler. Meselem, uglewodlar bagyrda glikogene öwürülýärler, zerur halatda bolsa glikogen bagyrdan glýukoza görnüşinde gana düşýär. Proteinler dürli ýmit siňdiriş şireleriniň täsiri astynda dargamaklygyň belli bir etabyny geçip, içegeler arkaly sorulýarlar we bagra gelýärler. Bagryň protein çalşygyndaky tutýan orny beden üçin derwaýys bolan albuminiň, birinji ýagdaýnyň (fibrinogen) ýa-da protrombiniň emele gelmeklerine gatnaşýanlygyndan ybaratdyr.

Içegede ýaglaryň siňdirilmegi we sorulmagy öt, hususan-da öt turşulary bolmazdan mümkin däldir. Bagyrda holesterin emele gelýär.

Bagyr witaminleri we bedeniň kadaly işlemegi üçin gerekli mikroelementleri saklaýjy özboluşly ambardyr.

Bagryň wajyp ýerine ýetirýän işiniň biri-de zäherlere garşy durujy işidir: bu ýerde bedene düşen käbir zyýanly maddalar zähersizlendirilýärler.

Gepatitler. Wirusly hepatit wirusyň ýüze çykarýan ýokanç keseli bolup, bedeniň zäherlenmegi, esasanam, sary getirmede bagryň zäherlenmegi netijesinde ýüze çykýar. Olara “A” hepatiti (ýagny ýokanç hepatit, Botkiniň keseli) fekal-oral we howa-damja mehanizmi boýunça geçýän we B hepatitine (syworotka hepatiti), ýagny kesel dörediji ilki ganda toplanyp, soňra parenteral ýol bilen ýokuşyp bilýär.

Wirusly hepatit anyklananda we bejerilende keseliň geçiş etabyny göz önünde tutmalydyr (sary getirmeli, sary getirmeli däl, gizlin ýa-da uzaga çeken, holestatiki – öt akymynyň durmagy).

Bejerilişi: wirusly hepatitli näsaglar bejerilende düşek we ýmit kadasyny berk berjaý etmelidirler. Ýmitiň düzümünde ýagsyzlandyrylan proteinler we uglewodlar bolan 5-nji berhiz belleniýär. Gije-gündiziň dowamynda 2-3 litre çenli suwuklyk, ýagny miwe şirelerinden, aşgarlaşdyrylan mineral suwlary içmeli. Mundan başga-da, witaminleriň B toparyndan B₁, B₂ vitamini 6-9 mg we B₆, we PP vitamini 100-150mg, askorbin turşusy 600-900mg, rutin, kokarboksilaza, lipoý turşusy bellenilýär. Mundan başga-da glýukozanyň 5% we natriý hloridiniň izotoniği erginleri wenadan goýberilýär. Keseliň agyr akymalarynda, şeýle-de

uzaga çeken görnüşinde, öt akymynyň durgunlygynda ýüze çykan görnüşlerinde we çişli-assitiki görnüşlerinde, bagryň distrofiýasiýasynyň emele gelmelerinde glýukokortikoid preparatlary bellenilýär.

Wirusly gepatitde ulanylýan fitoterapewtiki serişdeler aşgazan-ıçege ulgamyna toplumlaýyn (alawlama garşy, spazmolitiki, zäherlenmä garşy, bakteriostatiki, kähalatda bakterisid we ş.m.) täsir edip, fagositozy sazlaşdyrýar we gepatitiň ýiti döwründe gerekli fitoterapiýany üpjün edýär.

Bu keseliň başlangyç etaplarynda şu aşakdaky ýygyndy bellenilýär:

Rp. Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)
Flor. Crataegi	20,0	(alyjyň güli)
Cort. Berberis	30,0	(zirkiň gabygy)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
M. F. spec. D. S. Demlemäni	1/2 bulgurdan irden	ajöze we ukalmazdan öň agşam içmeli.

Mundan başga-da wirusly gepatitde witaminli çaýlary, şol sanda rýabinanyň we itburnuň miwelerinden (25,0) günde bir bulgur içmeli. Şeýle-de smorodinanyň, kryžownigiň we beýleki miweleriň şirelerini saklaýan içgiler bellenilýär.

Näsagyň gutulýan döwründe öt erginleriniň we beýleki bölüp çykyan şireleriniň bölünip çykyşyny sazlaşdyrmak maksady bilen oňa miwe şirelerini (käşiriň, şugundyryň, kelemiň, kartoşkanyň we ş.m.) bermeli. Ol şireleri 1:4 gatnaşykda suw garyp, günde bulguryň 1/3 mukdaryny kem-kemden köpeldip içmeli.

Ötüşen gepatit. Etiologiýasy we patogenezi. Ötüşen gepatit bagryň ötüşip geçiş akymyna eýe bolan alawlama keselidir. Bu alawlama kesellere ýokanç gepatiti (Botkiniň keseli) garahassalykdaky we gaýry ýokanç kesellerindäki ýiti gepatiti, ol ýa-da beýleki zäherlenmeler zerarly dörän gepatiti goşmak bolar.

Kesel ençeme sebäplere görä, meselem, ýokanç gepatitde wagtynda bejergä girişilmedik ýagdaýda we keseliň özboluşly görnüşine baglylykda, näsaglar tarapyndan düzgünleriň äsgerilmezligi, lukmanyň maslahatynyň berjaý edilmezligi netijesinde ötüşen geçiş akymyna eýe bolýar. Ötüşen gepatitde gepatositleriň parenhimanyň (parenhimatorz gepatit) ýa-da aralyk dokumalaryň – mezenhimalarynyň (mezenhimal gepatiti) umumy diffuzlaýyn weýrançylyklaryna gözegçilik edilýär. Ötüşen gepatitiň başlangyç etabynda bagyr ulal-

ýar, bu gepatositleriň çişmegi we olary ýag tutmagy bilen baglanyşyklydyr. Beýle üýtgemeler ýokanç keseller we zäherlenme sebäpli (ýokanç gepatitde, ötüşen enterokolitde we holesistitde, malýariýada, merezýel kesellerinde, sepsisde, gurşundan we alkogoldan zäherlenmelerde) ýüze çykýar. Şeýle-de zäherli önümleriň gepatositlere we bagyr içi ownujak damarlara edýän täsirinden ýüze çykyp bilýär.

Ötüşen alawlamanyň güýjemegi netijesinde bagyrda aralyk birleşdiriji dokuma ösüp berçigýär.

Kliniki keşbi. Näsaglary, köplenç, parenhimany berbatlaýjy gepatitde sag gapyrganyň etegindäki gowşagrak agyry, endam gijemesi, kemişdälik, ysgynsyzlyk, iç ýellenmeklik, içege işiniň näsazlygy biýnjalyk edýär.

Bagryň ölçegleri we ulalyş derejesi anyklananda kadada ýaýjyk orta çyzyk boýunça 10 sm deňdir. Şeýle hem bagryň ölçegleri öňki goltuk çyzygy boýunça (7sm) we orta goltuk çyzygy boýunça (12 sm) kesgitlenýär. Şeýle hem perkussiýa we barmak bilen barlanyş usullary arkaly bagryň, dalagyň ölçegleri kesgitlenilýär. Kada boýunça perkussiýada kesgitlenilýän ini 6 sm golaýdyr. Parenhimatoz gepatitde bagyr we dalak ulalýar, endamyň, şirejimek örtügiň reňki we gözün agy solagrak sary öwüsýär. Bu bagryň işiniň bozulmagy (bagyr sarygetirmesi) bilen baglanyşyklydyr. Bagryň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagy ganaýjylyk (protrombiniň emele geliş işiniň bozulmagy), ganyň düzümindäki proteiniň (gipoproteinimiýa) we holesterini (gipoholesterinemiýa) azalmagy bilen ýüze çykýar.

Esasan hem, mezenhimal dokumany weýran ediji gepatitde sag gapyrganyň etegindäki agyry parenhimatoz gepatitiniňkiden has güýçli ýüze çykýar, bu ýelmeşmeklik hadysasynyň garyn bardasyna we bagyr örtügi (bagryň daşyny örtüp duran gabyk) aralaşmaklygy bilen düşündirilýär. Seyrek bolmadyk halatlarda bagryň deňölçegsiz ulalýandygyna gözegçilik etmek bolar, bu bolsa birleşdiriji dokumanyň ojaklaýyn ösmegi bilen baglydyr. Barmak bilen barlanyşda bagyr agyrýar, dalak hem ulalyp biler. Parenhimatoz gepatitden tapawutlylykda mezenhimal gepatitde, adatça, saraltma bolmaýar. Umuman, bularyň ikisini hem tapawutlandyrmak kynrakdyr.

Keseliň dürs anyklanmagy üçin häzirk wagtda biohimiki barlaglar, radioizotop anyklanylyşy we beýleki öňdebaryjy usullar ulanylmaladyr.

Bejerilişi. Ötüşen gepatitiň bejerilişi bagyr sirrozynyň bejerilişi bilen köp umumylyklary bardyr. 5-nji ýmit berhizini saklamaly. Aşgazan-içege ulgamynyň keselleri bilen utgaşanda 5-a berhizini saklamaly.

Derman serişdeleri bilen bejergi bagyr öýjüklerinde madda çalşygy hadysasynyň gowulandyrylmagyna ugrukdyrylýar. Witaminler, kokarboksilaza, lipoý turşusy, aminoturşulary we proteinleriň gidrolizatlary belleniýär.

Gormonal terapiýany talap etmeýän ötüşen gepatitde derman ösümlükleriniň preparatlary bilen bejergi täsirli bolmagy mümkin. Fitoterapiýany has ir başlasaň, şonça hem peýdaly bolup, ony bagryň ýerine ýetirýän işi doly dikelýänçä dowam etdirmeli. Gepatitiň beýleki görnüşlerinde fitoterapewtiki serişdeler goşmaça bejergi hasaplanýar. Bu kesellerde bellenen derman ösümlükleriň düzümini her 2-3 aýdan çalşyryp durmaly. Şeýle-de, bütin bedeniň we aşgazan-içege ulgamynyň we beýleki beden agzalaryň ýerine ýetirýän işiniň ýagdaýyna gözegçilik etmeli.

Öt sekresiýasynyň bölünip çykyşyny kadalaşdyrmak üçin belleniýän ýygyny:

Rp. Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)
Flor. Crateagi	20,0	(alyjyň güli)
Cort. Berberidis	30,0	(zirkiň gabygy)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Irden we agşam 1 bulgurdan içmeli.		

Şeýle-de, öt bölünip çykmagy sazlaşdyryjy derman ösümlüklerinden taýýarlanan ýygyny ulanylýar:

Rp. Flor. Helichrysi	40,0	(solmazagyň güli)
Fol. Trifolii	30,0	(üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)
Fruct. Coriandri	10,0	(kinzanyň miwesi)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1/3-1/4 bulgurdan günde 3 gezek nahardan 30 minut oň içmeli. Sary getirmede öt kowujy serişde hökmünde belleniýär:		
Rp. Fruct Berberidis	10,0	(zirkiň miwesi)
Fol. Betulae	10,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Herb. Hyperici	10,0	(sarygülüň oty)

Herb. Millefolli 10,0 (boýbodranýň oty)
 M.F. spec. 2 nahar çemçe 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulguryny 2-3 gezekde günüň dowamynda içmeli. Öt bölüp çykmagy sazlaşdyrýar.

Içegäniň işini sazlaşdyryjy ýygyny:

Rp. Fruct. Foeniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Fruct. Carvi 10,0 (tminiň miwesi)
 Cort. Frangulae 20,0 (garatikenîň gabygy)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Centauri 20,0 (altýngülüň oty)

M.F. spec. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulguryny günüň dowamynda içmeli. Içň ýöremegini sazlaşdyrýar.

Gepatit bilen utgaşyp gelýän tutgaýda ulanylýan ýygyny:

Rp. Flor. Chamomillae 10,0 (çopantelpegiň güli)
 Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Herb. Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 Herb. Chelidonii 20,0 (demrewotuň oty)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F. spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan günde nahardan öň 2 gezek içmeli.

Gepatitde we anasid gastritde iç ýöremesini sazlaşdyryjy ýygyny bilenilýär:

Rp. Cort. Frangulae 20,0 (garatikenîň gabygy)
 Fol. Trifolii 20,0 (üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
 Rad. Gentianae 20,0 (ýer bahasynyň köki)
 Herb. Chelidonii 20,0 (demrewotuň oty)
 Rad. Taraxaci 20,0 (tozganyň köki)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F. spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 çemçe 1 bulgur suwda 10 min gaýnatmaly we 1 bulgurdan günde nahardan öň 2 gezek içmeli.

Bagyr sirrozy. Bagyr parenhimalarynyň distrofiýasy we nekrozy bilen häsiýetlendirilip, birleşdiriji dokumalaryň diffuzlaýyn ösmekliginde geçýän ötüşen keseldir.

Bagyr sirrozynyň postnekrotik, portal, biliar we garyşyk görnüşleri bar.

Bagryň sary distrofiýasy. Gepatitli ýa-da sirrozly näsagyň ýagdaýy çalt ýaramazlaşyp, haly teňleşýär. Nerw ulgamyň düýp näsazlyklarynyň alamatlary (ysgynsyzlyk, özüni ukuly duýmak, soňabaka galýusinasiýa, ýokary nerw oýanyjylygy) peýda bolýar. Bu gepatositleriň nekrozy we gaýtadan başgaça döremekligi netijesinde bagryň zäherlenmeklige garşy durmak ukybynyň we gaýry ýerine ýetirýän işiniň ýitileşmegi bilen bagly bolup, bagyr özüniň päsgelçilik dörediji ornuny oýnamaklygy bes edýär. Bedeniň öz-özünü zäherlemekligi başlanýar. Adalatly barlaglar bagryň gabarasynyň örän kiçelýändigini (bagyr dokumalary ölýärler) görkezýär.

Bedeniň gyrgyzyn görkezijisi peselýär. Uly gan öýmeler – ganyň bir ýere köp toplanyp çişmekligi bolýar, kentlewükden gan akýar. Kesilip görende bagryň belli bir ýerinde ýag tutup saralandygyny (şonuň üçin oňa bagryň sary distrofiýasy diýilýär), onuň gabarasynyň ep-esli kiçelýändigini (atrofirlenýär) saýgarmak bolýar.

Bejerilişi. Ýokarda aýdylyp geçilişi ýaly, ötüşen hepatitiň öňünden: ýokançly gepatit, sary getirmeli leptospiroz (Weýll Wasilýewiň keseli), senagat zäherlerinden, fosfordan we myşýakdan, zäherli kömeklerden, şeýle hem käbir dermanlardan, meselem, sulfanilamid preparatларыndan, nowarsenoldan zäherlenmek zerarly döreyän zäherli gepatit emele gelýär. Şeýlelikde, bagyr sirrozynyň bejergisi we onuň öňüniň alnyşy, ozaly bilen zäherli hepatitiň öňüni almak we bejermekdir.

Ötüşen gepatitli we bagyr sirrozly näsagy düzüminde uglewodlaryň, proteinleriň ýeterlik mukdary bolan doly bahaly iýmitler bilen üpjün etmeklik möhümdir. Her näsaga, onuň ýagdaýyna, beden agramyna we ş.m. baglylykda ösümlik we mal ýagyny (zeýtun, günebakar, mesge ýaglaryny) utgaşdyryp bermegi maslahat berilýär. Näsağlar witaminleriň zerur mukdaryny kabul etmelidirler.

Gowrulan we duzlanan tagamlary, ýiti işdä aýyjylary iýmek gadagan edilýär. Iýmite gaýnan ýagsyzrak et, gaýnadylan ýagsyzrak balyk, gaýnadylan kartoşka, käşir, kelem, süýt önümleri, miwe suwlary, miwe şireleri, kisel girizmek maksadalaýyk hasaplanýar. Mundan başga-da, näsagyň iýmitiniň süýtli şüle, tüwi, kükelenen greçka aşy bilen dürli-dümenleşdirip bolar. Iýmit günde 5-6 gezek uly bolmadyk möçberde iýilmeli. Içilýän suwuň möçberi, ylaýta-da assit ýüze çykanda çakdanaşa köp bolmaly däldir.

Ötüşen gepatitli we bagyr sirrozly näsağlary derman preparatлары bilen bejermek, ilki bilen, näsagyň etiologik alamatlary esasynda

gurulýandyr. Meselem, bagryň biliýar sirrozynnda, bagyr içi öt akalgalary mese-mälim alawlama hadysasynda mikroflora anyklanylandan soňra antibiotikler belleýärler.

Gyzdyrma (malýariya) ýa-da merezýelli gepatitde mahsus terapiyasyny geçirilýär. Ötüşen gepatitli we bagyr sirrozly näsaglara witaminleriň “B” toparyny (piridoksin, sianokobalamin), şeýle hem askorbin turşusyny bellemek maksadalaýykdyr. Näsaga glýukozanyň ergini kähalatlarda gormonlar, bagyr ekstrakty we holin hloridi sanjym görnüşinde bellenýär. Gan gitmede gan guýulýar ýa-da fillohinonlar (K vitamini) bellenilýär.

Bagryň sirrozynyň assitli görnüşinde esasy işleriň biri laparosintezdir. Ol ýeterlik deliller bar wagtynda, haçan-da ýygananan suwuklyk garyn perdejiginiň diwaryny we garyn hamyny ep-esli dartanda, garyn juda ulalanda we dartylanda geçirilýär. Laparosintezniň geçiriliş ýygylgy suwuklygyň toplanyş tizligine we onuň göwrümüne baglydyr.

Laporesentez näsagyň garyn diwaryny troakor (guraly) bilen deşip, çiş suwuklygynyň (bir gezekde 2 litrden 5 litre çenli) çykarylyşy.

Fitoterapewtiki serişdeler sirroz keselinde bagyr öýjükleriniň metabolizmini gowulandyrýar, içegede ýymitiň siňdirilmegini, içiň ýöremegini sazlaşdyrýar we peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar. Şeýle täsiri ýüze çykarýan derman ösümlüklerinden taýýarlanan ýygyny:

Rp. Fruct Rosae	40,0	(itburnuň miwesi)
Fol Urticae dioicae	20,0	(çit-çitiniň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulguryň günün dowamynda 2-3 gezekde içmeli.

Rp. Fol.Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Absinthii	20,0	(ajy ýowşanyň oty)
Herb.Hyperici	30,0	(sarygülüň oty)
Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)
Strobuli Lupuli	10,0	(hmeliň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5-l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1-2 bulgurdan günde nahardan 30 minut öň 2-3 gezek içmeli. Holesistit we holangit kesellerinde ulanylýar.

Ýymit siňdirişini, içegäni we peşew kadalaşdyryjy bölüp çykyşyny ýokarlandyrýar:

- Rp. Rad. Cichorii 20,0 (syçratgynyň köki)
 Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Hyperici 20,0 (sarygülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we bir bulgurdan günüň dowamynda 2-3 gezek içmeli.
- Rp. Cort. Frangulae 10,0 (gara tikenîň gabygy)
 Fruct Carvi 10,0 (tminiň miwesi)
 Herb. Hyperici 10,0 (sarygülüň oty)
 Herb. Millefolii 10,0 (boýbodranýň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 2-3 bulgurdan günde nahardan öň içmeli.
- Rp. Herb. Adonidis 20,0 (ýaz adonisiniň oty)
 Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Chelidonii 40,0 (demrewotuň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we günde 1 bulgurdan 2 gezek içmeli.
- Rp. Herb. Absinthii 25,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Fol. Trifolii 25,0 (üç ýaprakly wahtanyň ýapragy)
 Fruct. Carvi 25,0 (tminiň miwesi)
 Fol. Plantaginis 25,0 (uly atgulagyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 nahar çemçeden günde nahardan öň işdä açy-jy serişde hökmünde içmeli.

Bagryň howply çiş keseli. Bagryň çiş keseli, köplenç, ötüşen bagyr keselleriniň düşeginde: ötüşen gepatitde, bagyr sirrozynda we ş.m. döräp bilýär.

Alamatlary: basmarlaýjy ysgynsyzlyk, işdäniň kesilmegi ýa-da üýtgemegi, sag gapyrganyň eteginde barha güýjeýän üzüksiz agyry, işe ukyplylygyň peselmegi, horlanmak. Barlaglarda bagryň ep-esli ulalandygyny bilmek bolýar, seýrek bolmadyk halatlarda barmak basyp barlamak arkaly bagryň gyrasynyň gatap, çykyn-çykyn bolýandygy (düwünli çiş diýip atlandyrylýar) kesgitlenilýär. Näsagyň endamy mese-mälim sary öwüsýär (howply hilli howply çişň öt ýollaryny gysmagy), howply hilli howply çiş derweze wenasyny gysanda, assit emele gelýär. Gan barlaglarynda ganazlyk ýüze çykýar.

Keseli anyklamak. Bagryň ilkinji çiş keseliniň başlangyç etabyn-da keseli anyklamak kyndyr. Kliniki usullar bilen bir hatarda bagryň çiş keselini anyklamagyň gaýry usullarynyň-da: bagryň punksiön biopsiýasy we çiş üçin mahsus öýjüklere ýüze çykarmaklyga mümkinçilik beriji biopsiýa materiallarynyň gistologik barlaglarynyň bagry skanirlemegiň (radio-izotoplar arkaly barlag) we ş.m. ähmiýeti uludyr.

Bejerilişi. Adatça, simptomatikdir, seýrek halatlarda hirurgikdir, söhle terapiýasyndan (ionizirleýji şöhläni ulanmak), howply çişň garşysyna himioterapiýany ulanmakdan ybaratdyr.

Öt haltanyň we öt ýollarynyň keselleri

Holesistit öt haltanyň alawlamasy bolup, ol ýygy duş gelyän keseldir. Holesistit daşsyz we daşly (öt haltanyň alawlamasy, öt daşlaryň döremekligi bilen utgaşdyrylmagy) bolýar. Daşly holesistit käte öt-daş keseli diýlip hem atlandyrylýar, ýöne ol öt haltada alawlama hadysasynyň ýok wagtynda-da döräp biler, beýle halatlarda daşlaryň döremegi gaýry ýagdaýlara bagly bolup durýar. Öt haltasy we öt ýollary keselleriň hataryna diskineziýa degişlidir.

Diskineziýa öt halta muskulaturasynyň ýygryjylyk ukybynyň bozulmagy netijesinde ödüň bagyrdan we öt haltadan onikibarmak içegä gelşiniň bozulmagydyr.

Adatça, diskineziýa özbaşdak kesel hökmünde ýüze çykman, eýsem daşsyz ýa-da daşly holesistit bilen utgaşýar. Holesistit keseli öt ýollarynyň lýamblioz, opistorhoz, askaridoz ýaly we ş.m. mugthorlaryň döreden keselleri we öt daş keseli bilen utgaşyp gelyär.

Holesistit keseli çylşyrymlaşma bilen-de geçip bilýär. Olaryň içinde has ýygy duş gelyäni biliýar sirrozyna getirip biljek gepato-holesistit, holesisto pankreatit, reaktiw (ugurdaş) hepatitdir. Daşly holesistitiň we öt daş keselleriniň çynlakaý kesel çylşyrymlaşmasynyň biri-de (öt) bagyr sanjysydyr. Bu öt halta ýa-da umumy öt akalganyň daş bilen dykylmagy netijesinde obturasion saraltma, öt haltanyň suw almagyna ýa-da öt halta empiemasy (iriň ýygnanmagyna) getirip biler.

Etiologiýasy we patogenezi. Daşsyz, şonuň ýaly-da daşly holesistitiň sebäpleriniň köp taraplary biri-birine kybapdaşdyr. Köplenç halatlarda, daşsyz holesistit öt daş keselleriniň öňünden gelyär diýmek bolar. Çünki, alawlama öt daşlarynyň döremegine ýardam ediji ýagdaý-

laryň biridir. Holesistit alawlama hadysasy güýçli geçende ýiti, kliniki keşbi gowşagrak ýüze çykanda ötüşen bolup biler. Iki ýagdaýda hem alawlama hadysasy mikrofloranyň içegeden (ýokary çykyjy diýilýän) ýa-da bedendäki islendik alawlama ojakdan gan damarlary ýa-da limfatik damarlar boýunça (aşak düşüji) öt halta aralaşmagy zerarly döreyär. Içege ýokanç kesel döredijisinde (garyn garahassalygy, dizenteriya) edil mahsus däl kolit ýaly öt haltanyň alawlamasyna ýardam edýär. Içege saprofiti, meselem, içege taýajyklary amatsyz şertlerde holesistit keseliniň sebäbi bolup bilýär. Ötüşen otit, gaýmorit, adneksit (ýatgy çykyntgysynyň alawlamasy), piýelit, osteomiýelit we ş.m. aşak düşüji ýokanç kesel döredijisiniň çeşmeleri bolup bilýär. Bu ojaklardan öt haltaşyna, köplenç, stafilokokk, streptokokk we başgalar aralaşýar.

Allergiýa bedeniň käbir mikrobedenlere ýa-da ýagdaýlara (iýmit allergiýasy) aşa duýgurlygy holesistit keseline itergi berip biler. Öt haltada öt dykyn almaklygy holesistit emele gelmekligine ýardam edýär. Bu gipotonik diskineziýasy şeýle hem gysby edip eşikleri geýmek (korsetler, guşaklar we ş.m.) iç ýöremezligi bilen baglydyr. Az hereket etmek: fiziki işjeňlik bilen bagly däl işler, adaty hojalyk işlerinde hereketiň azlygy, naharyň seýrek we aşa köp iýilmegi, dykyn almaklyga getiriji amatly şertlerdir. Mikrofloranyň gös-göni öt haltaşyna aralaşmasyna we onda alawlama hadysasynyň ösmegine ahiliýa (aşgazan şiresinde hlorly wodorod turşusynyň bolmazlygy) ýa-da aşgazanyň şire bölüp çykaryş işjeňliginiň peselmegi gönüden-göni ýardam edýär. Çünki, aşgazan şiresiniň düzümine girýän hlorly wodorod turşusynyň bakteriosid häsiýeti bardyr. Öt haltada alawlama hadysasy ösende onuň şirejimek örtügininiň astyndaky gatjagazda leýkositler we limfoid infiltratlar peýda bolýar.

Kliniki keşbi. Holesistit aram kataral alawlamasy halýnda dowamlyrak ýa-da gysgarak möhletde dowam edip biler. Näsaglar sagky gapyrganyň etegindäki güýçli bolmadyk agyrydan, agyz ajamasýandan arz edýärler. Duoedenal zondirmek boýunça alnan ötdä leýkositler, şirejimek suwuklyk epitelial öýjükler bardyr. Ödün bakterial barlaglarynda ol ýa-da beýleki bakterial flora tapylýar. Rentgenologik usul öt haltanyň ýygryjylyk ukybynyň bozulýandygyny, ýagny diskineziýanyň alamatlaryna meýil edýändigini äşgär edip biler. Bu alamatlar daşsyz holesistitiň kliniki ýüze çykmalarydyr.

Seýrek bolmadyk wagtynda öt haltadaky alawlama hadysasynyň täsiri astynda ödüň fiziki häsiýetleri (kollod) üýtgeýär. Daş döremede bedendäki çalyşma hadysasynyň bozulmagy, ilkinji nobatda, ýag çalyşgynyň näsazlygy ep-esli orun tutýar, bu naharyň aşa köp iýilmegi, semizlik hem-de bedendäki neýroendokrin üýtgemeler (göwrelilikde, klimaks döwürde, galkan şekilli mäziň işjeňliginiň peselmeginde we ş.m.) ýag çalyşmagynyň bozulmagy bilen baglanyşyklydyr. Holesterolin daşlarynyň döremegi, meselem, bedende diňe bir ýagyň agdyk düşmegine däl, eýsem suw ergininiň ýetmezçiligine we doly bahaly dældigine hem baglydyr. Öt gepatositlerde emele gelýär, onuň wezipesi wirus gepatiti ýa-da zäherlenme ýaly hadysalaryň täsiri netijesinde bozulyp bilner. Öt dykyn almaklygy öt daşlarynyň döremekligine ýardam edýär.

Daşly holesistitde, ýagny öt halta alawlamasy öt daşlarynyň döremekligi bilen utgaşanda onuň kliniki keşbi daşsyz holesistitiňkiden başgaçadyr. Daşly holesistitde agyry (sag gapyrganyň eteginde), adaç, güýçlüdir, şol bir wagtda tutgaý görnüşindedir, agyry guşaklygyň sag tarapyna ýa-da pilçasty töweregine berýär. Daş umumy öt akalga ny baglasa, obturasion saraltma ýüze çykyp biler.

Duodenal zondirlenip alnan öt halta ödünde (“B” bölegi) edil daşsyz holesistitiňki ýaly leýkositler, şirejimek suwuklyk, epitelial öýjükler bardyr. Emma daşly holesistitde hromatik duodenal zondirlenip alnan ödüň “B” böleginde holesteriniň, bilirubiniň, kalsiniň kristalýyklaryny anyk kesgitlemek bolýar, rentgenologik holesistografiýada konkrementleriň kölegeleri ýüze çykarylýar.

Bejerilişi. Bejeriş çäreleri keseliň etabyna we çylşyrymlaşmagyna bagly bolup, iýmit kadasyny saklamak, ýokanç kesel döredijini ýok etmek, alawlama garşy göreşmekden ybaratdyr. Şeýle-de öt sekresiýasyny sazlaşdyryjy, öt sürüji serişdeleri ulanmak, immunoterapiýany we sedatiw we tonizirleýji serişdeleri bejeriş, fiziki maşklary, fizioterapewtiki çäreleri bellenilýär.

Derman ösümlikleri we käbir derman preparatlary (holenzim, alahol, holesin, nikodin, sikwalon, öt bölüp çykmagyny sazlaşdyrmak bilen ýa-da öt kowmak bilen (holagon, holesistokinin, iç ýumşadyjy - ksilit, sorbit) öt ýollarynyň geçirijiligini dikeldip gowulandyryar. Şeýle-de agyry peýda bolanda, öt akymalarynyň boşamagy kynlaşanda, spazmolitiki serişdeler: atropin, platifillin, belladonna bellenilýär.

Derman ösümlikleri bilen ötüşen holesistiti, öt ýollarynyň alawlamasyny bejermek köp halatlarda täsirlidir.

Käbir agzap geçjek ýygyndylarymyz öt emele getiriji we öt kowujy täsirden başga-da alawlama garşy, bakterisid we bakteriostatiki täsiri ýüze çykarýar. Olar iýmitiň özleşdirilişini ýokarlandyrýarlar, içegede ajamak we iç ýellenmek hadysasyny peseldýär. Öt kowujy täsiri ýüze çykarýan ýygyndy belenilýär.

Iç geçmeli näsaglara belenilýän ýygyndy:

Rp. Flor. Helichrysi arenarii 15,0 (solmazagyň güli)
 Herb. Hyperici 15,0 (sarygülüň oty)
 Fol Menthae piperitae 15,0 (narpyzyň oty)
 Herb. Leonuri 15,0 (şirguýrugyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan nahardan 30 minut öň içmeli.

Rp. Flor. Helichrysi arenarii 20,0 (solmazagyň güli)
 Flor. Calendulae 20,0 (dyrnaklyjanyň güli)
 Herb. Origani 10,0 (ýakymlyjanyň oty)
 Flor. Centaurae cyani 10,0 (altyngülüň güli)
 M.F.spec. D.S 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we ýyly görünüşinde 1/3 bulgurdan nahardan 30 minut öň içmeli.

Içi gatagan näsaglar üçin ulanylýan ýygyndy:

Rp. Rad. Rhei 20,0 (yşgynyň köki)
 Flor. Helichrysi arenarii 30,0 (solmazagyň güli)
 Herb. Millefolii 50,0 (boýbodranýň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulguryňy agşam bir gezekde içmeli.

Rp. Fruct. Foeniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Cort. Frangulae 10,0 (gara tikenň gabygy)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly hem-de 1 bulgurdan ertir we agşam içmeli.

Täret kadaly bolanda solmazagyň gaýnatmasyny (6,0-10,0:200,0) 1 nahar çemçeden günde 3-4 gezek nahardan 15 minut öň içmeli. Nar-

pyzyň ýapraklarynyň demlemesini (1:10 ýa-da 1:3) 1 nahar çemçeden gyzgyn görnüşde günde 3-4 gezek nahardan öň içmek belenilýär. Holesistitde we holangitde belenilýän ýygyny:

Rp. Fruct. Berberidis	20,0	(zirkiň miwesi)
Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fruct. Juniperi	20,0	(arçanyň miwesi)
Herb. Absinthii	20,0	(ajy ýowşanyň oty)
Herb. Millefolii	20,0	(boýbodranýň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Ertir we agşam 1 bulgurdan içmeli.

Tutgaýly holesistitde we holangitde belenilýän ýygyny:

Rp. Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Artemisiae vulg	20,0	(ajy ýowşanyň oty)
Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)
Herb. Hyperici	30,0	(sarygüliň oty)
Strobuli Lupuli	10,0	(hmeliň miwesi)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly hem-de 1 bulgurdan ertirine we agşam içmeli.

Gowşadyjy we spazmolitiki täsiri ýüze çykarýan damja:

Rp. T-rae. Chamomillae		(çopantelpegiň tinkturasy)
T-rae. Foeniculi,		(arpabadyýanyň tinkturasy)
T-rae. Absinthii,		(ajy ýowşanyň tinkturasy)
T-rae. Belladonnae	aa 10,0	(belladonnanyň tinkturasy)

D.S. 50 ml suwa 20 damja damdyryp, günortan we agşam nahardan soň içmeli.

Dartgynlyk ýüze çykanda belenilýän damja:

Rp. Ol Carvi	5,0	(tminiň ýagy)
T-rae Belladonnae		(belladonnanyň tinkturasy)
T-rae Chelidonii aa	10,0	(demrewotunyň tinkturasy)
T-rae Valerianae	15,0	(waleriananyň tinkturasy)

D.S. 25 ml suwa garyndynyň 20 damjasyny damdyryp içmeli.

Gowşadyjy, rahatlandyryjy we öt kowujy serişde hökmünde şu aşakdaky ýaly damja belenilýär:

Rp. Ol Carvi	5,0	(tminiň ýagy)
T-rae Absinthii		(ajy ýowşanyň tinkturasy)

T-rae Stryshni (strijhiniň tinkturasy)
 T-rae Valerianae aa 15,0 (waleriananyň tinkturasy)
 D.S. 30 damjasyny günde 3 gezek nahardan soň içmeli.

Öt ýollarynyň diskineziýasy

Öt halta we öt ýollary keselleriniň hataryna diskineziýa degişlidir.

Diskineziýa öt halta muskulaturasynyň ýygrylyjlyk ukybynyň bozulmagydyr, netijede, ödüň bagyrdan we öt haltadan onikibarmak içegä gelşi bozulýar. Diskineziýa muskulaturalaryň gowşamagy we tonusyň peselmegi bilen gipotoniýa ýa-da tersine, gipertoniýa (öt halta muskulaturasynyň ýygrylmagy) bolýar. Adatça, diskineziýa özbaşdak kesel hökmünde ýüze çykman, eýsem daşsyz ýa-da daşly holesistit bilen utgaşýar. Öt ýollarynyň lýamblioz, epistorhoz, askaridoz ýaly we ş.m. mugthorlaryň ýüze çykaran keselleri holesistit we öt daş keseli bilen utgaşyp gelýär. Kähalatlarda öt akymy üçin mehaniki bökençlikleriň döremegine sebäp bolýar.

Bu keseliň etiologiýasy we patogenezi dürli-dürlüdür. Olaryň esasy sebäbi MNU-nyň işjeňliginiň bozulmagy we wirusly gepatit keselidir. Şeýle-de öt haltanyň hereketleniş işiniň bozulmagy, ötüşen holesistit we öt daş keseli sebäp bolup biler.

Bejerilişi. Bejergisi keseliň görnüşine bagly geçirilýär. Umumy çäreler eýmit kadasyny berhiz saklamak, öt bölüp çykmasyňy sazlaşdyryjy serişdeler, fiziki maşklar, ukyny kadalaşdyrmak, newrotiki bozulmalara ýol bermezligi gazanmaly.

Öt sürüji serişdeleri diskineziýanyň haýsy görnüşiniň agdyklyk edýändigini göz önünde tutup bellemeli.

Diskineziýanyň gipertoniýa görnüşinde trankwilizatorlary belladonna, şeýle-de gowşak mineralaşdyrylan suwlar, Esentüki №4 we №20, narzan we ş.m. bellenilýär.

Diskineziýanyň gipotoniki görnüşinde köp mukdarda ösümlik we haýwan ýaglary, gök önümler, miweler bellenilýär. Derman serişdelerden strijhiniň nitraty sanjym görnüşinde, şeýle-de ženşen içmek üçin bellenilýär. Mundan başga-da gowşak mineralaşdyrylan mineral suwlar, Esentüki №17 we ş.m. bellenilýär.

Öt sürüji serişdeler hökmünde derman ösümlikleri giňden ulanylýar. Olar bagyr gepatositleriniň ödi işläp çykarylyşyny güýçlendiriji häsiýeti ýüze çykarýar, şeýle-de olar ödüň öt akalgalar boýunça aky-

myna päsgeçilik bolanda, öt ýollarynyň we öt haltanyň atoniýasynda ýa-da öt daşlary tarapyndan şirejimek örtüjegiň gyjyndyrylmagy zerarly öt halta muskulaturasynyň ýygrylmalarynda bellenilýär.

Diskineziýanyň gipertoniýa görnüşinde holosas 1 çay çemçeden günde 2-3 gezek nahardan 30 minut öň içmeli.

Mekge gulgagynyň demlemesi (10,0:200,0) her 3 sagatdan 1-2 nahar çemçe içmeli. Zirkiň ýapraklaryndan taýýarlanan tinktura günde 15-20 damjadan 2-3 gezek nahardan 30 minut öň içmeli.

Mundan başga-da diskineziýanyň giperkinetiki görnüşinde tutgaý bilen utgaşýan bolsa bellenilýän ýygyny:

Rp. Herb. Potentillae anserinae 30,0 (gaýtarmanyň oty)
 Herb. Chelidonii 30,0 (demrewotunyň oty)
 Fol Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we gyzgyn görnüşinde günde 1-2 bulgur içilýär.

Rp. Fol Trifolii pratensis 30,0 (ýorunjanyň ýapragy)
 Herb. Absinthii 30,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Fol Menthae piperitae 30,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 2-3 nahar çemçeden 30 minut nahardan öň içmeli.

Diskineziýanyň gipokinetiki görnüşinde holesistokinetiki ot kowujy serişdeler (gurtgyran we ş.m.), umumy gurplandyryjy täsirli preparatlar (ženşen, hytaý limonnigi we ş.m.) bellenilýär.

Solmazagyň gury ekstrakty günde 1g. 3 gezek bellenilýär. Bejerginiň dowamlylygy 2-3 hepde.

Solmazagyň güllerinden taýýarlanan demleme (10,0 : 200,0) nahardan 30 minut öň şu tertip boýunça içmeli: *1-nji gün* 1/3 bulgur, *2-nji gün* 1/3 bulgurdan 2 gezek; *3-nji gün* 1/3 bulgurdan 3 gezek; *4-nji gün* 1/3 bulgurdan 3 gezek; *5-nji gün* 1 bulgurdan 2 gezek; *6-njy gün* 1 bulgurdan 1 gezek; zerurlyk çykanda demlemäni 7 günden soň gaýtalap kabul etmeli.

Gipokineziýada we aşgazanyň bölüp çykaryş işiniň näsazlyklarynda bellenilýän ýygyny:

Rp. Fol. Trifolii pratensis 15,0 (ýorunjanyň ýapragy)
 Rad. Gentianae 15,0 (ýer bahasynyň köki)
 Rad. Taraxaci 20,0 (tozganyň köki)

Fol Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 2-5 nahar çemçeden nahardan 30 minut öň içmeli.

İçgäniň işjeňligini we öt bölünip çykmasyňy güýçlendirýän ýygyny:

Rp. Herb Hyperici	40,0	(sarygülüň oty)
Rad. Taraxaci	40,0	(tozganyň köki)
Flor. Helichrysi arenarii	15,0	(solmazagyň güli)
Fol. Trifolii pratensis	15,0	(ýorunjanyň ýapragy)
Flor. Chamomillae	15,0	(çopantelpegiň güli)
Herb. Centauri	15,0	(altyngülüň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp, ertir we agşam 1 bulgurdan içmeli.

Öt daş keseli

Öt daş keseli ödüň kolloid düzüminiň bozulmagy netijesinde öt haltada, öt ýollarynda ýa-da bagryň içinde öt daşlarynyň çökmegi bilen häsiýetlendirilýär. Öt haltada daş emele gelme ýygy duş gelýän kesel bolup, ol erkek adamlara seredende aýallarda 4 esse köp gabat gelýär.

Öt daş keseliniň esasynda indiki patogenetiki mehanizm durýar:

1. Öt akymynyň togtamagy.
2. Öt halta ýokanç kesel döredijiniň düşmegi.

Holesteriniň we beýleki madda çalşygynyň bozulmagy. Kesel döremegine naharyň aşa köp iýilmegi, semizlik, bedende neýroendokrin bozulmalar (göwrelilikde, klimaks döwürde, galkan şekilli maziň ýerine ýetirýän işiniň peselmegi, ýag çalşygynyň bozulmagy we ş.m.) sebäp bolup biler. Öt gepatositlerde emele gelýär, onuň ýerine ýetirýän işi wirusly gepatit ýa-da zäherlenme ýaly ýagdaýlaryň täsirinde bozulyp biler. Öt dykyn almaklygy hem öt daşlarynyň döremegine ýardam edýär.

Öt daşlarynyň garyşan düzümi bolup, onuň merkezini protein esasy düzýär. Öt daşlarynyň köpüsiniň esasy düzüm bölegi holesterindir. Bilirubin we hek suwly pigment daşlary bolsa seýrek duş gelýär.

Keseliň bejerilişi we klinikasy köp ýagdaýlara baglydyr, şol sanda:

- 1) öt daşlarynyň ýyganan ýerine;
- 2) öt daşlarynyň ululygyna we sanyna;
- 3) öt haltanyň alawlama ýagdaýyna;
- 4) näsagyň ýaşayyş durmuşyna we ýerine ýetirýän işine (ýagly naharlaryň aşa köp iýilmegi, bedeniň şikeslenmegi, fiziki dartgynlygy we ş.m.);

5) beýleki iýmit siňdiriş agzalarynyň zaýalanmagy.

Öt daş emele gelmeleriň (holelitiaz) birnäçe görnüşleri (latent, dispepsiki, agyryly sanjy görnüşli hem-de torpid) tapawutlandyrylýar.

Öt daş keselinde alawlama hadysalary ýokdur. Sag gapyrganyň eteginde üzüksiz syrkyrap durýan agyry bolýar. Garyn barmak bilen barlananda öt haltanyň ulalanlygy kesgitlenilýär.

Holesistogrammada öt haltanyň örän ulalandygy we ýaramaz ýygrylýandygy görünýär.

Bejerilişi. Öt tutgularynda agyry aýryjy, spazmolitiki we antibakterial serişdeler belleniýär.

Tutgusyz ýagdaýda ödüň akymyny üpjün etmeli we şol bir wagtda giperholesterinemiya, alawlama ýol bermeli däl.

Iç gatama ýol bermeli däl, tiz-tiz az mukdarda iýmit, ýyly içgiler belleniýär. Bedeni gysmaýan geým geýmeli we bejeriş maşklaryny ýerine ýetirmeli.

Öt ýollarynyň kataral alawlamalaryny we öt daş keselini bejermekde fitopreparatlar täsirli hasaplanýar. Bu maksat üçin öt sürüji, öt emele getiriji we rahatlandyryjy häsiýetli derman ösümlikleriň demlemeleri belleniýär. Bejergi yzygiderlilikde we dowamly bolmalydyr (2-3 aý). Agzalan häsiýetleri derman ösümliklerinden taýýarlanan käbir ýygyndylar hem ýüze çykarýar, mundan başga-da bagyr we öt ýollarynyň kesellerinde iýmitiň siňdirilişini sazlaşdyrýan gök önümler we miweler hem ulanylýar.

Bagyr we öt ýollarynyň kesellerinde ulanylýan derman ösümliklerinden taýýarlanan ýygyndylar:

Rp. Fruct. Carvi	10,0	(tminiň miwesi)
Cort. Frangulae	30,0	(garatikenin gabygy)
Rad. Althaeae	30,0	(çerbiýäniň köki)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Fol. Salviae	30,0	(bidenegin ýapragy)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1-2 bulgurdan aňşam täretiň häsiýetine görä (täret kadaly bolsa 1 bulgur, iç gatamada 2 bulgur) ulanylýar.		
Rp. Cort. Frangulae	20,0	(garatikenin gabygy)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)

Flor. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň güli)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp
 goýmaly we 1 bulguryňy günün dowamynda 2-3 gezek içmeli.

Öt daş keseli sebäpli aşgazanyň ýerine ýetirýän wezipesi bozulanda (dispepsiya) belleniýän ýygdy:

Rp. Flor. Chamomillae 10,0 (çopantelpegiň güli)
 Cort. Frangulae 10,0 (garatikenin gabygy)
 Fruct. Foeniculi 10,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Flor. Helichrysi 20,0 (solmazagyň güli)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 Herb. Millefolii 20,0 (boýbodranýň oty)
 Herb. Absinthii 20,0 (ajy ýowşanyň oty)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly,
 ertir we aňşam 1 bulgurdan nahardan 30 minut öň içmeli.

Holesistitiň ýitileşmeginiň alamatlary ýüze çykanda belleniýän ýygdy:

Rp. Fol. Menthae piperitae 10,0 (narpyzyň oty)
 Herb. Absinthii 10,0 (ajy ýowşanyň oty)
 Flor. Helichrysi 10,0 (solmazagyň gabygy)
 Cort. Frangulae 10,0 (gara tikenin gabygy)
 Rad. Taraxaci 10,0 (tozganyn köki)
 Rad. Rubiae tinctoriae 40,0 (böwürslenin köki)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly
 we ertirine hem-de aňşamyna 1 bulgurdan nahardan öň içmeli.

Agry aýryjy we rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýan ýygdy:

Rp. Herb. Chelidonii 50,0 (demrewotunyň oty)
 Fol. Menthae piperitae 50,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly
 we ertir-aňşam 1 bulgurdan nahardan öň içmeli.

2.6. Bökrek we peşew ýollarynyň keselleri

Bökrek we peşew ýollarynyň keselleri barada umumy maglumat. Bökregiň roly bedeniň işjeňlik hadysasynda emele gelýän jerhetleri bedenden çykarmakdan ybaratdyr.

Böwrekde peşew emele gelip, bu ýerde ol inçejik maýyşgak turbajyk - peşew akalga boýunça peşew halta gelyär we peşew çykaryjy akalga boýunça daşary çykarylýar.

Böwrek (olar jübütdirler) oňurgalygyň sag we çep taýynyň guşaklyk ulgamynda garyn perdejiginden daşarky kletçatkada ýerleşýär. Sagky böwregiň ýokarsynda bagyr, çep taýkysynyň ýokarsynda bolsa dalak ýerleşýär. Böwrek noýba şekilli bolup, 10-12 sm. uzynlykda, agramy 150-170 g. aralygynda bolýar. Böwrek ýukajyk birleşdiriji dokuma örtügi we ýag dokumalarynyň galyň gatlagy bilen gurşalandyr.

Böwrek gan bilen ýeterlik üpjün edilýär we nerw süýümleri bilen gurşalandyr. Böwrek kesilende onuň daşky gabyk gatlagyny we içki beýni gatlagyny görmek bolýar. Gabyk gatlagynda şahalanýan böwrek arteriýasyndan emele gelyän böwrek bedenjiginiň ýumajygy ýerleşýär. Her bir ýumajygyň daşy ýörite örtük bilen gurşalandyr. Bu örtügi özboluşly süzgüç bilen deňeşdirse bolar: bu ýerde ganda toplanan beden üçin gerekmejek maddalar, böwrek bedenjiginiň ýumajyklary boýunça örtükden aýrylyp gaýdýan akalgalara duşýar. Akalgajyklar böwregiň gabyk we ýilik gatlagynda ýerleşendir. Akalgajyklar ahyrsoňy peşewiň ýygnanýan we peşew akalga açylýan ýeri bolan böwrek ýaprajygyna birigýär. Gan böwregiň üsti bilen üzüksiz geçip durýar (takmynan 1 min. 1 L), netijede, bedeniň jerhetlerinden arassalanmasy bolup geçýär. Adatça, jany sag uly adam gije-gündizde 2 litrden köp peşew bölüp çykarýan däl, ýöne suwuklyk köp içilende peşewiň mukdary artýar, gury-gurak iýlende bolsa peşew azalýar. Yssy howada onuň mukdary azalýar.

Böwrek işjeňligi merkezi nerw ulgamyň täsiri astynda bolup geçýär. Peşewiň bölünip çykmasy ol ýa-da buýanky nerw-psihiki zor salynmalarda bozulyp bilner. Aşa tolgunmaklyk peşew saklap bilmezlige getirip bilýär.

Peşew emele gelmegiň düýpden bozulmagyna (böwrege zeper ýetende, meselem, zäher bilen zäherlenende peşew emele gelmeginiň togtamagyna) anuriya diýilýär. Peşewiň az bölünip çykmagyna oliguriya we köp bölünip çykmagyna poliuriya diýilýär. Bu fiziologiki üýtgeşmeler böwrek we beýleki agzalaryň hem-de ulgamlaryň kesellerinde bolup biler.

Sagat adamlaryň peşewiniň dykzlygy 1,017 - 1,024 aralygynda. Dykzlygy pes bolan peşewiň bölünip çykmagyna gipostenuriya diýilýär. Bu ýagdaý böwregiň ýerine ýetirýän işi bozulanda duş gelyär. Böwrek we peşew ýollarynyň keselleri köp dürli bolsalar-da, olar ýerli (inçekesel, howply çiş, peşew daş, piyelonefrit) we umumy (nefrit, ne-

froz) kesellere bölünýärler. Haýsy-da bolsa ýörite bir kesel üçin aýratyn häsiýetli bolan alamatlar bilen bir hatarda peşew bölüp çykaryş agzalaryň keselleriniň aglabasyna mahsus alamatlary-da bardyr.

Alawlama, böwrek daş, howply hilli howply çişli we ş.m. keselli näsaglaryň guşaklyk ulgamynda agyrynyň bolmagy mahsusdyr. Agyry ýiti (böwrek sanjysynyň tutgaýynda) ýa-da sorkuldaýjy, üzüksiz (ötüşen alawlamalarda) bolup biler. Näsag ýygy buşukmakdan, buşugylanda peýda bolýan agyrydan, peşewde çökündiniň emele gelmeğinden arz edip biler, meselem, peşewde gan bolmagy (gematuriýa) nefrit, sistit, uretrit üçin mahsusdyr.

Gözegçilikde näsagda reňkiniň agarmaklygyny, çiş, ýüzi ýellenmekligi saýgarmak bolýar. Ýokarda belleýşimiz ýaly, peşewde patologiki garyndylar bolup biler. Gematuriýadan başga-da piuriýa (peşewde iriň bolmagy), albuminuriýa (peşewde proteiniň bolmagy) bolýar.

Böwrek keselleriniň gaýry alamatlarynyň içinde ýiti we ötüşen nefritde duş gelýän arterial basyşyň ýokary galmagy (arterial gipertenziýasy), şeýle hem göz düýbündäki üýtgemeler bellenişip geçilmäge mynasypdyr. Ötüşen nefritde gipertenziýa zerarly ilki başda göz torjagazlarynyň gan damarlary gysylýar, soňabaka damarlaryň sklerozy emele gelýär.

Glomerulonefritler

Glomerulonefritler böwregiň iki gapdallaýyn allergik düzümlü diffuzlaýyn ýiti alawlamasy bolup, esasan, böwrek bedenjiginiň ýumajygyna zeper ýetmeklikdir. Bu keseliň iki görnüşi bar: ýiti we ötüşen glomerulonefrit.

Ýiti glomerulonefritiň etiologiýasy we patogonezi. Bu keseliň etiologiýasyna basyk, iriňli otit, pnemoniýa, alawlama ýagdaýlar degişli. Keseliň patogonezi allergik bolup, antigen antitela toplumynyň böwrek ýumajygynyň ownujak gan damarlarda berkemegidir.

Kliniki keşbi. Umumy gowşaklyk, kellagyry, bedeniň gyzgynlygy ýokarlanýar. Peşewde ganyň (gematuriýa) peýda bolmagy mümkin. Peşewiň reňki et ýuwundysynyňka çalyň edýär. Näsagyň ýüzi çişýär, gabaklary ýellenip gözi gömülýär, (kapillýar syzyjylygyň artmagy zerarly süzülme hadysasynyň bozulmagyndan natriý hloridiniň we suwuklygyň dokumalarda saklanyp galmagy netijesinde), gipertenziýa (böwrek ownujak damarlaryň ýygrylmagy) ýüze çykýar.

Glomerulonefritiň geçiş akymynyň dürli görnüşleri: çiş agdyklyk etmegi bilen geçiji-nefrotik ýa-da arterial gipertenziýasy bilen geçiji-gipertoniýaly görnüşi bardyr. Kesel çalt ösüşe eýe bolup, agyr geçende, çiş diňe bir näsagyň ýüzüne ýaýraman, eýsem tutuş bedenine-de ýaýraýandyr. Arterial basyş düýpli ýokary galyp biler. Bu ýagdaý birnäçe hepdä çekende ýürekde organiki üýtgeşmeler (çepki mädejigiň gipertrofiýasy) ýüze çykyp, demgysma, ýürek çalt urmak, göz düýbündäki üytegemeler peýda bolup biler.

Keseliň ýaýbaňlanyş döwründe peşewiň mukdary gije- gündizde 250 ml çenli azalyp biler. Bu keselde peşewde gan (gematuriýa), proteiniň bolmagy we peşewiň dykzlygynyň peselmegi häsiýetlidir.

Bejerilişi. Berk düşek düzgünini berjaý edip, alawlamanyň önüni almaly. Ýimit kadasyny saklamaly. Ilkinji hepdäniň dowamynda mürepbeli suw, üzüm şiresi, klukwanyň şireli içgisi, biraz süýjedilen maniý bulamagy, süýt bermeli. Içilýän suwuň mukdaryny, nahar duzuny çäklendirmeli.

Çiş gaýdyşýança näsaga duzsuz nahar, süýji, gyjyndyryjy (mari-nadlanan) önümleri bolmadyk 7-nji belgili berhiz berilýär.

Derman serişdelerinden gipotenziw preparatlary (ýokary arterial basyşy peseldip) magniniň sulfatynyň 25% ergininiň 10 ml. myşsa sanjylýar. Glýukozanyň 40% ergininiň 20 ml. wena damaryna goýberilýär. Keseliň önüni almak üçin geçirilýän çäreler, ilkinji nobatda, bedendäki ötüşen alawlama ojagyna garşy göreşmekden ybarat. Bu ojaklar bolsa ötüşen tonzillit, gaýmorit, adneksit, dişiň çüýremegi we beýleki kesellerdir. Ýiti glomerulonefritiň seýrek bolmadyk halatlarynda öýken sowuklamasy we başga birnäçe ýokanç keselleriň kesel çylşyrymlaşmasydygyny unutmak bolmaz.

Ötüşen glomerulonefritiň etiologiýasy we patogenezi. Ýiti glomerulonefritiň öz wagtynda anyklanylmaýlygy we bejerilmezligi, bejeriş çäreleriniň delilsiz goýbolsun edilmegi, lukmanlaryň bellikleriniň bozulmagy ötüşen glomerulonefrite getirýär. Eger-de ýiti glomerulonefritde näsagda başga bir ötüşen alawlama ojagy saklanyp galsa, hatda bejerginiň dürs alnyp gidilmeginde hem keseliň ötüşen görnüşe geçmeklik howpy döreýändir.

Böwrek ýumajygyndaky patologiki näsazlyklar diňe bir alawlama üýtgemeleri bolmak bilen çäklenmän, eýsem bu ýerde birleşdiriji dokumalaryň-da örmekligi bolup geçýär. Bu hadysa akalgajyklaryň ýerleşýän bölegini öz içine alýar. Böwrek бүрүшmekligi emele gelýär.

Kliniki keşbi. Ötüşen glomerulonefridiň alamatlary köp halatlarda ýiti glomerulonefridiň çiş, arterial gipertenziýasy, gematuriýa ýaly alamatlaryna meňzeşdir. Ýöne ötüşen glomerulonefritiň käbir mahsus aýratynlyklary-da bardyr. Hususan-da peşewiň barlagy, onuň dykzlygynyň peselýändigini görkezýär. Peşewde “Dänejimek silindr” diýip atlandyrylýan protein emele gelmeler tapylýar. Ýiti we ötüşen glomerulonefritleriň birnäçe geçiş tapgyrlary bardyr. Ötüşen glomerulonefritiň arterial basyşynyň durnukly ýokary galmaklygy, ýürek ýetmezçiligi (ýürek çalt urmak, özüne fiziki zor salmalarda, soňabaka dynçlyk ýagdaýynda-da demiň gysmagy, çişni ýaýramagy) bilen geçiji gipertoniýaly görnüşli gözegçilik edilýär. Ötüşen glomerulonefritiň çiş agdyklyk etmegi bilen geçiji nefrozly (çişli) görnüşinde arterial basyş kadadan ýokary galmaýar, ýöne çiş mese-mälim bildirýär.

Bejerilişi. Bejergi öz wagtynda geçirilmese, böwrek eklampsiýasy (esasan-da, beýnä çiş ýöremegi zerarly) emele gelýär. Bu patologiki hal güýçli kellagyry tutgaýy, gusmak, essi aýylmak, beden etiniň damarlaryň çekmesi arkaly ýüze çykýar.

Bejerginiň bozulmagynda we keseliň öňe ösüşlik geçiş akymynda näsagyň bedeniniň azotly jerhetler bilen zäherlenmegi netijesinde uremiýa ýüze çykyp biler. Azotly jerhetler böwrek işjeňliginiň bozulmagy zerarly bedenden öz wagtynda çykyp bilmeýärler.

Bu ýagdaýlarda näsagyň haly teňleşýär, damary çekýär, aňy garjaşýar, dili guraýar, agzyndan peşewiň ysy gelýär, çünki moçewina iýmit siňdiriş agzasynyň şirejimek örtügi arkaly bölünip çykarýar. Uremiyada gözün görşi peselýär we beden agzalarynyň köpüsine zeper ýetýär, MNU-da näsazlyklar (tutgaý, beden etiniň damar çekmesi, ukuçylyk) bolýar. Köplenç, perikardit emele gelýär. Ganda azot galyndylarynyň köpelmegini azotemiýa, şeýle-de asidoz, giperkaliýemiýa, giponatriýemiýa kesgitleýär.

Bejerilişi. Ötüşen glomerulonefritiň esasy bejeriş kadalary ýiti glomerulonefritiňkä meňzeşdir.

Aşgar gipertenzion ýa-da çiş alamatlarynda düşek düzgüni berjaý edilmelidir. Alawlamadan gaça durmaklyk möhümdir, fiziki zor salynmalardan saklanmaly. Berhiz kadany berjaý etmeli, nahar duzuny, proteinleri aşa köp iýmekden gaça durmaly. Ýokary arterial basyşda gipotenziw serişdeler bilen bejergi bellemeklik maksadalaýykdyr.

Uremiýada protein köp saklaýan önümler (ýumurtga, et) bermek bolmaýar. Bu ýagdaýda düzüminde köpräk uglewody saklaýan önümleri bermeli.

Peşewiň düzümi kadalaşandan soň içine limon atylan we gara smorodinanyň şiresi goşulan süýjüli suw bermek peýdaly. Deriden üznüksiz bölünip çykýan moçewina gijilewük döretmegi mümkindir.

Fitopreparatlar bilen bejerilişi. Glomerulonefriti bejermekde ulanylýan fitoterapewtiki serişdeler keseliň etiologiki, patogenetiki ýagdaýyna, şeýle hem keseliň alamatlaryna täsir edýär.

Basyk we laringofaringit kesellerini bejermekde agyz çäykamak üçin derman ösümlüklerden taýýarlanan ýygyndy ulanylýar. Meselem, bidenegiň ýapraklaryny we çopantelpegiň güllerini deň derejede garyp, 1 çäý çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda demlemeli we agyz çäykamak üçin ulanmaly. Ýene-de şu maksat üçin şeýle ýygyndy ulanylýar:

Rp. Fruct. Foeniculi	5,0	(arbabadyýanyň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	15,0	(narpyzyň ýapragy)
Flor. Chamomillae	15,0	(çopantelpegiň güli)
Fol. Salviae	15,0	(bidenegiň ýapragy)
M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 0,5 sagat demläp goýmaly we gyzygyn görünüşinde agyz çäykamak üçin ulanylýar.		

Glomerulonefritde bedeniň durnuklylygyny ýokarlandyrmak hem-de peşew kowujy we arterial basyşy peseldiji täsiri ýüze çykar-mak maksady bilen şu ýygyndy belleniýär:

Rp. Fol. Ribes nigrum	10,0	(gara smorodinanyň ýapragy)
Betulae	10,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fruct. Juniperi	10,0	(arçanyň miwesi)
Strobuli Lupuli	10,0	(hmeliň miwesi)
Fol. Uvae ursi	20,0	(aýygulagyň ýapragy)
Fol. Plantaginis majoris	20,0	(uly atgulagyň ýapragy)
Herb. Eguiseti	30,0	(atguýrugyň oty)
Fol. Vitis idaeae	20,0	(brusnikanyň ýapragy)
Fol. Urticae dioicae	30,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Fruct. Rosae	40,0	(itburnuň miwesi)
Fruct. Fragariae vescae	60,0	(ýer tudanasynyň miwesi)
M.F.spec. D.S. Ýygyndynyň 5-6 g 500 ml gaýnan suw guýup, suwly hammamda 30 min (gaýnatman) gyzdymaly. Demlemäni		

150 ml günde 3 gezek ýyly görnüşde nahardan 30 min öň içmeli. Soňra peşewiň bulançaklygyna gözegçilik etmeli. Gematuriýa ýokarlananda ýygynydan meýdan kyrkbognuny aýyrmaly.

Bokurdak çaykamak üçin laringitde şeýle ýygyny ulanylýar:

Rp. Fruct. Foeniculi	5,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Rhiz. Potentillae erecti	15,0	(gaýtarmanyň porrugy)
Rad. Althaeae	15,0	(çerbiýäniň köki)
Cort. Quercus	15,0	(dubuň gabygy)
Fol. Salviae	15,0	(bidenegiň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini bir bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we gyzgyn görnüşde bokurdak çaykamak üçin ulanylýar.

Glomerulonefritde alawlama, allergiýa garşy, peşew kowujy häsiýeti ýüze çykarýan, şeýle-de witaminleriň (A, C we B witaminleriniň we başgalaryň toparynyň) çüşmesi bolup hyzmat edýän fitopreparatlar ulanylýar.

Rp. Fol. Fragariae vescae	10,0	(ýer tudanasynyň ýapragy)
Fol. Urticae dioicae	10,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Sem Lini	50,0	(zygyryň tohumy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini bir bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we nahardan öň günde 1-2 bulgurdan içmeli.

Rp. Semen Lini	40,0	(zygyryň tohumy)
Rad. Ononidis	30,0	(polatlynyň ýapragy)
Fol. Betulae	30,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini bir bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulguryň günün dowamynda bimäçe bölege bölüp içmeli.

Ýiti we ötüşen glomerulonefrit giperazotemiýa alamatynda Lespenefril dermany belleniýär. Bu preparat kösükliler maşgalasyndan bolan Lespedeza ösümliginiň spirtli tinkurasydyr. Ony 1-2 çay çemçeden (agyr ýagdaýlarda 6 çay çemçeden) günde belleniýär. Ýa-da bu preparatyň sanjym üçin niýetlenen görnüşleri ulanylýar.

Mundan başga-da glomerulonefriti bejermekde şu ýygynylyklar belleniýär:

Rp. Herb. Eguiseti	10,0	(atguýrugyň oty)
Fruct. Rosae	15,0	(itburnuň miwesi)

Fol. Plantaginis	15,0	(uly atgulagyň ýapragy)
Herb. Millefolii	10,0	(boýbodranýň oty)
Flor. Calendulae	20,0	(dymaklyjanyň güli)
Herb. Bidens tripartitae	5,0	(üç bölek goşadişiň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we demlemäni 1/4 -1/3 bulgurdan günde 3-4 gezek, ötüşen glomerulonefritde içmeli.

Ötüşen glomerulonefritiň gematuriýaly görnüşinde düzüminde çit-çitiniň ýapragyny saklaýan ýgyndylaryň demlemesi ulanylýar.

Piýelonefrit, esasan, böwregiň intersistal dokumasynyň we böwrek ýargajygynyň alawlamasydyr. Bu kesel ýokary çykyjy kesel döredijiniň, köplenç, kokklaryň peşew çykaryjy akalganyň, peşew hal-tanyň alawlamasynda, şeýle hem aşak düşüji ýokanç kesel döredijiniň gan damarlary we limfatik ýollar boýunça aralaşmagy (bedendäki islendik alawlama ojagyndan) zerarly döräp biler. Allergiýa itergi beriji sebäp bolup hyzmat edýär. Ýiti piýelonefrit fiziki aşa dartgynlylygyň, alawlamanyň täsirinden örän çalt ýaýbaňlanýar.

Kliniki keşbi. Bedeniň gyzgyny ýokary galýar, näsag umumy gowşaklykdan, nähoşlukdan arz edýär, guşaklykda agyrynyň peýda bolmagy bu keseliň baş alamatydyr. Näsag ýgy buşugýar. Peşew bulançak bolup, onda köpsanly leýkositler anyklanylýar.

Bejerilişi. Näsag düşek düzgünini berjaý edip, 7-nji behiz bilen ýymitlenmeli. Bulardan başga-da näsaga köp mukdarda adaty içilýän suw, mineral suwlar, şireli içgi we miwe suwlary belleniýär.

Peşewiň suwuklygynyň tejribe barlagy geçirilip, bakterial gelip çykyşy tebigaty anyklanylandan soň, antibiotikler belleniilmelidir.

Piýelonefritiň fitopreparatlar bilen bejerilişi

Piýelonefritli näsaglara klýukwanyň morsy, şireler hem-de peşew kowujy we antiseptiki täsirli derman ösümlükleriň demlemeleri belleniýär. Şeýle täsiri ýüze çykarýan derman ösümlükleriniň ýgyndylaryndan taýýarlanan çäylara şu aşakdakylar degişlidir:

Rp. Fol. Betulae	10.0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fol. Uvae ursi	10.0	(aýygulagyň ýapragy)
Herb. Eguiseti	10.0	(atguýrugyň oty)
Rad. Taraxaci	10,0	(tozganyň köki)
Fruct. Juniperi	10,0	(arçanyň miwesi)

Fol. Vitis idaeae	20,0	(brusnikanyň ýapragy)
Sem. Lini	20,0	(zygyryň tohumy)
Rad. Glycyrrhizae	10,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 150 ml-den günde 4 gezek nahardan 30 minut öň içmeli.

Bu ýygyndynyň demlemesini antibakterial serişdeler bilen utgaşdyryp ulanmaly:

Rp. Fruct. Juniperi	60,0	(arçanyň miwesi)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1/3-1/4 bulgurdan günde 3 gezek peşew kowujy serişde hökmünde içmeli (göwrelilikde, böwrek we peşew ýollarynyň ýiti alawlama kesellerinde ulanmak gadagandyr).

Alawlama hadysasy geçenden soň, keseliň gowşan halatynda, antibakterial preparatlary ulanmagy bes etmelidir. Näsaglara klýukwanyň şiresini günde 1 bulgurdan 4 gezek we metioniniň gerdejigini 0,5 g-dan 4 gezek bellemeli. Şeýle utgaşdyrma bagynda gippur turşusynyň sintezini üpjün edýär. Gippur turşusy peşewiň düzümünde böwrek bilen bölünip çykyp, piýelonefriti emele getirýän kesel döredijilere bakteriostatiki täsir edýär.

Piýelonefritde bakterial kesel döredijä garşy we bedeniň daşky gurşawa durnuklylygyny artdyrmak üçin belleniýän ýygyndylar:

Rp. Fol. Uvae ursi	20,0	(aýygulagyň ýapragy)
Fol. Plantaginis majoris	20,0	(uly atgulagyň ýapragy)
Fol. Ribes nigrum	10,0	(gara smorodinanyň ýapragy)
Fol. Betulae	10,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fruct. Juniperi	10,0	(arçanyň miwesi)
Fol. Urtical dioicae	30,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Fruct. Rosae	60,0	(itburnuň miwesi)
Fruct. Fragariae versae	60,0	(ýertudanasynyň miwesi)
Herb. Equiseti	60,0	(atguýrugyň oty)

M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly, 150 ml-den günde 3 gezek 30 min nahardan öň ýyly görnüşinde içmeli.

Rp. Herb. Equiseti	30,0	(atguýrugyň oty)
Rhiz. Potentillae	30,0	(gaýtarmanyň porrugy)

- Fol. Plantaginis 40.0 (uly atgulygyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut
 1/3-1/4 bulgurdan, günde 3-4 gezek, böwregiň we peşew ýollary-
 nyň alawlama kesellerinde aňsamlaryna ýyly görnüşinde içmeli.
- Rp. Herb. Leonuri 25,0 (şirguýrugyň oty)
 Herb. Hyperici 25,0 (sarygülüň oty)
 Herb. Violae tricolor 25,0 (benewşäniň oty)
 Herb. Equiseti 25,0 (atguýrugyň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaý-
 natmaly we 2-3 bulgurdan günde içmeli.
- Rp. Fruct. Juniperi 25.0 (arçanyň miwesi)
 Fol. Betulae 25.0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Rad. Taraxaci 25.0 (tozganyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5l gaýnan suwda 30 minut
 demlemeli we 1 nahar çemçeden günde 3 gezek nahardan öň iç-
 meli. Bejerginiň dowamlylygy her aýda 10-12 gün.

Piýelonefritde antibakterial bejergini goldaýan ösümlük ýygyn-
 dylary belleniýär:

- Rp. Herb. Equiseti 1 çay çemçe (atguýrugyň oty)
 Fruct Juniperi 1 nahar çemçe (arçanyň miwesi)
 Rad. Glycyrrhizae 1 nahar çemçe (buýanyň köki)
 Fol. Uvae ursi 1 çay çemçe (aýygulygyň ýapragy)
 Fol. Vitis idaeae 1 nahar çemçe (brusnikanyň ýapragy)
- M.F.spec. D.S. 3 nahar çemçe derman ösümlükleriniň garyndylaryny
 3 bulgur suw bilen garyp, hammamda 10 minut gyzdyrmaly. Demle-
 mäne 1 nahar çemçeden günde 3 gezek nahardan öň içmeli. Bejergini
 1-1,5 ýyl dowam etdirmeli.

Böwrekdäki daş keseli

Böwrek daşlary adam bedeninde bolup geçýän madda çalyşma
 (duz, mineral) hadysalarynyň bozulmagy, iýmit bidüzgünçiliginiň (her
 gün şol bir iýilýän tagamlar, naharyň aşa köp iýilmegi, etli iýmitlere,
 gyzyl şeraba ýykgyň edilmegi), awitaminozyň, hususan-da, A awita-
 minozyň, böwrek ýargajygyndaky dykyn almak hadysasy netijesinde
 döräp bilýär. Peşew dykyn almasynda daş emele gelmekligiň düýp öze-
 ni hasap edilýän peşew turşusynyň duzlary (uratlar) kristallaşyp bilýär.

Böwrek daşlarynyň düzümi dürli-dürlüdür. Daşlaryň dykzlygy we reňki olaryň düzümine baglydyr. Meselem, oksalat daşlarynyň reňki garamtyl-goňrasdyr, üsti бүдүр-sүдүр we gatydyr. Fosfat daşlary (uratlar) sarymtyl-gyzgylt, ýylmanak, oksalat daşlaryna görä ýumşakdyr. Böwrek daşlary sany boýunça ýeke-täk ýa-da ençeme (100-e çenli, hatda ondan hem köpsanly), ululygy boýunça çäge dänejjiginden tä uly ýumurtga ýaly bolup bilýär.

Daş döremeklige itergi beriji çalyşma hadysalarynyň bozulmagy neýroendokrin näsazlyklar bilen bagly bolup biler.

Kliniki keşbi. Köp ýyllaryň dowamynda daşlaryň bardygy ýüze çykman hem bilýär. Böwrek sanjysynyň tutgaýy: guşaklygyň sagyn-da we çepinde döreyän hem-de gasyk ulgamyna beriji güýçli agyry - bu keseliň baş alamatydyr. Hassanyň gusmaklygy, hatda çaşmaklygy hem mümkin. Peşewde gan we täzeje eritrositler ýüze çykyp biler.

Böwrek sanjysy içinden daş geçende, peşew akalganyň gyjyndyrylmagy bilen baglanyşyklydyr. Özüni fiziki zor tutmak, bitekiz ýerden ulagly gitmek, zeperlenme böwrek sanjysynyň ýüze çykmagyna gös-göni itergi berip biler. Böwrek sanjysy uzaga çekip biler ýa-da daş peşew haltasyna süýşüp gelen bolsa (adatça, olar kiçiräk we ýylmanak) böwrek sanjysy basym (2-3 sagatdan) gowşaýar. Eger-de daş böwrek ýargajygynda saklanyp galsa we töwerekdäki dokumany gyjyndyryp durýan bolsa, ol ýerde özüniň ähli mahsus alamatlary bilen alawlama hadysasy (piýelit we piýelonefrit) emele gelip biler. Beýle bolanda, gaty bir güýçli bolmasa-da, guşaklyk ulgamynda agyry duýulýar, beden gygzynlygy ýokarlanýar, käte peşewde gandan başga-da iriň hem görünýär. Peşew bölünip çykyşynyň bozulmagy bilen baglylykdaky alamatlaryň hem ýüze çykmagy mümkindir, käte garyn hem ýellenýär. Guşaklyk ulgamyna seredilip göründe, onuň ol ýa-da beýleki gapdalynda agyry peýda bolýar. Peşew akabasyna daş dykylanda bolsa, ýyganan peşew böwrek ýargajygyň süýndürüp, gidronefroz emele getirip biler. Şeýle ýagdaýda ulalan böwregi elläp görmek ýoly bilen kesgitlemek başardýar.

Bejerilişi. Tutgaý aralygyndaky döwürde näsaga degişli berhizi kesgitlemelidir. Bu maksat üçin daşlaryň düzümini kesgitleýärler. Fosfat daşlarynda peşewiň aşgar täsirleşmesinde kömürturşy mine-

rally suwlary bermek bolar, ýmitde bolsa gök önümler artdyrylyp, etiň mukdary çäklendirilýär. Ýmitde ýeňil siňýän her dürli we doly bahaly proteinler, uglewodlar, ýaglar, witaminler bolmalydyr. Näsag köp hereketde bolmalydyr, maşklar bilen meşgullanmalydyr we suwuklyklaryň ýeterlik mukdaryny kabul etmelidir.

Böwrek sanjysy tutanda ýyly hammamlary, gyzgyn suwly gyzdyryjyny peýdalanmak maslahat berilýär. Berhiz tutmak daşyň düzümi bilen baglydyr.

Eger peşewturşy daşlar (uratlar) bar bolsa, ýmitde çorbanyň mukdaryny azaltmaly, böwrek ýmegi çäklendirmeli. Fosfat daşlary aşgar ulgamynda emele gelýär. Bu daşlar bar bolsa süýt önümlerini, miweleri, gök önümleri ýmegi çäklendirmeli. Oksalat daşlary bar bolsa, turşuja ysmanak we beýleki gök önümleri çäklendirmeli.

Böwrek daş keselinde berhiz saklamak bilen bir hatarda, köp mukdarda (her gün 8-10 bulgur) suwuklyk içmeli. Dermanlardan bakteriýalara garşy, spazmolitiki, peşew kowujy preparatlary, şeýle hem içegede duzlaryň sorulyşyny peseldip, olary peşew suwuklygy boýunça çykarmagy üpjün edýän derman serişdeleri ulanylýar.

Böwrek daş keselinde fitoterapewtiki serişdeler giňden ulanylýar. Böwrek daş keselinde ulanylýan derman ösümlükleriniň preparatlary madda çalşygyny kadalaşdyryjy derman serişdeleridir. Böwrek daş keselinde, fitopreparatlar bejergi we keseliň önüni alyjy serişdeler hasaplanýar. Çöpboýanyň gury ekstrakty spazmolitiki, peşew kowujy hem-de fosfatlary, magnini saklaýan peşew daşlaryny ownadyjy täsirleri ýüze çykarýar. Onuň günde 2-3 gerdejigini (0,25 g) 0,5 bulgur ýyly suw bilen 3 gezek içmeli. Bejerginiň dowamlygy 20-30 gün.

Süýri dänede utgaşdyrylan derman – olimetin spazmolitiki, peşew kowujy, alawlama garşy täsiri ýüze çykarýar we owunjak daşlary peşew bilen çykarýar. (0,5 g) ol günde 2 süýri däneden, 3-5 gezek nahardan ön içilýär (preparaty glomerulonefritde, gepatitde, aşgazanýň baş keselinde ulanmak gadagan).

Awisan preperaty dişli amminiň miwesiniň maddalar toplumyny saklaýar. Preparat böwrek daş keselinde spazmolitiki täsiri ýüze çykarýar we daşlaryň çykarylmagyny üpjün edýär. Preparaty günde 2 gerdejikden (0,1 g), 4 gezek nahardan soň, 4 hepdäniň dowamynda içmeli.

Pinabin – sosnanyň püründen alnan agyr fraksiýaly efir ýagynyň 50%-i şetdaly ýagyndaky ergini. Preparatyň spazmolitiki we bakterio-

statiki täsiri bar. Ony 5 damjadan ganda damdyryp, günde 3 gezek, 20 minut nahardan öň içmeli (nefritde bu preparaty ulanmak bolmaýar).

Sistenal spazmolitiki we peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar. Ony 4 damja ganda damdyryp, günde 3 gezek içmeli. Preparaty ötüşen glomerulonefritde, peşew daş keselinde, aşgazanyň baş keselinde ulanmak bolmaýar.

Peşew ýollarynyň alawlama kesellerinde bakteriýalara garşy serişdeleri bellemek bilen bilelikde, meýdan kyrkbognunyň otunyň gaýnatmasy hem günde 1/4 bulgurdan 3-4 gezek bellenilýär. Gaýnatmany glomerulonefritde ulanmak gadagan.

Peşew ýollarynyň daşlarynda spazmolitiki, antiseptiki we peşew kowujy täsiri ýüze çykarýan ýygynydy:

Rp. Fol. Urticae dioicae	5,0	(cit-çitiniň ýapragy)
Rhiz. Calami	5,0	(ýekeniň porrugy)
Fol. Menthae piperitae	5,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Equiseti	15,0	(atguýrugyň oty)
Flor. Sambuci	15,0	(buzinanyň güli)
Flor. Tiliae	15,0	(lipanyň güli)
Fruct. Juniperi	15,0	(arçanyň miwesi)
Fruct. Rosae	15,0	(itburnuň miwesi)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulguryňy ertirine we agşam içmeli.

Rp. Herb. Equiseti	10,0	(atguýrugyň oty)
Flor. Tanaceti	10,0	(tanasetumyň güli)
Fol. Vitis idaeae	20,0	(brusnikanyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini bir bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan etirine we agşam içmeli.

Rp. Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Rad. Ononidis	20,0	(polatlynyň köki)
Fruct. Juniperi	20,0	(arçanyň miwesi)
Herb. Protentillae anserinae	20,0	(gaýtarmanyň oty)

M.F.spec. D.S. ýygynyň 4 nahar çemçesini 1 litr gaýnag suwa demläp, sowýança basyryp goýmaly we şol pursat içmeli. Şeýle-de peşew bölünip çykmasyňy saklajak bolmaly (ýygynyň glomerulonefritde ulanmak gadagan).

Rp. Fruct. Petroselini	50,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Fruct. Anisi	50,0	(anisiň miwesi)
Herb. Bursae pastor is	15,0	(çopantorbanyň oty)

Fruct. Juniperi	15,0	(arçanyň miwesi)
Fol. Uvae ursi	15,0	(aýygulagyň ýapragy)
Rad. Ononidis	15,0	(polatlynyň köki)
Rad. Taraxaci	15,0	(tozganyň köki)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan ertirine we aňşam içmeli. Böwrekden ürgün we daş çykarmak üçin belleniýär.

Oksalat tebigatly daşlar bar bolsa ulanylýan ýygyndy:

Rp. Rad. Rubiae tinctorum	10,0	(çöpboýanyň köki)
Rad. Ononidis	20,0	(polatlynyň köki)
Sem. Lini	40,0	(zygyryň tohumy)

M.F.spec. D.S. ýokardaky ýygyndynyň 4 nahar çemçesini 1 litr gaýnag suwa demläp basyryp goýmaly we sowandan soň süzüp, bir günde içmeli.

Böwrek keselinde ulanylýan we alawlama garşy täsiri ýüze çykarýan ýygyndy:

Rp. Fol. Uvea ursi	10,0	(aýygulagyň ýapragy)
Herb. Polygonii avicularis	10,0	(suw kyrkbognunyň oty)
Herb. Herniariae	20,0	(ingilijäniň oty)
Stigmatis Maydis	10,0	(mekgejöweniň gulgagy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/4 bulgurdan, günde 3-4 gezek nahardan 1 sagat soň içmeli.

Rp. Herb. Chelidonii	25,0	(demrewotunyň oty)
Herb. Hyperici	10,0	(sarygülüň oty)
Herb. Thymi Serpylli	25,0	(käkilik otunyň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 litrini sowandan soň içmeli

Rp. Fruct. Petroselini	5,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Fruct. Juniperi	5,0	(arçanyň miwesi)
Fruct. Anici	5,0	(anisiň miwesi)
Flor. Convallariae	30,0	(injigülüň güli)
Fol. Betullae	30,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3 bulgurdan, günde 3 gezek, nahardan 1 sagat soň içmeli (glomerulonefritde ulanmak gadagan).

Böwrek daş keselinde ulanylýan peşew kowujy täsiri ýüze çykarýan gök önümler we miweler

Garpyz böwrek daş keselinde, sistitde, glomerulonefritde we piýelonefritde ulanylýar, şeýle-de bedende suwuklyk ýygananan näsaglara 2-2,5 kg garpyz iýmek bellenilýär. Garpyzy böwrek daşlarynyň urat, oksalat görnüşlerini, peşew turşy duzlarynyň çökündili sistein urolitiazyny bejermekde ulanylýar.

Kelem düzüminde kaliý ionlaryny saklaýandygy sebäpli, bedenden suwuklyk çykaryp, peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar.

Tokaý ýer tudanasynyň ýapraklarynyň, miwesiniň demlemesi peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýar.

Adaty zirkiň ýapraklarynyň, miwesiniň demlemesi peşew kowujy we alawlama garşy täsiri ýüze çykarýar.

Armyt şiresi, miwesiniň gaýnatmasy peşew daş keselinde peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar.

Gawunyň maňzy we çigidi peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar.

Atguýruk we gara çayyr, ak gaýyň agajy, arça we ş.m. ulanylýar.

Sistitler

Sistitler peşew haltanyň alawlama keselidir. Bu keseli döredijiler: içege taýajygy, stafilakokk, streptokokk, proteý we ş.m. Peşew halta ýokanç kesel döredijiniň düşmek ýollary dürlüdür (urogen, renal, limfogen, gematogen). Bu keseli emele getiriji sebäpler: peşew haltanyň arassalanyşy, boşadylyşy, ýerli gan aýlanyşygynyň bozulmagy, alawlamak, peşew haltanyň nemli bardasynyň himiki maddalar bilen gyjyndyrylmagy, ýadawlyk sebäpli bedeniň daşky gurşawa durnuklylygynyň peselmegi, keselden soň süýjüli diabet keseli bilen kesellemek we ş.m. bolup biler.

Bejerilişi: Sistitiň toplumlaýyn bejergisi geçirilende bakteriýalara garşy, spazmolitiki, agyry aýryjy, alawlama garşy täsiri ýüze çykarýan serişdeler bilen bir hatarda, bedeniň ýerli we umumy işjeňligini ýokarlandyryjy serişdeler bellenilýär. Şeýle häsiýetler derman ösümlükleriň preparatlaryna-da mahsusdyr. Olar, esasan-da, ýygyndy görnüşinde ulanylýar.

Antiseptiki alawlama garşy rahatlandyryjy we peşew kowujy täsiri ýüze çykarýan fitoterapewtiki serişdeler:

Rp. Fol. Uvae ursi	20,0	(aýygulagyň ýapragy)
Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)

Stigmatis Maýdis	20,0	(mekgejöweniň gulpagy)
Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur suwda gaýnatmaly we 1/3 bulgurdan günde 3 gezek nahardan soň içilýär.

Sistitde spazmolitiki, alawlama garşy agyry aýryjy serişde hökmünde, esasan hem, peşewiň aşgar täsirleşmesinde ulanylýan ýygyndy:

Rp. Fruct. Petroselini	10,0	(badyýanyň miwesi)
Herb. Chelidonii	10,0	(demrewotunyň oty)
Fol. Uvae ursi	40,0	(aýygulagyn ýapragy)
Herb. Herniariae	40,0	(ingilijäniň oty)

M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur suwda gaýnatmaly we 1/2 bulgurdan günde 3-4 gezek nahardan 1,5-2,0 sag. soň içmelidir.

Ürgünli we aşgarly peşewde belleniýän we spazmolitiki, peşew kowujy täsirli ýygyndy:

Rp. Herb. Herniariae	10,0	(ingilijäniň oty)
Fruct. Petroselini	10,0	(badyýanyň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	10,0	(narpyzyň ýapragy)
Rad. Ononidis	30,0	(polatlynyň köki)
Fol. Uvae ursi	40,0	(aýygulagyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/3 bulgurdan günde 3 gezek içmeli.

Aşgarly peşewde we diurezde ulanylýan ýygyndy:

Rp. Herb. Herniariae	20,0	(ingilijäniň oty)
Fruct. Petroselini	20,0	(badyýanyň miwesi)
Fol. Uvae ursi	60,0	(aýygulagyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda demleme-li we 1/3 bulgurdan günde 3 gezek nahardan oň içmeli.

Gemorragiki sistitde ulanylýan ýygyndy:

Rp. Herb. Equiseti	30,0	(atguýrugyň oty)
Rhiz. Potentillae	30,0	(gaýtarmanyň porrugy)
Fol. Plantaginis	40,0	(atgulagyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we gyzgynlygyna 1 bulgurdan aşşam içmeli.

Aşgarlaýjy peşewde we gematuriyada belleniýän ýygyndy:

Rp. Flor. Tiliae	20,0	(lipanyň güli)
Cort. Quercus	20,0	(dubuň gabygy)

Fol. Uvae ursi 20,0 (aýygulagyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we gyzgynlygyna 1 bulgurdan agşam içmeli.

Peşew ýollaryny dezinfisirleýji we peşew kowujy täsirli ýygyndy:

Rp. Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň)
 Flor. Ghamomillae 20,0 (çopantelpegiň güli)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we 3 bulgurdan täze taýýarlanan gyzgyn ýagdaýda içmeli.

Böwrek we peşew ýollarynyň kesellerinde ulanylýan fitoterapewtiki-diuretiki täsirli dermannamalar:

Rp. Herb. Equiseti 20,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Virgaureae 15,0 (solidagonyň oty (zolotarnik))
 Fol. Betulae (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Herb. Urticae aa 30,0 (çit-çitiniň oty)
 M.F.spec.D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suw bilen demlemeli. Günde birnäçe bulgur içmeli. (Böwregiň ýiti gaýnaglama-synda ulanmak maslahat berilmeyär).

Rp. Fruct. Juniperi 60,0 (arçanyň miwesi)
 Fruct. Foeniculi (arpabadyýanyň miwesi)
 Rad. Liquiritae aa 20,0 (buýanyň köki)
 M.F.spec.D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suw bilen 10 minut gaýnatmaly. Günde birnäçe bulgur içmeli (nefrit keselli näsaglara, göwrelilere ulanmak maslahat berilmeyär).

Rp. Fol. Uvae ursi 30,0 (aýygulagyň ýapragy)
 Flor. Cyani (gökdaş kekräniň güli)
 Rad. Liquiritia aa 10,0 (buýanyň köki)
 M.F. D.S. spec. 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnag suw bilen 10 minut gaýnatmaly. Sowadyp süzmeli. Günde 1 nahar çemçeden 3-4 gezek nahardan öň içmeli.

Rp. Fol. Uvae ursi 30,0 (aýygulagyň ýapragy)
 Fol. Vitis idaei (brusnikanyň ýapragy)
 Herb. Equiseti aa 50,0 (atguýrugyň oty)
 Sem. Lini 40,0 (zygyryň tohumy)
 Fol. Betulae 20,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 M.F.spec.D.S. 2 nahar çemçe ýygyndyny 500 ml gaýnag suw guýup, 10 minut demlemeli. Günde 4 gezek 50 ml içmeli.

- Rp. Fruct. Juniperi (arçanyň miwesi)
 Fruct. Petroselini aa 10,0 (badyýanyň miwesi)
 Herb. Virgaureae 30,0 (solidagonyň oty (zolutarnik))
 M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suw bilen 30 minut demlemeli. Günde 3 bulgur içmeli.
- Rp. Herb. Equiseti 30,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Polygoni avic 40,0 (suw kyrkbognunyň oty)
 Herb. Galeopsidis 20,0 (pikulnigiň oty)
 M.F.spec. D.S. 3 nahar çemçesini 500 g gaýnag suw bilen 30 minut demlemeli. Gije-gündizki mukdary owurtlap içmeli.
- Rp. Rad. Taraxaci (tozganyň köki)
 Fol. Betulae (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Fruct. Juniperi aa 25,0 (arçanyň miwesi)
 M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçe garyndyny 1 bulgur gaýnag suw bilen demläp goýmaly. Sowadyp süzmeli. Günde 1 nahar çemçeden 3-4 gezek nahardan oň içmeli (peşew kowujy serişde).

2.7. Madda çalşygynyň bozulmalarynda ýüze çykyan keselleriň fitoterapiýasy

Semizlik has giň ýaýran kesel bolup, madda çalşyk hadysanyň çuňňur bozulmagy bilen häsiýetlendirilýär. Semizligiň ösmegine birnäçe içki we daşky sebäpler täsir edýär. Ol bedeniň metaboliki hadysalarynyň has üýtgemegi, energetiki disbalans, madda çalşygynyň merkezi sazlaşygynyň bozulmagy, gormonal bozulmalar we enzim dezadaptasiýasy bilen häsiýetlendirilýär.

Bu keseliň toparlara bölünişi:

I. Semizligiň birilenji görnüşi:

1. Alimentar – konstitusion.

2. Neýroendokrin:

a) gipotalamo-gipofizar semizlik;

b) adipozo-genital distrofiýa (çagalarda we ýetginjeklerde);

II. Semizligiň ikilenji (simptomatiki) görnüşi:

1. Serebral.

2. Endokrin:

a) gipotireoid;

b) gipowarial;

ç) klimaksly;

d) böwreküstli.

Semizlik derejeleri:

I – bedeniň agramy adatkysyndan 29%-den öte geçmeli däldir;

II – bedeniň agramynyň artykmaçlygy 30-49% ýetýär;

III – bedeniň agramynyň artykmaçlygy adatkysyndan 50-99,9%-den öte geçýär;

IV – bedeniň hakyky agramynyň artykmaçlygy 100% we ondan hem köpdür.

Bularyň içinde iň ähmiýetlisi alimenter-konstitusion görnüşidir.

Alimenter – konstitusion semizligiň patogenezinde esasy zat bedeniň dogluş aýratynlygy bolup, ol alimenter ýagdaýlar tarapyndan amala aşyrylýar. Käbir adamlarda çagalykda dolmuşlyk we işdäniň ýokary bolmagyna ýygynlylyk, birnäçe aýallarda bolsa semizlik çaga dograndan soň ýüze çykýar. Gipotalamus - gipofiz ulgamy tarapyndan üýtgemeler, çagalyk döwründe artykmaç emdirilmegi bilen baglanyşykly; ikilenji sebäp hökmünde hem bolup biler, bu bolsa enzim we gormonal işjeňligiň bozulmagyna, şonuň bilen baglanyşykly hem gipotalamo-gipofizar ulgamynyň işjeňliginiň zeperlenmegine getirýär.

Semizligiň patogenezinde işdäni sazlaýan ýmit nerw merkezi-niň ýokary gyjyndyryjylygy hem kesgitli orny eýeleýär. İşdäniň ýokarlanmagyna agyz boşlugynyň tagam biliş reseptorlarynyň gyjyndyrylmagy hem täsir edýär. Ýmit merkeziniň gyjyndyrylmagynda gandaky gandyň mukdarynyň peselmegi esasy ähmiýetli bolup, ol uzak wagtlaý ýmit iýilmedik ýagdaýynda, şeýle hem insuliniň işjeňliginiň ýokarlanmagy bilen baglydyr.

Semizligiň patogenezinde – ýag dokumasynyň özünde madda çalşygy-nyň bozulmagy bolup geçýär. Prolaktin gormony, şeýle hem alkohol içgileri we B₁ witamin, uglewodlardan, ýaglaryň emele gelmegini güýçlendirýär.

Aşgazanasty mäsiniň insulýar aparatynyň işjeňliginiň ýokarlan-magy lipogenezi hadysasyny güýçlendirip, semizligiň - dinamiki faza-synda bedeniň agramynyň artmagyna getirýär. Galkan şekilli mäsde bolsa onuň işjeňliginiň peselmegi netijesinde ýag deposyndan ýagla-ryň çykmagy togtaýar we bagyrdä onuň okislenmegi hem bolmaýar.

Ekzogen sebäplerden semizlige täsir edýän zat aşa köp iý-meklikdir, esasanam, uglewodly ýmitler, aý ýmitler, alkohol içgile-ri, şeýle hem ýmitlenmek düzgüniň fiziki zähmet bilen utgaşdyryl-magynyň gatnaşygy bozulanda (az hereket bilen) ýüze çykyp bilýär.

Bejerilişi. Bejerginiň esasy usuly berhiz saklamakdyr. Munda 8-nji berhiz (proteinler 120-130 g, ýaglar 80 g, onuň 2/3 bölegini ösümlik ýagy tutmaly, uglewodlar 120 g, umumy kaloriýalylygy 1800 kkal) belleniýär. Eger bu berhiz ýeterlik bolmasa, onda 8-nji (a) berhizi bellemelidir. Onuň üçin ýokarkylardan daşary, hepdede 1-2 gezek (proteinli, ir-iýmişli, önümlü) ulanylmaly.

Açlyk duýgusyny aýyrmak üçin näsaglara az kaloriýaly ýimit maddalaryny ýygy-ýygydan ýimeklik maslahat berilýär, şonda gysga wagtyň içinde birden horlanmaga ymtymaly däl. Eger bir aýyň dowamynda horlanmak 500-1000 g, has aşa semizlikde 2-3 kg bolsa, şol iň gowy amatly horlanma diýlip hasap edilýär.

Toplumlaýyn terapiýadan bejergi maşklar, suw bilen bejermek usullary we fizioterapiya maslahat berilýär.

Işdäni peseldýän derman preparatlary ulanylanda seresap bolmaly, sebäbi goşmaça täsirleriň we agyrlaşmalaryň bolmagy mümkin.

Uglewod çalşygyny sazlamak üçin biguanidler (glibutid ýa-da adebit, metformin, fenfluramin we başg.) ulanylýar. Şeýle hem tiri-odin ýa-da triýodtironin ulanmak bolar.

Patogenetiki terapiýada - ýag dokumasynda okislenme hadysasyny ýokarlandyrmak üçin çäreler hem ähmiýetlidir.

Ýag dokumasynda metaboliki inertiligi peseltmek üçin witamin B₆ (100 mg günde 1 gezek myşsa içine 3-4 hepdäniň dowamynda) we askorbin turşusy (2 ml 5% erginini myşsa içine 3 hepdäniň dowamynda) belleniýär.

Fitopreparatlardan semizlikde horlanmak üçin ýygyndylar ulanylyp, olar öt çykaryjy, içegede ýimitiň sorulmagyna, madda çalşygyna we işdä täsir ediji hem-de berhiz üçin täsiri bardyr.

Işdäni peseltmek we semizligiň önüni almak üçin mekgejöweniň gulgagynyň ekstrakty ulanylýar, ony nahardan ön günde 2-3 wagtyna 30-40 damjadan, onuň demlemesini ýa-da gaýnatmasyny bolsa nahardan ön günde 4-5 wagtyna 1 nahar çemçeden kabul etmeli.

Peşew çykaryjy we ýimit siňdirişi gowulandyryjy, gowşadyjy täsirli ýygyndy:

Rp. Cort. Frangulae	60,0	(gara tikenin gabygy)
Rad. Taraxaci	20,0	(tozganyň köki)
Fruct. Petroselini	20,0	(badyýanyň miwesi)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)

Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 0,5 l gaýnag suwda 30 minut demlemeli we iki bulgurdan ertirine içmeli.

Madda çalşygyny sazlaýan ýygyndy:

Rp. Fruc t. Foeniculi 15,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Flor. Chamomillae 15,0 (çopantelpegiň güli)
 Flor. Tiliae 15,0 (lipanyň güli)
 Flor. Sambuci 20,0 (buzinanyň güli)
 Fol. Menthae piperitae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 0,5 l gaýnag suwda 30 minut demlemeli we 2-3 bulgurdan günün dowamynda içmeli, bejeriş tapgyry 8-10 hepdedir.

Peşew çykaryjy serişde hökmünde indiki ýygyndy ulanylýar:

Rp. Fol. Betulae 5,0 (ak gaýyň agajynyň ýapragy)
 Fol. Farfarae 5,0 (dürotynyň ýapragy)
 Fol. Rubi fruticosi 40,0 (böwürsleniň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 çay çemçe 0,5 l gaýnag suwda 30 minut demlemeli hem-de ertir we günortan 1 bulgurdan içmeli.

Semizligiň öňüni almakda ulanylýan miweler we gök önümler. Düzüminde köp mukdarda kletçatka saklaýanlygy üçin kabaçki (kädiniň bir görnüşi) içegäniň hereketini güýçlendirýär, holesteriniň sorulmagyna we semizligiň emele gelmegine päsgel berýär.

Semizligi bejermek we öňüni almak üçin kəşir, gök önümler, klýukwa ýaly önümleri düzüminde köp mukdarda ýod saklaýanlygy üçin iýmek maslahat berilýär.

Semizlikde ulanylýan ösümlük çig mallaryndan has köpi suw otulardyr (ağar-ağar, köpürjik görnüşli goňur suw otular - *Fucus vesiculosus* L., *Sistozeýriň* - goňur suwoty - *Cystosiera barbata*, Good.et Wood). Bu suw otulary düzüminde polisaharidleri, nemli maddalary, algin turşusyny saklaýar. Bu maddalaryň köp mukdarda ergin siňdirijilik ukyby bardyr. Şol sebäpli aşgazan we içege erginden doly bolmak bilen doýgunlygy duýduryp, işdäni kesýär. Şu ýagdaýda ýokarda agzalan nemli maddalar bolsa işlenilmän we bedenden siňdirilmän ergini özlerine siňdirmek bilen, umumy agramyň pese düşmegine getirýär. Suw otulardaky ýod galkan görnüşli maziň işini sazlaşdyryp, çalyşma hadysalaryny çaltlandyrýar we bedeniň agramynyň pese düşmegine, ýagny horlanmagyna getirýär.

Semizlikde derman ösümlüklerden taýýarlanan çäýler peýdalydyr, olar ýeňil gowşadyjy, peşew kowujy, öt çykaryjy täsirleri ýüze çykarýarlar. Semizligi bejermekde ulanylýan dermannamalar:

- Rp. Fruct Vesiculosi (fukusyň miwesi)
 Rad. Levistici (dermanlyk lýubistogyň köki)
 Cort. Frangulae (garatikenîň gabygy)
 Herb. Millefolii aa 20,0 (boýbodranyň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini bir bulgur suwda 30 minut gaýnatmaly. Bir bulgurdan günde 3 gezek içmeli
- Rp. Cystoseirae barbatae (sistozeýpa (goňur suwoty))
 Cort. Frangulae aa (garatikenîň gabygy)
 Rad. Levistici (dermanlyk lýubistogyň köki)
 Fruct Juniperi aa 5,0 (arçanyň miwesi)
 Herb. Millefolii 60,0 (boýbodranyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 0,5 sagat demläp goýmaly we ony 3-4 gezekde içmeli.
- Rp. Cort. Frangulae 50,0 (garatikenîň gabygy)
 Fruct. Petroselini (badyýanyň miwesi)
 Fruct. Foeniculi aa 20,0 (arpabadyýanyň köki)
 Rad. Taraxaci (tozganyň köki)
 Fol. Menthae pip. aa 15,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. Irden baryny içmeli.

Podagra (bogunlarda duz ýygnanma keseli) dowamly kesel bolup, purin çalşygynyň bozulmagy we ganda peşew turşusynyň derejesiniň ýokarlanmagy, şeýle hem peşewturşy natrini bogunlaryň ketirdewüklerinde we beýleki dokumalarda toplanmagy bilen häsiýetlendirilýär.

Ganyň plazmasynda peşew turşusy natriniň uraty görnüşinde saklanýar. Kalorimetriki usul bilen kesgitlenilende, onuň yokarky araçägi erkekler üçin 357-387 mkmol/l (6,0-6,5 mg/100 ml), aýallar üçin 297-327 mkmol/l (5,0-5,5, mg/100 ml) deňdir.

Giperurikemiýanyň ýüze çykmagyna bedende peşew turşusynyň köp mukdarda emele gelmegi ýa-da onuň peşew bilen çykarylarda azalmagy ýa-da bu ýagdaýlaryň utgaşmagy sebäp bolup biler. Giperurikemiýanyň birnäçe patologiki görnüşleri tapawutlandyrylýar: birinji, nesilleýin we ikilenji.

Nesilleýin, maşgalada duş gelýän podagranyň görnüşi boýunça garyndaşlaryň 1/3 böleginde we maşgala agzalarynyň hem 20%-de po-

dagra bolup, şolarda giperurikemiýa ýüze çykaryldy. İkilenji giperurikemiýa bolsa 2-5% ýagdaýda we köplenç, peşew turşusynyň böwrek bilen çykarylşy peselende ýa-da çykarylmagy bozulanda bolup bilýär. Şeýle ýagdaý gan kesellerinde (miyeloleýkoz, miýeloem keseli we ş.m.) duş gelip, ol öýjük nukleoproteinleriň katobolizminiň güýçlenmegi we öýjük merkezleriniň dargamagy netijesinde peşew turşusynyň ýokarlanmagyna getirýär. Giperurikemiýa käbir derman preparatlarynyň (diuretikler, sitostatikler, kortikosteroidler) täsirinde hem ýüze çykyp bilýär.

Podagra artridinde has häsiýetli ýiti tutgaý, ýagny 60% ýagdaýlaryň içinde, esasan, aýagyň başam barmagynyň bogunlarynda bolýar. Agyry, tutgaý monoartrit görnüşinde (diňe bir ýerde) bolmagy mümkin, ýöne käwagt birnäçe bogunlar, adaty, köpýyllyk giperurikemiýadan soň ýüze çykýar. Bu keseliň beterleşmegine alkolol içgileri we uzak wagtlaýyn açlyk hem täsir edýär. Bulardan başga-da peşew turşusynyň kadaly çykamazlygy agyr şikes ýetmeler, süňk döwügi, fiziki agram salmalar, käbir derman preparatlarynyň ulanylmagy (gipotiazid, furosemid, asetilsalisil turşusy) hem bozup bilýär. Purinlere we ýaglara baý iýmitler hem podagranyň döremegine itergi berýär.

Bejerilişi. Toplumlaýyn bejeriş çärelerine şular degişlidir:

- 1) berhiz saklamak;
- 2) köp mukdarda suw içmek;
- 3) podagranyň tutgaýyny gozgaýan sebäpleriň önüni almak;
- 4) derman we fito serişdelerini bellemek.

Iýmitiň düzülişinde purinleri saklaýan iýmitleri (böwrek, beýni, bagyr, gowrulan et we balyk, etli çorba, ysmanak, noýba, turşuja we ş.m.) iýmekden saklanmaly. Podagranyň fitoterapewtiki serişdeler bilen bejerilişi. Podagrada brusnikanyň (20,0: 200,0) ýapraklarynyň demlemesini günde 3-4 wagtyna 1 nahar çemçeden bellemeli.

Podagranyň ýiti tutgaýynda alawlama garşy, agyry aýryjy we peşew çykaryjy täsirli aşakdaky ýygyndylar ulanylýar:

Rp. Flor. Gentaurae cyani	5,0	(gökdaş kekräniň güli)
Flor. Calendulae	5,0	(dyrnaklyjanyň güli)
Flor. Paeoniae	5,0	(pionyň güli)
Fruct. Juniperi	5,0	(arçanyň miwesi)
Flor. Sambuci	5,0	(buzinanyň güli)
Cort. Frangulae	5,0	(gara tikeniniň gabygy)
Flor. Urticae dioicae	10,0	(çit-çitiniň gülleri)

Cort. Salicis	20,0	(söwüdiň gabygy)
Herbae Equiseti	20,0	(atguýrugyň oty)
Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we her 2 sagatdan 1 bulgurdan gyzgyn görnüşinde içmeli.

Madda çalşygyny sazlaýan we peşew turşusynyň çykmagyny sazlaşdyrýan ýygyndy:

Rp. Herb. Hyperici	20,0	(sarygülüň oty)
Flor. Chamomillae	20,0	(çopantelpégiň güli)
Flor. Tiliae	20,0	(lipanyň güli)
Flor. Sambuci	20,0	(buzinanyň güli)

M.F.spec. D.S. 2 çay çemçesini 0,5 l gaýnag suwda 30 minut demlemeli we günde 2 bulgurdan içmeli.

2.8. Endokrin ulgamynyň keselleri

Diffuz toksiki zob. Bu kesel ganda tiroid gormonlarynyň mukdarynyň ýokarlanmagy bilen häsiýetlendirilýär. Keseliň ýüze çykmagyna ruhy şikes ýetmeler, kesel döredijiler (dümew, basyk), nesle geçiji alamatlar we autoimmun hadysalary sebäp bolýar.

Galkan şekilli mäziň ölçegi tireotoksikozyň agyrylyk derejesini kesgitlemäge mümkinçilik bermeyär. Bejergisi birnäçe alamatlaryň toplumyny göz önüne tutmak bilen (göz alamaty, ýürek-damar bozulmalary, ruhy üýtgemeler, vegetativ damarlaryň we trofiki bozulmalaryň jemi) geçirilýär.

Bejerilişi. Bejergide hirurgiki we konserwativ (radioişjen ýod, tirostatiki serişdeleri ulanmak) usullar ulanylýar. Diffuz toksiki zobuň bejeriliş usulyna garamazdan sedatiw we bedeni umumy berkidiji serişdeler belleniýär. Keseliň bejergisinde zähmetiň we dynç almagyň düzgünleriniň berjay edilişi witaminleri we proteinleri saklaýan iýmitleriň iýilmegi uly täsir edýär. Kömekçi serişdeler hökmünde derman otlary peýdalanylýar. Ukyny kadaşdyrmak üçin waleriananyň kökünüň demlemesini günde 2-3 wagtyna 1/3 bulgurdan bermeli. Rahatlandyryjy serişde hökmünde şirguýrugyň demlemesi günde 3-4 wagtyna bir nahar çeşmeden berilmelidir.

Şeýle hem ýürek urgusyny we ýokary duýujlygy peseltmek, ukyny gowulandyrmak üçin alyjyň miwesi belleniýär. Ony tinktura görnüşinde ulanylanda 20 damjadan, günde üç wagtyna bermeli, er-

gin, ekstrakt görnüşinde bolsa 20-30 damjadan nahardan öň, günde üç wagtyna berilmelidir.

Mundan başga-da şeýle ýygyny bellenilýär:

Rp. Rad. Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)
Rad. Rubiae tinctorum	40,0	(çöpboýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 1 çay çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we ertirine 1-2 bulgurdan içmeli.

Witamin we elektrolit çalşygyny sazlaşdyrmak üçin itburnuň miwesiniň demlemesi günde 3 wagtyna 1/2 bulgurdan bellenilýär.

Süýjüli diabet keseli

Süýjüli diabet keseli kliniki-simptom toplumy bolup, ol birilenji ýa-da ikilenji insulin ýetmezçiligi bilen häsiýetlenýär. Bu bolsa ähli madda çalşygynyň bozulmagy bilen ýüze çykýar, giperglikemiýa, glýukozuriýa, ketoza ýykgyňlyk we irki mikro, makroangiopatiýanyň döremegine sebäp bolýar.

Süýjüli diabet keseliniň döremeginde nesle geçijilik esasy orun tutýar. Mundan başga-da ýeňil özleşdirilýän uglewodlaryň çendenaşa iýilmegi, az hereketlilik (gipodinamiýa), semizlik we ruhy şikes ýetmeler, operasiýalar we zäherlenme, ateroskleroz, gipertoniýa keselleri, ýiti we uzaga çeken pankreatit, holesistit we gepatitler, endokrin keseller, göwrelilik we ş.m. sebäp bolup biler. Agyrlaşmadyk süýjüli diabet keseliniň nesle geçijilik sebäpleri: aşgazanasty maziň zaýalanmagy (howply çiş, kista, gemahromatoz we başgalar) bolup biler.

Süýjüli diabet ýeňil, orta we agyr akymda bolup biler.

Bejerilişi. Esasy ugry bozulan madda çalşygy maksimal dikeltmek, esasanam, uglewodlaryň çalşygyny, iýmiti sazlamaly hemde peroral süýji peseldiji preparatlary we insulini ulanmaly.

Berhiz saklap iýmiti sazlamak näsagda süýjüli diabet keseliniň geçişine bagly bolmaly, mundan başga-da umumy ýagdaý, bedeniniň agramy göz önünde tutulmaly.

Insulin bedende düýpden insulin ýetmezçiligi ýüze çykanda bellenýär.

Ýetginjeklik döwrüň süýjüli diabet keseli, esasan, insulin talap edýär, dekompensasiýa çalt döreyär, horlanýar, polidipsiýa, poliuriýa ýüze çykyp, agyr patologiýa öwürilmegi we hirurgiki bejergini talap etmegi mümkin.

Sulfanilamidler we sulfanil moçewinanyň önümleri süýjüli diabet keseliniň ýeňil we orta görnüşinde bellenilýär.

Bu preparatlar aşgazanasty mäziň β öýjükleriniň işini sazlaýar.

a) sulfanilamidler (nagizan, opanil, bukarban we başgalar);

b) sulfanil moçewinanyň önümleri (butamid, talbutamid, opabet we başgalar);

ç) düzüminde hlor saklaýan sulfanilamid preparatlary (hlorpropamid, diabenez, opadiat, diaboral we başgalar).

Soňky ýyllarda täsirliligi ýokary we zäherlilik pes bolan dermanlar ulanylýar (glibenklamid, daonil, euglýukon we başgalar).

Süýjüli diabet keselinde kömekçi serişde hökmünde derman ösümlikleri ulanylýar. Olar iýmit bilen utgaşdyrylyp, monoterapiya hökmünde ulanylýar.

Çernikanyň ýapragy. Maý-iyun aýynda ýygnalyp, demleme görnüşinde ulanylýar. $\frac{1}{2}$ bulgur 4-5 gezek nahardan oň içmeli.

Tokaý ýertudanasy. Ter ir-iýmişleriň şiresini 4-6 nahar çemçe günde içmeli. Demleme taýýarlamak üçin guradylan görnüşlerini hem ulanmak bolýar. Demlemäniň günde 1 bulguryny içmeli.

Süle. Demlemesiniň (100 g. dänesini 3 bulgur gaýnan suwda) $\frac{1}{2}$ bulguryny 3 gezek nahardan oň içmeli.

Lawr ýapragy. Lawryň 10 sany ýapragyny 3 bulgur gaýnan suw bilen 2-3 sagadyň dowamynda demläp goýmaly. Soňra $\frac{1}{2}$ bulgurdan günde 3 gezek içmeli.

Süýji peseldiji serişde hökmünde ösümlükler, köplenç, ýygyndylar görnüşinde ulanylýar.

Rp. Fol. Myrtilli	20,0	(çernikanyň ýapragy)
Rad. Taraxaci	20,0	(tozganyň köki)
Fol. Urticae dioicae	20,0	(çit-çitiniň ýapragy)
M.F.spec. D.S.	2 nahar çemçesini	0,5l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly. $\frac{1}{2}$ bulgurdan günde 3 gezek nahardan oň içmeli.

Rp. Fol. Myrtilli	50,0	(çernikanyň ýapragy)
Fol. Urticae dioicae	20,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Fol. Sambusi	20,0	(buzinanyň ýapragy)
M.F.spec. D.S.	1 nahar çemçe	1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 150 ml. günün dowamynda içmeli.

Rp. Fol. Myrtilli	25,0	(çernikanyň ýapragy)
Rad. Bardanae	25,0	(gulaklynyň köki (lopuh))

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 nahar çemçeden günde 3-4 gezek nahardan öň içmeli.

- Rp. Herb. Equiseti 50,0 (atguýrugyň oty)
 Herb. Fragariae vescae 50,0 (ýertudanasynyň oty)
 Herb. Polygonii avicularis 100,0 (suw kyrkbognunyň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 2 bulgurdan içmeli.

Uglewod çalşygyny kadalaşdyryjy we tonizirleýji täsiri ýüze çykarýan ösümlük serişdeleri: ženşeniň köki, lewzeyiň ergin ekstraktynyň 20-30 damjasyny günde 3 gezek nahardan soň içmeli, zamanihanyň tinkurasyny 30-40 damjadan günde 3 gezek içmeli, eleuterokokkanyň ergin ekstraktyny 2 ml nahardan 30 min öň içmeli. Mundan başga-da süýjüli diabet keselini bejermekde derman ösümlüklerinden ak tudana, dermanlyk galega, semzek we başgalar ulanylýar. Süýji peseldiji täsiri käbir gök önümler, miweleriň şireleri ýüze çykarýar. Bu şireler enzimleriň bölünip çykmagyny güýçlendirýär. Hatda şireler 1:1 gatnaşykda suw bilen garylada-da peýdalydyr. Ilki $\frac{1}{4}$ -1/3 bulgur miwe şirelerini 30-40 min nahardan öň içmeli. Soňra olaryň mukdaryny 1 bulgura çenli köpeltmek bolar. Bu keselde kartoşkanyň täzeje şiresini, kelemiň ýapraklarynyň, malinanyň miwesiniň, kiziliň, armydyň şirelerini içmek maslahat berilýär. Süýji peseldiji täsiri salat, nohut, ýoronja we kömelekler hem ýüze çykarýar.

Süýjüli diabet keselini bejermek üçin ulanylýan derman ösümlükleriniň ýygyndylaryň dermannamasy:

- Rp. Herb. Galegae 20,0 (galeganyň oty)
 Peric. Phaseoli 20,0 (noýbanyň kösügi)
 Fol. Myrtili 20,0 (çernikanyň ýapragy)
 Fol. Urticae 20,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 Fol. Salviae 20,0 (bidenegiň ýapragy)
 Rad. Taraxaci 20,0 (tozganyň köki)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçe çig maly bir bulgur suwda gaýnatmaly, günde 2-3 gezek içmeli.
- Rp. Fol. Myrtili 20,0 (çernikanyň ýapragy)
 Folliculi Phaseoli 20,0 (noýbanyň kösügi)
 Herb. Galegae 20,0 (galeganyň oty)
 Fol. Menthae 20,0 (narpyzyň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly, 3-4 gezekde içmeli.

Süýjüli diabet keselinde gipoglikemiki täsirli derman ösümlüklerine, ilkinji nobatda, dermanlyk galega, ak tudana, gara tudana, adaty noýba degişlidir. Tejribe üsti bilen kliniki barlaglaryň netijesi dermanlyk galeganyň otunyň düzümünde alkaloid galeginiň (guanidiniň önümi) bolmagy onuň gipoglikemiki täsiriniň bardygyny aňladýar. Noýbanyň şeýle täsiri ýüze çykarmagy onuň düzümünde argininiň bolmagy bilen baglanyşykly.

15 g noýbanyň ownadylan kösügi 200 ml gaýnan suw bilen 10 min ýuwaş otda gaýnatmaly. Süzüp, günde 2 nahar çemçeden 3 gezek nahardan oň süýjüli diabet keselinde içmeli.

Noýbanyň kösüginin 1 nahar çemçesini, çernikanyň ýapraklarynyň 1 nahar çemçesini almaly we 400 ml gaýnan suwda 1 sagat demläp goýmaly. Süzmeli we günde 0,5 bulgur 3-4 gezek nahardan 30 min oň içmeli. Süýjüli diabet we pankreatit keseliniň bejergisini 2 aý dowam etdirmeli.

Noýbanyň kösüginin 2 nahar çemçe, çernikanyň ýapraklaryny 2 nahar çemçe, süläniň samanyny 2 nahar çemçe, zygyr tohumyny 2 nahar çemçe almaly we 600 ml gaýnan suw bilen 20 min gaýnatmaly. Sowatmaly, süzmeli we günde 3 nahar çemçe bilen 3 gezek nahardan oň süýjüli diabet keselinde 2 aýyň dowamynda içmeli.

Patologiki klimaks

Klimaks döwri adamyň garran etaplarynyň biri bolup, erkeklere, aýallara häsiýetlidir.

Aýallaryň klimaksy – aýalyň fiziologiki ýagdaýy jyns ulgamynyň yzyna gaýtması bilen häsiýetlenýär. Klimaks fiziologiki we patologiki bolup biler. Klimaks we menosaklanma bolup bilýär. Klimaks irki, giçki we fiziologiki bolup biler. Patologiki klimaksyň akymy häzirki wagtda klimatiki sindrom diýilýär. Onuň kliniki suratlandyrylyşy dürli bolup biler. Şoňa häsiýetli deriň guýulmagy, newroz, biynjalyk, kellagyry, ukusyzyk, üşütme, bogunlarda agyry, gulakda ses, kelle aýlanma we başga westibulyýar bozulma, jyns agzalarynda gijilewik ýaly alamatlar peýda bolýar.

Bu kliniki alamatlaryň içinde esasy orny wegetatiw-damar bozulmalary eýeleýär.

Klimaks sindromynyň klinikasynyň aýratynlygy, köplenç, galcan şekilli mäziň we böwreküsti mäziň gabyk gatlagynyň işjeňligi bilen baglanyşyklydyr.

Klimaks döwrüniň «agyrlaşan» görnüşini bellemek zerurdyr. Şonda keseliň kliniki aýratynlygy onuň gan basyşynyň ýokarlanmagy ýa-da gipotalamiki bozulmalar bilen bilelikde geçýänligi bilen häsiýetlendirilýär. Ol örän agyr we uzak wagtyň dowamynda geçýär.

Bejerilişi. Klimaks sindromy bejermek üçin köpsanly usullar hödürlenilýär, ýöne şol terapewtiki çäreleri saýlap almakda lukmanlar kynçylyk çekýärler. Bu soragy çözmek, keseliň patogenezini çuňňur derňemek we keseliň kliniki dowamlylygynyň aýratynlygyny öwrenmek bilen amala aşyrmak bolar.

Ilkinji ýerde berhizi berjaý edip, gündelik iýmit witaminleri saklaýan ir-iýmişleri goşmak we gök önümleri we miweleri köpräk iýmekligi ýola goýmak maslahat berilýär. Dermanlardan holinolitik rahatlandyryjy preparatlar ulanylýar.

Klimaks sindromy döwründe gormon preparatlarýny bellemek uzak wagtyň dowamynda ulanylan esasy usullaryň biri bolupdyr, sebäbi kesel gormonlaryň täsiriniň peselmegi bilen baglanyşykly bolup geçýär. Ýöne gormon preparatlary bilen uzak wagtlap bejermek endokrinolog-ginekologyň gözegçiliginde geçirilmelidir.

Kömekçi serişdeler hökmünde rahatlandyryjy preparatlar (ýürek-damar newrozlar üçin) ýygyndylar we aýbaşynyň görüm gelşini sazlaýjy ýygyndylar ulanylýar.

Dismenoreýada şu ýygyndy ulanylýar:

Rp. Cort. Frangulae	20,0	(gara tikenin gabygy)
Fol. Betulae	20,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpyzyň ýapragy)
Herb. Millifolii	20,0	(boýbodranyň oty)
Rad. Valerianae	20,0	(waleriananyň köki)
M.F.spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgur demlemäni 1 günün dowamynda içmeli.		

Gipertenziýa we dismenoreýa bilelikde bolanda aşaky ýygyndy ulanylýar:

Rp. Herb. Polygonii avicularis	10,0	(suw kyrkbognunyň oty)
Herb. Equiseti	10,0	(atguýrugyň oty)
Herb. Centauri	30,0	(altyngülün oty)
Herb. Potentillae erecti	50,0	(gaýtarmanyň oty)
M.F.spec.D.S. 2 nahar çemçesini 0,5 l gaýnan suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulguryň günün dowamynda owurtlap içmeli.		

Agyry aýryjy we rahatlandyryjy ýygnydy:

Rp. Rad. Valerianae	30,0	(waleriananyň köki)
Fol. Menthae piperitae	30,0	(narpyzyň ýapragy)
Flor. Chamomillae	40,0	(çopantelpegiň güli)

M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan ertirine we aňşam içmek maslahat berilýär.

Aýbaşy has köp gelende ulanylýan ýygnydy:

Rp. Cort. Quercus	10,0	(dubuň gabygy)
Herb. Bursae pastoris	25,0	(çopantorbanyň oty)
Herb. Millifolii	25,0	(boýbodranýň oty)
Rhiz. Potentillae erecti	25,0	(gaýtarmanyň porrugy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we 1 bulgurdan ertirine we aňşam kabul etmeli.

Damarlaryň tonusynyň bozulmagynda, ýagny gipertoniya görnüşinde we menorrhagiýada ulanylýan ýygnydy:

Rp. Herb. Bursae pastoris	30,0	(çopantorbanyň oty)
Herb. Polygonii avicularis	30,0	(suw kyrkbognunyň oty)
Herb. Visci albi	30,0	(ak omelanyň oty)

M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suwda 10 minut gaýnatmaly we ertir we aňşam 1 bulgurdan içmeli.

Erkeklik klimaksy. Jyns mázleriniň ýerine ýetirýän işiniň ýagdaýyny görkezýän, ýaş üýtgemeleri bilen baglanyşykly androgen ýetmezçilik görnüşini köp ýazarlar erkeklik klimaksy diýip düşündirýärler. Jyns mázleriniň işjeňliginiň peselmegi bilen deň derejede neýroendokrin ulgamynda ýaşa bagly üýtgemeler bolup geçýär. 10-20% erkeklerde neýrogumoral regulýasiýanyň nädogry üýtgemeleri netijesinde patologiki klimaks ýüze çykýar.

Ýüze çykyş aýratynlygy boýunça irki (45 ýaşa çenli), adaty (46-60 ýaş) we giçki (60 ýaşdan soň) klimaks tapawutlandyrylýar. Klimaksyň esasy kliniki ýüze çykmalary ýürek-damar, newrotiki, peşewjyns ýollarynyň, endokrin bozulmalary bilen bolup geçýär.

Adatça, klimaks 2-4 ýyl dowam edýär. Irki klimaks, köplenç, infantil-asteniki durkly erkeklerde we semizlikde bolýar. Klimaksyň emele gelmeginde nesilleýin sebäpler, nerw - ruhy bozulma we ýo-

kanç keseller hem ähmiýetli orun tutýar. Irki klimaks agyr geçýär we kähälatlarda 5-10 ýyl dowam edip bilýär.

Bejerilişi. Patologiki klimaksly näsaglar bejerilende jyns taýdan bozulmalary hökman göz önüne tutmaly, sebäbi ol bütün bedeniň üýtgemeleriniň netijesi bolup biler. Bejergi hususy we toplumlaýyn geçirilýär.

Wagtynda ýमितlenmek we dynç almak, zähmet şertleriniň düzginlerini berjaý etmek wajypdyr. Dolmuş adamlarda bolsa bedeniň agramyny azaltmaklyga ymtylmaly. Bedenterbiýe maşklary, gezelençler gurnamaly.

Ýokary duýuşlykda, ukusyzlykda, wegetodamar we eýakulýasiýa hadysasynyň bozulmalarynda piýonyň tinkurasyny 40 damjadan günde 3 wagtyna nahardan öň kabul etmeli. Dyrnaklyjanyň tinkurasy 1 çay çemçeden ½ bulgur ýyly suw bilen günde 3 wagtyna nahardan 3 minut öň içmeli. Bejergi 1-3 aýyň dowamynda geçirilýär.

Beden etiniň gowşaklygynda, çalt ýadawlyk ýüze çykanda aralyjanyň tinkurasy 30 damjadan günde 2 wagtyna, zamanihanyň tinkurasy 30 damjadan günde 2-3 wagtyna nahardan öň içmeli, ženşeniň tinkurasy 25 damjadan günde 3 wagtyna içmeli.

Rahatlandyryjy täsiri ýokarlandyrmak üçin trankwilizatorlar we neýroleptikler (trioksazin, rudotel, aminazin we ş.m.) az mukdarda bellenilýär. 1 gerdejikden günde 3 wagt 2-4 hepdäniň dowamynda bellenilýär.

Aýdyň ýüze çykýan newrozlarda we wagtyndan öň tohum dökülmesi bolanda, belloid, akliman, teobromin, magniý sulfaty ulanylýar. Erreksiýany güýçlendirmek üçin korazol, dibazol-sanjymda ulanylýar.

Toplumlaýyn terapiýanyň düzüminde, biologiki işjeň maddalar (apilak) we witaminler (B₁, E, A we başg.) bolmalydyr. Witamin serişdesi hökmünde indiki ýygynyndylar bellenilýär:

Rp. Fruct. Sorbi	25,0	(rýabinanyň miwesi)
Fruct. Rosae	25,0	(itburnuň miwesi)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygynyndyny bir bulgur gainag suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/2 bulgurdan 2-3 wagtyna nahardan öň içmeli.		

Rp. Fruct. Sorbi	35,0	(rýabinanyň miwesi)
Flor. Urticae dioicae	15,0	(çit-çitiniň güli)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçe ýygynyndyny bir bulgur gainag suwda 30 minut demläp goýmaly we 1/2 bulgurdan günde 2-3 wagtyna nahardan öň içmeli.		

Klimaks newrozlarynda hödürileniýän gök önümler, ir-iýmişler we miweler

Ak kelleli kelem. Ter kelemiň şiresini 1/2 bulgurdan ýatmazdan 40-60 minut öň ukusyzlykda içmeli.

Sarymsak. Sarymsagyň 2-3 ülüşini ukusyzlygy we kellagyryny aýyrmak üçin iýmeli.

Garauk. Garauk tohumynyň demlemesi aýbaşy agyryly geçende ulanylýar, ter şiresi bolsa agyry aýryjy täsiri ýüze çykarýar.

Şebit. Şebit otunyň gury külkesini ýa-da tohumynyň demlemesini ýeňil uky getiriji serişde hökmünde ulanmaly.

Böwürslen. Böwürsleniň miweleri we demlemesi umumy berkidiji we rahatlandyryjy täsiri ýüze çykaryp, newrozlary bejermekde ulanylýar.

Adaty kalina. Adaty kalinanyň miwesinden taýýarlanan witaminli demleme newrozlarda, damar gysylmalarında we gan basyşynyň ýokarlanmasında ulanylýar, şeýle-de ol umumy berkidiji we rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýar. Demleme 2-3 bulgurdan günüň dowamynda içilýär.

Bogunlaryň keselleriniň fitoterapiýasy

Guragyryly artriti umumy ýokanç-allergiki kesel bolup, gelip çykyşy we alamaty doly öwrenilmedikdir.

Bu kesel bilen, esasan hem, zähmet çekmäge ukyby bolan ýaşdaky (20-50 ýaş) adamlar keselleýärler we şolaryň köpüsi diýen ýaly maýyp bolup galýarlar.

Keseliň gelip çykyşynda ojaklaýyn ýokanç kesel döredijiniň ähmiýeti örän ýokarydyr, ýöne belli bir derejede adamyň immun ulgamynyň durnuklylygy hem täsir edýändir. Ojaklaýyn ýokanç kesel döredijiden zäherleriň zygiderli gana düşüp durmagy bedeniň immunologiki täsirliligini üýtgedip, allergiýanyň emele gelmegine getirýär. Bu hadysa wagtynda (allergiýa) autoimmun häsiýetine eýe bolan biologiki işeň maddalar bölünip çykyar. Guragyryly ýagdaýlaryň bolmagy birleşdiriji dokumanyň proteinleriniň zeperlenmegi bilen baglanyşyklydyr.

Keseli üç tapgyra bölýärler:

I tapgyryň ýiti görnüşi periartikulýar dokumanyň çişmegi, bogunlaryň boşluklarynda ekskudasiýa hadysalarynyň bolmagy bilen häsiýetlendirilýär.

II tapgyr – kekirdewügiň proleferatiw ösmegi.

III tapgyr fibroz-distrofiki üytgemeler bilen süňk ankilozlarynyň emele gelmegidir.

Bejergi işleri geçirilende guragyryly artritini 3 derejä bölmek ähmiýetlidir. Birinji dereje bogunlarda (ýeňil agyry) bedeniň gyzgyny kadaly, ganyň görkezijileri бүтинleý diýen ýaly üýtgededik. Ikinji derejede gyzgyn subfibril, biohimiki görkezijileri alawlama alamatlarynyň bardygyna şaýatlyk edýär. Üçünji derejede gowşaklyk, horlanma, fibril gyzgyn we içki üytgemeler ýüze çykýar.

Bejerilişi. Guragyryly artritiniň bejergisi has çylşyrymly meseleler bilen baglanyşykly. Ilki bilen ýokanç kesel döredijiniň ojagyny tapyp, şony arassalamaly. Bejerginiň etaplaýyn alnyp barlyşyna (has-sahanalarda, saglyk öýlerinde, bejergi-saglygy dikeldiş edaralarda dispanser gözegçiligi) gözegçilik etmeli. Guragyryly artritniň ösüşiniň işjeňligini basyp ýatyrmak, şol ýokanç kesel döredijiniň ojaklaryna ýerli ýa-da umumy täsir etmeklik bilen amala aşyrylýar, onuň üçin alawlama garşy dowamly däl täsirli (alawlama garşy steroid däl preparatlar, glükokortikoidler) serişdeler belleniýär. Süňklerde we bogunlarda dokumalaryň düzüm bozulma we dargama hadysalaryna garşy göreşmeklik, esasan hem, has dowamly, ýöne haýal täsirli toplumlaýyn terapiýanyň kömegi bilen amala aşyrylýar.

Häzirki döwürde guragyryly artriti bejermegiň esasy terapiýasynyň 5 topary bellidir:

1. Aminohiloniniň önümleri (delagil, plakwenil).
2. Altynyň duzlary (krizanol).
3. D-penisillamin (kuprenil).
4. Hakyky immunodepressantlar (azatioprin, leykeran, siklofosfamid we ş.m.).
5. Lewamizol.

Steroid däl gurluşly alawlama garşy preparatlardan butadion ulanylýar, ol günde 3-4 wagtynda 0.15-0.2g möçberde belleniýär. Preparat çalt sorulýar, onuň ganda bejeriji täsiri 1-2 sag. soň ýüze çykýar. Preparat baş keselinde we gan basyşynyň ýokarlanmagynda ulanylmaýar. Has netijelisi indometasin hasaplanylýar, sebäbi preparat gowy sorulýar we 1 sagatdan soň in ýokary duýujylyga ýetýär. Täsiriniň dowamlylygy 4-5 sagat. Ony içmek üçin, adatça, günde 2 wagtyna 25 mg-dan 5 gün belleyärler, soňra 25 mg 1-2 gün goşmaça girizilýär.

Kortikosteroidler toplumlaýyn (esasy) bejergä degişli däldir. Olaryň ulanylmagy indiki ýagdaýlarda bolup biler:

- 1) köpçülikleýin bogun içki görnüşlerde;
- 2) bogunly görnüşiniň has ýokary işjeňliginde;
- 3) beýleki serişdeler bilen bejergi netije bermedik ýagdaýynda.

Şunda esasy preparat prednizolon ulanylýar, preparatyň möçberi keseliň ýagdaýyna we içki üýtgemeleriň häsiýetine baglylykda bellenilýär. Diňe bogun zeperlenmeleri bolanda bejergi uzak dowam etdirilmeli däldir. Fizioterapiýany I-II derejeli işjeňlikde belleýärler.

Kömekçi serişdeler hökmünde agyry aýryjy, alawlama garşy, umumy berkidiji, derlediji, bakteriýalara we wiruslara garşy indiki dermanlyk ýygnyndylar ulanylýar:

Rp. Flor. Sambuci	10,0	(buzinanyň güli)
Fol. Betulae	40,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Cort. Salicis	50,0	(söwüdiň gabygy)

M.F. spec. D.S. 2 çay çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly.

Rp. Flor. Sambuci	30,0	(buzinanyň güli)
Fol. Utricae dioicae	30,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Rad. Petroselini	30,0	(badyýanyň köki)
Cort. Salicis	30,0	(söwüdiň gabygy)

M.F. spec. D.S. 2 çay çemçesini bir bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we 1 bulgurdan nahardan öň günde 4 wagtyna içmeli.

Rp. Fol. Betulae	25,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Fol. Utricae dioicae	25,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Herbae Viola tricolor	25,0	(benewşäniň oty)

M.f. spec. D.S. 2 çay çemçesini 0,5 l gaýnag suwda 30 minut demlemeli we 1 bulgurdan nahardan öň günde 4-6 wagtyna içmeli.

Şeýle hem böwreküsti mäziň gabyk gatlagynyň ýerine ýetirýän işini witamin çäylaruny içmek bilen sazlaşdyryp bolýar. Bu maksat üçin gara smorodinanyň, brusnikanyň ýapraklaryny we itburnuň miwesini deň garyp, çay görnüşinde günde 2 bulgurdan nahardan öň içmeli.

Deformirlenen osteoartroz

Deformirlenen osteoartroz ilkinji kesel hökmünde bogunlaryň distrofiki zeperlenmegi bilen degenerasiya we süňk dokumasynyň soňra-

ky proleferasiýasy bilen bogun ketirdewügininiň destruksiýasy, sinowial gatlagynyň galyňlaşmagy bilen ýüze çykýandyr. Sinowial gatlagynyň üýtgemegi (sinowit) ikilenji häsiýete eýedir. Deformirlenen osteoartrozda bogunlaryň zeperlenmegine adamyň wagtyndan öň garramagy sebäp bolup biler. Bogun ketirdewükleriniň wagtyndan öň zeperlenmesi bedeniň içki ulgamynyň, esasan hem, genetiki, endokrin, enzimatiw, immunologiki üýtgemelere getirýär, şol sanda önümçilik şertleri hem uly täsir edýär. Bu kesel, adatça, 40-60 ýaşdaky aýal maşgalalarda duş gelýär.

Bu keseliň häsiýetli aýratynlygy keseliň kem-kemden başlamagy, deformasiýa hadysalaryna garamazdan bogunlaryň öz işjeňligini uzak wagtlaý saklap bilmegidir. Agyry, esasan hem, bogunlara agram düşende ýüze çykýar we dynçlyk wagtynda agyry ýitýär.

Adatça, az sanly bogunlar: çanaklyk but (koksartroz) süňkleri, el-aýak süňkleri (gonartroz), oňurga (spondilýoz, spondilartroz, oňurgara osteohondroz) süňkleri, barmaklaryň bogunlary zeperlenýär.

Umumy bedeni berkidiji we bejeriji serişde hökmünde alawlama garşy serişdeler (indometasin we başg.) ulanylýar. Ol keseliň ýiti döwründe we täzedan gaýtalanýan döwründe hem ulanylýar.

Gan aýlanyşygy gowulandyrmak we beden etiniň atrofirlenmeginiň önüni almak üçin fizioterapiýa çäreleri we bejeriji fiziki maşklary geçirmek zerurdyr.

Berhiz tutmaklyk we gormon serişdelerini ulanmak madda çalşygynyň bozulmagynyň häsiýetini göz önünde tutmak bilen geçirilýär.

Deformirlenen osteoartrozda, şeýle hem guragyryly artritinde iň gowy agyry aýryjy we alawlama garşy serişde hökmünde fitopreparatlar amatlydyr. Fitopreparatlar ondan daşary hem bedendäki bozulan hadysalara we bogun ketirdewüklerine bejeriji täsir edýär.

Bedeniň artykmaç agramynda berhiz bilen bilelikde horlanmak üçin ýygyny hödürleýär:

Rp. Cort. Frangulae	60,0	(gara tikenin gabygy)
Rad. Taraxaci	20,0	(tozganyň köki)
Fruct. Petroselini	20,0	(badyýanyň miwesi)
Fruct. Foeniculi	20,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Fol. Menthae piperitae	20,0	(narpzyň oty)
M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we 2 bulgurdan nahardan öň ertirine içmeli.		

Işdäni peseltmek üçin mekgejöweniň gulgagynyň demlemesi we gaýnatmasy (15,0:200,0) nahardan 15-30 min öň günde 4-5 wagtyna 1 nahar çemçesinden içmeli. Klimaks döwründe ýüregiň çalt urmasyňyň, gijilewükli örgünleriň öňüni almak we beýleki alamatlaryň öňüni almak üçin ýygnyndylar ulanylýar:

Rp. Herb. Potentillae	25,0	(gaýtarmanyň oty)
Herb. Chelidonii	25,0	(demrewotunyň oty)
Herb. Millefolii	25,0	(boýbodranyň oty)
Flor. Chamomillae	25,0	(çopantelpegiň güli)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut demläp goýmaly we ajöze günde 2 bulgurdan owurtlap içmeli.

2.9. Soguljan keseliniň fitoterapiýasy

Iýmit siňdiriş ulgamynda mugthorlaryň döreden keselleriniň 20-den köpräk görnüşi duş gelyär. Bu keselleriň has ýygy duş gelyänlerine enterobioz, askaridoz, tenioz we teniarinhoz degişlidir.

Soguljan keseliniň dürli görnüşlerini bejermekde himioterapiýa ulgamynda soňky döwürde gazanylan üstünlikler uly. Muňa seretmezden bu keseli bejermekde fitoterapiýanyň hem ähmiýeti uludyr. Bu keseli bejermekde ulanylýan fitoterapewtiki serişdeler zähersizligi bilen (esasanam, çagalary we horlanan näsaglary bejermek üçin) tapawutlanýar. Bu ösümlüklere sarymsak, ýabany sarymsak we kâşir, kâdi, kâkilik oty, naryň gabygy we köki, tanasetum, selme, erkeklik biseperesi degişlidir.

Soguljan kesellerini bejermekde naryň gabygy, köki, erkeklik biseperäniň köki, olaryň taýýar ekstraktyny ulanmak amatly we lukmanyň gözegçiliginde bolmaly.

Enterobioz. Enterobioz mugthorlaryň döreden keselleriň biri bolup, ol çagalarda has köp ýaýrandyr. Bu keseli *Enterobius vermicularis* gurçugy emele getirýär. Bu gurçugyň erkeginiň ululygy 2-5 mm, urkaçysynyňky 9-12 mm deňdir. Bu mugthor ýogyn içegäni we inçe içegäniň aşaky bölümlerini zaýalaýar. Tohumlanan urkaçy gurçugy näsagyň artbujagynda ýumurtga taşlaýar we ol ýerde ýumurtgalardan ýaşajyk gurçuklar ösüp ýetişýär. Her urkaçy gurçuk 12 müňe çenli ýumurtga taşlap bilýär. Bu ýumurtgalar arassaçylyk berjaý edilmedik

halatynda, gaşalanda barmaklaryň üsti bilen agyz boşlugyna düşüp, inçe içegä baryp ýetýär we ol ýerde olar iki hepdäniň dowamynda tohumlanmaga ukyplanýarlar. Bu keseli ýokaşdyryjy näsag adamdyr.

Keseliň keşbi. Şeýle kesel bilen kesellän näsaglaryň göbeginiň daşynda we ýogyn içegäniň ýollarynda tutgy şekilli agyry peýda bolýar.

Mundan başga-da artbujakda gijilewük peýda bolýar, näsagyň işdäsi peselýär. Gijilewük gijelerine has hem güýjeýär.

Bejergisi. Ilkinji nobatda arassaçylygy berjaý etmeli we mugthorlary ýok etmek üçin preparatlary (adipinat, helmicid, kombantrin we başgalar) ulanmaly. Derman preparatlary ulanmak bilen bir hatarda näsagyň içini ýuwmagy hem utgaşdyryp ýerine ýetirmeli.

Askaridoz. Bu kesel dörediji mugthor hem çagalarda köp duş gelýär. Bu keseli dörediji togalak gurçuk – *Askaris lumbricoides*. Onuň erkeginiň ululygy 15-25 sm, urkaçysynyňky bolsa 25-40 sm deňdir. Bu mugthor gurçugy adamyň içegesinde ýumurtga taşlaýar. Olar daşky täsire düşenlerinde 20°C-de, 10-15 gününň dowamynda ýetişýärler. Ýene-de ýuwulmadyk gök önümleriň, miweleriň ýa-da hapa elleriň üsti bilen agyz boşlugyna düşýärler we ýumurtgalardan içegede gurçujaklar ösüp ýetişýär, içege diwarlaryna sorulyp, gan aýlanyşygynyň üsti bilen bagra, öýkene baryp ýetýärler. Soňra dem alyş ýollaryň üsti bilen ýene-de içegä ýetip, şol ýerde-de mugthorlar ösüp ulalýarlar. Bu soguljan gurçugy agyz boşlugyna düşenden soň 60-75 gününň dowamynda ösüp ýetişýär.

Kliniki keşbi. İçege görnüşli parazitler bilen kesellän näsaglaryň işdäsi kesilýär we newrotiki ýüze çykmalar duýulýar. Migrasiýa tapgyrynda, ýagny gurçujaklaryň öýkende ýetişýän döwründe üsgülewük, demgysma, gan tüýkürmek we başgalar bolup geçýär. Bu döwürde näsagyň öýkeni rentgene düşürilende soguljanyň ýumurtgasy we käbir parazitler hem anyklanypdyr.

Bejerilişi. Bu keseli bejermek derman serişdeleriň, ýagny santoniniň, kombantriniň, şeýle-de fitopreparatlaryň kömegi bilen amala aşyrylýar.

Tenioz we teniarinhoz. Tenioz doňuz soguljany tarapyndan, teniarinhoz bolsa öküz soguljany tarapyndan ýüze çykarylýar. Bu keseliň döremegine ýokarda agzalan soguljanlaryň liçinkasyny saklaýan doňuz ýa-da sygyr etiniň iýilmegi sebäp bolýar. Doňuz ýa-da iri şahly mallaarda bu soguljanlaryň ýumurtgalarynyň ösüş döwürleri bolup geçýär. Soňra olar iýmit üsti bilen adam bedeniniň içegesinde tasma şekilli mu-

gthor-teniý ösüp ýetişýär. Soňky döwürde mal etine barlaglar yzygiderli geçirilmeginiň netijesinde tenioz bilen keselleme peseldi.

Keseliň ýüze çykarýan alamatlary. Tenioz paraziti bilen kesellän näsaglar göbeginiň töwereginde we ýogyn içegäniň ýollarynda güýçli agyry, bedeninde ýarawsyzlyk, ysgynsyzlyk duýýarlar. Kähalatlarda allergiya, endamyna örgün öryär. Näsagyň täretinde ýuwdulan parazitler tapylýar.

Bejerilişi. Bu keseli bejermekde derman preparatlaryndan “ýomesan” ulanmak maslahat berilýär. Fitoterapewtiki serişdelerden erkeklik biseperisiniň ekstrakty amatly hasaplanýar.

Ýakymlyja rufa bu ösümligiň kesel dörediji mikrobedenjiklere, şeýle-de soguljanlara garşy täsirini tejribeleriň netijeleri görkezdi. Esasan hem, *Ascaris lumbricoides* - soguljanyna garşy täsiri ýüze çykarýar. Onuň otunyň demlemesi ulanylýar. Bu maksat üçin 1 g ownudylan otuny 400 ml sowuk suw bilen garyp, 8 sagat goýmaly. Demlemäni süzüp, 1 günň dowamynda içmeli.

Bu ösümligi lukmanyň gözegçiliginde ulanmaly, ýokary duýujylygy bolanlar we göwreliler üçin ulanmak gadagan.

Soguljan kesellerini bejermekde ulanylýan fitoterapewtiki serişdeler

Nar. Naryň miwesiniň, şahalarynyň we kökünüň gabygynyň soguljanlara (teniý) garşy täsiriniň bardygy halk lukmançylygyndan bize mälimdir. Ylmy lukmançylykda geçirilen tejribeler hem bu ösümligiň şeýle täsirini tassyklaýar. Teniý görnüşli soguljanlara garşy gaýnatma: 50 g naryň kökünüň we baldagyň ownadylan gabygyny 1 litr suw bilen 15 minut gaýnatmaly, sowandan soň süzüp, lukmanyň gözegçiliginde 2-3 sagadyň dowamynda ony içmeli.

Ajy ýowşan. Gurçuga garşy serişde, esasan, ajy ýowşanyň düzümindäki santonin hasaplanýar, ol askaridlere garşy ulanylýar. Santonin lukmanyň gözegçiliginde berilýär we şol bir wagtda näsaga gowşadyjy serişdelerden magniniň ýa-da natriniň sulfatyny bermeli. Kastor ýagyňy bermeli däl, ol santoniniň zäherlilikini güýçlendirýär.

Ýakymlyja selme. Bu ösümlik, esasan hem, soguljana garşy täsiri ýüze çykarýar. Onuň otunyň 5% gaýnatmasy askaridozlary bejermekde täsirli. Onuň ýagy bolsa askaridleri we teniýleri bejermekde has täsirli hasaplanýlar. Häzirki wagtda bu ösümligiň ýagy ulanyl-

ýar. Onuň ýagynyň damjasy çaganyň ýaşyna laýyk berilýär. Ony irden ajöze içmeli we 2 sagatdan soň ýumşadyjy serişdeler bilen iç ýuwmalı. Bejergini bir hepdeden soň gaýtalamaly. Ösümligiň ýagynyň täsiri arassa askaridol bilen deňeçerdir.

Käşir. Käşiriň şiresi ýa-da ondan alnan efir ýagy enterobioza, askaridoza garşy serişde hökmünde ulanylýar. Bu serişdeler, esasanam, çagalary we ysgyndan gaçan näsaglary bejermekde has amatly. Sebäbi beýleki serişdeler olara zäherli täsir etmegi mümkin. Käşiriň düzüminde karotinoidleriň bolmagy witaminiň “A” çeşmesi hasaplanýar. Ony gyrgyçdan geçirip, dürli görnüşli ýanyklary, bitmeýän ýaralary bejermekde hem ulanylýar.

Adaty tanasetum. Tanasetumyň, esasan hem, soguljana garşy antiseptiki, alawlama garşy täsiri bar. Ösümligiň otundan alnan efir ýaglary (5% gaýnatmasy) soguljana garşy bakteriostatiki täsiri ýüze çykarýar. Mundan başga-da onuň otunyň 5% demlemesiniň ýürek-damar näsazlyklarynda arterial basyşy peseldiji, öt kowujy häsiýeti bar.

Tanasetumyň pes doýgunlykly çykyndysynyň antiseptiki, antimikrob we rahatlandyryjy täsiri bardyr. Şol sebäpli ony iç ýellenende, kolitde, içgeçmede we agyz boşlugynda emele gelýän alawlama kesellerinde we gepatit keselini bejermekde ulanylýandygyny tejribe barlaglary görkezdi.

Adaty kădi. Tejribe we kliniki barlaglaryň netijeleri kădiniň çigidiniň we miwesiniň dürli keselleri bejermekde ähmiýetlidigini subut etdi. Kădiniň çigidi soguljan kesellerine garşy ulanylýar. Öň belleýşimiz ýaly, çigidiň maňzynyň daşyndaky gögümtil-ýaşyl barda geterozid pipoperazin saklaýar. Onuň gurçuga garşy täsiri hut şu maddanyň bolmagy bilen baglanyşyklydyr. Kădiniň çigidi we onuň preparatlary goşmaça täsiri ýüze çykarmaýar, ululary we çagalary (2-3 ýaşdaky), göwrelileri, çaga emdirýän zenanlary we 60 ýaşdan geçen, şeýle-de agyr keseli geçiren näsaglary bejermek bolýar.

Teniýoz keselini bejermekde 80-100 g gabygy arassalanan kădi çigidini gowy ýenjip iýmeli. Soňra 1 sagatdan kastor ýagyny içmeli ýa-da çigidi deň mukdarda süýt bilen garyp içmeli.

300 g arassalanan we gögümtil-ýaşyl bardasy saklanan kădi çigidini 50-60 ml suw bilen sokuda gowy ýenjip, oňa 1 nahar çemçe bal garyşdyrmaly. Näsag ony 1 sagadyň dowamynda ajöze iýmeli. 2 sagatdan soň magniniň sulfatyny (çagalara 15-30gr) bermeli we 1 sagatdan soň içegäni ýuwmalı. Ulular üçin kădi çigidi 300g, 10-12

ýaşly çagalara 150g, 5-7 ýaşly çagalara 100 g, 3-4 ýaşly çagalara 75 g, 2-3 ýaşly çagalara 30-50 g çigidi gaýnatma görnüşinde-de bu keseli bejermekde ulanylýar. Näsaga diňe onuň süzülen ergini içirilýär.

Kädiniň özünüň berhizlik we gowşadyjy täsiri bardyr. Ol dürlü suw ýygnanmalarda, böwrek, peşew ýollarynyň kesellerinde, iç gatamalarda ulanylýar. Kädiniň bagyr kesellerinde ulanylýandygy bize mälim. Ony gyrgyçdan geçirip, deriniň zaýаланан bölegini – ýanygy bejerýärler. Gülünden taýýarlanan gaýnatmasy ýaralary bejermekde ulanylypdyr. Gyrgyçdan geçirilen kádi aýagyň dabanyna ýapgy edilse, ýadawlyk aýrylýar. Ýa-da ony furunkullary, absessleri bejermekde ulanylypdyr. Peşew kowujy serişde hökmünde 0,5 kg kädini 1 gününň dowamynda iýmeli ýa-da 0,5 bulgur şiresini içmeli. Gowşadyjy serişde hökmünde 0,5 kg çig kädini iýmeli.

Erkeklik biseperesi. Lukmançylykda erkeklik biseperisiniň porrugyndan taýýarlanan efir ekstrakty tenioz keselini bejermekde ulanylýar. Ekstrakty suwda eremeýär, ýagda ereýär, erbet ysy bar. Bu ösümligiň suwly, spirtli ekstraktynyň öýjüksiz wiruslara garşy täsiri bar. Gadymy lukmançylykda bu ösümlük wenalaryň giňelmesinde, deri kesellerinde daşky serişde hökmünde ulanylypdyr. Bu maksat üçin 0,5 kg ownadylan porrugy 5 litr suwda 5 sagat gaýnatmaly. Gaýnadylanda suw guýup durmaly. Gaýnatmanyň 1 litrini ýuwunmak üçin ulanmaly. Deri kesellerinde aýak wenalar giňelende 30 gezek ýuwunmaly.

Erkeklik biseperisiniň çykyndysyny soguljan keseline garşy ulanylanda şu düzgünleri berjaý etmeli. Bejergiden 1 gün öň näsag ýagly iýmit iýmeli däl: has gowusy süýt önümleri iýmeli. Onuň ekstraktyny ajöze içmeli we näsaga gowşadyjy serişdeleri bermeli (kastor ýagy bermeli däl). Has gowusy 30 g iňlis duzuny bermeli.

Bu ösümligiň porrugyndan taýýarlanan gaýnatmany hem ulanmak bolýar. 1 nahar çemçe porrugy 400 ml. suw bilen 10 min. gaýnatmaly. Gaýnatmany süzmeli we her 2 sagatda üçe bölüp içmeli, 2 sagatdan soň bolsa iňlis duzuny (30 g.) içmeli.

Soguljan keselini bejermekde ulanylýan ýygnyndylar:

Rp. Ol. Ricini	30,0	(kastor ýagy)
Gummi arabici		(şepbik)
Tinct Allii sativi	aa 10,0	(sarymsagyň tinkturasy)

- Aq. Menthae pip. ad. 100,0 (narpyzyň suwy)
 M.F. emuls. D.S. Açlygyňa 1 çay çemçesini 2-5 ýaşa çenliler üçin,
 2 çay çemçesini 6-10 ýaşa çenliler üçin, 3 çay çemçesini 11 ýaşly-
 lar üçin 2 gününň dowamynda içmeli.
- Rp. Bulbi Allii sativi 10,0 (sarymsak)
 D.S. 5-10 g 1 litr suwda eretmeli we iç ýuwmaly.
- Rp. Flor. Tanaceti pulv. (tanasetumyň gülüniň külkesi)
 Rad. Inulae pulv. (guzygulagyň köküniň külkesi)
 Fruct. Myrtilli aa 5,0 (çernikanyň miwesi)
 M.F. D.S. Ertir. ½ bölegini (askaridoza garşy) 2 sagatdan soň 2
 gezek içmeli.
- Rp. Semen Cucurbitae (kädiniň çigidi)
 Flor. Tanaceti (tanasetumyň gülleri)
 Cort. Frangulae aa 20,0 (garatikenin gabygy)
 M.F. Spec. D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur suw bilen 10 minut
 gaýnatmaly. Günde 1 bulgurdan 3 gün içmeli.
- Rp. Extr. Filicis maris spissi 0,5 (erkeklik biseperesiniň ekstrakty)
 D.t.d. № 10. In capsulis (želatina örtükde) gelatinosis.
 S. 5 süýri däneden her 0,5 sagatdan 2 gezekde bölüp içmeli. 1
 sagatdan soň 30g natriniň sulfatyny içmeli.
- Rp. Herb. Tanaceti 25,0 (tanasetumyň oty)
 D.S. ½ çay çemçe 1 bulgur suwda demlemeli. Ertir, agşam içmeli.
- Rp. Herb. Tanaceti 1,0 (tanasetumyň oty)
 S. M.F. pulvis D.t.d. № 10. 1 külkeden iki gezek bal bilen içmeli.

2.10. Deri keselleri

Häzirki döwürde deri kesellerini bejermekde ulanylýan derman ösümlükleri gowy netijeleri berýär. Derman ösümlüklerinden alnan derman serişdeleri öz düzüminde biologiki aktiw maddalary saklaýar hem-de hiç hili zyýanly goşmaça täsirleri ýüze çykarmaýar. Şonuň üçin olar bilen deri kesellerini we beýleki keselleri uzak wagtlaýan hiç-hili zyýansyz bejerip bolýar.

Deri keselleriniň ähli görnüşlerinde hem derman ösümlükleri bilen kesel bejermeklikde, olaryň goldaýjy hem-de esasy bejerijilik häsiýetle-

rine esaslanyp umumy we ýerli bejergileri amala aşyrmak üçin ulanylýar. Keseli bejermekde derman ösümlikleri keseliň sebäbine we geçiş döwürlerine görä saýlanyp alynýar. Deri kesellerinde olar esasy bejeriji ýa-da goşmaça derman serişdesi hökmünde hem ulanylyp bilner.

Derman ösümlikleri ulanylanda olaryň bejeriş usuly we möçber ulular üçin görkezilýär. Çagalara üçin bolsa möçber azaldylan bolmalydyr, ýagny ululara berilýän möçberini 1/3-1/4 bölegini bermelidir. Çagalaryň deri kesellerini bejermek üçin güýçli täsir edýän derman ösümlikleri ulanylanda möçberlerini has-da azaltmalydyr. Kâbir derman ösümlüklerini bolsa asla çagalara ulanmak bolmaýar.

Deri keselleriniň köpsanly görnüşleri bar. Olaryň esasylyaryna şular degişlidir:

1. Pis keseli.
2. Mikozylar.
3. Kandidozlar.
4. Kel keseli.
5. Seboreý saç düşmesi.
6. Piodermiya.
7. Mehaniki gysymalaryň we sürtülmeleriň netijesinde ýüze çykýan deri keselleri.
8. Gyrgyzyn görkezijiniň üýtgemeginde ýüze çykýan deri keselleri.
9. Ekzema.
10. Mör-möjekler çakanda ýüze çykýan deri keselleri.
11. Iriňli häsiýetli deri keselleri.
12. Wirusyň we mugthorlaryň ýüze çykaran deri keselleri.

Bu keselleriň bejeriş usullary we olarda ulanylýan derman ösümlükleriniň görnüşleri öz aralarynda tapawutlanýarlar.

Pis keseli. Bu kesel adam bedeninde pigment ýetmezçiligi sebäpli dörap, tende ak tegmil görnüşinde çykýar. Köpsanly ylmy çeşmelere görä, bu ýagdaýda enzimleriň okislenme hadysalarynyň saklanmagy sebäpli tirozini melanine öwürüp bolmaýar. Şeýle-de bu ýagdaý bedende demriň, misiň ýetmezçiligi sebäpli hem ýüze çykyp bilýär. Şol bir wagtyň özünde bu keseliň döreýiş we geçiş sebäpleri gylmyda doly öwrenilen däl. Şonuň üçin hem bu keseliň ýöriteleşdirilen belli bir bejergisi ýok. Bu keseliň döremeginde birnäçe kesgitli sebäpler bardyr, meselem, nesilleýin geçýän neýroendokrin bozulmalar, akyla

şikës ýetmeler, böwreküsti mázleriň, şeýle-de galkan şekilli we jyns mázleriň işiniň bozulmasy, içki agzalaryň keselleri, ýokanç keseller, zäherlenmeler ýaly güýçler täsir edýär. Mundan başga-da, bu ýagdaý melonositleriň kadaly işiniň bozulmasy bilen hem ýüze çykyp bilýär, ýagny deride melanostimulirleýji gormonlaryň antagonistleri melatonin we kateholamin bar, olar bolsa gormonlaryň işini togtadyr.

Bu kesel ownuk reňksiz tegmiliň emele gelmegi bilen başlanýar. Kesel, köplenç, bildirmän başlap, duýdansyz ýüze çykýar, netijede bolsa, reňksiz tegmiller ýuwaşlyk bilen emele gelýär. Zaýalanan ýerdäki bedeniň suwuklyklary hem reňksizlenýär. Pis keseliniň ýerleşşi hem dürlüdir. Bu kesel islendik ýaşda, şol sanda erkeklede-de, aýallarda-da bolup biler. Bu keseliň dowamlylygy uzakdyr.

Pis keseliň döreýşiniň sebäbini doly anyklap bolmaýandygy üçin ony bejermek hem kyn düşýär. Şu maksatlar üçin soňky 40 ýylyň içinde ultramelewşe şöhleler hem-de furokumarin saklaýan derman ösümlikleri ulanylýar. Furokumarinlere meludinin, beroksan, psoralen, ammfifurin degişlidir. Bular ýokary derejede bedeniň ýagtylyga bolan duýujylygyny (fotosensibilizirleýji işjeňligini) ýokarlandyrýar we melaniniň emele gelşini sazlaşdyrýar. Netijede bolsa, deri örtüğine tebigy reňkini gaýtaryp berýär.

Bedeniň ýagtylyga bolan duýujylygyny käbir derman ösümlükleriniň ýygyndylary hem ýokarlandyrýar, ýagny olaryň düzümine sarygülün oty we beýleki pigment çalşygyny gowulandyryan otlar girýär.

Käbir barlaglaryň netijesinde bu kesel ýaňy döräp başlan wagtynda sarygülün ekstraktyny birnäçe aýlap içmek hem-de daşky ulanmak bilen bejergileri geçirilse gowy netijeleri almak mümkinçiliginiň bardygy kesgitlenildi. Bu ýagdaýda şol bir wagtyň özünde teni simap-kwars lampasynyň ýa-da tomsuna gün şöhlesiniň kömegi bilen şöhlelendirmelidir. Şeýle bejergileriň netijesinde melaniniň pis keseliniň ojagynda emele gelýändigini anyklady. Bu bejerginiň goşmaça zyýanly täsirleri ýokdur.

Melanin – fenilalaniniň enzimleýin okislenmeginiň zynjyrynyň ahyrky öwrümidir. Melaniniň polimer molekulalarynyň çylşyrymly gurluşy bardyr hem-de bular erkin radikallary we beýleki şöhlenenmäniň aktiw önümlerini fokusirmäge ukyplydyr. Furokumarin serişdeleriniň täsirliligi zaýalanan ýeriň üst ýüzüniň ululygyna baglydyr. Mundan başga-da näsagyň ýaşyna, goşmaça kesellere, näçe wagtdan bäri keselleýän-

digine baglydyr. Şöhleleriň tolkunlarynyň hem täsiri bardyr. Meselem, orta tolkundaky (290-320 nm ýygylykda) ultramelewşe şöhleleriň uzyn tolkunlaryndaka (320-400 nm ýygylykda) seredende täsiri azdyr.

Ultramelewşe şöhleleriň melanini sazlaşdyryjy ukyby furokumarinler bilen bilelikde ulanylýan usulyna pis keseliniň bejerilişiniň fotohimiki usuly diýilýär. Fotohimiýa bilen bejermeklik näsag doly barlanandan soň, bejergä garşy görkezmeler bolmadyk halatynda geçirilýär. Bejergi hepdede 3 gezek geçirilýär, ýagny şöhlenenmeden 2 sagat oň beroksan, psoralen ýa-da ammifurin ýaly dermanlar berilýär. Şöhlenenmeklige başda 3 minut, soňra her 2 gezek şöhlenenen soň ýene-de 3 minut uzaldylýar, soňky bilen bilelikde onuň dowamlylygy 12-15 minuda çenli ýetirilýär.

Bejergi 15-18 şöhlenenme bilen 3 hepde arakesmeden soň ýene-de gaýtadan geçirilýär. Şeýdip, 2 gezek bejergi geçirilenden soň keseliň ojagynda pigmentleriň kiçijik bölejikleri emele gelip başlaýar. Soňky bejergiler bilen ol bölejikler ulalýar. Doly pigmentiň emele gelmegi 5 gezek bejergi geçirilenden soň döreyär. Bu hem diňe 50% näsaglarda bolýar, 30% näsaglarda biraz pesräk ýagdaýda bolup geçýär.

Pis keseliniň bejerilişiniň bu usuly beýleki bejergiler bilen deňeşdirilende gowy netijeleri berýändigini üçin, köplenç ýagdaýlarda, bu bejergini ulanmak maslahat berilýär.

Fotohimiýa usuly bilen bejermekde kähallatlarda goşmaça täsirlər hem ýüze çykýar, ýagny ukynyň bozulmagy, gaýtarmaklyk, kella-gyry, baş aýlanma we ş.m.

Furokumarin serişdeleriniň käbir kesellerde, ýagny sarygetirmede, ýürek-damar ýetmezçiliginde, göwrelilikde, inçekeselde we ş.m. ulanmak maslahat berilmeyär.

Ammifuriniň dermanyny pis açma keselini bejermekde ulanyp boljagyny ylmy barlag işleriň netijeleri görkezýär. Bu serişdäniň düzümine furokumarinleriň birnäçesi, izopimipinellin ksantotoksin we bergapten girýär. Olar “uly Ammi” ösümliginiň tohumyndan bölünip alynýar. Ammifurin bilen bejermegiň täsirliligi ýokarydyr.

Pis keselini bejermekde derman ösümlükleriniň toplumlary hem giňden ulanylýar, olara şular degişlidir:

Rp. Herb Hyperici	30,0	(sarygülüň oty)
Flor. Calendulae	30,0	(dymaklyjanyň gülleri)
Flor Chamomillae	20,0	(çopantelpegiň gülleri)
Herb. Salviae	40,0	(bidenek oty)

Herb. Origani	20,0	(ýakymlyjanyň oty)
Herb. Bidentis	20,0	(üç bölek goşadişiň oty)
Fol. Urticae dioicae	40,0	(çit-çitiniň ýapragy)

M.F. spec. D.S. Bu ýygynyň 1-2 nahar çemçesiniň demleme görnüşinde 1 bulgur gaýnag erginde taýýarlap, nahardan öň 0,5 bulgurdan günde 2-3 gezek 1-2 aýyň dowamynda içmeli.

Olardan başga-da şeýle maksatlar üçin birnäçe derman serişdeleri hem giňden ulanylýar:

1. Pirroksanyň 1 gerdejigini günde 2 gezek 20 günň dowamyn-da içmeli. Arakesme 10 gün. Bejergi 2-3 gezek geçirilýär we bejergi döwründe gan basyşy barlanyp durulýar.
2. Metildofa (dopegit) 1 gerdejikden günde 2 gezek nahardan öň içmeli. Bejergi 20 gün dowam edýär. Arakesme 10 gün bolup, bejergini 2-3 gezek gaýtalamaly.
3. Araliýanyň we waleriananyň tinkurasyny deň mukdarda çay çemçesi bilen günde 2 gezek nahardan öň suw bilen içmeli. Bejergini 2-3 aý dowam etdirmeli.
4. Biosediň 1 ml-ni myşsa günde bir gezek, 30 günň dowamynda sançmaly.
5. Kwarsyň suberitem möçberini (15 gezek) günde kabul etmeli, 2 sagat öň pigmentiň ýok ýerlerini sarygülüň tinkurasy bilen süpürmeli ýa-da dopegit melhemini çalmaly.

Näsaga bejergi alýan döwründe köp mukdarda käşir, kelem, şugundyr we erik iýmek maslahat berilýär.

Her üç günden näsaga kyrkbognuň we waleriananyň kökünüň suwuna ýuwunmak maslahat berilýär. Bu suwy taýýarlamak üçin 20 ml waleriananyň tinkurasyny hem-de kyrkbognuň ekstraktynyň 2 nahar çemçesini 1 l suwa goşmalydyr. Bu ýagdaýda näsag, mundan başga-da 2-3 aýlap derman ösümlükleriniň ýygynyň demlemesini ýa-da irden we agşam 1-2 gerdejigini içmelidir.

Näsaglara toplumlaýyn bejergi geçirilende ýene-de legalon, lipoy turşusyny, B₁, B₂, B₁₂, C, witaminlerini, demriň, misiň, margensiň, kobaltyň dermanlaryny bermek maslahat berilýär. Bulardan başga-da käbir ýagdaýlarda biyohinol, fotin, pantokrin, nowokainiň erginini, fosfren, pituitrin, tolbutamid we anaboliki steroidleri, kortikosteroid dermanlaryny we başgaly ulanmagy maslahat berýärler. Şu mak-

satlar üçin patogenetiki esaslandyrylan derman bolan metildofany ulanmak hem bolýandygy subut edilendir.

Bu keselde fiziki bejergilerden ultramelewşe şöhleleri, ultrases, dürli ýylylyk täsirleri ulanylýar. Şeýle näsaglara saglygyňy dikeldiji we bejeriji öýlerinde bejergi almaklygyň, ýagny arassa howada gezenleş etmekligiň, deňizde suwa düşmekligiň, günüň we howanyň täsirlerinden peýdalanmaklygyň hem uly ähmiýetiniň bardygy anykdyr.

Mikozlar. Mikozlar deri keselleriniň uly toparyna degişli bolup, olar patogen kömelegiň üsti bilen kesel döredýärler. Häzirki wagtda şeýle kömelekleriň 500-e golaý görnüşi ylma bellidir we olar dürli ýurtlarda duş gelýär. Olaryň köp ýaşran görnüşleri barasynda şeýle maglumatlary berip bolar:

1. Keratomikoz – bu epidermisiň gatlagyny zaýalaýar we alawlama keseli ýüze çykmazdan emele getirýär (meselem, turb-şekilli, dürli reňkli lişay).

2. Epidermomikozlar (gasyk epidermofitiýasy, dowamly mikoz, rubomikoz, kandidozlar) epidermise kömelekleriň aralaşmagy bilen alawlama keselini ýüze çykarýarlar.

3. Trihomikozlar (trihofitiýa, mikrosporiýa we fawus) deriniň şahly gatlagyny we saçlary zaýalaýarlar.

4. Çuň mikrozlar (blastomikoz, hromamikoz sporotrihoz we başgalar) bolsa deriniň özüni we derasty kletçatkany zaýalaýarlar.

Mikozlaryň döremeginde madda çalşygynyň bozulmalarynyň täsiri bardyr. Olaryň döremeginiň esasy sebäpleri hökmünde gan aýlanyşygynyň bozulmagyny, witaminleriň deňagramlylygynyň üýtgemegi, disbakterioz, deriň bölünip çykmasyňyň ýokarlanmagyny, ýiti hem-de uzaga çeken ýokanç keseller sebäpli emele gelen trofiki bozulmalary, döwük-ýenjikleriň bolmagyny, sürtülmeleri we başgalary görkezme bolar. Ýerli täsir edýän hadysalaryň netijesinde ýuwaş-ýuwaşdan bedeniň işjeňligi üýtgeýär, bu bolsa belli bir derejede immunobiologiki üýtgemelere alyp barýar.

Mikozlar dürli reňkli lişaydyrlar we ownuk sary-goňur tegmiljik bolýarlar. Olar garnynda, arkaňda, göwüsde, seýregräk halda eginde duş gelýärler. Tegmilleri gyrsaň ýüzi gopýar, oňa ýoduň erginini çalsaň zaýаланан ýeri has tutuk reňk bilen belli bolýar.

Gasyk epidermofitiýasy, esasanam, erkek adamlarda duş gelýär. Olar gasyk gasynlarynda, ýumurtgalykda, ýanbaşyň arasyndaky ga-

synlarda duş gelýär. Olar bir ýa-da birnäçe tegelek bildirip duran, esasanam, gijelerine gijeýän gülgüne- gyzyl tegmillerden ybaratdyr.

Dabanda mikozyň emele gelmegi dürlüdür. Bu keseliň birnäçe görnüşleri bar. Olar, köplenç, mikrobedenjikler (stafilokokk) bilen we örgün örtükleriniň netijesinde ýüze çykýar.

Rubomikoz bilen daban, elniň aýasy, dyrnaklar, esasanam, barmak aralary we tüýjümeň ýerler, kelle zeperlenýär. Ýaramaz örgünleri ýüze çykarýarlar.

Mikozlary bejermegiň birnäçe usullary bar. Olaryň esasyalaryna şu aşakdakylar degişlidir:

1. Umumy-immunobiologiki usuly.

2. Ýerli bejergi.

3. Mikrobedenleriň, kömelekleriň ösmegini we köpelmegini togtatmaklyk usuly. Bu maksatlar üçin antiparazitar, fungusid serişdeleri ulanmaklyk ýa-da derini guratmak, deriniň turşy täsirleşmesini ýokarlandyrmak maslahat berilýär. Olaryň netijesinde kömelegiň ösüşi üçin mümkinçilikler bolmaýar.

Epidermisde dörän dürli reňkli lişaylary bejermek üçin keratolitiki serişdeler bolan ýaşyl sabyn, Wilkonsonyň çalgysy, Andriasyanyn ergini, ýoduň spirtli ergini, salisil spritiniň 2-5% ergini, benzil benzoatyň 20% emulsiýasy, kükürtli çalgy, Demýanowiçiň ergini ulanylýar.

Mikoz gaýtalanyp, ötüşen ýagdaýynda wenadan natriniň tiosulfatynyň, kalsiniň glýukonatynyň ýa-da kalsiniň hloridini goýbermeli. Soňra dimedrol, suprastin, diazolin, fenkarol we başgalary bellemeli. Mundan başga-da olary ýok ediji dermanlar bilen ýuwmaly ýa-da şeýle pastalary çalmaly.

Mikozy bejermekde antiparazitar ýa-da fungusid täsiri ýüze çykarýan dermanlar bolan salisil, benzoý, süýt turşularynyň dermanlary we kükürdiň, timolyň anilin boýaglarynyň dermanlary, kömelege garşy dermanlar: mikozolony, mikoseptini, undesini, dekamini, sinkundany, amikozoly we başgalary ulanmaly. Eger kömelek dyrnakda we saçlarda bolsa, onda griseofulwin ulanylýar.

Mikozlary bejermekde 1000 köpräk ösümlikleriň, 137 ösümlük maşgalasynyň antimikoz täsiriniň bardygy ylmy çesmelerde ýazylýar. Olaryň köpüsi mikroba we mugthorlara garşy täsiri ýüze çykarýan maddalary saklaýarlar. Meselem, salisil, benzoý turşulary – käbir

ösümlüklerden; lýuterin – sary kubyska ösümliginden; nowoimanin-sarygül öşümliginden we başga-da dürli furokumorinler – psoroleýadan we beýlekilerden alnandyr.

Mundan başga-da bu keselde iýmit şirelerini ulanmak hem peýdalydyr, ýagny olara badam, ýer tudanasy, ülje, kizil we beýlekiler degişlidir. Olaryň düzümine dürli aldegidler, uçujy aromatiki maddalar girýär we olar kömelege hem-de mikroblara garşy täsirleri ýüze çykarýarlar. Olaryň has täsirlisi badam şiresidir.

Ak gaýyň agajyndan we sosnadan alnan deg ot hem fungisid täsiri ýüze çykarýar, ony dermatologiki amallarda arassa (5-10%) özüni ýa-da kükürt, salisil turşusy ýa-da naftalan bilen garyp ulanýarlar.

Antimikolotiki täsiri pihtanyň pürleri, ewkalipt, adaty çemerisa, gara derek, uly sabyn oty, gorçisa we başgalar hem ýüze çykarýarlar.

Kandidozlar. Deriniň kömelejikli keselleri. Hamyrmaýa görnüşli kömelejekleriň kandida görnüşine degişlileri deride, nemli bardalarda mesgen tutýarlar. Bu kömelejekler süýtde, süýtli önümlerde, miwelerde, kandidozly näsagyň gapdalyndaky zatlarda, onuň otagynyň tozanlarynda, howasynda köp duş gelýär. Bu kömelejekler adamyň özünde saklanýar, ýöne kesgitli bir şertlerde özleriniň kesellerini döredip bilýärler. Hamyrmaýa görnüşli kömelejekleriň işjeňliginiň ýokarlanmagynda antibiotik derman serişdeleriniň hem täsiri bardyr. Bu kömelekler iýmitiň bozulmagyna, madda we uglewod çalşygynyň bozulmagyna getirýär hem-de witaminleriň ýetmezçiligini ýüze çykarýar.

Kandidozlar nemli bardalary we derini zaýalaýarlar. Köplenç, III we IV barmaklaryň arasynda, dabanda, gasyk we gohtuk oýtumlarynda, semiz aýallaryň süýt mázleriniň aşagynda we artbujagyň arasynda bolup bilerler. Mundan başga-da bu kömelekler agyz boşlugynyň nemli bardasyny, daşky jyns agzalaryny zaýalap bilerler. Kesel ownuk haltajyklaryň emele gelmegi bilen döräp, tizden ýalpyldap, gyzyly reňkli çygjaryp duran ýara öwrülýär. Ýaranyň üsti anyk aýrylyp duran gabykly bolýar.

Nemli bardadaky kandidoz dürli kliniki görnüşlerde emele gelýär (drož görnüşli stomatit, kandidomikotiki glossit, basyk, heýlit we başgalar).

Hamyrmaýa meñzeş kömelekleriň içki agzalary hem zaýalaýan wagty duş gelinýär. Olar, köplenç, wiseral kandidoz wagtynda gyzylödegi, öýkeni, inçe we ýogyn içegäni, peşew haltany zaýalaýar. Ýüregiň we bagryň kandidozy has seýrek duş gelýär.

Wisseral kandidozyň iýmit siňdiriş ulgamy zaýalamagy ilkinji orunda durýar. Şeýle näsaglaryň işdäsi kesilýär, agyz boşlugynda alawlama duýulýar, çeynemegiň agyry sebäpli agyrlaşmagy, tiz-tizden içiň geçmegi, içegäniň ýellenmegi we bedeniň gyzgynynyň ýokarlanmagy bolup geçýär.

Kandidozlary bejermek üçin kömelege garşy antibiotikleri nistatin, leworin, amfoterasin-B, amfoglýukamin we başgalar ulanylýar. Umumy bedeniňi berkidiji serişdeler hökmünde plazma çalşygy erginleri, immunoglobulinleri we başgalary sançýarlar.

Kömekçi serişdelerden anilin boýaglary, Kastellanyň ergini, bor turşusy, kümüşüň nitraty, bioform ergini, flýukonazol ýa-da leworin çalgylary we beýleki daşky serişdeleri ulanmalydyr.

Antiseptiki we kömelejige garşy häsiýetli lukmançylyk amalyňa girizilen tebigy immun serişdeleri – fitonsidleri saklaýan ösümlükler hem giňden ulanylýar.

Sarymsagyň, soganyň fitonsidleriniň adamda kesel dörediji kömelejekleriň ştammlarynyň on üçüsine - fungistatiki, fungisid täsiri ýüze çykarýandygy bellidir. Şol sebäpli soganyň, sarymsagyň fitopreparatlary kömelejek keselleri bolan kandidozda kömekçi serişdeler hökmünde giňden peýdalanylýar.

Ösümlüklerden alynýan birnäçe dermanlar *Candida albicans* toparýndan, drož görnüşli kömelejekler bolan altynsow stafilokokklara garşy ulanylýar. Olar deri we kandidoz kesellerini bejermekde giňden ulanylýar. Mysal üçin, şeýle bejergilerde biosediň 1 ml-ni deriniň aşagyna ýa-da myşsadan 20-30 günüň dowamynda günde sançmalydyr. Mundan başga-da saburyň ekstrakty, ženşeniň, eleuterokokanyň, zamanihanyň ekstraktlary hem ulanylýar. Ýene-de şu maksatlar üçin saporaly 1 gerdejikden 1-2 aýlap ertirine we agşamyna içmelidir.

Kömekçi bejergi hökmünde indiki derman ösümlükleri we olaryň ýygynylyary: adaty arçanyň miweleri, adaty boýbodranýň oty, dermanlyk bidenegiň ýapraklary, ewkaliptiň ýapraklary, dermanlyk çopantelpegiň gülleri, dermanlyk dyrnaklyjanyň gülleri, gara deregiň we ak gaýyň agajynyň pyntyklary ulanylýar. Bu derman ösümlükleriň çig mallaryndan we ýygynylyaryndan demleme taýýarlamak üçin 1-2 nahar çemçesini bir bulgur (200 ml) gaýnan suw bilen suwly hamdamda 5-10 minut gaýnatmaly. 45 minut demläp goýup, onuň 1/3

bulgur demlemesini nahardan soň günde 3 gezek içmeli ýa-da demleme bilen agzyňy çaykamalydyr. Zaýalanan ýere hlorofillipt, rozonolom, dyrnaklyjanyň tinkurasyny, ak gaýyň agajynyň we deregiň pyntyklarynyň tinkuralaryny (1:10) çalmaly.

Kel keseli

Bu keseliň döreýşi näbellidir. Çaklamalara görä, nerwä agram salmalar, ukusyzlyk, agyr gaýgy-aladalar, gormonal bozulmalar, zäherleýji maddalaryň täsirleri, ötüşen ýokanç keselleriň ojaklary (gaýmorit, dişleriň kariýesi, tonzillit), awitominozlar, mikroelementleriň ýetmezçiligi we ş.m. onuň döremeginiň esasy sebäpleri bolup biler.

Kel keseli dörende ilki bilen kelläniň saçly böleginde birden, ýekelikde we köpsanly doly saçyň düşen ojagy ýüze çykýar. Saç düşen ojagy tegelek ýa-da süýnmek görnüşli dürli ululykda bolup biler. Käbir ýerlerde olar birigip, uly saç düşen bölegi emele getirýär.

Saç düşen ýeriniň gyrasyndaky saçlar ýukajyk we tiz düşegen bolýar, deri bolsa üytgemeýär. Keseliň dowamlylygy birnäçe aýdan başlap birnäçe ýyla çenli gidip biler. Saç düşmeklik ýagdaýynda saçyň kadaly ösüşi bozulýar. Kesel duýdansyz bolup geçýär.

Bu keseliň bejergisi uzak wagtlap dowam edýär. Kähalatlarda bejergi, esasanam, köpçülikleýin saç düşmede netijesiz hem bolýar. Toplumlaýyn bejergilerde biostimulýatorlary hem, ýagny saburyň sanjym üçin niýetlenilen ergini ýa-da biosedi ulanylýar. Bu dermanlar goşmaça täsirleri ýüze çykarmaýarlar. Şol bir wagtyň özünde bejergini 2-4 tapgyrdan geçirmelidir. Newrotiki ýagdaýlarda sedatiw dermanlary hem bellenilýär. Olardan başga-da demriň, mysýagyň, fosforyň dermanlary bilen bilelikde witaminli bejergiler hem amala aşyrylýar. Biostimulirleýji serişdelerden ženşeniň köki, eleuterokokanyň ekstrakty, manžur araliýasynyň we gülgün rodiolanyň tinkuralary ulanylýar. Bu ýagdaýlarda fizioterapewtiki bejeriş usullarynyň hem ähmiýeti uludyr.

Ýerli bejerginiň ähmiýeti saçyň düşen ýerleriniň gan damarlaryny giňeltmek bilen dokumalardaky madda çalşygyny sazlaşdyrmak bilen baglanyşyklydyr. Bu bolsa saçyň ösmegine mümkinçilik döredýär. Bu maksat üçin ösümliklerden bolan dermanlar gyjyndyryjy serişde hökmünde ulanylýar. Saçyň düşen ojaklaryny repeý, ýagny birýyllyk burçuň spirtli tinkuralaryny, soganyň, sarymsagyň, şeýle-de beýleki derman ösümliklerinden bolan ýygdyndylaryň dermanlaryny çalmalydyr. Olardan:

- Rp. Rad. Arctium 30,0 (aýypenjäniň köki)
 Fol. Urticae 70,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. Ýgyndynyň 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnan suwda demleme görmüşinde taýýarlap, saçaň düşen ýerlerini ýuwmaly.
- Rp. Rad. Arctium 15,0 (aýypenjäniň köki)
 Herb. Hyperici 15,0 (sarygülüň oty)
 Herb. Bidensis 15,0 (üç bölek goşa dişiň oty)
 Fl. Helichrysi arenarii 10,0 (solmazagyň gülleri)
 Fl. Chamomillae 10,0 (çopantelpeginiň gülleri)
 Stigmatis Maydis 10,0 (mekgejöwen gulpagy)
 Fl. Tancetii 10,0 (adaty tanasetumyň gülleri)
 Rad. Araliae Manshuricae 15,0 (manžur araliýanyň köki)
 M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli, 1/2-1/3 bulgurdan günde 3 gezek nahardan 30 minut öň içmeli. Saçaň düşende we kellikde peýdalydyr.
- Rp. Fol. Plantaginis majoris 10,0 (uly atgulagyň ýapragy)
 Rad. Arctium 10,0 (aýypenjäniň köki)
 Fl. Calendulae 10,0 (dyrnaklyjanyň gülleri)
 Herb. Menthae piperitae 10,0 (dermanlyk narpyzyň oty)
 Herb. Hyperici 15,0 (sarygülüň oty)
 Stigmatis Maydis 10,0 (mekgejöweniň gulpagy)
 Fl. Helichrysi arenarii 10,0 (solmazagyň gülleri)
 Fol. Urticae dioicae 10,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 M.F.spec.D.S. 1 nahar çemçesini 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli, 1/2-1/3 bulgurdan nahardan 30 minut öň, günde 3 gezek içmeli, kelligi bejermekde peýdasy ýokarydyr.
- Rp. Herb. Hyperici 15,0 (sarygülüň oty)
 Stigmatis Maydis 10,0 (mekgejöweniň gulpagy)
 Fl. Helichrysi arenarii 10,0 (solmazagyň gülleri)
 Fol. Urticae dioicae 10,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 M.F. spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml gaýnan suwda demlemeli. Demlemäni 1/2-1/3 bulgurdan nahardan 30 min öň, günde 3 gezek içmeli. Kelligi bejermekde peýdasy ýokarydyr.

Mundan başga-da, kelligi bejermekde bedeniň ýagtylyga duýujylygyny ýokarlandyran serişdeleri ultramelewşe we gün şöhleleri bilen bilelikde utgaşdyryp ulanylanda gowy netijeleri berýär. Olara uly amminiň we pasternagyň dermanlaryny mysal getirip bolar. Sarygülüň spirtli ekstraktynyň hem şeýle täsiri bardyr. Kelligi bejermekde

bu dermany çalyň, 10-15 minut kwars lampa bilen şöhlelendirilýär. Şol bir wagtda näsaga bu ösümligiň şiresini hem içirmelidir.

Seboreý saç düşmesi. Bu keseliň ýüze çykmagynyň sebäbi doly öwrenilmedikdir. Ýöne häzirki wagtda seboreý saç düşmesi gipofiziň, jyns mázleriniň bozulmalarynyň netijesinde ýüze çykýanlygy mälimdir. Mundan başga-da oňa nesle geçijilik sebäp bolup biler. Bu kesel, adatça, erkek adamlarda 20-30 ýaş aralykda köp ýüze çykýar.

Kelläniň saçly böleginiň seboreýasy, adatça, ýagly goňagyň ýüze çykmagy netijesinde başlanýar. Soňra maňlaýyň iki gapdalynyň saçlary seýreklenip, ýuwaş-ýuwaşdan saçsyzlyk emele gelýär.

Kähalatlarda seboreý saçsyzlanmada kelläniň derisinde üýtge me bolup, ol tekizlenýär, ýalpyldaýar we ýukalýar. Goňak ýa-da alawlama hadysalarynda maňlaý we depe deride örgün peýda bolup, soňra ol gijeýär.

Şeýle kesel dörände derman ösümlükleriniň dermanlaryndan bolan biogen stimulyatorlaryny içmelidir. Toplumlaýyn witaminoterapiya, miwe şirelerini, ter gök önümleri, şeýle-de demriň we fosforyň dermanlaryny ulanmak has-da gowy netijeleri berýär. Iç gatamazlygy üçin gowşadyjy täsirli serişdeler bellenilýär.

Kelläniň seboreý saçsyzlanmagynda ulanylýan bejergide kelle derisiniň ýag bölüp çykarma ukybyny hem göz önünde tutmalydyr. Bu bejerginiň netijeliligi ol diýen ýokary bolmasa-da, goňagyň emele gelmegi azalyp, saç düşmek hadysasy togtaýar. Adatça, şeýle ýagdaýlarda derini mikroblardan aýryjy serişdeler ulanylanda kelläniň saçly böleginde giperemiya ýüze çykýar we şonuň bilen birlikde dokumalaryň gan bilen üpjün edilişi gowulanýar. Bu bolsa saç follikulalarynyň işjeňligi sazlaşdyrýar we saçyň düşmegini peseldýär. Bu kesel ýüze çykanda kelläniň derisine soganyň we sarymsagyň dermanlaryny sürtmek hem-de repeý ýagyny çalmak gowy netijeleri berýär. Saç ýuwmak üçin düzüminde çopantelpiň, dyrnaklyjanyň güllerini, atgulyň ýapraklaryny saklaýan derman ösümlükleriniň ýygyndylaryny we alawlama garşy täsirli, öýjügiň ýañadan dikelmegini sazlaşdyrma häsiýetli ösümlükleriň dermanlaryny ulanmalydyr. Olardan başga-da, şu maksatlar üçin öňki kelligi bejermekde ulanylýan ýygyndylary ulanmaklyk hem peýdaly bolup biler. Şeýle ýagdaýlarda aşakdaky görkezilen derman ösümlükleriniň ýygyndylary hem gowy netijeleri berip biler:

- Rp. Rad. Arctium 30,0 (aýypenjäniň köki)
 Rad Inulae 30,0 (uzyn guzygulagyň köki)
 Herb. Hyperici 40,0 (sarygülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. 2-3 bulgur gaýnatmany günde adaty örgünjikleri bejermekde ulanylýar.
- Rp. Rad Arctium 30,0 (aýypenjäniň köki)
 Fol. Urticae 70,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. Gaýnatmany depe saçyň düşmeginde kelläni ýuwmak üçin ulanylýar.

Piodermiya – deriniň iriňlemesi deri keseli bolup, onuň esasy alamatlary iriňlemedir. Bu kesel giňden ýaýrandyr. Onuň ýüze çykmagyna deriniň ýokary gatlagyna zeper ýetme, deriniň hapalanmagy, arassaçylyk düzgünleriniň berjaý edilmezligi hem-de sowuk urmak we gaty gyzmak sebäp bolýar. Içki sebäplerden uglewod çalşygynyň (giperglikemiýa) bozulmagy, endokrin bozulmalar (gipofizar-böwrek üsti ulgamynyň, galgan görnüşli mäziň işjeňliginiň ýetmezçiligi), nerw ulgamynyň işjeňliginiň (wegetonewrozlar), ýmitlenmegiň bozulmagy (gipoproteinemiýa, A we C gipoawitominozlar), ýiti we dowamly keseller, aşgazan-içege bozulmalary we käbir nesle geçiji hadysalar esasy orny tutýarlar.

Soňky wagtda deriniň iriňlemesiniň gaýtadan ýüze çykýan görnüşleri bellenişip başlandy.

Onuň geçişinde kesel döredýän bedenjigiň diňe bir häsiýeti uly orny tutman, eýsem-de onuň giň spektr täsirli antibiotiklere-de duruklylygyny hem bellemelidir.

Häzirki döwürde ötüşen piodermiýanyň A-immunoglobuliniň ýetmezçiligi sebäpli periferik T-limfa ulgamynyň ýetmezçiligi bilen baglanyşyklylygy belli boldy. Şeýle hem bedeniň tebigy gorajy häsiýetiniň peselmegi we çalyşma işjeňlikleriniň bozulmagy oňa sebäp bolup biler. Piodermiýanyň gaýtadan ýüze çykmagyna deriniň bakteriosid täsiriniň peselmegi, onuň gorajy suw-lipid dolanyşygynyň bozulmagy, aşgazan-içege ulgamynyň we bagryň keselleri, şeýle-de ötüşen kesel döredijiniň ojagy hem-de ýgy alawlama keselleri sebäp bolup biler.

Piodermiýa täsir ediji hadysalara baglylykda 3 topara bölünýär: stafilokokk, steptokokk we garyndyly. Keseliň ýerleşen çuňlugyna

baglylykda piodermiýa ýüzleý we çuňňur, geçişiniň häsiýeti boýunça bolsa ýiti we ötüşen görnüşlere bölünýär.

Stafilodermiýa degişli keseller: ostiofollikulit, sikoz, çuňňur follikulit, furunkul, furunkulez, dokuzdonly, gidradenit. Streptokokk impetigo keselini döredýär.

Steptostafilokokkly piodermiýasyna bolsa wulgar impetigo, ötüşen ýaraly piodermiýa, şankr görnüşli piodermiýa degişlidir. Çagalarda we ýetginjeklerde streptodermiýa has ähmiýetli, stafilodermiýa bolsa has köp ýaýrandyr.

Şeýle keselleriň alamatlary dürlü-dürlüdür. Ol keseliň geçiş häsiýetlerine, kesel döredijiniň kesel döredijilik ukybyna, deriniň zaýalanyşynyň derejesine we immun ulgamynyň ýagdaýyna we ş.m. baglydyr.

Piodermiýalaryň suratlandyrylyşy dürli görnüşlidir. Streptodermiýada keseliň geçişi çäklendirilen häsiýetli, ol üýtgeşik yz galdyрмаýar. Stafilodermiýa tersine saç follikulalaryny we olary örtýän dokumalary zaýalaýar, ondan başga-da olar ostiofollikulitden başlap has çuňňur iriňli alawlama hadysalaryna aralaşyp bilýär. Kähalatlarda ötüşen we garjaşan piodermiýa ýüze çykýar. Olar belli bir görnüşdäki jemlenen iriňli hadysalary emele getirýär.

Furunkulýozlar (köpsanly we gaýtadan ýüze çykan furunkullar) ýaýraýan we toplanýan görnüşlere bölünýärler. Geçişi boýunça olaryň ýiti we ötüşen görnüşleri bolýar. Şeýle ýagdaýlarda saç follikulasyynyň daşynda açyk-gyzyl reňkli çişler emele gelýär. 3-4 gije-gündiziň dowamynda furunkuladan iriňli nekrotiki okjagaz emele gelýär. Nä-sagyň temperaturasy galyp, umumy gowşaklyk, kellagyry duýulýar. Soňra furunkula kesilip, içindäki iriňler akdyrylyp, köki sogrulýar we netijede, ol kem-kemden bitýär.

Piodermiýany bejermegiň we onuň önüni almagyň dürli usullarynyň bolmagyna seretmezden bu sorag şu güne çenli çözülmeli zerur meseleleriň biri hasaplanylýar. Bu keselde arassaçylyk kadalaryny saklamalydyr, dyrnagyňy aýryp, her gün ýoduň spirtli ergini bilen ýumalydyr. Follikulitleri kesip, keseliň ojaklaryny anilin boýaglaryny we kortikosteroidleri saklaýan çalgylary çalmalydyr.

Bu keselde derman ösümlükleriniň ýygyndylary hem ulanylýar:

Rp. Flor. Chamomillae	50,0	(çopantelpеgiň gülleri)
Herb. Melilotus	50,0	(eşekýorunjanyň oty)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. Aş görmüşli massa ýaly edip mata dolap, yssy wagty näsagyň agyryly ýerine goýlup buglanýar. Ýumşadyjy serişde hökmünde ulanylýar.

Rp. Flor. Chamomillae	35,0	(çopantelpégiň gülleri)
Herb. Melilotus	35,0	(eşekýorunjanyň oty)
Fol. Althaeae	30,0	(çerbiýänyň ýapragy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml. suw bilen 15 minut gaýnatmaly. Aş şekilli massany mata orap, yssy wagty näsagyň agyryly ýerine ýapyp, buglamaly. Ýumşadyjy täsirli serişde.

Rp. Fl. Calendulae	15,0	(dyrnaklyjanyň gülleri)
Fol. Plantaginis majoris	15,0	(uly atgulagyň ýapragy)
Fl. Chamomillae	10,0	(çopantelpégiň gülleri)
Herb. Salvia officinalis	15,0	(dermanlyk bidenegiň oty)
Herb. Hyperici	20,0	(sarygülüň oty)
Rad Inulae.	15,0	(uzyn guzygulagyň köki)
Herb. Equiseti arvensis	10,0	(atguýrugyň oty)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. 1/3-1/2 bulgur demlemäni ýa-da gaýnatmany günde 3 gezek nahara çenli içmeli. Bu serişde deriniň iriňli kesellerinde peýdalydyr.

Bu keselleriň toplumlaýyn bejergilerinde antibiotikleri ulanmak maslahat berilýär: metasiklin, gentamisin, rifampisin, metasillin, doksisiklin we ş.m. Şeýle ýagdaýlarda immunomodulýatorlara hem uly üns berilýär. Stafilokokka garşy gammaglobulin, stafilokokka garşy plazma ulanylýar. Şol sanda sulfanilamidiň, nitrofuranyň dermanlarynyň (furaginiň), witaminleriň (A, B₁, B₂, B₆, C), demriň we fosforyň dermanlarynyň, hamyrmaýa we olaryň dermanlarynyň häzirki wagta çenli ähmiýeti uludyr.

Piodermiýada käbir derman ösümlükleri we olaryň ýygyndylarynyň peýdalary uludyr. Olaryň mysalynda şu ýygyndylary görkezmek bolar:

Rp. Cort. Querci	50,0	(dubuň gabygy)
Rhiz. Calami	50,0	(ýeken porrugy)

M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 200 ml gaýnan suwda demlemeli. Demleme görmüşinde taýýarlap, suwuna ýuwunmaly we agyryly ýerlere daňmaly.

Rp. Herb. Equiseti arvensis	30,0	(atguýrugyň oty)
Flor. Chamomillae	30,0	(çopantelpégiň gülleri)

Herb. Hyperici 40,0 (sarygülüň oty)
 M.F.spec. D.S. 2 nahar çemçesini 200 ml gaýnan suwda demlemeli. Demleme görnüşinde 1/3-1/4 bulgurdan 3 gezek günde içmeli ýa-da bitmeýän ýaralary onuň bilen ýuwmalı.

Piodermiýany daşky serişdeler bilen bejermekde himopsini, himi-otripsini, dimeksidi, linkomisini, propolis we başgalar bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Esasy hem aerezol dermanlaryny (polizol, liwian) ulanmak maslahat berilýär. Ýöne uzak wagtlap antibiotik dermanlary ulanmagyň peýdasy bu keselliň agyr görnüşlerinde ýeterlik däldir. Şol bir wagtyň özünde keseliň gaýtadan ýüze çykmagy hem seýrek däldir. Olar bolsa bu dermatozy bejermekde kämilleşen usullary ulanmagy talap edýär.

Piodermiýany bejermekde iki hadysany göz önünde tutmaly: antimikrob serişdeler bilen kesel döredijini ýok etmeli we bedeniň gorajjy güýjüni ýokarlandyryjy dermanlary ulanmaly. Şol sebäpli hem piodermiýany bejermekde ösümlikden alynýan dermanlar aýgytly orny tutýarlar. Olarda goşmaça ýaramaz täsirler seýrek ýüze çykýar we olary beden aňsat özleşdirýär. Şol sebäpli ösümlik dermanlaryny gaýtadan ýüze çykma garşy we uzak wagtlap ulanmak mümkinçiligi bardyr.

Ösümlik ýygyndylarynda şular peýdalanylýar:

Rp. Rad. Glycyrrhizae 10,0 (buýanyň köki)
 Rad. Arctium 15,0 (aýypenjaniň köki)
 Rad. Taraxaci 15,0 (adaty tozganyň köki)
 Herb. Bidentis 30,0 (üç bölek goşadişiň oty)
 Rad. Rubiae 30,0 (çöpboýanyň köki)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. 1/2 bulgur gaýnatmany ertir irden içmeli. Diýatezde ulanylýar.

Rp. Cort. Frangulae 30,0 (garatikenin gabygy)
 Rad. Glycyrrhizae 30,0 (buýanyň köki)
 Herb. Viola Tricolor 40,0 (üç gülli benewşaniň oty)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml suwda 15 min gaýnatmaly. Gaýnatmany 1 bulgurdan günde 2 gezek eksudatiw diatezi bejermekde ulanylýarlar.

Rp. Rad. Glycyrrhizae 20,0 (buýanyň köki)
 Fruc. Foeniculi 20,0 (arpabadyýanyň miwesi)
 Cort. Frangulae 20,0 (kruşinanyň gabygy)
 Rad. Arctium 20,0 (aýypenjaniň köki)

Rad. Taraxaci 20,0 (adaty tozganyň köki)
 M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml suw bilen 15 minut gaýnatmaly. Gaýnatmany 1/2-1/3 bulgurdan nahardan 30 minut öň, günde 3 gezek içmeli. Iýmit siňdiriş agzalarynyň we böwregiň işini ýokarlandyrmak üçin deri kesellerinde ulanylýar.

Piodermiýany bejermekde ulanylýan soforanyň tinkturasy, arnikanyň demlemesi we tinkturasy, nowoimanin, kalanhoe şiresi, hlorofillipt we beýlekiler antibiotiklere durnukly stafilokokk ştamlaryna we beýleki mikrobedenjiklere garşy ýokary täsirleri ýüze çykarýarlar. Makleýa ösümliginiň otundan alnan derman sangwiritrin antimikrob we alawlama garşy serişdedir. Ol sargy we liniment görnüşinde deriniň iriňli ýaralaryny bejermekde ulanylýar. Şu maksatlar üçin ulanylan ewkalipt ýagy, gaýnatmasy we onuň tinkturasy has täsirli netijeleri berýär.

Sarygülüň dermany nowoimanin, onuň ýagy, tinkturasy we gaýnatmasy bakteriosid hem-de alawlama garşy täsiri, fagositar işjeňligi, şeýle-de dokumalaryň täzeden dikelmegini sazlaşdyryjy täsirleri ýüze çykarmaga ýardam berýärler.

Furunkulýozy bejermekde sitralyň 1% spirtli ergininiň antimikrob täsiri bardyr. Öýjükleriň bitişmegi üçin kalanhoe çalgysy hem ulanylýar.

Piodermiýada ösümlük dermanlaryndan aloýanyň we atgulagyň şiresi, çasaranyň ýagy, ak gaýyň agajynyň, üç bölek goşadişň, sarygülüň, çopantelpegiň, dyrnaklyjanyň, arnikanyň, bideneğiň dermanlary hem giňden ulanylýar. Olaryň hatarynda derman ösümlükleriniň ýygýndylaryny hem görkezmek bolar:

Rp. Cort. Frangulae	20,0	(garatikenin gabygy)
Fol. Betulae	15,0	(ak gaýyň agajynyň ýapragy)
Herb. Viola Tricolor	15,0	(üç gülli benewşäniň oty)
Fruc Foeniculi	15,0	(arpabadyýanyň miwesi)
Rad Glycyrrhizae	20,0	(buýanyň köki)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml suwda 15 minut gaýnatmaly. 1/4 - 1/3 bulgurdan 3 gezek günde nahardan soň ötüşen içgatamadan dörän deri örgünlerinde içilyär.

Rp. Cort. Frangulae	20,0	(garatikenin gabygy)
Fol. Urticae	25,0	(çit-çitiniň ýapragy)
Sem. Betulae	25,0	(ak gaýyň agajynyň tohumy)
Sem. Linum	25,0	(zygyryň tohumy)

M.F.spec. D.S. 1 nahar çemçesini 200 ml gaýnan suw bilen 15 min gaýnatmaly. Gaýnatmany 1/3 -1/2 bulgurdan günde 3 gezek nahardan soň içmeli. Ony ötüßen iç gatamada emele gelen deri örgünlerinde içmeli.

Piodermiýada bedeniň tebigy goraýjy güýjüni berkitmek üçin şu aşakdaky ýgyndylar ulanylýar:

Rp. Rad. Rhodiolae roseae	20,0	(gülgün rodiolanyň köki)
Rad. Echinopanacñ	20,0	(uzyn zamanihanyň köki)
Fruct. Rosae	20,0	(itburnuň miwesi)
Herb. Urticae dioicae	15,0	(çit-çitiniň oty)
Fruct. Crataegi	15,0	(alyjyň miwesi)
Herb. Hyperici	10,0	(sarygülüň oty)

M.F. spec. D.S. Demlemäni 1/3 – ½ bulgurdan günde 2-3 gezek tonizirleýji, immuniteti ýokarlandyryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Ýokarda getirilen ýgyndylardan başga-da bu maksat üçin aloýe ekstrakty ýa-da gerdejigi, biosed, eleuterokokanyň ekstrakty, ženşe-niň tinkturasý, saparal we beýlekiler ulanylýar.

Piodermiýany bejermekde düzüminde sarygülüň otuny, üç bölek goşadişi, çit-çitiniň otuny, ak gaýyň agajynyň pyntygyny, dyrnakly-janyň we çopantelpegiň güllerini saklaýan ýgyndylary ulanmaklyk hem maslahat berilýär. Şol bir wagtda sangwiritriniň 1 gerdejigini nahardan soň bermelidir. Bejergini 10 gün arakesmeden soň ýene-de gaýtalamaly. Näsagda utgaşyp gelyän keseller: holesistit, holangit ýa-da gepatit bolanda, allaholyň günde 2-3 gerdejigini içmeli. Bedeniň immunobiologiki häsiýetini ýokarlandyrmak üçin saparaly 1 gerdejikden ertir we gündiz nahardan soň 2 gezek içmeli. Bejerginiň dowamlylygy 20-25 güne çekýär. Toplumlaýyn bejergi ýylda 2-3 gezek geçirilýär. Ýerli bejergiler üçin ewkalipt, kamfora, timol we beýleki serişdeleri saklaýan aerezollar hem ulanylýar.

Keseliň gaýtadan ýüze çykmasyna garşy bejergini, adatça, 3-4 aý geçenden soň, köplenç, güýz aýlary geçirilýär. Bu ýagdaýda näsaga 15-20 gezek ultramelewşe şöhlesi we derman ösümlikleriň ýgyndylarynyň tinkurasyny, saparal ýa-da eleuterokokanyň ekstraktyny bermek maslahat berilýär. Şol bir wagtyň özünde ýerli kesel döredijiniň (stomatogen, otogen we başgalar) çeşmesini ýoklamaly, aşgazan-ıçege ulgamynyň kesellerini bejermeli, bagyr we aşgazanasty mäziň kesellerini bejermeli.

Mehaniki gysylmalaryň we sürtülmeleriň netijesinde ýüze çykyňan deri keselleri. Bu toparyň kesellerine durmuşda gabat gelyňan gündelik täsirleriň netijesinde deride ýüze çykyňan näsazlyklary mysal getirip bolar. Olaryň in köp duş gelyňan görnüşine gabarçak degişlidir. Ony bejermek üçin, esasan-da, derman otlaryndan ýerli bejergiler ulanylýar. Gabarçak emele gelen ýeri ter sabyn otunyň şiresini günde iki gezek çalmaly. Bejergini tä sagalýança geçirmeli. Mundan başga-da plantozan dermany çalgý görnüşinde ulanylýar. Bu dermanyň düzümine sabyn otunyň guradylan külkesi lanolin we wazelin girýär. Gabarçak gije-gündiz tä bejerilýänça çalynýar. Gabarçagy bejermekde ulanylýan gadymy serişdelerden sogan hem bellidir. Onuň ter kerçelen ýaşyl ýapraklary disulfidleri saklaýar we keratolitiki täsiri ýüze çykarýar. Gabarçak emele gelen ýerine sogany kerçäp, günde bir gezek ýapmaly. Mundan başga-da sarymsak hem gabarçak bejermekde gowy netijeleri berýär. Ony kerçäp ýapmaly. Halk lukmançylygynyň maglumatyna görä, pomidor hem gowy netijeleri berýär, ony gabarçak emele gelen ýere ýapmaly.

Gabarçak bejermekde käbir derman ösümlüklerini içmek usulynda ulanýarlar. Şeýle ösümlüklere dyrnaklyja degişlidir. Bu maksat üçin onuň otunyň 2 çay çemçesini 2 bulgur gaýnan suwda demlemeli. Ony günün dowamynda deň bölüp içmeli. Bejergini 3-4 hepde dowam etdirmeli.

Gyzgyn görkezijiniň üýtgemeginde ýüze çykyňan deri keselleri. Pes ýa-da ýokary gyzgyn görkezijiniň üýtgemeginiň täsiri esasynda deride her hili özgermeler bolup biler, olara sowuk urma, bedeniň ýanmagy we ş.m. mysal bolup biler.

Pes temperaturanyň netijesinde deride ýüze çykan sowuk urma keselini bejermekde şu derman ösümlükleri ulanylýar.

Dyrnaklyja. Bu ösümligiň tinkurasynyň 1 çay çemçesini 500 ml suwda garyp, zaýаланан ýere günde 1-2 gezek ýapmaly. Bu ösümlük sowuk urmany bejerýär we deride yz galdyрмаýar.

Süle. Süläniň samanyň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin onuň 0,5 – 1 kg samanyň 30 minudyň dowamynda birnäçe litr suwda gaýnatmaly. Soňra alnan gaýnatma suwda ýuwunmak üçin ulanylýar.

Dub. Onuň gabygynyň gaýnatmasy (500 g ownadylan gabygyny 30 min 3-4 l suwda gaýnatmaly) ýuwunmak üçin niýetlenen suwa goşulýar ýa-da bu gaýnatmany deň derejede suw bilen garyp sowuk uran ýere ýapmaly. Şeýle-de ony iç ýuwmak üçin hem ulanmak bolýar.

Hoz. Sowuk uranda we üşütmede ulanylýar:

Rp. Fol. Juglandis (hozuň ýapragy)
 Flor. Chamomillae aa 50,0 (çopantelpegiň gülleri)
 M.F. spec. D.S. 1 nahar çemçe çig maly 1 bulgur suwa demlemeli.
 Günde 1-2 gezek bedeniň sowuk uran ýerine ýapmaly. Bejergini
 12 gün dowam etdirmeli.

Çopantelpek. Çopantelpegiň düzümindäki hamazulin sowuklama garşy, agyry aýryjy we täzeden dörediji täsiri ýüze çykarýp, sowuk uran bedeniň ýerini bejermekde giňden ulanylýar.

Çit-çiti. Bu ösümligiň guradylyp we külke şekilli ownadylan ýapraklary ýapgy görnüşinde ulanylýar.

Bedeniň sowuk urup zaýаланан ýerine çalmak üçin birýyllyk burç hem ulanylýar. Ony günde 2 gezek çalmalydyr.

Rp. Flor. Chamomillae (çopantelpegiň gülleri)
 Fol. Juglandis aa 50,0 (hozuň ýapragy)
 Fol. Cotini (skumpiýanyň ýapragy)
 Cort. Querci aa 40,0 (dubuň gabygy)
 M.F. spec. D.S. Bedeniň sowuk uran ýerine ýapgy etmeli ýa-da onuň bilen ýuwmalý. Soňra ol ýere zeýtun ýagyny çalmaly.

Gorçisa. Bedeniň sowuk uran ýerini gorçisa spirti bilen tä öňki durkuna gelyänçä owkalamaly.

At kaştany. Bu ösümligiň *Aescuvasin sol.* atly dermanynyň 20 damjasyny günde 2 gezek 20 gününň dowamynda içmeli ýa-da Aescuvasin comp. dermanyny 10-15 damjadan günde 3 gezek içmeli. Bejerginiň gowy netijeleri bermegi bu dermanlaryň düzümindäki kaştanyň we rýabinanyň damarlara ýeňil berkidiji täsir etmegi bilen baglanyşyklydyr.

Ýokary temperaturanyň täsir etmegi netijesinde bedende ýanyklar (Combustio) döreyär. Bu kesel deri keselleriniň ulgamynda has-da köp ýaýrandyr. Derman otlarynyň serişdeleri bilen bejermeklik ýanygyň derejesine (çuňlugyna) baglydyr we şeýle maksatlar üçin köpsanly derman ösümlikleri ulanylýar. Mysal üçin, ýapgy goýlanda agyry aýryjy täsiri hem ýüze çykarýar. Bu ösümligiň tinkurasý we onuň beýleki dürli derman görnüşleri hem şu maksatlar üçin ulanylyp bilner:

Rp. Fol. Urticae droicae 10,0/200,0 (çit-çitiniň ýapragy)
 D.S. 8 çay çemçe ownudylan ýapraklaryny 1 bulgur gaýnan suw bilen demlemeli. Günde 3 gezek 10-12 gününň dowamynda ýapgy etmeli.

Sarygül. Ol ýag görnüşinde çalnyp ulanylýar. Onuň 20 g ter güllerini 200 g zygyr ýa-da günebakar ýagy bilen taýýarlaýarlar. Ony 14 günün dowamynda tiz-tizden garyşdyryp saklamaly. Soňra zaýalanan bedeniň ýerini günde 2 gezek 10 günün dowamynda çalmalydyr.

Bu ýagyň ergin bölegini günde 1-2 gezek ýagly ýapgylyar üçin ulanmak maslahat berilýär. Onuň dokumalarynyň dikeldiji täsiri bardyr. Mundan başga-da sarygülün alawlama garşy antibakterial häsiýeti bardyr. Onuň bejeriji häsiýeti düzümindäki reňk beriji madda giperisin bilen baglanyşyklydyr. Sarygülün ýagy we onuň dermanlary imanin ýanygyň II we III derejelerinde giňden ulanylýar. Mundan başga-da sarygülden alnan antibakterial derman – nowoimanin giňden ulanylýar.

Kartoşka. Kartoşkany ownujak kerçgiläp, bedeniň ýanan ýerine ýapgy etmeli.

Dyrnaklyja. Dyrnaklyjanyň tinkurasyny günde 1-2 gezek 7-10 günün dowamynda ýapgy etmelidir. Onuň güllerini demleme (1 çay çemçe demlemesini 1 bulgur suwa guýmaly) görnüşinde ýapgy etmeli ýa-da günde 1-2 gezek 7-10 günün dowamynda oňa näsagy ýuwmalý. Dyrnaklyjanyň güllerini ýene-de çalgy görnüşinde-de ulanylýar.

Dub. Bu ýanykly näsaglary bejermekde giňden ulanylýan belli serişdeleriň biridir.

Çit-çiti. Bu ýanygyň pes derejelerinde ulanylyp, deriniň bitişini çaltlandyryýar.

Gara derek. Gara derek, esasanam, ýanykda çalgy görnüşinde ulanylýar:

Rp. Cemmarum populi (deregiň pyntygy)
Lanolini aa 15,0 (lanolin)
M.F. ung. D.S. Günde 1 gezek bedeniňe çalynýar.

Kazanlyk bągüli. Rozalin dermany bu ösümlükden taýýarlanýar. Ol I we II derejeli ýanyklary bejermekde ulanylýar.

Rp. Ung. Rosalini 20,0
D.S. Günde 2 gezek çalmaly.

Düwmeli. Düwmeliniň ýetişen miweleriniň 1 bölegini 56° etil spirtiniň 5 bölegi bilen 10 gün goýmaly. Ony ýanan bedeniň ýerine esgä siňdirip ýapmaly. Bejergini tä deri dikelýänçä günde 2-3 gezek dowam etdirmeli.

Gaýtarma oty. Bu oty şu dermannama boýunça ulanylýar:

Rp. Tinct. Potentillae tormentillae 20,0 (gaýtarmanyň tinkturasy)
D.S. Günde 1-2 gezek 20-30 damjadan 7-10 gününň dowamynda çalmaly. Ony şol bir wagtyň özünde ýuwunmak üçin hem ulanylsa bolýar. Onuň üçin 1 nahar çemçe gaýtarmanyň ownadylan kökünü 1 bulgur gaýnan suw bilen garyp, 30 minutlap otda saklamaly we soňra 2 sagat basyryp goýmaly. Süzeniňden soň ony ýuwunmak üçin ulanmaly. Bejergi günde 1-2 gezek 7-10 gününň dowamynda amala aşyrylýar.

Çopantelppek. Çig malyň 2-3 nahar çemçesini 500 ml gaýnan suw bilen 1 sagat berk ýapyp goýmaly. Günde 2-3 gezek ýuwunmak üçin ulanmaly. Demleme ýerli agyry aýryjy täsir edýär.

Käkilik oty. Käkilik oty ýapgy etmek bilen günde 2-3 gezek ulanylýar.

Beýi. Onuň tohumynyň suw bilen 5:100 gatnaşykda demlemesi taýýarlanylýar. Demleme ýanygy gowy bejeryär. Ony günde 1-2 gezek çalmalydyr.

Zygyr hem ýanygy bejermekde ulanylýar. Zygyryň çigidinden gaýnatma taýýarlanylýar, ýapgy edilýär ýa-da onuň çigidiniň külkesi ulanylýar. Ol lenitol we linol ýaly dermanlaryň düzümine hem girýär.

Sabur. Onuň ter ýapraklarynyň şiresini ýanyga çalsaň kömek edýär.

Çernika. Onuň miweleriniň gaýnatmasy ýanykda peýdalydyr.

Ýanygy bejermekde ulanylan derman ösümlükleriň ýygynyndysynyň kábirleriniň şeýle düzümleri bardyr:

Rp. Flor. Chamomillae	10,0	(çopantelpegiň gülleri)
Flor. Calendulae	15,0	(dymnaklyjanyň gülleri)
Flor. Millefolñ	25,0	(boýbodranýň gülleri)
Flor. Hyperici	50,0	(sarygülüň gülleri)

M.F. spec. D.S. Ter ösümlükleriň güllerini 2 litr zeýtun ýagy bilen garyp, 40 gün goýmaly. Ýanyk ýere günde 1 gezek tä deri doly bitýänçä çalmaly.

Ak selbital. Onuň demlemesi (1 çaý çemçe ownadylan gabygyny 2 bulgur sowuk suwda 8 sagat saklamaly) ulanylýar.

Dermanlyk bidenegi derlewükligi bejermekde gowy serişde hasaplanylýar.

Rp. Pulv. Solvia	0,5	(bidenegiň külkesi)
Ac. Tannici	0,1	(tanin)
Sacchari	1,0	(gant)

M.F. Pilula D.td №30

D.S. 1 pilýuladan agşam ýatmazýňdan öň içmelidir.

Derlewüklükde lipa, buzina, çopantelpek, grek hozunyň ýapraklary gowy serişdeler hasaplanýar. Olaryň suwuna ýuwnulýar.

Ýerli ulanmak üçin bägül suwy (aqua rosarum) hem peýdalydyr.

Gün şöhleleriniň emele getiren dermatitini bejermek üçin ýagtylyga duýujylygy güýçlendiriji täsirli derman ösümlikleri bolan pasternak, psoroleýa we ş.m. ulanmak bolmaýar. Sebäbi olar patologiki üýtgeşmeleri kynlaşdyryp, bejergini çylşyrymlaşdyrýarlar.

Gün şöhleleriniň emele getiren dermatitini bejermekde at kaştanyň dermanlarynyň ýokary bejerijilik täsiriniň bardygy bellidir.

Rp. Aescuvasini liq.		(eskuwazin şiresi)
Lanolini		(lanolin)
Vazelini	aa 5,0	(wazelin)
Aquae destillatae	30,0	(arassalanan suw)

M.F.spec.D. S. Zayılanan ýeri bejermek üçin günde 2 gezek çalmaly.

Käşir. Käşiriň ýerasty miwesini kerçäp, terligine günde iki gezek ýapgy etmeli.

Hytaý çayy. Hytaý çayyny gün şöhleleriniň täsirinden öň ulanmak maslahat berilýär. Deriniň şöhläniň täsirinde ýanan halatynda aý demlenen çayy sowadyp, süzüp, ýapgy etmeli. Ýapgy günde 2 gezek gaýtalap, 30 minutdan saklamaly.

Beden örgünlerini ýüze çykarýan deri keselleri hem giňden ýaýrandyr. Olaryň ilkinjisine deri gijilewügi girýär.

Gijilewük keseli allergodermatozlara degişlidir. Onuň bejergisinde rahatlandyryjy, gijemä garşy ösümlük serişdeleri ulanylýar.

Waleriananyň porrugynda walepotriatlaryň bolmagy rahatlandyryjy täsiri ýüze çykaryp, ony gijilewükde giňden ulanmaga doly mümkinçilik berýär.

Bu keselde gijemä garşy täsiri ýüze çykarýan çit-çiti, guzygulak hem ulanylýar.

Şeýle ýagdaýlarda birnäçe dermannamalar hem ulanylýar:

Rp. Rad. Althaea conc.		(çerbiýänyň köki)
Fol. Althaea conc.		(çerbiýänyň ýapragy)
Rad. Jnulae helini conc.	aa 25,0	(guzygulagyň köki)

M.D.S. 2 çay çemçesini 2 bulgur sowuk suwda 8 sagat saklamaly. Günde 2 bulgurdan 2-3 hepde içmeli.

Guzygulagy başga usul boýunça-da ulanmak bolýar: onuň 50 g ownadylan kökünü 100 ml suw bilen 20 minut gaýnatmaly. Gaýnatmany süzüp, 50g eredilen içýag bilen garyşdyrmaly. Ony çalgı üçin ulanmak bolar.

Narpyzyň 2% spirtli çykyndysy çalmak üçin ulanylýar. Ol gijilewüge garşy, agyry aýryjy täsiri ýüze çykarýar. Bu ösümlük diňe bir antimikotiki täsiri ýüze çykarman, eýsem antitoksiki täsiri hem bardyr.

Mekgejöwen bu keselde şeýle dermannama görnüşinde ulanylýar:

Rp. Stigm. Maydis 10.0 (mekgejöweniň gulgagy) D.S. 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli we 1 nahar çemçeden her 3 sagatdan içmeli.

Lopuhyň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin onuň 2 nahar çemçe ownadylan kökünü 500 ml suw bilen ýarym sagat gaýnatmaly we soňundan sowadyp süzmeli. Alnan ergini zaýalanan ýere ýapgy etmeli.

Şeýle häsiýeti gara derek hem ýüze çykarýar. Ondan çalgı ýasalyar.

Rp. Fol. Farfarae (dürotynyň ýapragy)

Fol. Urticae dioicae aa 100,0 (çit-çitiniň ýapragy)

M.F. spec. D.S. 3 nahar çemçesini 500 ml suwda 30 minutlap gaýnatmaly, ony deriniň gijeýän ýerini ýuwmak üçin peýdalanyp bolar.

Melissa. Onuň demlemesini içmeli ýa-da spirtli çykyndysyny çalmaly.

Gijilewükde umumy suwa ýuwunmak iň gowy bejeriji usul hasaplanylýar. Bu maslahat üçin arçanyň ekstraktynyň 4 nahar çemçesini, sosnanyň miweleriniň şahalarynyň 10% gaýnatmasyny, zygyryň tohumynyň gaýnatmasyny, hozuň ýapraklaryny, çopantelpegiň güllerini ýuwunmaklyk üçin niýetlenilen suwa goşmalydyr.

Suwbaşy. Suwbaşynyň bejergisinde, beýleki allergeo- dermatozlarda bolşy ýaly, allergeni anyklamaga we ony ýok etmäge çalyşmaly. Bu ýagdaýda bolsa köpsanly derman ösümlüklerini ulanyp, näsagyň we keseliň aýratynlygyny göz önünde tutup, amatlysyny saýlamaly bolýar. Bu keselde lukman diňe bir allergiýa garşy täsiri ýüze çykarýan ösümligi peýdalanman, eýsem-de rahatlandyryjy, sowuklama, gijilewüge garşy, agyry aýryjy we dermatonizirleýji täsiri ýüze çykarýan derman ösümlüklerini hem ulanmalydyr.

Şu maksatlar üçin giňden ulanylýan otlaryň görnüşleri aşakda görkezilenlerden ybaratdyr.

Borjak. Ol adrenaline meňzeş täsiri ýüze çykarýar. Onuň otundan demleme taýýarlanyp içilýär. Ony taýýarlamak üçin 2 g otuny bir bulgur gaýnan suwda 24 sagatlap goýmaly we süzeniňden soň ulanmak bolýar.

Çit-çiti hem ekzema garşy gowy serişde hasaplanýar.

Buýan. Lukman üçin onuň kökünde 20-den köpräk flavanoidleriň bolmagydyr. Olaryň has gymmatlysy glisirizin turşusydyr. Ol antigistamin, antiflogistiki we kortizon täsiri ýüze çykarýar.

Buýanyň gaýnatmasyny günde 50 ml-den 4 gezek nahardan öň içmeli. Gaýnatmany taýýarlamak üçin onuň 1 nahar çemçe ownadylan kökünü 500 ml suwda 30 minutlap gaýnatmaly.

Boýbodran. Bu ösümligiň antiallergiki täsiriniň bardygy barlaglaryň netijesinde anyklanyldy. Onuň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin 2 nahar çemçe otunyň üstüne 500 ml gaýnag suw guýup, 1 sagat saklamaly, ondan soň sowadyp süzmeli we günde 50 ml-den 4 gezek nahardan öň içmeli. Mundan başga-da ony deriniň zaýаланан ýerini ýuwmak üçin ulanylýar.

Şypyljyrap duran ekzemany bejermekde gaýnatma has köp peýdaly, ony şu dermannama görnüşinde ulanmalydyr:

Rp. Rhiz. Potentillae tormentillae 100,0 (gaýtarmanyň porrugy)

D.S. 1 nahar çemçe kökünü 1 bulgur gaýnag suwda 30 minut gaýnadyp, 2 sagat saklamaly. Süzüp, günde 2 gezek 10-12 gününň dowamynda bedeniňe çalmaly.

Tozga. Bu ösümlük köptaraplaýyn täsirli gadymy ösümlükdir. Onuň allergiýa garşy täsiri halk lukmançylygynda tassyklan. Onuň ter ýapraklary içdäçar görnüşinde, limon şireleri we zeýtun ýagy bilen bilelikde ulanylýar. Bu ösümligiň kökünü we otuny hem şu maksatlar üçin ulanmak bolýar. Onuň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin otunyň 1 nahar çemçesini 400 ml gaýnan suw bilen 2 sagat demläp goýmaly. Süzülenden soň günde 50 ml 4 gezek nahardan öň içmeli.

Ekzemany bejermekde çopantelpegiň gülleriniň demlemesi ýada gaýnatmasy ýerli we içmek üçin ulanylýar, şeýle-de ol allergiýa garşy täsiri hem ýüze çykarýar.

Dyrnaklyjanyň oty we gülleri zeýtun ýagynda çalgy hökmünde ulanylýar.

Sarygül. Bu ösümligiň otundaky flavanoidleriň sowuklama garşy täsiri bar. Şol sebäpli döredilen dermanlar Retlavit (nogul) allergozlarda we dermatitlerde giňden ulanylýar.

Bugdaý. Bugdaýyň dänesiniň enzimleşdirilmeginiň esasynda döredilen “Mitrosiniň ergini” dermany ekzemany bejermekde giňden ulanylýar. Ol goýy ergindir. Ony nah matadan edilen sarga siňdirilip ýyljajyk ýapgy etmeli.

Hozuň ýapraklaryny günebakar ýagy bilen basyryp, 7 gün goýmaly we soňra 3 sagatlap suwly hammamda gaýnatmaly. Çalgy üçin ulanylýar.

Ajy ýowşan otundaky hamazulen maddasy retikulo-endotelial ulgamynyň we fagositar funksiýanyň aktiwatory hasaplanýar. Ol ekzemany we ýara keselini bejermekde ulanylýar. Hamazuleniň hasabyna, allergiýa garşy täsiri ýüze çykarýan derman dimetulen döredilendir.

Mundan başga-da ekzemany bejermekde guzygulak, çit-çiti, ýakymlyja ýaly derman ösümlikleri ulanylýar.

Rp. Herb. Origani 200,0 (ýakymlyjanyň oty)
D.S. Ösümlük otunyň 3 çay çemçesini 1 litr gaýnan suw bilen demlemeli we ony suwa düşünmek üçin ulanmaly.

Uly atgulak. Ekzemany bejermekde ter ýapraklary kerçäp, zaýalanan ýere günde 2-3 gezek ýapmaly. Kartoşkany kerçäp ulanmak hem peýdalydyr.

Narpyz. Içgi hökmünde 2 nahar çemçe narpyzy 500 ml gaýnan suw bilen 1 sagat demlemeli. Günde 50 ml 4 gezek içmeli. Mundan başga-da demlemäni ýapgy etseňem, agyz çaykasaňam, ýuwunsaňam bolýar.

Mör-möjekler çakanda ýüze çykýan deri keselleri

Bu keselde ulanylýan derman ösümliklerine şular degişlidir:

Dag käkilik oty. Ösümligiň ter şiresi balarylary çakanda peýdaly. Bu ýagdaýda gijeme we suw ýygnaňma tizden-tiz azalýar.

Sogany kerçäp balarylary we beýleki arylar çakanda ýapgy etmeli. Şeýle-de sarymsagy hem kerçäp ýapgy edilende peýdalydyr. Mundan başga-da badyýanyň ýapraklaryny kerçäp şiresinden ýapgy etmekligiň uly peýdasy bardyr.

Malina. Malinanyň güllerini zeýtun ýagynda 20 günläp saklamaly. Soňra alnan tinkturany zaýalanan ýere çalmaly.

Atgulagyn ýapragyny kerçäp ýapgy edilende bejeriş gowy netijeleri berýär.

Gara buzina möý çakanda peýdalydyr. Onuň miwesinden we kökünden gaýnatma taýýarlap, suwuna düşmek üçin ulanylýar.

Dyrnaklyjanyň güllerinden demleme ýa-da çalgy taýýarlap, mör-möjekler çakanda ýüze çykan dermatit bejerilýär. Şeýle hem bu ýagdaýy kartoşkanyň dermanlary bilen hem bejerilýär.

Iriňli deri keselleri

Furunkul. Şeýle keselli näsaglary bejermekde halk we ylmy lukmançylykda birnäçe derman ösümlikleri ulanylýar. Olara şulary mysal getirip bolar:

Aýypenjäniň köki. Onuň gaýnatmasy, demlemesi ýa-da repeý ýagy ulanylýar.

Eşekýorunja. Onuň 1 nahar çemçe otuny 300 ml gaýnag suwda 2 sagat goýmaly we süzüp günde 50 ml-den 3 gezek nahardan öň içmeli.

Dermanlyk krowohlebka. Bakteriosid täsiri ýüze çykarýar. Onuň köküniň we porrugynyň gaýnatmasy ulanylýar.

Kazanlyk bägüli. Ol grampoložitel we gramotrisatel mikrobedenjikleri ýok edýär. Şu maksatlarda bägül ýagy hem peýdalydyr. Onuň esasynda alnan derman - Ung. Rosalini has hem peýdalydyr.

Dyrnaklyjanyň güllerinden taýýarlanan dermanlar dokuzdonly keselinde üstünlikli ulanylýar.

Çopantelpek demleme we gaýnatma görnüşinde furunkullary bejermekde ýerli ulanylýar.

Lipa. Ol keselleri bejermekde şu dermannama görnüşinde peýdalanylýar.

Rp. Inf. Fol. Tiliae 10,0/200,0 (lipanyň gülüniň demlemesi)
D.S. daşky serişde (ýumşak ýapgy üçin) günde 2-3 gezek ulanylýar.

Badamjan. Onuň bişmedik miwesiniň şiresini günde 2-3 gezek çalmak üçin ulanylýar. Onuň antimikrob täsiri bar.

Sarygülüň mikroba garşy täsiri bar. Onuň dermanlary bolan imanin we nowoimanin antibiotiklere durnukly mikrobedenjiklere garşy ulanylýar we bu ösümlük şeýle keselleri bejermekde gowy serişdeleriň biri hasaplanylýar.

Az sanly furunkullary ýerli bejermek üçin derman ösümlükleriniň demlemeleri, gaýnatmalary, ýapgylyary we çalgylary ulanylýar. Şeýle

Şu maksatlar üçin dyrnaklyjanyň güllerinden demleme (1:5) taýýarlap, günde 2 gezek 10 günün dowamynda çalmaly. Ýa-da onuň kökünden taýýarlanan gaýnatmany günde 2 gezek 5 damjasyny zerperlenen agzyň gyrasyna damdyrmaly. Çagalara bidenegiň ýapraklarynyň demlemesini içirmeli ýa-da ýerli ýuwunmak üçin ulanmaly. Bu keseli bejermekde benewşe, aýy ýowşan we beýleki ösümlükler hem peýdalanylýar.

Wirusyň we mugthorlaryň ýüze çykaran deri keselleri

Adaty siňnil. Bu maksat üçin antiwirus häsiýetini ýüze çykarýan ösümlükler ulanylýar. Şu ýagdaýlarda içmek üçin **melisse** aşakdaky dermannama boýunça ulanylýar:

Rp. Herb.Melissae 200,0 (melissäniň oty)
D.S. Onuň 2 nahar çemçesini 400 ml gaýnan suwda 1 sagat demlemeli we günde 50 ml-den 3 gezek nahardan öň içmeli.

Sabyn oty. Ter ösümligiň şiresini siňňile çalmaly ýa-da şiresini içýag bilen (1:10) garyp, çalgý taýýarlamaly.

Sogany kerçäp, siňňile ýapgy etmeli, tä aýrylýança gaýtalamaly.

Sarymsagy kerçäp, şiresini içýag bilen deň derejede garyp, siňňile ýapmaly.

Mundan başga-da antimikrob täsiri ýüze çykarýan derman ösümlükleri dürli deri kesellerinde hem ulanylýar. Olara batgaly air, injir, pomidor we başgalar degişlidir.

Gijilewük. Gijilewük keseliniň derman ösümlükleri bilen bejerişi gadyndan bellidir. Gijilewüğe garşy täsiri sarymsagyň we aýy ýowşanyň ter otuny kesip, şiresi ýapgy edilýär ýa-da çalgý ýasalýar (wazelin bilen onuň gury ýapraklary garylýar). Bu keseli bejermekde ýene-de ak gaýyň agajynyň we adaty sosnanyň şepbigi ýa-da ondan taýýarlanan 10-30% çalgý ulanylýar. Arçany ýa-da onuň efir ýagy günde 2 gezek çalmaly. Bu keselde ýene-de guzygulagyň kökünü içýag bilen garyp çalgý taýýarlanylýar. Ony günde 2 gezek çalmaly ýa-da kükelenen kökünü zeýtun ýagy bilen (1:10) garyp çalmaly, şeýle-de onuň gaýnatmasyny içmeli.

2.11. Gözellikde ulanylýan derman ösümlikleri

Derman ösümliklerinden taýýarlanan gözellik serişdeleri halk arasynda giňden ýaýran we gadyndan bellidir. Olar deri kesellerinde emele gelen gözellik üýtgemelerini bejermekde giňden ulanylýar.

Saç düşme keseliniň ösümlükler bilen bejerilişi. Köpsanly gözellik bozulmalary saç düşme keseli bilen baglanyşyklydyr. Deri ýagyň köp mukdarda çykarylmagy we onuň önüminiň bozulmagyna seboreý keseli sebäp bolýar. Bejerilişiň maksady ýag mázleriniň işlerini sazlaşdyrmakdan ybaratdyr. Köpsanly derman ösümlikleri seboreýa garşy täsiri ýüze çykarýarlar.

Aýypenje. Ol täzeje gaýnatma görnüşinde seboreýa garşy serişde hökmünde gözellik lukmançylygynda ulanylýar. Onuň 1 çay çemçesi 1 bulgur suwa guýlup taýýarlanan gaýnatmasyny günde 2-3 wagtyňa içmeli. Häzirki wagtda aýypenjäniň kökünden taýýarlanan demlemesi hem şol maksatlar üçin ulanylýar. Onuň üçin lopuhyň 1 çay çemçesini 400 ml gaýnan suw bilen garyp, 1 gije-gündiz demlemeli we deň böleklere bölüp günde içmeli. Demlemesi ýuwmak we ýapgy üçin hem ulanylýar. Onuň demlemesi zeýtun we badam ýaglary bilen hem (1:10) taýýarlanylýar.

Sarymsak. Damja görnüşinde onuň tinkturasy iýmite goşulýar. Onuň bu kesele peýdalylygy düzümindäki efir ýagynda kükürdiň bolmagy we ösümligiň keratolitiki häsiýetiniň bolmagy bilen baglanyşyklydyr.

Adaty hren. Onuň ter kökünüň şiresini 100 g bal bilen garyp, günde 1-2 çay çemçesinden içmeli ýa-da hren şerabyny taýýarlamaýy: 100 g ownadylan kökünü 400 ml şerapda saklamaly. Ony günde 2 nahar çemçeden içmeli ýa-da deriniň zaýаланан ýerine çalmaly.

Dyrnaklyjanyň gülleriniň spirtli tinkturasy hem bu keseli bejermekde ulanylýar. Ony suw bilen garyp, ýüzüň ýagly seboreýasynda taýýarlanan ergine ýuwunmaly.

Badam, badam uny ýa-da badam ýagy görnüşinde seboreýa garşy täsiri ýüze çykarýar:

Rp. Sulfurus precipitati	5,0	(arassalanan kükürt)
Flor. Amygdalari	10,0	(badamyň gülleri)
Lanolini	40,0	(lanolin)
Ol Rosae	gtt. 11,0	(bägül ýagy 11 damja)
M.F.ung. D.S.	Çalgy edip günde 2-3 gezek ulanmaly.	

Çakjagunduzyň ýagy skipidar bilen deň mukdarda garylanda we aktiwator hökmünde margensiň sulfatyny goşanyňda bejeriş täsiri bardyr.

Seboreý keselini bejermekde derman ösümlikleriň ýerli täsir etmegi, onuň ýüze çykaran gőzellik üýtgemelerini bejermäge we keseliň ötüşmeginiň önüni almaga esaslanandyr. Olara mysal edip şu aşakdakylary görkezmek bolar.

Gury derili ýüzleri bejermek üçin efir ýaglaryny saklaýan derman ösümliklerini ulanmak amatlydyr. Esasanam, bu ýagdaýlarda dermanlyk melissanyň we narpyzyň ýapraklary, badyýanyň köki we miwesi, çopantelpegiň, kākilik otunyň gülleri we ýapragy ulanylýar. Olar düzümünde nem saklaýan derman ösümlikler bolan sygyrguýrugyň, dermanlyk çerbiýäniň we dürotynyň kökleri ýa-da beýiniň çigidi bilen utgaşdyryp ulanylsa has amatly hasaplanylýar. Ady agzalan ösümlikler kerçelip şiresi alynýar we derä çalynýar ýa-da ýapgy edilýär. Ony 10 gezek gaýtalamaly. Eger efir ýaglaryny saklaýan ösümliklerden taýýarlanan buga ýüzüni tutsaň bejergi has gowy bolýar. Ady agzalan ösümliklerden işdä açarlary taýýarlasaň ýa-da demleme hem-de gaýnatma taýýarlanyp içilse has-da peýdalydyr.

Ýokarda agzalan ösümlikleri gury görnüşinde ulanylanda 5 çay çemçe ownadylan çig maly 1 bulgur gaýnan suw bilen ýapyk gapda 10-15 min demlemeli. Süzüp sowadylan demlemäni ýapgy etmek ýa-da çalmak üçin ulanylýar. Zygyr tohumy bilen gaýnadylyp taýýarlanan ergin ýüze ýapgy edilýär. 15 minutdan soň bāgöl ýa-da bor suwy bilen arassalamaly hem-de ondan soňra çyglandyryan çalgyny ol ýerik çalmalydyr.

Gury derili ýüzler üçin derman ösümliklerinden taýýarlanan bugly suwlary taýýarlamak üçin deň mukdarda alnan dermanlyk melissa, şibit, lawanda, dermanlyk çopantelpek, dyrnaklyja, eje-ejelik garyndysy ulanylýar. Her ösümlikden 1 nahar çemçe alyp, suwly gaba salmaly. Haçan-da suw gaýnap, bugaryp başlanda, onuň buguna 20 sm golaýlykda ýüzüni tutmaly. Kellāň we saçlaryň ýapyk bolmaly, 15 minut saklanandan soň ýüzüni sowuk suwa ýuwmaly. Soňra şol ösümliklerden taýýarlanan losýon bilen ýapgy etmeli. Bu bejergi hepdede 1 gezek edilse, ýüzde emele gelen gara we ak nokatjyklary ýok edip arassalaýar.

Şu aşakdaky ýapgylyklar we losýonlar ýüzüň derisini täzeleýär we gowulandyryar. Ýüz üçin ýapgy sülede taýýarlamak bolýar: 2 nahar çemçe süle ýarmasyny süýt ýa-da suw bilen 15 min gaýnatmaly. Ça-

laja sowadylan goýy ergine 1 çemçe bal garyp, ýüze ýapgy etmeli we 20 minut goýmaly. Soňra sowuk suw bilen ýuwmaly.

Kädi. 2 nahar çemçe gaýnadylan kädini badam ýa-da zeýtun ýagy bilen garyp, ýüze ýapgy etmeli. 20 minut goýlandan soň aýryp, ýüzi ýuwmaly.

Käşir. 2 sany käşiri gyrgyçdan geçirip, ýumurtga proteini we zeýtun ýagyny ýa-da azajyk pet garyp ýüze ýapgy etmeli. 30 minutdan soň ýüzüni ýuwmaly.

Turpy ýa-da kartoşkany gyrgyçdan geçirip, limon şiresini damdyryp, ýüze ýapgy etmeli. 20 minutdan soň aýryp, ilki mylaýym, soňra bolsa sowuk suw bilen ýuwmaly.

Banany 1 çay çemçe süýt bilen gowy kerçäp garmaly. Ýüze ýapgy etmeli, 20 minutdan soň aýryp, sowuk suw bilen ýuwmaly.

Alma. Bişen almany gyrgyçdan geçirip, 1 çay çemçe zeýtun ýagy, süýt ýa-da gaýmak bilen garmaly. Ýüze ýapgy edip, 20 minutdan soň aýrmaly. Mylaýym suw bilen ýuwmaly.

Şetdaly. Bişen şetdalyny kerçäp, çopantelpegiň gaýnatmasy bilen garyp, ýüze ýapgy etmeli we 20 minutdan soň aýryp, ýyly suw bilen ýuwmaly.

Hyýar. Ownujak kerçelen hyýary limon şiresiniň birnäçe damjasy bilen garyp, ýüze ýapgy etmeli. 20 minutdan soň ony pamyk bilen süpürmeli (ýuwmaly däl).

2 nahar çemçe gülälegiň gülüniň ýapraklaryny 200 ml gaýnan suwda 1 sagat goýmaly. Demlemäni sowadyp süzüp, gury derili ýüzler we ýygirtly ýüzler üçin losýon hökmünde ulanmaly.

2 nahar çemçe çopantelpegi 200 ml suwda 10 minut gaýnatmaly. Sowadyp, süzüp, gury derili ýüzleri täzelemek we ýumşatmak üçin ulanmaly.

Ýagly derili ýüzler. Bu ýagdaýlarda derman ösümlikleriniň täsiri ýüzüň ýagyny aýyrmaga, giňelen deşikleri daraltmaga we deriniň gatap guramagyň önüni almaga esaslanandyr. Bu maksat üçin adaty boýbodran, dyrnaklyja, dermanlyk bidenek, hmel, ýabany kaştan, mar we benewşe ýaly ösümlikler ulanylýar. Bu ösümlikleriň ownudylan çig mallarynyň 3 çay çemçesi 1 bulgur gaýnan suwda 15 minut demlenilýär. Süzüp ulanylýar. Haçan-da derman ösümlikleri ýygyndy görnüşinde ulanylanda her haýsyndan 1 çay çemçe alynýar we demleme taýýarlanýar. Demlemäniň ergin bölegini ýuwmak üçin, goýy

bölegine bolsa pet ýa-da un garyp ýapgy edilýär. Ýapgyny 15-20 min soň deriden aýryp ýuwulýar.

Ýagly derili ýüzler üçin derman ösümlüklerinden bugly suwlary taýýarlamakda ulanylýan derman ösümlükleriniň düzümine deň mukdarda alynýan rozmarin, dermanlyk bidenek, çopantelpek, lipa, narpyz, dub, kaştan, ak gaýyň agajy girýär. 1 nahar çemçe bu ösümlükleriň garyndysyny suwly gaba salyp gaýnaýança gyzdyrmaly. Suw bugaryp başlandan ýüzüni 20 sm uzaklykda buga tutmaly.

Ýagly derili ýüzlere derman otlaryndan taýýarlanan ýapgylyary almak üçin badamy, çopantelpegi, lipanyň güllerini, sosnanyň şahalarynyň uçlaryny deň mukdarda almaly we garyşdyrmaly. 2 nahar çemçe ýygyndydan gaýnatma taýýarlamaly. 1 nahar çemçe badamyň çigidini 50 ml taýýarlanan gaýnatma bilen garmaly. Oňa 1 çay çemçe un, ½ çay çemçe bal garyp bulamalydyr. Soňra ýyljak wagty ýüze ýapgy etmelidir. 30 minutdan soň ýüzi ilki ýyly, soňra sowuk suw bilen ýuwmalydyr.

Banan. 1 banany 1 çay çemçe limon şiresi bilen garyp, gowy kerçäp ýüze ýapgy etmeli.

Alma. 1-2 sany gyrgyçdan geçirilen almany ýumurtga belogy bilen garyp, ýüze we alkymyňa ýapgy etmeli. 20 minutdan soň sowuk suw bilen ýuwmaly.

Mundan başga-da sarygülden, eje-ejellikden we çopantelpekden taýýarlanan ýapgylyar dürli ýaşdaky adamlaryň ýagly derili ýüzleri üçin örän gowy gözellik serişdeleri bolup hyzmat edýär.

Ýagly derili ýüzler üçin derman ösümlüklerinden taýýarlanan losýonlar:

Käkilik oty. 2 nahar çemçe oty 200 ml gaýnan suwda 1 sagat demläp goýmaly. Süzüp, ýyly demlemäni günde bir gezek ýüzüň derisini süpürmek üçin ulanýarlar.

Daş kekräniň 50 sany ter güllerini 500 ml gaýnan suwda 1 sagat demläp goýmaly. Süzüp, sowuk demleme bilen günde 1 gezek ýüzüni ýuwmaly.

Badyýan. 20 g badyýanyň ter otuny 500 ml gaýnan suw bilen demläp, 1 sagat goýmaly. Süzüp, sowadylan demlemäni daşky serişde hökmünde ulanmaly.

Ýüzüň derisini tämizlemek üçin aşakda görkezilen ýerli derman otlary hem giňden ulanylýar:

Çerbiýe. 2 nahar çemçe dermanlyk çerbiýäniň otuny 300 ml sowuk suw bilen demläp, 1 sagat goýmaly. Onuň tinkturasyny derini gowulandyrmak üçin ýapgy etmeli.

Narpyz. 100 g narpyzyň otuny 3 l. suwda 30 minut goýmaly. Süzüp ýüzüň derisini ýuwmak üçin ulanmaly.

Ýer tudanasý. 1 bulgur ter ýer tudanasyny 400ml. etil spirtinde 30 gün goýmaly. Soňra süzüp, ergini (suw bilen 1:1 garyp) ýüzüň derisini süpürmek üçin ulanmaly.

Bägüliň gül ýapraklary. Gaýnap duran suwuň buguna ilki elegiň düybüne bägül ýapraklaryny ýerleşdirmeli, soňra ony gaýnap duran suwuň buguna ýüzüni 15 minut tutmaly. Bägülüli suw ýüzi tämizleýär.

Gara nokatly düwürtikler

Gara nokatly düwürtikler gury derili we ýagly derili ýüzlerde emele gelip biler. Olary bejermek maksatlary üçin şeýle görnüşli fitoserişdeler ulanylýar:

Mekgejöwen ýa-da arpa uny. Onuň 2 nahar çemçe ununy protein bilen garmaly. Çalgyny yüze ýapmaly, gurandan soň gury pamyk bilen süpürmeli. Ýüzüni sowuk suw bilen ýuwmaly.

Limon şiresi. Kamedonlary (aýratyn gara nokatjyklary) ilki ýüzüni buga tutup, soňra limon şiresi bilen süpürip aýyrmak bolar. Bejergini birnäçe gezek gaýtalamaly. Soňra çakjagundyzyň ýagyny çalgý hökmünde ulanmaly.

Adaty örgünler

Bejergi döwründe üns bermeli zat örgüniň emele gelmegine deriniň ýokary duýujlygy sebäp bolup biler. Şol sebäpli hem bejeriji serişdeleriň mukdarlaryny kem-kemden ýokarlandyrmalydyr. Olary ilki deriniň uly bolmadyk böleginde täsir etdirip synamaly. Esasy maksat derman ösümlükleriniň antibioreý, sowuklama garşy, antimikrob we ýara bitiriji täsirleriniň bolmagydyr. Örgünleri bejermekde ulanylýan ösümlük serişdeleriniň birnäçe dermannamalary bar:

Rp. Fol.Urticae

50,0 (çit-çitiniň gülleri)

D.S. 2 nahar çemçe çit-çiti ýapragyny 400 ml gaýnan suwda demlemeli. 50 ml-den günde 4 gezek içmeli.

Rp. Flor. Calendulae 50,0 (dyrnaklyjanyň gülleri)
D.S. Dyrnaklyjanyň güllerini zeýtun ýagynda (1:5) saklamaly.
Ergini örgün örüp başlanda çalmaly.

Sarygülüň ýagy çalmak üçin ulanylýar. Bejergi günde bir gezek ýerine ýetirilýär. Bu maksat üçin onuň tinkurasynyň 20 damjasyny 1 bulgur suwa damdyryp ulanylsa hem bolýar.

Badyýanyň ter otundan alnan şiresini 2 gezek 20-25 günün döwamynda ýüze çalmaly. Örgünlerden aňsat saplanmak bolýar.

Adaty hreniň ter kökünü gyrgyçdan geçirip, günde 2 gezek örgün bilen zaýalanan ýere ýapgy etmeli.

Injiriň ter ýapragynyň şiresini ýüzüň derisine çalmaly. Örgüniň öňünü alýar.

Gury saçlar

Şeýle ýagdaýlarda bejergileriň geçirilmeginiň maksady öte gury saçlara seboreýa garşy, ýokanç kesellere garşy täsirli serişdeleri ulanmaga ýa-da bolmasa saçıň aşa guramagyna sebäp bolýan zatlary (gijilewük, deriniň gurap dartylmagy) ýok etmäge gönükdirilendir.

Aýypenje. Onuň kökünden taýýarlanan gaýnatma seboreýa garşy serişdedir. Onuň bilen gury derini iki hepdeden bir gezek ýuwmalydyr.

Çopantelpegiň ýa-da günebakaryň gülleriniň ýapraklaryndan taýýarlanan gaýnatmany açyk reňkli saçlary ýuwmak üçin ulanmaly. 2 nahar çemçe günebakaryň gülleriniň ýapragyny ýa-da çopantelpegiň güllerini 1 l. suw bilen 5 min. gaýnatmaly. Saçy ýuwmazdan öňürti çakjagundyz, badam ýa-da zeýtun ýagyny kellä çalmaly. Soňra gyzgyn suw bilen ölläp, gowy orap goýmaly. 1 sagatdan soň saçıňy ýuwup, ýumurtga ýa-da gatyk çalmaly. Soňra bolsa saç öwüşgin berer ýaly ony çäýiň ýa-da çopantelpegiň gaýnatmasyna çäykamaly.

Ýagly saçlar

Bu maksat üçin derman ösümlüklerinden dyrnaklyjany, lopuhy, ak gaýyň agajyny we başgalary ulanmaly. Olar nerw derejesiniň ýagdaýyna laýyklykda sedatiw täsiri ýüze çykarýan ösümlükler - pişik oty, alyç we başgalar bilen utgaşdyrylyp ulanylýar.

Ýagly saçlary her 5-7 günden, ýyly suw bilen adaty sabyn ulanyp ýuwmaly. Açyk reňkli saçlary çopantelpegiň ýa-da günebakaryň

gaýnatmasyna çaykamaly. Saçdaky artykmaç ýagy dubuň gabygynyň gaýnatmasyna ýuwup (3 nahar çemçe dubuň gabygyna 1 l. suw garyp, 15 min gaýnatmaly) aýyrmak bolýar. Bu gaýnatmany her 3 günden ulanyp, bejergini birnäçe hepde dowam etdirmeli.

Goňak

Saçdaky goňagy aýyrmak üçin şu ösümlikleri ulanmak maslahat berilýär.

Adaty sosna. Bu ösümlük “Pit” atly derman görnüşinde çalmak üçin ulanylýar. Onuň düzümine sosnanyň efir ýaglary girýär.

Tanasetum ýerli ulanylýar, içmek bolmaýar. Demlemesini taýýarlamak üçin onuň 1 nahar çemçe ownadylan baldaklaryny we güllerini 400 ml gaýnan suw bilen 2 sagat demlemeli. Her iki günden bir gezek saç ýuwmaly. Bejergini 10-12 gezek gaýtalamaly.

Çit-çitiniň ýapraklaryndan taýýarlanan gaýnatmany (100 g çig maly 500 ml sirke we 500 ml suw bilen gaýnatmaly) süzüp, sowadyp saç ýuwmak üçin ulanmaly.

Çakjagunduzyň ýagy goňak aýyrmak üçin çalgý hökmünde ulanylýar.

Ýasyýapragyň 2 nahar çemçe kökünü 500 ml suwda ýarym sagat gaýnatmaly. Gaýnatma içmek we çalmak üçin ulanylýar.

Sarymsagy kerçäp kelläniň saçly bölegine ýapgy etmeli we 2 sagat saklamaly. Bejergini 6-7 gün dowam etdirmeli.

Mundan başga-da goňak aýyrmak üçin taýýar dermanlar hem ulanylsa bolýar. Ýabany kaştanyň, guzygulagyň, atguýrugyň esasynda taýýarlanylýan allantoin kremli şampunyňy oňa mysal edip görkezse bolar. Bu ekstrakt gündizki kremiň we losýonyň düzümine girýär.

Biokrem şampun dürotynyň ýapraklaryndan taýýarlanan we goňagy aýyrmak üçin ulanylýar. Onuň farmakologiki täsiri ösümligiň düzümindäki organiki baglanyşan kükürt bilen häsiýetlendirilýär.

Brezol dermany öz düzüminde ak gaýyň agajynyň, çit-çitiniň we çopantelpegiň ekstraktlaryny saklaýar.

Saçyň tiz düşmegi

Bu ýagdaýda dermotonizirleýji täsirli birnäçe ösümlükler ulanylýar.

Adaty sosna. Taýýar derman bolan “Pit”-ň düzümine sosnanyň efir ýaglary girýär.

Ýabany sarymsagy kerçäp şu maksatlar üçin ony ýerli ýapgy hökmünde ulanylýar.

Tanasetum. Bu ösümligiň efir ýaglary “Pit”-ň düzümine girýär.

Soganyň ter ýapraklary disulfidleri saklaýar we keratolitik täsiri ýüze çykarýar. Soganyň ter ýapraklaryny kerçäp ýapgy etseň, saçyň düşmesiniň önüni alýar. Soganyň ter ýapraklarynyň şiresini saça çalmaly we kelläni 1 sagat orap goýmaly. Soňra kelläni ýuwmaly.

Çit-çitiniň gaýnatmasyny 4 gezek 50 ml-den 2-3 gezek günde nahardan öň içmeli. Şol gaýnatma bilen saçy sabynsyz ýuwmaly.

Çakjagundyzyň ýagyny saça çalmaly ýa-da şol ýagy saklaýan melhemi ulanmaly.

Saçyň ösmegini sazlaşdyrýan derman ösümlikleri

Saçyň ösmegini sazlaşdyrýan derman ösümliklerine gaýtarmanyň porrugy, çit-çitiniň ýapragy we başgalar degişlidir.

Boýbodranyň otundan taýýarlanan gaýnatmany günde bir gezek saçyň düýbüne çalmaly.

Süýji ýekeniň sirke bilen gaýnatmasyny saçyň düýbüne sürtmeli. Ony 2 hepde dowam etdirmeli. Onuň 3 nahar çemçe ownadylan porrugyny 15 minut çakyrlý sirkede gaýnatmalydyr.

Ak gaýyň agajynyň ýapraklary. 1 nahar çemçe ownudylan ýapraklary 300 ml gaýnan suw bilen 2 sagat demläp goýmaly. Süzüp sowadyp, saça çalmak üçin ulanmaly, ony günde bir gezek ýuwlardan soň çalmaly.

1 düýp **sogany** ownujak kerçäp 300 400 ml spirtde goýmaly. Süzüp ergini ýuwan saça günde bir gezek çalmaly. Saçyň ösmegini sazlaşdyrýan “Piloton”-ň düzüminde eşekýorunjanyň we soganyň tinkurasy hem bardyr.

Görkezilenlerden başga-da saç üçin ýaglary taýýarlamak hem mümkindir. Mysal üçin, 100g ýasy ýapragyň kökünü 24 sagatlap 200 ml zeýtun ýagynda 15 min gowşak otda gaýnatmaly. Sowadyp süzmeli. Taýýarlanan ýagy saçy ýuwmazdan 5 sagat öň çalmalydyr we soňra ýuwmalydyr.

2.12. Diş keselleri

Agyz boşlugynyň nemli bardasynyň alawlamasy sebäpli bozulmalaryna stomatit we gingiwit keselleri mysal bolup biler. Bu kesellerde agzy we bokurdagy çäýkamak üçin derman ösümlikleriniň

birnäçeleri peýdalanylýar. Olar alawlama, mikroba garşy örtüji, ýu-
mşadyjy täsirleri ýüze çykarmalydyr. Şeýle derman ösümlikleriň has
giňden ýaýranlary şu aşakdakylardyr:

Dub. Dubuň ownadylan gabyklaryndan taýýarlanylýan gaý-
natma (50 g gabygy 400 ml suwda 30 minut gaýnatmaly) bilen agyz
boşlugyny çaykamaly. Dub diş kesellerinde alawlama garşy serişde
hökmünde ulanylýar. Bu ösümligiň serişdeleri faringit we tonzillit ke-
sellerinde-de agyz çaykamak üçin ulanylýar.

Çopantelpek. Agyz boşlugyny çaykamak üçin onuň täze taýýar-
lanan gyzgyn demlemesi ulanylýar. Gingiwit we stomatit kesellerini
bejermek üçin çopantelpegi birnäçe wagtlap dowamly ulanmalydyr.
Şu maksatlar üçin giňden ulanylýan dermannamalarynyň biri hem şu
aşakda görkezilendir:

Rp. Inf. Flor. Chamomillae	15,0/200,0	(çopantelpegiň gülleriniň demlemesi)
Ac.borici	2,0	(bor turşusy)
M.D.S. 3-4 gezek agyz çaykamak üçin ulanylýar.		

Sarygül. Bu ösümligi şeýle peýdalanýarlar:

Rp. Tinct. Hyperici	50,0	(sarygülüň tinkturasy)
D.S. Bir bulgur suwa 20 damja damdyryp, günde 4-5 gezek agyz çaykamaly.		

Eger agyz boşlugynda gaýnaglama has ötüşen bolsa, onda bu
erginiň özüni günde 1-2 gezek çalmaly. Sarygül antimikrob häsiýeti
ýüze çykarýar. Ony keseliň önüni almak üçin hem ulanýarlar. Ol gin-
giwit we stomatit kesellerini bejermekde gowy netijeleri görkezýär.
Şu maksatlar üçin onuň tinkurasynyň 30-40 damjasyny bir bulgur
suwda taýýarlap, agzyňy çaykamak ýa-da onuň demlemesini içmek
maslahat berilýär. Bu demlemäniň düzümi şeýledir:

Rp. Inf. Herb. Hyperici	10,0/200,0	(sarygülüň otunyň demlemesi)
D.S. Bir nahar çemçeden günde 1-2 gezek nahardan soň içmeli.		

Gaýtarma oty. Gingiwit we stomatit kesellerinde bu ösümligiň
kökünden taýýarlanan tinkurasy ulanylýar:

Rp. T-rae Tormentillae		(gaýtarmanyň tinkurasy)
T-rae Bistortae	aa 5,0	(suw kyrkbognunyň tinkurasy)

M.D.S. Bir bulgur suwa 15 damja damdyryp, günde 3-4 gezek agzy çaykamaly.

Kyrkbogun. Bu ösümligiň köküniň porrugynda 25 % eý maddalary saklanýar. Şol sebäpli alawlama garşy örtüji häsiýeti ýüze çykaryp, stomatit, gingiwit kesellerinde ulanylýar. Bu keselleri bejermekde onuň gatnaşmagynda şeýle dermannamalar hödürülenýär:

Rp. Dec. Polygonii Bistortae 20,0/200,0 (suw kyrkbognunyň gaýnatmasy)

D.S. 1 nahar çemçesini ýarym bulgur suwa salyp, günde 3 gezek agzyňy çaykamaly.

Käkilik oty. Gingiwit we stomatit kesellerini bejermekde bu ösümligiň gyzgyn demlemesi bilen agyz boşlugy çaykalýar.

Dermanlyk bidenegiň aşakdaky dermannamasy ulanylýar:

Rp. Fol. Salviae 50,0 (bidenegiň ýapragy)

D.S. 1 nahar çemçe çig malyny 1 bulgur gaýnan suwa garyp, 12-15 gününň dowamynda her günde 2- 4 gezek çaykamaly.

Boýbodran. Onuň gyzgyn demlemesi taýýarlanylanda ösümligiň ýerden ýokarky böleginiň guradylanynyň 2 nahar çemçesini bir bulgur suwda 1 sagadyň dowamynda demlenip goýulýar we soňra süzülýär. Ony diş kesellerinde agyz çaykamak üçin ulanylýar. Bu ösümligi şu dermannama boýunça ulanylanda uly üstünlikler getirdi: 2 nahar çemçe ownadylan ösümligiň ýokarky ösýän böleklerini ýa-da güllerini 0,5 litr gaýnan suwda demlemeli. Sowandan soň süzüp, agyz çaykamak üçin ulanylýar. Çaykamaklygy günde birnäçe gezek ýerine ýetirmeli.

Narpyz. Onuň sowadylan demlemesi bilen agyz boşlugyny günde birnäçe gezek çaykamak gowy netijeleri berýär.

Atguýruk. Bu ösümligiň otunyň gaýnatmasy bilen günde birnäçe gezek agyz çaykamak maslahat berilýär.

Dyrnaklyjanyň spirtli demlemesi ýa-da ýöne gyzgyn demlemesi gingiwit we stomatit kesellerini bejermekde gowy netijeleri berýär. Agyz çaykamagy günde 5-6 gezek ýerine ýetirmeli. Bu ösümligiň spirtli çykyndysynyň 1 çay çemçesini bir bulgur suwa damdyryp içilende hem onuň peýdasy köpdür.

Greks hozoňnyň ýapraklary demleme görnüşinde diş kesellerinde ulanylýar:

Rp. Jnf. Fol Juglandis 5,0/200,0 (hozuň ýapragynyň demlemesi)
D.S. 1 nahar çemçeden 0,5 bulgur suw bilen, 10-12 gününň dowamynda, nahardan soň günde 3 gezek agyz çaykamaly.

Uly demrewot. Paradantozy bejermekde bu ösümligiň guradylan otundan taýýarlanan diş ýuwujy hamyrlar ulanylýar.

Ýekeniň porrugynyň gyzgyn demlemesi paradantozy bejermekde giňden ulanylýar. Bu maksatlar üçin onuň 1 nahar çemçe porrugyny 300 ml gaýnan suwda 2 sagat demläp goýmaly we soňra süzüp, alnan ergin bilen agyz çaykamaly.

Sarymsagyň önümleri pulpitleri we periodontitleri bejermeklikde giňden ulanylýar.

Häzirki zaman amaly lukmançylygynda diş kesellerini bejermekde ýokarda agzalanlardan başga-da birnäçe derman otlarynyň toplumlary ulanylýar. Olaryň käbirleri şu aşakda görkezilendir:

Rp. Flor. Tiliae 20,0 (lipanyň güli)
Flor. Chamomillae 30,0 (çopantelpegiň güli)
M. F. spec. D.S. 2 çay çemçesini bir bulgur gaýnan suwa goşup bokurdak we agyz çaykamak üçin ulanmaly.

Rp. Fol. Cotini (skumpiniň ýapragy)
Cort. Querci aa 100,0 (dubuň gabygy)
Flor. Chamomillae 60,0 (çopantelpegiň güli)
M.F. spec. D.S. 2 nahar çemçe 500 ml suw bilen 5 minut gaýnatmaly we alnan ergin bilen günde 2-3 gezek nahardan soň agyz çaykamaly.

Rp. Cort. Querci 20,0 (dubuň gabygy)
Flor. Tiliae 10,0 (lipanyň güli)
M. F. spec. D.S. 2 çay çemçesini bir bulgur gaýnatmada, agyz we bokurdak çaykamak üçin ulanmaly.

2.13. Ýaralaryň bejerilişi

Ýaralaryň dürli görnüşlerini (gögeren, kesilen, mikroblaryň üsti bilen emele gelen ýokançly) bejermekde derman ösümlikleri-

niň ähmiýeti uludyr. Derman ösümlikleri deriniň bitişini we ösüşini sazlaşdyryjy we antiseptiki häsiýetli bolup, sowuklama garşy täsirleri ýüze çykarýar. Ýaralaryň dürli görnüşlerini bejermekde şu aşakdaky derman ösümlikleri ulanylýar:

Dyrnaklyjanyň ýara bitiriji täsiri bolup, esasanam, ol çalgý görnüşinde ulanylýar. Dyrnaklyjanyň gülünden we otundan taýýarlanan gaýnatmasynyň 4 bulguryny günde içmeli. Şol bir wagtda onuň gülünden zeýtun ýagynda taýýarlanan (1:10) demlemesini çalmaly. Ony ýaralara çalmak we gögermeleri bejermek üçin hem ulanylýar.

Sarygül. Sarygülüň ýagy bitmesi kyn bolan ýaralary bitirmek üçin günde 1-2 gezek çalmaly. Bu ösümligiň dermany - “Novoimanium” mikroblaryň emele getiren iriňli ýaralaryny bejermekde antibakterial täsiri ýüze çykarýandygy üçin giňden ulanylýar.

Narpyz. Narpyz ýagy antibakterial täsiri ýüze çykarýan birleşmelere baýdyr. Şol sebäpli ony ýaralary bejermekde ýerli serişde hökmünde günde 1-2 gezek çalynýar.

Rýabina. Bu ösümligiň efirli ekstrakty bakteriosid täsiri ýüze çykarýar we ol ýara bejermek üçin ulanylýar.

Ak gaýyň agajy. Onuň 90° spirtli tinkturany (1:5) suwly ýaralary bejermekde ulanylýar. Ak gaýyň agajynyň pyntyklaryndan taýýarlanan demlemeli suwa düşünmeli. Şol bir wagtda ony içmek üçin hem ulanylýar. Onuň antiseptik täsiri gaýtadan mikrob düşen ýaralary bejermekde-de ulanylýar. Ak gaýyň agajynyň şepbiginiň düzüminde fenollary saklaýandygy sebäpli, ony ýerli ulanylanda ýaralara antiseptiki täsiri ýüze çykarýar.

Keçegül ýerli we içmek üçin ulanylanda dikeldiş ýagdaýlaryny sazlaşdyrýar. Bu ösümlük şu dermannama görnüşinde ulanylýar:

Rp. Inf. Herb. Gnaphali uliginosi 10,0/200,0

D. S. 1 nahar çemçe çig maly 1 bulgur gaýnan suwda 30 minut demlemeli. Alnan ergini süzmeli we ýaralara ýapgy etmeli.

Sogan ýara bejermek üçin ulanylýan gadymy serişdeleriň biri hasaplanylýar. Buglanyp ýumşadylan sogany kerçäp ýara ýapgy etmeli. Bu bejeriş usuly häzirkki wagtda-da gowy netijeleri berýär.

Sarymsak. Sarymsak ýaralary bejermek üçin ulanylanda dokumalaryň täzeden döreyişini sazlaşdyrýar. Ol kerçelip ýaralara ýapylýar.

Adaty boýbodran. Bu ösümligiň otundan we güllerinden demleme taýýarlanylýar. Alnan ergin ýaralary ýuwmakda peýdalanylýar. Onuň ýara bitiriji täsiri düzümindäki azulen bilen baglanyşyklydyr.

Uly guzygulak. Ol çalgy görnüşinde ulanylýar. Onuň üçin 50g ownadylan köküni 100 ml suwda 20 minudyň dowamynda gaýnatmaly we süzmeli.

Syçratgy. Bu ösümligiň kökünden taýýarlanan gaýnatma ýaralary bejermekde ulanylýar.

Aýypenje. Bu ösümlük ulanylanda onuň ýaralary bitiriji täsiriniň bardygy bellidir. Ony gaýnatma, demleme we repeý ýagy bilen çalgy görnüşinde ulanylýar.

Çopantelpek. Bu ösümligiň güllerinden taýýarlanan täze çykyndysy ýaralary ýuwmakda ýerli ulanylýar. Onuň düzümindäki hamazulen ýerli agry aýryjy, alawlama garşy, antiallergiki, antiseptiki, ýaralaryň bitişini sazlaşdyrjy täsirleri ýüze çykarýar.

Uly atgulak. Ýaralary bejermekde ýokary netijeleri berýär. Onuň ýapraklaryny terligine kerçäp, ýara ýapgy etmeli.

Benewşe. Bu ösümligiň şiresi ýaralary bejermek üçin çalynýar ýa-da olardan ýapgy edilýär.

Okopnik. Bu ösümligiň kökünden taýýarlanan gaýnatma ýaralary bejermekde dokumalaryň dikelmegini we öýjügiň ösüşini sazlaşdyrjy serişde hökmünde ýerli ýuwmak, şeýle-de ondan ýapgy etmek üçin ulanylýar.

Bägülüş taýýar görmüşli çalgysy bolan «Rezolin» ýara bejermekde ulanylýar. Onuň antiseptik täsirinden başga-da dikeldiji häsiýeti hem bardyr.

Zygyr ýara bejermekde has amatly ösümlük. Onuň tohumy gaýnadylyp ýapgy edilýär ýa-da zygyr ýagy ýara çalynýar.

Grek hozy ýara bejermekde peýdalydyr. 5g hozuň ýapraklaryny ownadyp, 1 bulgur gaýnan suw bilen demlemeli. Gyzgyn demlemäni çay çemçesi bilen günde 3 gezek içmeli ýa-da onyň bilen ýaralary ýuwmaly. Netijede, onuň ýara bitiriji täsiri ýüze çykýar. Bu onuň düzümindäki maddalaryň bakteriosid täsirleriniň bardygy bilen baglanyşyklydyr.

Dürotynyň ter ýapraklary kerçelip, süýt bilen garyp, ýara ýapgy edilýär.

Dub. Bu ösümlük sowuklama garşy täsiri ýüze çykarýar. Ýara bejermekde onuň gabygyndan taýýarlanan gaýnatma ulanylýar.

Ýer tudanasy. Bu ösümlükde taninleriň we flavanoidleriň bolmagy onuň ýara bitiriji täsirini ýüze çykarmagy bilen baglanyşyklydyr. Onuň gaýnatmasy suwjaryp we ganjaryp duran ýaralary bejermekde ulanylýar.

Peçek. Ýara bitirji täsir onuň güllerini we şahalarynyň demlemesiniň ýerli ulanylmagy bilen baglanyşyklydyr. Demleme taýýarlamak üçin gülleriniň ýa-da şahalarynyň 2 bölegini spirtiň 40° 4 bölegi bilen 2 sagat ýatyryp goýmaly. Ondan soňra süzmeli we 1 nahar çemçe erginini ýarym bulgur gaýnan suw bilen garmaly. Soňra ýaralary ýuwmak ýa-da olardan ýapgy etmek üçin ulanmaly.

Gaýtarma. Bu ösümligiň porrugyndan taýýarlanan gaýnatma ýerli ulanylanda gowy netijeler gazanylýar. Bejergi günde 2-3 gezek gaýtalsa, ýaralaryň bitmegi tizleşýär.

Lanset şekilli atgulak. Bu ösümligiň ter ýapraklary ýara we gögeren ýerleri bejermekde ulanylýar. Onuň kerçelen ýapraklaryny zaýalanan ýere ýapmaly we ony günde 1-2 gezek gaýtalamaly.

Hmeli bedendäki gögeren ýerleri bejermekde ulanmak maslahat berilýär. Onun miwesinden taýýarlanan demleme ýaralary ýuwmak, ýapgy etmek ýa-da çalgý görnüşinde ýerli ulanylýar. Ony zaýalanan ýere günde 1-2 gezek çalmalydyr. Iriňli ýaralar bejerilende olaryň bitýän döwründe mikrobedenjikler düşen we iriňlän bolsa olary bejermek üçin ulanylýan derman ösümlikleri diňe bir ýara bitirji täsiri ýüze çykarman, eýsem-de olar bakteriýalara garşy, antiseptiki, sowuklama garşy täsirleri hem ýüze çykarmalydyrlar. Şeýle täsirli derman ösümlikleriň birnäçesi bar.

Dyrnaklyja. Bu ösümligiň otundan we güllerinden demleme taýýarlanýar. Dyrnaklyja bakteriosid we gany saklaýjy täsiri ýüze çykarýar. Onuň spirtli tinkturasy ýara bejermekde ýerli ulanylýar.

Soganyň suwunyň ýara bitirmekde içmek maslahat berilýär. Onuň täze şiresiniň 1 çay çemçesi günde 3 gezek iriňli we bitmeýän ýaralary bejermekde peýdalynylýar. Ony kerçäp, ýara ýapgy etseň hem bolýar.

Ýabany sarymsak. Iriňli ýaralary bejermekde onuň dermany bolan "Urazalin" ulanylýar. Ol düzüminde bu ösümligiň efir ýagyny saklaýar. Bu derman bilen ýaralary günde 2 gezek çalmaly ýa-da ondan sargy etmeli. Bu derman uzak ýatan näsaglarda emele gelen ýaralary bejermekde-de ulanylýar.

Lawanda. Iriňli ýaralary bejermekde lawanda ýagy ulanylýar.

Çopantelpegiň güllerinden gaýnatma taýýarlanylýar we iriňli ýaralar ýuwulýar.

Uly atgulak. Ol iriňli ýaralary bitirýär we arassalaýar. Onuň ter ýapraklarynyň şiresi ýaralara ýapylýar.

Sabur. Iriňli ýaralara bu ösümligiň ter ýapraklarynyň şiresi çalynsa, gowy netijeleri berýär. Onuň bu häsiýeti bakteriostatiki, bakteriosid täsir bilen baglanyşyklydyr.

Düwmeli. Iriňli ýaralary bejermekde üstünlikli ulanylýar. Ýaralara onuň tinkurasyny ýapgy etmeli ýa-da oňa ýuwmalı. Taýýarlamak üçin bu ösümligiň miwesiniň 1 bölegini 56% spirtiň 5 bölegi bilen 10 gün saklamaly.

Gara turp. Iriňli ýaralary bejermekde bu ösümligiň ulanylmagy onuň antiseptiki täsiri bilen baglanyşyklydyr. Onuň şiresi ýaralara çalynýar ýa-da kerçelip, ýaralara ýapylýar.

Kesilen ýarany bejermekde belli bir häsiýetli derman ösümlikleri ulanylýar. Şeýle ýagdaýda ösümlükler gan saklaýjy we ýara bitiriji täsiri ýüze çykarmalydyrlar.

Eşek ýorunja. Bu ösümligiň güllerinden ýa-da ýapraklaryndan taýýarlanan çalgý kesilen ýaralary bejermekde ulanylýar. Bu ösümligiň otundan taýýarlanan ergin bilen ýaralary ýuwmalı. Taýýarlamak üçin 1 nahar çemçe çig maly 500 ml suwda 1 gije-gündiz demläp goýmaly.

Ýaralaryň bitişini sazlaşdyrmak üçin köpsanly derman ösümlükleri ulanylýar.

Kelem. Ýapraklaryny kerçäp, ýumurtganyň sarysý bilen deň gatnaşykda günde 1-2 gezek ýara ýapmaly.

Käkilik oty. Ýaralary ýuwmak üçin onuň demlemesi ulanylýar. Ol ýakymsyz ysý aýyrýar. Onuň gyzgyn demlemesi agyry aýryjy täsiri ýüze çykarýar.

Guzygulak. Onuň gyzgyn demlemesi (1:10) bitmeýän ýaralary bejermekde ulanylýar. Ol şeýle dermannama görnüşinde hem ulanylýar.

Rp. Inf. Rad. Inulae 20,0/200,0 (guzygulagyň kökünüň demlemesi)

D.S. Günde 1-2 gezek ýuwmak ýa-da ýapgy etmek üçin ýerli ulanylýar. Bejergi 10-12 gün dowam edýär.

Çit-çiti. Bitmesi kyn bolan ýaralary bejermekde olaryň bitişini sazlaşdyrjy häsiýeti bar. Ondan başga-da bu ösümlük ýaranyň ýaramazlaşmagyny çäklendirýär. 1 nahar çemçe porrugyny 400 ml suw bilen 10 minut gaýnatmaly. Onuň 50ml möçberinden günde 4 gezek içilse, ýaralaryň bitmesi tizleşýär.

Lawanda. Bu ösümligiň ýagy bitmesi kyn ýaralary bejermekde ulanylýar. Onuň ýaralaryň bitişini çaltlandyryjy täsiri bar.

Atguýruk. Bu ösümligiň otundan taýýarlanan gaýnatma bitmesi kyn ýaralary ýuwmak üçin ulanylýar.

III bap. LUKMANÇYLYK AMALYNDA ULANYLÝAN DERMAN ÖSÜMLIKLERI

Polatly. Bu boýy 60-80 sm ýetýän köpýyllyk otjumak ösümligidir. Türkmenistanda hem duş gelýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň kökleri ulanylýar.

Bu ösümligiň köklerinde eýleýji maddalar, sakyzlar, limon turşusy, pet, glikozidler (ononin we onosnin) saklanýar.

Lukmançylykda onuň dermanlaryny babasyl keselinden we iç gatamasyndan ejir çekýänleri bejermekde giňden ulanylyp gelnipdir. Ösümligiň demlemesi ýa-da tinkturasy içilende näsaglaryň içegesiniň hereketi peselýär we şol bir wagtyň özünde onuň ýygrylyşy ýokarlanýar, diurezi beýgelip, arterial basyşy bolsa pese düşürýär. Ondan daşary hem onuň dermanlary bogunlarda duz ýygnanmasynda, böwregiň we peşew haltanyň kesellerinde peşew çykaryjy serişde hökmünde-de giňden ulanylýar. Ol şu aşakdaky derman görnüşlerinde ulanylýar:

1) ösümligiň kökünüň gaýnatmasy umumy düzgün boýunça taýýarlanyp 50 ml-den, nahardan öň günde 3 wagtyna 2-4 hepdäniň dowamynda, täret kadalaşýança kabul etmeli.

2) ösümligiň tinkturasy 70% spirtde (1:5) taýýarlanylýar. Ony içni gowşadyjy serişde hökmünde 1 çay çemçeden nahardan öň, günde 2-3 wagtyna içmeli.

Gowaça. Bu gür şahalanyan baldakly, boýy 130 sm ýetýän, güýçli kökli ösümligidir. Iri ýapraklary ýekelikleýin bolup, nobatlaýyn ýerleşendir. Miwesi ýumurtga şekildäki gozalardan ybaratdyr. Türkmenistanyň hemme ýerlerinde medenileşdirilip ekilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň kökleriniň gabygyny we tohumlaryny ulanýarlar.

Kökünüň gabygynda gossipol, C we K witaminleri, eýleýji maddalary, trimetilamin toplanandyr. Onuň tohumlaryndan bolsa gossipol we gossipin, şeýle-de düzümine linolen hem-de olein turşulary girýän

ýaglar tapyldy. Şol bir wagtyň özünde onuň tohumlary ýokary hilli proteinleriň çeşmesi bolup durýar. Ýapraklary limon we alma turşularyny saklaýarlar. Bu ösümlükden furasilin, furasil, furadonin dermanlary alynýar. Gowaçanyň süýümi arassa sellýulozadyr.

Halk lukmançylygynda gowaçanyň kökünüň gabygy gan saklaýjy serişde hökmünde ulanylýar. Şol maksatlar bilen ondan taýýarlanan suwuk ekstrakty ylmy lukmançylygynda hem ulanylýar. Pagtadan pamygy we sargy serişdelerini alýarlar. Gowaçanyň ýagy günebakar we künji ýagy ýaly linimentleri we melhemleri öndürmekde ulanylýar. Ondan alynýan gossipoly 0,1%-li ergin ýa-da 3%-li liniment görnüşde ulanylýarlar.

Tanasetum. Bu köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Ähli boş ýatan we otluk ýerlerde ösýär.

Lukmançylykda çig mal hökmünde ýerden ýokarky bölegi oty ulanylýar.

Ösümligiň ähli böleklerinde efir ýaglary (sineol, kamfora, borneol), seskwiterpenoidler, bioflawanoidler, karotinoidler we taninler bardyr.

Lukmançylykdaky esasy peýdasy onuň soguljana we alawlama garşy hem-de antiseptiki täsiri ýüze çykarýandygy bilen baglanyşyklydyr. Ondan başga-da onuň otundan taýýarlanan 5% demlemesiniň ýürek gan-damar näsazlyklarynda arterial basyşyny peseldiji täsiriniň bardygy hem bellidir.

Bu otuň pes doýgunly çykyndysynyň antiseptiki, antimikrob we rahatlandyryjy täsiri hem bar. Şol sebäpli ony iç ýellenmesinde, iç sançmasynda, içgeçmede, agyz boşlugynda emele gelýän alawlamada, şeýle-de sarygetirme keselini bejermekde ulanmak mümkinçiligi bolýar.

Sabur. Bu köpýyllyk, ýapragy etlek bolan otjumak ösümlükdir. Ol hemme ýerlerde hem ösdürilip ýetişdirilýär.

Ösümligiň ter ýapraklary we şiresi öz düzümünde witaminleriň enzimleriň birnäçe mukdaryny hem-de fitonsidleri saklaýar. Onuň ýapraklaryndan antraglikozid maddalary (aloin, nataloin, rabarberon, gomonaloin), şeýle hem sakyz maddalary we efir ýaglarynyň yzlary tapylandyr.

Saburyň ter şiresi turşulygy pes bolan dowamly gastriti bejermek üçin, işdä aýygy serişde hökmünde, şeýle hem umumy bedeniň ýokanç kesellere garşy durnuklylygyny ýokarlandyrmakda giňden ulanylýar. Bu deriniň örtükleriniň we nemli bardalarynyň kesellerinde hem örän ähmiýetlidir. Ony, esasan hem, ýanyklarda, iriňli ýaralarda, osteomiye-

litde bedene çalmak üçin, agyz boşlugynyň we bokurdagyň kesellerinde bolsa çaykamak üçin ulanylýarlar. Saburyň demir bilen bilelikde taýýarlanan süýji suwy aşgazan-içege ýollarynyň ýiti we dowamly kesellerinde, gipohrom gan azlygynda, ýokanç kesellerde we zäherlenmelerde örän peýdalydyr. Ýiti rinidi bejermek üçin ter saburyň şiresiniň 5-8 damjasyňy günde 2-3 wagtyna burna damdyrmak ýeterlikdir. Saburyň sanjym üçin niýetlenen suwuk ekstrakty göz kesellerini bejermekde-de (blefarit, konýuktiwit, keratit) iň bir ygtybarly serişdeleriň biridir. Bu sanjym aşgazanyň we onikibarmak içegäniň ýaralaryny, aýal keselleriniň köp görnüşini, şeýle hem demgysmany bejermekde giňden ulanylýar.

1. Saburyň sanjym üçin suwuk ekstrakty – deriň astyna 1 ml möçberinde (5 ýaş çenli çagalara 0,2-0,3ml, 5 ýaşdan ýokary ýaşdaky çagalara 0,5 ml möçberinde) goýberilýär.
2. Saburyň linimenti şöhle terapiýasyndan soň deriniň zeperlenmegini bejermek we onuň öňüni almak üçin ulanylýar. Onuň üçin gije-gündiziň dowamynda 2-3 gezek zeperlenen ýere çalyň, üstüni hasa bölejigi bilen ýapýarlar.
3. Saburyň demir bilen süýji suwy ganazlykda 0,5-1 çay çemçe süýji suwy 1/4 bulgur suw bilen günde 3 wagtyna bermek maslahat berilýär.

Çerbiye boýy 120-150 sm ýetýän köpýyllyk otjumak ösümlük bolup, ol Türkmenistanda hem duş gelýär.

Dermanlyk çerbiýäniň kökünde köp mukdarda nemli maddalar bolup, esasan hem, olar polisaharidlerden durýar. Şeýle hem onuň düzüminden pet, pektin, gant, karotin, lesitin, fitosterin, mineral duzlar we suwuk ýaglary hem tapyldy.

Ol dem alyş we aşgazan-içege ýollarynyň kesellerini bejermekde ähmiýetli serişdedir. Onuň örtüji, goraýjy, gaýnaglama garşy, gakylyk goparyjy we agyryny aýryjy täsiri bolany üçin dowamly bronhitleri, trahitleri, bronhopnewmoniýalary, ýiti üsgülewügi, agyz-bokurdak kesellerini we demgysmany bejermekde, şeýle-de gastritleri, onkibarmak içegäniň we aşgazanyň baş kesellerini bejermekde-de (esasan hem, aşgazan şiresiniň turşulygy ýokary bolanda) peýdalanýarlar. Çerbiýäniň kökünüň demlemesi we ekstrakty pis keselli we deri örgünli näsaglary bejermekde synag edilende aýratyn gowy netijeleri berýär.

Çerbiýäniň ýumşadyjy täsiri nemli bardalardaky gaty yzlary ýumşatmak üçin ulanylýar. Lukmançylykda onuň birnäçe derman görnüşlerinden peýdalanýarlar:

1. Çerbiýäniň gaýnatmasy 1/2-1/3 bulgurdan nahardan soň günde 3-4 wagtyna kabul edilmelidir.
2. Çerbiýe kökünüň gury ekstrakty çalymtyl-sary reňkli külke bolup, onuň özboluşly süýjümtik tagamy bar.
3. Çerbiýäniň şerbeti örtüji we tagam beriji serişde hökmünde miksturalar görnüşinde ulanylýar.
4. Mukaltin nahardan öň 1-2 gerdejikden içilýär.

Atkaştany boýy 30 metre ýetýän agaçdyr. Ol Kawkazda we Merkezi Aziýada bezeg we derman ösümligi hökmünde ösdürilip ýetişdirilýär.

Lukmançylykda onuň çigidi (miwesi) çig mal hökmünde ulanylýar.

Atkaştanyň miwesi glikozidlerden (eskulin, fraksin, essin) durýar. Ondan başga-da eý maddalaryny, flavanoid glikozidlerini (kwersitrin, izokwersitrin, kwersitin, lempferol), peti, ýaglary we beýleki maddalary saklaýandyr.

Lukmançylykda onuň ekstrakty beýleki galen dermanlaryna sere-deninde has täsirlidir. Onuň düzümindäki triterpenglikozidi essin gaýnaglama we çişe garşy, şeýle-de kapilýar berkidiji täsiri ýüze çykarýar.

Bu ösümligiň essin saklaýan dermanlary operasiýadan soňky trombozlary bejermekde, şikesden soňky çişleri, gaýnaglamany, tromboemboliýany bejermekde ulanylýar.

Eskuzan antigemoroidal serişde hökmünde göwreli we çaga dogran aýallaryň wenalarynyň warikoz giňelmelerinde we beýni çişlerinde ulanylýar.

Ýürek damar ulgamynyň kesellerinde ulanylýan derman w-nostazin düzüminde atkaştanyň miwesiniň ekstrakty we B₁ wita-mini saklanýar. Bu derman ganyň syworotkasynyň antitrombotiki işjeňligini sazlaşdyrýar hem-de ol göwreli aýallaryň we çaga dogran aýallaryň wenasyndaky durgunlyklarda hem-de dykylmalarda ulanylýar. Wazotonin dermany düzüminde atkaştanyň miwesiniň ekstrakty we arnikanyň dermanlaryny we witaminleriň B toplumlaryny saklaýar we ol ýürek-damar ulgamynyň kesellerinde ulanylýar.

Häzirki wagtda lukmançylyk amalynda atkaştanyň dermanlaryndan: eskuzan, esflazid, reparil we başgalar ulanylýar. Reparil (es-

sin), esasanam, gaýnaglama we çişe garşy hem-de antitrombolitiki serişde hökmünde ulanylýar.

Eskuzan atkaştanynyň miwesiniň suwly-spiritli ekstraktydyr. Ol esasy triterpen glikozidi - essin saklaýar. Bu derman ownuk gan damarlarynyň geçirijiligini peseldýär, wenez damarlaryň ýygrylmasyny ýokarlandyrýar we gaýnaglamaný azaldýar. Derman wenosazlaşdyryjy we antitrombolitiki serişde hökmünde wenyň giňelmelerinde we dykylmalarynda, şeýle-de babasyl keselinde hem ulanylýar. Onuň üçin dermany günde 3 gezek nahardan öň 10-20 damjadan içmeli.

Esflazid täsiri boýunça eskuzana çalymdaşdyr. Ol atkaştanynyň miwesindäki saponin – essini saklaýar we kaştanyň ýapragyndaky flavanoidleri saklaýar. Ol gerdejik ýa-da şem görnüşinde ulanylýar.

Daştohumlyja. Bu köpýyllyk, ýylylygy halaýan otjumak ösümligidir. Ýapraklary we baldaklary şu maşgala degişli beýleki ösümlikleriňki ýaly gaty gyldyrganjyklar bilen örtülendir. Miweleri ak, ýalpyldawuk we gaty tekiz hozjagazlardyr. Türkmenistanda Kürendagynda, Bathyzda, Günorta-Günbatar we Merkezi Köpetdagyň daşly gaýalarynda ösýär. Lukmançylykda ulanylýan bölekleri olaryň hozjagazlardyr.

Ösümligiň gabygynda gyzyl reňk beriji madda, hozjagazynda ýaglar, mineral maddalary, esasanam, kalsiniň duzlary we kremniý turşusy bar. Ýerüsti böleginde köp bolmadyk mukdarda alkaloidleriň barlygy anyklandy. Ýapraklarynda C witamini tapyldy. Miwesiniň suwly demlemesi gadym döwürlerden bäri peşew ýollarynyň kesellerinde ulanylyp gelinýär. Onuň gowy peşew kowujy täsiri bar. Ter ýapraklarynyň maýdalanan bölejiklerini ýara bitiriji serişde hökmünde-de ulanýarlar.

Üzärlük. Bu gür şahaly uzyn bolmadyk baldakly köpýyllyk otjumak ösümligidir. Ýogyn ok kökleri agaçlaşandyr. Bölünen ýapraklary nobatlaýyn bolsa, iri gülleri ýeke-ýekeden ýerleşendirler. Miwesi togalak gozajyk. Ol Türkmenistanyň hemme ýerinde duş gelýär.

Lukmançylykda üzärligiň oty, seýrek ýagdaýlarda bolsa tohumy ulanylýar.

Üzärligiň zäherlidigi üçin ony düýelerden başga haýwanlar iýmeýärler. Düzümünde toplanýan esasy alkaloidlere garmalin, garmin, garmalol, peganin, pegamin, peganol, dezoksi-peganin we pegonidin degişlidir.

Awisenna bu ösümligi agyryny aýryjy hökmünde ulanypdyr. Halk lukmançylygynda deri kesellerinde, gijilewükde, gury agyryda bu ösümligiň suwuna düşmekligi maslahat berýärler. Otunyň gaýnatma-

synyň gaýnaglamada, newrasteniýada, tutgaýlarda ukladyjy serişde hökmünde ulanylýarlar. Otunyň tüssesini ýokanç keselli näsaglaryň ýatan otaglaryna ýaýradýarlar. Mundan başga-da onuň otunyň gaýnatmasyny (ginekologiki amalda) ysmazlarda, tutgaýlarda ulanylýarlar. Üzärligiň tohumlaryndan taýýarlanan gaýnatma demgysmada, burç bilen bilelikde gury agyryda, peşew we der kowujy serişde hökmünde ulanylýar.

Onuň hlor wodorodly duzy görnüşindäki garmin alkaloidi epidelemi ensefalitiň, ysmazyň we Parkinson keseliniň galdyran gaýrüzülmelerini bejermekde ulanylýar. Ol mundan başga-da ýüregiň koronar damarlaryny giňeldýär, arterial basyşy peseldýär, merkezi nerw ulgamyny gyjyndyrýar. Ylmy lukmançylygynda peganin diýen dermany miopatiýada we miasteniýada hem ulanylýar.

Keýik oty. Bu şahalanyp gidýän kökporrukly köpýyllyk ösümlükdir. Köpsanly baldaklary göni ösýär. Ýapraklarynyň üst yüzleri köpsanly nokat şekilli mäjzagazlary bilen örtülendir. Miweleri dört sanly hozjagazlardan durýar. Ol Türkmenistanda Köýtendagda, Günorta-Günbatar we Merkezi Köpetdagda duş gelýär.

Lukmançylykda onuň ýerüsti bölegi (oty) ulanylýar.

Gülläp duran ösümlükde efir ýagy (0,64% çenli), pulegon we piperiton bardyr. Efir ýagynyň esasy düzümi (60%) bolup, ondan mentoly bölüp hem almak bolýar.

Halk lukmançylygynda otunyň demlemesi ýürek ýetmezçiliklerinde, içege kesellerinde we newrosteniýada ulanylýar. Onuň örän gowy peşew kowujy we ýara bitiriji täsiri bardyr.

Ylmy lukmançylygynda geçirilen kliniki barlaglaryň esasynda keýik otunyň derman görnüşleriniň miokarda we miokardyň infarktyna edýän täsiri belli edildi. Derman serişdeleri ýüregiň işini goldaýarlar, arterial gan basyşyny peseldýärler.

Aždarhaot. Bu boýy 30 sm bolan köpýyllyk ýarym gyrymsy agaçdyr. Kök porrugy berk bolup, ol agaçlaşandyr. Onuň agaçlaşan we şahalanmaýan baldaklary göni ösýär. Maýda ýapraklary mäjzagazlar bilen örtülen bolup, onuň miwesi süýnmekdir we ýylmanak hozjagazlardan ybaratdyr. Bu ösümlük diňe Türkmenistanda duş gelip, Günorta-Günbatar we Merkezi Köpetdagiň orta we ýokary gaýalarynda ösýär. Lukmançylykda onuň oty we güli ulanylýar.

Ösümligiň otunda alkaloidler, 2,27% flavanoidler, 0,43% kumarinler we 0,08-2% çenli efir ýaglary tapyldy. Ýagynyň düzüminde: pinen, kamfen, limonen, sitral, geraniol bölekleri bardyr.

Halk lukmançylygynda ulanylýandygy barada maglumat ýokdur. Farmakologiki we lukmançylyk derňewleri üçin bu ösümligiň geljegi uludyr. Efir ýagy parfümer önümçiliginde, sitraly we geranioly almak üçin giňden ulanylýar.

Çomuç. Bu köpýyllyk örän uly kökli ösümlükdir. Baldagy ýogyn bolup, ýokarsy şahalanyň gidýär. Ýapraklary ýumşak, gyldyrganlar bilen örtülendir we nobatlaýyn ýerleşendir. Miweleri ikileýin çigitden ybaratdyr. Türkmenistanda Garagum çölünde, Bathyzda we Köýtendagynda ösýär. Lukmançylykda onuň, esasan-da, howada gatan şiresi, sakyzy ulanylýar.

Çomujyň sakyzy: smoladan (50-70 %), şepbikden (12-35%), efir ýagyndan (3-6%), wanilinden (0,06 %), çomuç turşusyndan durýar. Çomujyň kökleri bolsa pet (68%) we efir ýagyny (0,4%) saklaýar.

Halk lukmançylygynda çomujyň sakyzy tutgaýlarda we beýleki käbir nerw kesellerinde, şeýle-de içegedäki gurçuklara garşy hem-de ýaralary bitiriji serişde hökmünde ulanylýar.

Awisenna “Assafetidany” bogun agyrylarda, işdä açygy we peşew kowujy serişdesi hökmünde hem ulanyldy. Sakyzy inçekesele, merezýel keseline, gurçuklara garşy serişde hökmünde ulanylýarlar.

Ýaş ýapraklaryny turşy süýt bilen garyp, halk lukmançylygynda merezýelde we beýleki kesellerde ulanylýarlar. Onuň sakyzy pis açma keselinde-de peýdalanylýar. Ylmy lukmançylygynda saklygyň tinktury pilýulalaryň we emulsiýalaryň düzümine girip, demgysmada we nerw kesellerinde ulanylýarlar.

Çöpboýa. Bu boýy 1-1,5 metre ýetýän, köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Ol Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylykda onuň köki we kök porrugy ulanylýar. Çöpboýanyň köki we kök porrugy öz düzüminde antrahinonlary we onuň önümlerini, şeýle hem erkin ýagdaýyndaky alizarini, organiki turşularyny (limon, alma), proteini, gantlary we pektinleri saklaýar.

Lukmançylykda çöpboýanyň gury ekstrakty böwrek-daş keselinde nefrolitiki serişde hökmünde, damar gysylmalaryny azaltmak, şeýle-de kiçi daş bölekleriniň ýeňil çykmagy üçin ulanylýar. Onuň kökünüň tink-

turasy bolsa böwrek-daş keselinde ulanylýan toplumlaýyn derman bolan "Sistenalyň" düzümine girýär. Çöpboýanyň derman serişdeleri, esasan hem, oksalat we fosfat tebigatly daşlar bolanda has hem ähmiýetlidir. Bu ösümligiň lukmançylykda ulanylýan görnüşlerine, esasan, şular degişlidir:

1) çöpboýanyň gury ekstrakty gerdejik (0,25) görnüşinde goýberilýär. Ony günde 3 wagtyna 2-3 gerdejikden içmek maslahat berilýär. Bejerginiň wagty 20-30 gün.

2) sistenal-toplumlaýyn derman bolup, düzüminde 0,01 g çöpboýa kökünüň tinkturasy, 0,15 g magniý salisilaty, 6,15 g efir ýagyny, 0,8 g etil spirtini, 10 g-a çenli zeytun ýagyny saklaýar. Ony 3-4 damjadan gandyň üstüne damdyryp, nahardan ýarym sagat öň içmeli.

Aýypenje. Boýy 100-150 sm ýetýän ikiýyllyk otjumak ösümligidir. Ol Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň kökleri ulanylýar.

Ösümligiň köklerinde efir ýaglary, palmitin we stearin turşulygyndan durýan suwuk ýaglary, inulin, eýleýji we aýy maddalar, şeýle-de mineral duzlary we witaminler bardyr.

Lukmançylykda bu ösümligiň demlemesi peşew çykaryjy, öt we der çykaryjy serişde hökmünde giňden ulanylmaga mynasypdyr. Şeýle-de ony düwürtiklerde, gijilewürlerde daşky serişde hökmünde ulanmak hem bolýar. Şeýle-de bu ösümligiň çig maly artritleri we bogunlara duz ýygnaýma keselini bejermekde ulanylýan ýygnyndylaryň düzümine hem girýär.

Ösümligiň kökünüň suwly erginini almak üçin onuň 1 nahar çemçesi çig malynyň üstüne 200 ml gaýnag suwy guýmaly we öňki bar bolan tertipde taýýarlamaly. Taýýar bolan gaýnatmany ýarym bulgurdan ýyly görnüşinde günde 2-3 wagtyna içmek maslahat berilýär.

Arça. Bu boýy 8-10 metre ýetýän, hemişe ýaşyl öwsüp oturan gymyrymsy açaçdyr. Türkmenistanda, esasan-da, türkmen arçasy giňden duş gelýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi we püri ulanylýar.

Arçanyň miwesi öz düzüminde efir ýaglaryny, gandy, şeýle hem sirke, alma we garynja turşularyny, mum we ş.m saklaýar.

Lukmançylykda arçanyň derman serişdelerini, adatça, çişleri gaýtaryjy, ýaralary bitiriji we peşew kowujy serişde hökmünde ulanýarlar. Ol dowamly piýelitlerde we sistitlerde, şeýle hem böwrek-daş keselle-

rinde has-da peýdalydyr. Arçanyň miwesini, köplenç, beýleki derman ösümlük serişdeleri bilen bilelikde dem alyş ýollaryň dowamly kesellerinde (traheit, bronhit, laringit) gakylygy suwuklandyrmak we onuň gopmagyny ýeňilleşdirmek üçin ulanylýar. Olardan daşary arçanyň miwesi köp ýygyndylaryň we bejeriji çaylaryň hem düzümine girýär.

Arçanyň miwesiniň demlemesini taýýarlamak üçin, onuň 10g owradylan çig malyny syrçaly gaba ýerleşdirip, üstüne 200 ml gaýnan suw guýup, 15 min suwly hammamda gyzdyrýarlar, soňra sowadyp (45 min) süzýärler we alnan demlemäni gaýnan suw bilen 200 ml-e ýetirýärler. Bu demlemäni günde 3-4 wagtyna 1 nahar çemçesinden nahardan soň içmelidir. Aşgabadyň “Saglyk” derman kärhanasynda arça melhemi hem öndürilip başlandy.

Barwinok. Bu köpýyllyk, hemişe gök öwsüp oturan, boýy 15-25 sm ýetýän otjumak ösümlük bolup, ol Türkmenistanyň çäklerinde hem duşýar.

Lukmançylyk maksatlary üçin ösümlügiň ýapraklary ulanylýar. Ösümlügiň otunda we ýapraklarynda indol hatarynyň alkaloidleri bolan minorin, winkamin, pubissin, şeýle-de flawanoidler, ajy maddalar, askorbin turşusy, karotin we beýleki birleşmeler bardyr. Lukmançylykda bu ösümlük gadymy döwürlerden bäri rahatlandyryjy, gan basyşy peseldiji, kelle agyrysyny we baş aýlanmasyny aýryjy serişde hökmünde ulanylyp gelnipdir.

Onuň dewinkan we winkapan dermanlaryny gan damarlary giňeldiji (beýniniň gan damarlarynyň gysylmasynda), gan basyşy ýokary adamlarda ony pese düşürmek, şeýle hem newrozlary bejermekde rahatlandyryjy täsiri bermek üçin ulanylýar. Ondan başga-da bu ösümlügiň derman görnüşleri ýüregiň işjeňligini artdyryjy, ownuk gan damarlarynyň durnuklylygyny ýokarlandyryjy serişde hökmünde hem örän ähmiýetlidir. Ondan taýýarlanýan derman görnüşlerine, esasan-da, şular degişlidir:

1. Ösümlügiň otunyň demlemesi 1 nahar çemçe çig malyň üstüne 200 ml gaýnan suw goşup, 15 minut suwly hammamjykda gyzdyrýarlar we soňra sowadyp süzýärler. Ondan günün dowamynda 1/3 bulgurdan 3 wagtyna içmeli.
2. Winkapan gerdejigini içmek üçin onuň 0,005-0,01g günde 2-3 wagtyna bellenilýär.

3. Dewinkan-winkamin turşusynyň metil efiri bolup, damar giňeldiji, gan basyşyny peseldiji we gowşak rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýar. Ony içmek üçin 0,005-0,01 g ulanylýar, myşsa sanjym etmek üçin bolsa 1 ml 0,5% erginde günde bir gezek goýberilýär.

Alyç. Boýy 5-6 metre ýetýän agaçdyr. Ol Türkmenistanda hem giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin alyjyň gülleri we miweleri ulanylýar.

Onuň miwesinde flavanoidler (kwersetin, giperin, giperozid), organiki turşular (limon, hlorogen, oleanol we ş.m), eýleşýji maddalar, karotinoidler, witaminler we beýleki birleşmeler bardyr. Güllerinden bolsa flavanoidler (kwersetin, kwersitrin) asetilholin, efir ýaglary we beýleki organiki birleşmeler tapyldy. Lukmançylykda alyjyň derman serişdeleri ýürek-damar kesellerinde, gan basyşynyň ýokarlanmagynda, stenokardiýada, aritmiýalarda, umumy aterosklerozlarda, newrozlarda we beýleki kesellerde iň bir ähmiýetli serişdeleriň biri hasaplanylýar. Ýüregiň wena damarlarynyň gan aýlanyşygyny güýçlendirýänligi, şol sanda beýniniň gan damarlarynyň işini kadalaşdyrýanlygy üçin ony ýürek-damar ulgamynyň kesellerinde, gartaşan adamlarda ulanmak mümkinçiligini ýüze çykarýar.

Alyjyň giňden ulanylýan derman görnüşlerine:

1) alyjyň 70%-etil spirtinde taýýarlanan tinkturasy degişli bolup, onuň 20-30 damjasyndan günüň dowamynda 3-4 wagtyna nahardan öň içmek maslahat berilýär.

2) alyjyň gülleriniň demlemesini ýarym bulgurdan, nahardan 30 min öň günde 2-3 wagtyna kabul etmeli.

3) alyjyň miweleriniň demlemesini ýarym bulgurdan, nahardan 30 min öň, günde 2-3 wagtyna içmeli.

Ak omela. Bu boýy 40-60 sm ýetýän, hemişe gök öwsüp oturan, mugthor iki öýli ösümlükdir. Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň ýapraklary ulanylýar.

Ösümligiň ýapraklarynda oleanol we ursol turşusy, wisserin, asetilholin, holin, şeýle hem sakyz maddalary, spirtler, suwuk ýaglar, askorbin turşusy, karotin duş gelýär.

Lukmançylykda ösümligiň galen dermanlary I we II derejeli gan basyşynyň ýokarlanmasyny bejermekde gipotenziv serişde hökmünde giňden ulanylýar. Ondan daşary hem onuň dermanlary peşew bölüp çykarma-

gyny güýçlendirýär, şeýle-de az mukdarda gan saklaýjy serişde hökmünde hem ulanylýar. Olar aterosklerozy, nefridi we böwrek keselleriniň käbir görnüşlerini bejermekde toplumlaýyn bejergileriň düzümine-de girýärler.

Bu ösümligiň suwuk ekstraktyny 20-30 damjadan günde 3 wagtyna içmeli. Onuň ýapraklarynyň tinkturasyny 30-40 damjadan günde 4 wagtyna kabul etmeli.

Rauwolfiýa. Boýy 1-1,5 m ýetýän, ýarym gyrymsy agaçdyr. Esasy duş gelyän ýeri tropiki ýurtlardyr. Lukmançylykda esasy köki we kök porrugy ulanylýar.

Ösümligiň köki we kök porrugy öz düzüminde 20 töweregi indol alkaloidlerini (rezerpinin, raupin, serpentin, aýmalin, ýohimbin, papawerin) saklaýar. Lukmançylykda ulanylýan derman görnüşlerine şular degişlidir:

1) rezerpin gan basyşynyň ýokarlanmasynyň dürli görnüşlerinde ulanylanda onuň zygider pese düşmegini üpjün edýär. Bejerijilik netijeliligi 3-6 günden soň ýüze çykyp başlaýar we ol täsir uzak wagtlap saklanýar. Ol, köplenç, gerdejik görnüşinde ulanylýar, kä wagtlar bolsa ergin görnüşinde myşsa ýa-da damara sanjym edilýär. Gan basyşynyň ýokarlanmagynda rezerpini 0,1-0,3 mg möçberde nahardan soň belleýärler. Mundan başga hem rezerpin ýürek ýetmezçiliginiň ýeňil görnüşlerinde, tireotoksikozlarda, göwreliligiň soňky toksikozlarynda hem ähmiýetli netije berýär. Utgaşdyrylan plezidreks, adelfan ýaly dermanlaryň düzümine girýär.

2) raunatin esasy görkezmesi gan basyşynyň I we II derejeli ýokarlanma keselidir. Raunatin gerdejik görnüşinde içilýär, onuň üçin, adatyça, 1 gerdejikden gijesine bellenilýär, 2-nji güni 1 gerdejikden 2 wagtyna bellenilýär, 3-nji güni bolsa onuň mukdaryny günde 5-6 gerdejige ýetirilýär, özem nahardan soň kabul etmek maslahat berilýär.

3) aýmalin, rezerpinden tapawutlylykda, neýroleptiki we arterial basyşyny pese düşüriji täsiri ýokarydyr. Aýmalin özüne mahsus aýratynlygy hem antiaritmiki täsiriniň bolmagydyr. Aýmalin mersatel aritmiýanyň we paroksizmal tahikardiýanyň agyry tutgaýyny aýyrmak üçin ähmiýetli serişde hasaplanylýar. Derman wena gan damaryna ýa-da myşsa sançmak görnüşinde, şeýle-de içmek üçin ulanylýar. Mersatel aritmiýada ýiti tutgaýy aýyrmak üçin dermanyň 2 ml 2,5% erginini wena gan damaryna 10 ml natriý hloridiniň izotoniki ergini bilen garyp sanjym edilýär. Myşsa 2 ml 2,5% erginini her 8 sagatdan 0,15 g çenli (3 gezege çenli) goýberýärler.

Injir. Bu boýy 3-5 m bolan, ýapragyny düşürýän açaç ýa-da gymysy açaçdyr. Ýapraklary iri, dykyz, gülleri bolsa bir jynsly, maýdajyk we gül topbaktaryna toplanandyr. Miweleri maýdajyk, köpsanly hozjagazlardan ybaratdyr.

Türkmenistanda giňden ýaýrandyr we Köpetdagiň sebitlerinde, Çendir we Sumbar derýalarynyň kenarlarynda, çeşmeleriň ýanlarynda, uly Balkanyň Küren dagyň gaýalarynda, Köýten daglarynda, Badhyzda we hojalyklarda köp duş gelýär.

Lukmançylykda onuň bişen miweleri we ýapraklary ulanylýar. Onuň bişen miweleri şeker baý, ter miwelerinde 21% çenli, gury görnüşinde 71% çenli bolýar. Ol şeýle-de proteine, witaminlere we mikroelementlere, esasanam, kaliý duzlaryna, ösümlük süýmüne we turşuja turşusyna örän baýdyr. Başga-da ösümlük enzimlerinden fisin, amilaza, proteaza saklanýar. Ösümligiň hemme böleklerinde furokumarinleriň, psoraleniň we bergapteniň köp mukdary toplanýar.

Baldagyň gabygyndan glikozidler, saponinler, şepbikler, ýapraklaryndan furokumarinler, organiki turşular, rutin we C vitamini tapyldy. Süýtli şiresi öz düzümünde kauçugy we şepbigi saklaýar.

Halk lukmançylygynda guradylan ýapraklarynyň we kökünüň gaýnatmasy aşgazan näsazlyklarynda ulanylýar. Ter miwelerini ýara bitiriji serişde hökmünde we gan azlykda ulanmak maslahat berilýär. Miwesiniň gaýnatmasy peşewiň çykyşy agyryly bolanda we böwreğiň kesellerinde ulanylýar. Ýapraklarynyň demlemesi demgysmada, şeýle-de ýapraklarynyň we şahalarynyň suwly gaýnatmasy içegedäki gurçuklara garşy ulanylýar. Ylmy lukmançylyk injir ýürek-damar kesellerinde ulanylýar. Iýmit siňdirişi gowulandyrmakda we ýumşadyjy hökmünde ulanylýar. Pis açma kesellerinde deriniň pigmentasiýasyny dikeltmeklik üçin günün ultramelewşe şöhleleri bilen utgaşdyryp injirifi ýapraklaryndan taýýarlanan psoralen dermany alynýar.

Injiriň miweleri, senaýmekgäniň ýapraklary we garalynyň miweleriniň etinden düzülen briket görnüşdäki kafiolyň düzümünde ýumşadyjy serişde hökmünde ulanylýar.

Atguýruk. Bu boýy 30-40 sm ýetýän köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Ol Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň oty ulanylýar.

Ösümligiň otunda saponinler, alkaloidler (nikotin, ekwizetin), flawanoidler, askorbin turşusy, karotin, organiki turşulary (turşyja, alma), mineral duzlary, eýleýji maddalar, ajylar we ş.m. saklanýar.

Lukmançylykda ösümligi ýürek-damar ýetmezçiliklerinde (ýürek şikesi), şeýle-de peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýar. Onuň bu häsiýeti öýken-ýürek ýetmezçiliginiň esasynda ýüze çykýan çişleri aýyrmak üçin hem peýdalanylýar. Derman öz täsirini bir gezek ulanylandan ýüze çykarýar we özüne uýgunlaşma ýüze çykarmaýar. Peşew çykaryş ýollarynyň kesellerinde (piýelit, sistit, uretrit) bu ösümligi beýleki peşew çykaryjy we gaýnaglama garşy täsiri bolan ösümlükler bilen bilelikde ulanylýar. Düzümünde kremniniň birleşmeleri bolany üçin ol ýüregiň we kelle beýniniň aterosklerozynda, kapilýarlaryň zeperlenmesinde, şeýle hem deriniň we öýkeniň inçekesesinde himiýoterapiýa bejergisi geçirilende ulanylýar.

Bu ösümligiň gan saklaýjylyk we bedenden gurşuny çykaryp bilme ukyplylygyna esaslanyp, onuň dermanlaryny ýatgy gan akmalarynda we gurşun bilen ýiti ýa-da dowamly zäherlenme bolanda ulanylýar. Onuň derman görnüşlerine şular degişlidir:

1. Ösümligiň otunyň gaýnatmasy. Onuň üçin 4 nahar çemçe çig maly syrçaly gapda ýerleşdirip, üstüne 200 ml (1 bulgur) gaýnan gyzgyn suw goşýarlar we 30 min dowamynda suwly hammamjykda gyzdyrýarlar, soňra 10 min dowamynda otag temperaturada sowdýarlar, süzýärler we göwrümini 200 ml çenli ýetirýärler. Gaýnatmany 1/2-1/3 bulgurdan, nahardan 1 sag öň, günde 2- 3 wagtyna içmeli.

2. Suwuk ekstrakty 1/2 çay çemçeden günde 3-4 wagtyna kabul etmeli.

Ýeken. Bu boýy 100-120sm ýetýän köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Ol Türkmenistanda hem duş gelýär. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň kök porrugy ulanylýar.

Ösümligiň kök porrugynda eýleýji maddalar, sakyzlar, askorbin turşusy, glikozidler (akorin), efir ýaglary we ş.m. tapyldy. Lukmançylykda ösümligiň kök porrugyndan taýýarlanan dermanlary dowamly gastriti, aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş kesellerini, esasan hem, aşgazan turşulygy peselen näsaglarda, şeýle hem dürli görnüşli iç geçmelerde, iýmit siňdirişiň bozulmalarynda esasy derman serişdesi bolup hyzmat edýär. Ösümligiň kök porrugynyň külkesi «Wika-

lin» we «Wikair» dermanlarynyň düzümine girýär hem-de aşgazanyň, onikibarmak içegäniň baş keselini bejermekde ulanylýar. Ösümligiň gaýnatmasy we demlemesi iriňli ýaralary ýuwmak we daňy goýmak üçin giňden peýdalanylýar. Ondan başga-da ol derman ösümlükleriniň ýygyndylarynyň we beýleki bejeriji çaylaryň hem düzümine girýär. Onuň derman görnüşlerinden ulanylýanlary:

1. Ösümligiň kök porrugynyň demlemesi. Taýýar bolan demlemäni ýyly görnüşinde 1/4 bulgurdan, nahardan 30 min öň, günde 3-4 wagtyna içmek maslahat berilýär.
2. Ösümligiň kök porrugynyň tinkturasy 40%-li spirtde (1:5) taýýarlanylýar. Ony 20 damjadan, nahardan öň günde 2 wagtyna kabul etmeli.
3. «Wikalin» gerdejiginiň örtüji, turşulygy peseldiji we içi gowşadyjy täsirine esaslanyp, ony turşulygy ýokary bolan gastritlerde, aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş kesellerini bejermekde peýdalanylýar. Ony içmek üçin 1-2 gerdejikden, nahardan soň, günde 3 wagtyna ýarym bulgur ýyly suw bilen kabul etmeli.
4. «Wikair» dermanyny nahardan soň 1-2 gerdejikden 1/4 bulgur suw bilen içmek maslahat berilýär.

Porsy agaç. Bu boýy 20-25 m ýetýän agaç bolup, gür şahalanyň gidýändir. Ýapraklary iri, çylşyrymly, özboluşly ysly bolup, gezekleýin yerleşendir. Miwesi togalak ganatlyja çigitjikdir. Onuň ata watany Hytaýdyr. Türkmenistanyň hemme ýerlerine ýaýran we ol bezeg hökmünde ekilýär.

Çig mal hökmünde onuň gabygy, ýapraklary we miwesi ulanylýar. Gabygynda aýratyn aý maddasyny, 12% eýleýji maddalary, laktony, simaburini, saponinleri, flavanoidleri, sterinleri, alkaloidleriň köp bolmadyk mukdaryny, organiki maddalary, C witaminini saklaýar. Onuň güllerinde efir ýagy bardyr, tohumyndan bolsa ýag we kwassin atly aý madda alyndy. Ýapraklarynda efir ýaglarynyň köp bolmadyk mukdary, eýleýji maddalary (gallotanin we ellagotanin), organiki turşulary we C vitamini saklanýar.

Halk lukmançylygynda porsy agajyň ýapragynyň gaýnatmasyny leýşmaniýozda, gabygyny we ýapragyny dizenteriyada (iç geçmede), miwesini babasyl keselinde we ýumşadyjy serişde hökmünde ulanýarlar. Köküniň gabygyndan taýýarlanan gaýnatmasy antibak-

terial häsiýeti, şeýle-de şahalarynyň gabygyndan we ýapraklaryndan taýýarlanan ergin içegeäki gurçuklara garşy güýçli serişdedir.

Ylmy lukmançylykda porsy agajyň miwesi ulanylyp, onuň tinktury anginol serişdesiniň düzümine girýär. Ol serişde bolsa dürli hili gelip çykyşly basygy bejermekde ulanylýar.

Anhuz. Bu köpýyllyk otjumak ösümlük bolup, onuň baldagy uzyndyr we şahalany, göni durandyr. Ýapraklary süýnmek, gülleri çylşyrymly bolup, salkymy emele getirýärler. Miwesi mele reňkli hozjagazdyr. Ol Türkmenistanda Murgap oazisinde, Köýtendagda, Badhyzda, Gündogar Merkezi we Günorta-Günbatar Köpetdagyň daglarynda we dag eteklerinde duş gelýär.

Onuň oty, köki we gülleri çig mal hökminde ulanylýar. Ösümligiň hemme ýerlerinde saponinler toplanandyr. Köklerinde alkanin hem bardyr.

Halk lukmançylygynda onuň gülleri suwuk demleme görnüşinde gyzgynyňy gaýtarýan we içäni sürüji serişde hökmünde ulanylýar. Otunyň demlemesi ýumşadyjy we gakylyk goparyjy serişde hökmünde hem peýdalanylýar.

Göwen. Bu uly bolmadyk tikenli gyrymsy ösümlükdir. Şahalary ýogyn we egri tikenleri bilen gür örtülendir. Süýri goşalanan ýapraklarynyň uçlary tikenlidir, miwesi bolsa kösükdir. Türkmenistanda göweniň 157 görnüşi ösýär we olaryň 19 tragakantlardyr. Tragakant göwenleri, esasan hem, Küren dagyň, uly we kiçi Balkanyň orta we ýokary sebitlerinde, Merkezi we Günorta-Günbatar Köpetdagda ösýärler. Lukmançylykda onuň çig maly bolup tragakantyň şepbige ulanylýar.

Adaty nazbaýgül. Bu boýy 20-50 sm bolan birýyllyk otjumak ösümlükdir. Ýapraklary ýumurtga şekilli, gyalary diş-dişdir. Miwesi goňur-gara hozjagazlardan ybaratdyr. Bu ösümligiň ata Watany Hindistandyr. Bu ösümlük Türkmenistanda haşal ot görnüşinde duşýar, şeýle-de ony hemme suwarymly ýerlerde ekmek bolýar.

Derman önümçiliginde onuň gülüniň efir ýagy ulanylýar.

Bu ösümligiň güli efir ýagyny saklaýar, onuň mukdary ösýän ýerine baglylykda üýtgäp durýar. Efir ýagy düzüminde metaniholý, linalolý, sinoolý saklaýar. Ondan sowadylyp, kamfora bölünip alynýar. Onuň otunda efir ýaglaryndan başga-da glikozidler, saponinler we eýleýji maddalar hem bardyr. Onuň ýapraklarynda P witamin - rutin we A prowitamini tapyldy.

Halk lukmançylygynda nazbaýgüliň demlemesini basykda, burun dykylanda, gaýnaglama kesellerinde, peşew geçiriji ýollarynyň we böwregiň gaýnaglamagynda ulanmagy maslahat berilýär. Mundan başga-da melhem görnüşinde ýaralary bitiriji serişde hökmünde ulanylýarlar. Ylmy lukmançylykda nazbaýgüli demleme we gaýnatma görnüşinde merkezi nerw ulgamyny gyjyndyryjy hökmünde we gan aýlanşygynyň bozulmagynda ulanylýar. Köplenç, asteniýada umumy gurplandyryjy serişde hökmünde hem ulanylýar. Ony ulanmak bilen, iç ýellenende we dispepsiýada hem gowy netijeler alyp bolýar.

Gandeper. Bu boýy 20-40 sm köpýyllyk otjumak ösümligidir. Onuň kök miwelerine meňzeş, çiş görnüşdäki ýogyn köki bardyr. Güýçli baldagy bardajykly gowaklar bilen örtülendir. Ýapraklary böleklere bölünip ýitilenip gidýär. Miweleri ýalaňaç, açyk we ýygirtlydyr.

Türkmenistanda Köpetdagyň uly we kiçi Balkanyň, Köýteniň daglarynda we dag eteklerinde ösýär.

Lukmançylykda onuň ulanylýan böleklerine köki we oty degişlidir.

Kök miwelerinde 30% gowrak uglewodlar, pet, protein, şeker, kalsiniň, demriň we kaliniň duzlaryndan köp bolmadyk mukdary bardyr. Şeýle-de olarda eýleýji maddalaryň we saponinleriň barlygy anyklandy. Ösümligiň ýerüsti bölegi efir ýaglaryny saklaýar. Efir ýagynyň düzümine 26 sany düzümlü maddalar girip, olar, esasanam, monoterpen fraksiýasyndaky terpenoidlerdendir.

Halk lukmançylygynda bu ösümligiň köki gan saklaýjy hökmünde we aşgazan içege kesellerinde ulanylýar.

Bürelije. Bu birýyllyk ösümlük köki göni ösen, birnäçe gür şahanýar baldaklary ösümlige togalak görnüş berýär. Baldaklary we şahalary gür yaprakly. Ýapraklary süýnmek, köp mäjzagazly. Türkmenistanda Kürendagyň uly we kiçi Balkanyň, Köpetdagyň daglarynda we dag eteklerinde we Badhyzda duş gelýär. Lukmançylykda çig mal bolup ýerüsti bölegi hyzmat edýär.

Fitohimiki barlaglaryň esasynda bürelijäniň düzüminde efir ýaglarynyň (0,47%), flawanoidleriň (1,05%), alkaloidleriň (0,07%), glikozidleriň (0,26%), kumarinleriň (0,82%), askorbin turşusynyň (5,83 mg %), eýleýji (5,04%) we şekerli (6,9 %) maddalaryň, organiki maddalaryň (5,83%) şepbigiň (7,8%) bardygy anyklanyldy.

Bejeriji serişde hökmünde ösümligiň gaýnatmalary, tinkturalary, demlemeleri we ekstraktlary ulanylýar. Suwly we spirtli çykyndylar-

dan başga-da onuň wazelin esasda taýýarlanan düzüminde 3-5% efir ýagyny saklaýan melhemleri hem ulanylýar. Onuň dermanlary ýokary antimikrob, peşew kowujy we ýara bitiriji häsiýete eýedir. Büreljaniň 3-5 %-li melhemi gözüň görejiniň kesellerini bejermekde has netijelidir, şeýle-de ol agyryly gyjynmany döretmeýär.

Bu ösümligiň dermanlary bedenden peşew bölüp çykarmagyny 47% çenli ýokarlandyrýar.

Ýandak. Bu köpýyllyk tikenli otjumak ösümlükdir. Baldagy göni we şahalanýar. Ýapraklary süýnmek, gaty hem-de tikenlidir. Gülleri 2-3-den tikenli üstünde ýerleşen, miwesi ýalaňaç (açyk) 4-5 tohumly kösükdir. Türkmenistanda Köpetdagiň dag eteklerinde, düzlüklerde, suwarymly ýerlerde, boşluklarda duş gelyän, giňden ýaýran haşal otdyr. Lukmançylykda peýdalanylýan çig maly bolup onuň güli, oty we köki ulanylýar.

Otunda saponinler, C, A (karotin), B, K witaminleri, P witamin aktiwligini ýüze çykarýan flavon toparynyň glikozidleri tapyldy. Terenjümeniň düzüminde şepbik, mannit, şeker, limon turşulygyny, eýleýji we aý maddalary saklaýar. Onuň gülleri efir ýaglaryny saklaýar. Awisenna bu ösümligiň demlemesini derlediji, gowşadyjy, peşew kowujy serişde hökmünde, içege kesellerini bejermekde we kökünden taýýarlanan goýy gaýnatmasyny bolsa babasyl keselinde gan saklamak üçin ulanypdyr. Ösümligiň kökünüň we otunyň gaýnatmalary we demlemeleri fitonsit häsiýetli bolup, içgeçme kesellerinde ulanylýar. Ýandagiň çayy suwsuzlygyňy gandyryýar we deriň bölünip çykmagyny peseldýär.

Üzüm. Bu uly agaç şekilli ýapragyny dökýän liana. Ýapraklary nobatlaýyn ýerleşip, gyalary böleklelendir. Gülleri iki jynsly, köpsanly, maýdajyk sübsejigi emele getirýärler. Miweleri hoşany emele getirýärler. Türkmenistanyň hemme suwarymly ýerlerinde ekilýär. Lukmançylykda ulanylýan bölekleri onuň bişen miweleri we ýapraklarydyr.

Miwelerinde şekeriň örän köp mukdary (20%) bolup, olardan iň esasyalary glýukoza, fruktoza, flobafen, galla turşusy, kuertetin, enin; glikozidlerden monodelfinidin we didelfinidin; turşulardan alma, fosfor, kremniý, salisil, limon, ýantar, garynja we köp bolmadyk mukdarda turşuja turşusy; mineral maddalar we mikroelementler (kaliý, kalsiý, magniý, demir, marganes, kobalt); enzimlerden intertaza, pektinaza, proteaza, lipaza, dürli hili witaminler bardyr. Miweleriniň gabygynda 3,4% çenli eýleýji we reňkleýji maddalar bardyr.

Üzümiň ýapragyndan şeker, tnozit, kiwersetin, eýleýji maddalar, karotin, holin, betain, alokrus esaslary, protokateh, askorbin, alma, çakyrturşulary; mikroelementlerden kaliý, natriý, fosfor, demir, kremniý tapyldy.

Halk lukmançylygynda üzüm ýürek-damar, öýken, bagyr kesellerini bejermekde ulanylýdyr. Ylmy lukmançylygynda üzümiň miwesini we şiresini ýürek, bronh, böwrek, bagyr kesellerinde, nerw ulgamynyň gowşamagynda, gipertoniýa kesellerinde we umumy berkidiji serişde hökmünde ulanylýar. Umumy berkidiji serişde hökmünde üzümiň şiresini gan azlykda, demgysmada, öýkeniň inçe keselinde, dürli asteniki ýagdaýlarda, mineral we lipid madda çalşygy bozulanda ulanylýar. Üzümiň ýapragynyň demlemesi madda çalşygynyň bozulmasynda goldaýar.

Üzümiň naturoza dermany köp mukdarda gan ýitirilende ulanylýar.

Turşy ülje. Bu ýapragyny düşürýän, uly bolmadyk agaç ýada gyrymsy agaçdyr. Gülleri ak ýada açyk gül-güne reňklidir. Ýapraklary inli we dykyz bolýandyr. Miwesi şireli we şäniklidir. Ol Türkmenistanda suwarymly ýerlerde miweli agaç hökmünde ekilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miweleri ulanylýar.

Turşy üljäniň miwelerinde şeker, pektinler, organiki turşulary, eýleýji maddalar, karotin, askorbin turşusy saklanýar. Mikroelementlerden mis, demir, magniý tapyldy. Tohumynda ýaglar, efir ýaglary, amigdalın saklanýandyr.

Halk lukmançylygynda üljäniň miwelerini peşew ýollarynyň kesellerinde, peşew daş kesellerinde, işdäni açmaklyk üçin we berhiz saklamaklyk üçin serişde hökmünde aşgazan-ıçege kesellerinde ulanylýar. Madda çalşygy gowulandyrmak üçin, bagyr we süýjüli diabet kesellerinde onuň şiresinden peýdalanýarlar.

Ylmy lukmançylykda ol suwuk derman görnüşlerini süýjütmek we tagamyny gowulandyrmak üçin ulanylýar. Üljäniň miwesiniň eti we şiresi antibiotiki serişde hökmünde hem peýdalanlyp bilner.

Göýül. Bu köpýyllyk, otjumak, ýere ýazylyp ösýän tikenli ösümlükdir. Onuň 10 m çenli çuňluga gidýän göni köki we iri, owadan gülleri bardyr. Miwesi ir-iýmiş şekilli, ýaşyl reňklidir. Ol Türkmenistanyň hemme çöllük ýerlerinde, dag eteklerinde, daglarda we derýalaryň kenarlarynda duşgelyär. Lukmançylykda onuň gülleri, miweleri we kökleri ulanylýandyr.

Onuň gül pyntyklarynda rutin, şeýle-de azotly we pektinli maddalar, efir ýaglary, C witamini toplanandyr. Tohumlarynda linolen we

olein doýan turşularyndan durýan ýoduň ýokary sanyny düzüminde saklaýan haýal guraýan ýaglar tapyldy. Miwelerinde mirozin enzimli steroid glikozidleriniň we gyzyl pigmentiň barlygy anyklanyldy. Onuň köklerinde kapparidin steroid glikozidi bardyr.

Awisenna göýüliň köküniň gaýnatmasyny babasyl keselinde ulanypdyr. Göýüliň miwelerinde ýoduň köp mukdarynyň bolandygy sebäpli ony zob keselini bejermekde ulanylýar. Gülleriniň şiresinden agyryny aýryjy we demgysma garşy serişdäni taýýarlaýarlar.

Ýapraklary demleme görnüşinde deri örgünleri, ýaralary bejermekde ulanylýar. Köki gaýnatma görnüşinde içi ýumşadyjy serişde hökmünde, köküniň gabyklary owradylan ýagdaýynda gury agyryda we brusellýozda ulanylýar.

Gök daş kekre. Bu boýy 50-60 sm ýetýän birýyllyk ýa-da ikiýyllyk otjumak ösümlükdir. Türkmenistanyň dag eteklerinde duş gelýär. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň gülleri ulanylýar. Onuň gülleri öz düzüminde glikozidleri (sikorin, sitaurin), reňkli maddalary (sianin), pelargonin hloridi we ş.m. maddalary saklaýar.

Lukmançylykda bu ösümligiň gülleriniň demlemesi we gaýnatmasy böwregiň we peşew ýollarynyň dowamly kesellerinde toplumlaýyn bejergileri geçirmekde giňden ulanylýar. Peşew çykaryjy ýygyndylaryň düzümine girýänligi üçin böwrek-daş kesellerinde, piýelitlerde, uretritlerde we sistitlerde ulanylýar. Gaýnaglama garşy we mikroblary ýok ediji täsirlere esaslanyp, ony göz kesellerini (konýuktivit, blefarit) bejermekde hem ulanmak bolýar. Käbir ylmy synaglaryň esasynda ösümligiň derman görnüşi bagyr we öt ýollarynyň kesellerini bejermekde mümkinçiliginiň barlygy subut edildi. Düzüminde ajylar bolany üçin onuň ýmit siňdiriş ulgamynyň işlerini kadalaşdyryjy täsiri hem bardyr.

Ösümligiň gülleriniň demlemesi umumy görkezilýän düzgüne laýyklykda taýýarlanylýar. Demlemäni ýyly görnüşde 1 nahar çemçesinden günde 3 wagtyna peşew kowujy, öt çykaryjy we mikroblara garşy serişde hökmünde içmek maslahat berilýär.

Kyrkbogun. Bu boýy 30-40 sm ýetýän birýyllyk otjumak ösümlükdir. Lukmançylykda onuň oty ulanylýar.

Ösümligiň otunda köp mukdarda askorbin turşusy, K-witami-ni, karotin, glikozidler (awikulýarin), eýleýji maddalar we kremniý turşusynyň birleşmeleri bar.

Lukmançylykda bu ösümligiň galen dermanlary we ýygyndylary peşew çykaryş ýollarynyň dowamly kesellerinde, böwrekde duzlar bolanda, esasan hem, turşuja turşusynyň duzlary bolanda bejergi serişdesi hökmünde giňden ulanylýar. Düzüminde eýleýji madda bolany üçin aşgazan-içege ýollarynyň dürli kesellerinde ulanmak örän peýdalydyr. Zäherlere garşy täsirine esaslanyp, ony madda çalşygynyň bozulmasy esasynda bedende toplanan zäherli maddalary çykarmak üçin we bagyr ýetmezçiliginde peýdalanýarlar. Ondan başga-da ösümligiň demlemesi we gaýnatmasy ýatgy we içege gan akmalarynda hem giňden ulanylýar.

Ösümligiň otunyň demlemesini taýýarlamak üçin onuň 3 nahar çemçe çig malyny syrçaly gapda ýerleşdirip, üstüne 200 ml (1 bulgur) gaýnan suwy goşup 15 minudyň dowamynda suw hammamjygynda gyzdyrýarlar, soňra otag temperaturasynda 45 minutlap sowadyp süzýärler we demlemäniň göwrümünü 200 ml çenli ýetirýärler. Taýýar bolan demlemäni 1/2 -1/3 bulgurdan, nahardan öň, günde 2-3 wagtyna içmeli.

Sarymsak. Bu medenileşdirilen köpýyllyk otjumak ösümligidir. Soganlygy iri, ýumurtga şekilli, çylşyrymly bolup, birnäçe böleklerden durýar. Ýapraklary ýaşyl we ýaý şekillidir. Gülleri maýdajyk, agymtyl saýawany emele getirýärler. Türkmenistanyň hemme suwarymly ýerlerinde ekilýär. Lukmançylykda onuň soganlygy ulanylýar.

Sarymsagyň soganlygy öz düzüminde dialildisulfid (60%), dialiltrisulfid (20%), dialiltetrasulfid (10%), alilpropildisulfid (6%) saklaýan efir ýagyny toplaýar. Ol askorbin turşusyna, proteine, uglewodlara baýdyr. Uglewodlaryň esaslary alilosahar we glükofruktozadyr. Sarymsak öz düzüminde petden başga ätiýaçlyk maddalaryndan redusirlemeýän turşudan we fruktozadan durýan polisaharidleri hem saklaýandyr. Sarymsaga özboluşly ys berýän suwda gowy ereýän allisindir. Sarymsakda şeýle-de fitosterinler, enzimler, tioglikozidler, mikroelementler, A,B witaminler we ýaglar hem bardyr.

Sarymsak gadymdan bäri keselleriň önüni alyjy serişde hökmünde, deri kesellerini bejermekde, gan basyşy ýokary bolanda, aşgazan içege keselleriň önüni almakda halk lukmançylygynda ulanylypdyr. Ýapgy görmüşde kelle agyryda, siňnillerde, gabarçaklarda dowamly, wagty bilen bitmeýän ýaralarda, ýylanlar we içyanlar çakanda ulanylýar.

Sarymsagyň bakteriosid, fungisid, protistosid häsiýetleri bolup, içgedäki gurçuklara garşy hem ulanylýar.

Sarymsagyň güýçli antimikrob häsiýeti hem bar. Mundan başga-da ony aterosklerozda, gan basyşy ýokary bolanda we işdäni açmak üçin ulanylýar.

Derman önümçiliginde şu dermanlar: aterosklerozy we kardiosklerozy bejermekde allilsat, iriňli ýaralarda, gurçukly kesellerde, gan basyşy ýokary bolanda, aterosklerozda we öýkeniň inçekesesinde ulanylmagy maslahat berilýän allilfid we sarymsagyň tinkurasy öndürilýär. Sarymsagyň gury ekstrakty allahol dermanynyň düzümine girýär.

Düýedaban. Bu tekiz, ýylmanak köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Baldagy otjumak we göni ösýär. Ýapraklary ýogyn hem-de goýy ýaşyl reňkli bolup, garşylyklaýyn ýerleşendir. Miweleri süýrüdür hem-de sallanyp durandyr.

Türkmenistanda giňden ýaýrap, has-da Bathyzda we Köpetdagyň eteklerinde köp duş gelýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň oty we köki ulanylýar.

Ösümligiň hemme ýerinde alkaloidler (2%), saponinler, C wita-mini we eýleýji maddalar toplanandyr.

Halk lukmançylygynda ýara bitiriji serişde hökmünde onuň ter ýapraklary ulanylýar. Mundan başga-da ýüregiň işjeňligi peselende, ysgyn gaçanda we gurçuklara garşy peýdalanylýar. Kökleriniň gaýnatmasy guragyryda we ýaralarda ulanylýar.

Üç bölek goşadiş. Bu boýy 15-20 sm bolan, birýyllyk otjumak ösümlükdir. Onuň ýapraklary süýnmek bolup, garşylyklaýyn ýerleşendir, gülleri bolsa sary sebedi emele getirýär. Türkmenistanda dag eteklerinde düzlüklerde, derýalaryň kenarynda ösýär, has-da Köpetdagyň we Köýtendagyň eteklerinde, şeýle-de Murgap oazisinde köp duş gelýär. Lukmançylykda onuň şahalary we ýapraklary ulanylýar.

Ol öz düzüminde efir ýaglaryny, kumarinlerden umbelliferony we skopoletini, 10%-den az bolmadyk sanda flavanoidleri, askorbin turşusyny, karotini, eýleýji we reňk beriji maddalary, nemleri, laktonlary, aminleri we mikroelementleri saklaýar.

Halk lukmançylygynda onuň demlemesini we gaýnatmasyny rahitde, bagyr, dalak we deri kesellerinde ulanylypdyr. Bu ösümligiň gowy gan arassalaýjy häsiýeti bolup, ol peşew kowujy we derlediji täsirleri hem ýüze çykarýar. Otunyň gaýnatmasyny ýaralary ýuwmakda we çagalarda ky gijilewükde hem diateziň dürli görnüşlerinde ulanylýar. Marganesiň

we askorbin turşusynyň öz düzümünde bolandygy sebäpli bu ösümligiň dermanlary bejeriji täsiri eýeleýär. Marganesiň ionlary gan lagtalanmaklygyna, gan emele gelmekligine we içki sekresiýalaryň mázlerine täsir edýärler. Üç bölek goşadişiň oty madda çalşygyny gowulandyrýar, ony dürli diatezlerde, neýrodermitlerde we saç düşme kesellerinde hem ulanýarlar. Onuň deridäki bitmeyän ýaralara guradyjy täsiri hem bardyr. Otunyň demlemesi arterial gan basyşyny hem peseldýär.

Tilkiçay. Bu gataşan baldakly ýarymgyrymsy ösümlükdir. Onuň tüýjümeňk ýapraklary garşylyklaýyn ýerleşýärler, şeýle-de gapdala gidýän damarlanan ýapraklary bitewidirler. Ol Türkmenistanda Köýtendagynda we Günorta-Günbatar Köpetdagda duş gelýär. Otunda flavanoidler, betamisin, stahidrin, iridoidler, efir ýaglary, kalsiý duzlary, şeker, fenolkarbonlar bardyr.

Uly guzgulak. Bu köpýyllyk otjumak ösümlük bolup, boýy 50-60 sm ýetýär. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde hem duş gelmek bolýar. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň köki we kök porrugy ulanylýar.

Guzgulagyň köki we kök porrugy öz düzümünde efir ýaglaryny (gelenin, alantol, proazulen) we seskwiterpen laktonlarynyň garyndysyny (alantolakton, izoalantolakton, digidroalantolakton) saklaýar. Ondan daşary hem köklerinden witamin E, saponinler, sakyz, şepbikler, nemler, alkaloidleriň köp bolmadyk mukdary we polisaharidler (inulin, psewdoinulin) tapyldy.

Lukmançylykda ony gakylyk goparyjy serişde hökmünde ulanýarlar. Dem alyş ýollarynyň ýiti we dowamly keselleri onuň bilen bejerilende, ol bronhlaryň sekresiýasyny azaldýar. Şonuň üçin hem ony köp mukdardaky we goýy gakylykly kesellerde ulanylanda aýratyn gowy netije berýär. Onuň öt çykaryjy, gaýnaglama garşy we ýimit siňdirişi sazlaýjy täsiri bolany üçin aşgazan-içege ýollarynyň kesellerinde ulanmak örän amatlydyr. Bularan daşary hem guzgulagyň derman görnüşleri aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş kesellerinden ejir çekýän näsaglarynda hem ulanylyp görlende aýratyn gowy netijeleri berýändigini anyklanyldy. Bejergi doly geçirilen näsaglarda ýaralar doly bitýär ýa-da olaryň ölçegleri has-da azalýar. Onuň şeýle derman görnüşleri taýýarlanylýar:

1) Guzgulagyň kökünüň we kök porrugynyň gaýnatmasy. Ony taýýarlamak üçin 1 nahar çemçe çig maly syrçaly gapda ýerleşdirip, üstüne

200 ml gyzgyn suwy goşup, 30 minudyň dowamynda garyşdyrmak arkaly gyzdymaly, soňra otag temperaturasynda 10 minutlap sowadyp, süzmeli. Ganatmany ýyly görnüşde 1/2 bulgurdan nahardan 1 sagat ön günde 2-3 wagtyna kabul etmeli.

2) Alanton gerdejigi 0,1 g günde 3 wagtyna nahardan soň 6-8 hepdäniň dowamynda belleniýär.

Borjak. Bu boýy 1,5 metre çenli ýetýän kiçi gyrymsy agaçdyr. Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň ýerüsti böleginden efedrin alynýar.

Ösümligiň otunda alkaloid efedrin we psewdoefedrin bar. Mundan başga-da eýleýji maddalaryndan tanin hem bardyr.

Lukmançylykda ulanylýan borjagyň düzümindäki alkaloid efedrininiň farmakologiki aktiwligi onuň α we β reseptorlara stimuilirleýýeýji täsir etmegi bilen baglanyşyklydyr. Ol periferiki damarlary we nemli bardalary daraldyýy täsir edip, ýüregiň işleýşini sazlaşdyrýar, arterial basyşy ýokarlandyrýar, göreýi we bronhlary giňeldýär, şeýlede merkezi nerw ulgamyny we dem alyş merkezi gyjyndyrýar.

Borjagyň dermany efedrin gidrohloridi demgysmada, dürli allergiki kesellerde, renit keselinde, arterial gan basyşy ýokarlandyrmak maksady bilen döwür-ýenjik kesellerde, ýokanç kesellerde, mundan başga-da neşe we uky getiriji dermanlar bilen zäherlenende we oftalmologiýa amallarynda göreýi giňeltmek üçin ulanylýar.

Bu dermany gipertoniýa kesellerinde, aterosklerozda, miokardyň infarktynda, süýjüli diabet keselinde, gipertirozda ulanmak maslahat berilmeýär.

Efedrin gidrohloridi külke we gerdejik görnüşinde 0,025 g we 5 % ergin, ampulada goýberilýär. Mundan başga-da 5 % efedrininiň ergini 1:3, 1:5 natriý hloridiniň izotoniki ergini bilen garylyp, aerosol görnüşinde ulanylýar. Efedrininiň dermany teofedrininiň (bronholitiki täsirli) hem düzümine girýär.

Waleriana. Bu boýy 1,5-m ýetýän köpýyllyk otjumak ösümligidir. Lukmançylyk maksady üçin bu ösümligiň köki we kök porrugy ulanylýar.

Onuň porrugynda 3,5 % golaý efir ýaglary, izowalerian turşusy, bornilizowalerianat, garynja turşusynyň borneol efiri, spirtler we alkaloidler (hatinin, walerin), glikozid birleşmeleri, walepatreatlar, eýleýji maddalar, şepbikler, pet, organiki turşular (palmitin, stearin, sirke, garynja, alma we ş.m.) bardyr.

Lukmançylykda bu ösümligiň farmakologiki täsiri onuň kökünde we kök porrugynda bar bolan toplum maddalaryň täsirleri bilen baglanyşyklydyr. Waleriana merkezi nerw ulgamyna sedatiw we trankwilizirleýji täsir edip, onuň galen dermanlary, köp düzümlü demlemeleri, tinkturalary, damjalary ýürek-damar ulgamynyň işleýşini gowulandyryjy we rahatlandyryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Waleriananyň dermanlary nerwi gyjyndyrmalarda, ukusyzlykda, çakyza şekilli kellagyrylarda hem täsirlidir. Şeýle-de olary newrasteniýada, psihasteniýada, klimakteriki bozulmalarda, ýürek-damar ulgamynyň nerwozynda hem ulanylýar. Mundan başga-da keseliň öňüni almak maksady bilen stenokardiýanyň irki etaplarynda we gipertoniýa kesellerinde hem ondan peýdalanylýar.

Bu ösümligiň dermanlarynyň spazmolitiki we öt kowujy häsiýeti hem-de aşgazan-içege ulgamynyň mázleriniň sekresiyasyny güýçlendiriji häsiýeti ýüze çykarmagy, aşgazan-içege sanjylaryna, şeýle hem onuň sekresiyasynyň ýerine ýetirýän işiniň bozulmagyna alyp barýan bagyr we öt ýollarynyň kesellerinde hem giňden ulanylýar.

Lukmançylykda waleriananyň birnäçe derman görnüşleri ulanylyp, iň esasy hem onuň demlemesidir. Ony taýýarlamak üçin 20 g çig maly 200 ml gaýnan suw bilen 15 minutlap suwly hammamda gaýnatmaly. Soňra 45 minutlap sowatmaly we süzmeli. Alnan erginiň göwrümünü gaýnan suw bilen 200 ml çenli dogrulap, günde 2-3 nahar çemçeden 30 minut nahardan öň içmeli.

Waleriananyň tinkurasy 70% spirtde 1:5 taýýarlanylýar. Ony 20-30 damjadan günde 3-4 gezek içmeli. Waleriananyň goýy ekstrakty dürli dermanlary taýýarlamak üçin ulanylýar.

Gök güläle. Bu otjumak ösümlükdir. Ony, köplenç ýagdaýlarda, medenileşdirip ösdürýärler. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň ýerden ýokarky bölegi ulanylýar.

Bu ösümligiň otunda alkaloidleriň toplumu bolup olaryň has köprägi hem glausinlerdir. Mundan başga-da olarda alkaloidlerden aurotenzin, koridin, helidonin, allokriptopin, helirubin, sangwinarin, heleritrin, protopin we ş.m. bardyr.

Onuň lukmançylykdaky ulanylyşy düzümindäki alkaloid glausiniň adrenolitiki täsiri ýüze çykarýandygy bilen baglanyşyklydyr. Ony ýiti gaýnaglamada, ötüşen bronhitde, oýken absesinde we üs-

gülewükde, dem alyş ýollarynyň dürli kesellerinde giňden ulanylýar. Bu derman beýleki üsgülewüğe garşy serişdeler ýaly iç gatama we beýleki goşmaça täsirleri ýüze çykarmaýar.

Glausin gidrohlorid gerdejigini 0,05 g mukdarda günde 2-3 gezek içmek maslahat berilýär.

Şirguýruk. Bu köpýyllyk otjumak ösümlük bolup, onuň boýy 60-120 sm-e ýetýär. Ol uly meýdanlarda medenileşdirilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň ýerüsti bölegi oty ulanylýar.

Şirguýrugyň oty şekerleri, glikozidleri, alkaloidleri, efir ýagyny, flavanoidleri (kwersetin, rutin, kwinkwelozid), A prowitami, askorbin turşusyny, eýleýji we reňkleýji maddalary, ajylary hem-de mineral duzlaryny öz düzüminde saklaýar.

Lukmançylykda şirguýrugyň otunyň tinkturasy, demlemesi we 70% spirtdäki ekstraktlary ulanylýar. Olar sedatiw we gipotenziw, kardiotoniki täsirleri ýüze çykarýarlar. Şol sebäpli bu ösümligiň dermanlary ýüregiň işleýiş ritmini sazlaşdyryjy, ýürek-damar newrozlarynda, stenokardiýada, gipertoniýa kesellerinde giňden ulanylýar.

Olardan başga-da bu ösümligiň dermanlary nerw bozulmalarynda, psihasteniýada, newrasteniýada we merkezi nerw ulgamynyň dürli bozulmalarynda, şeýle-de klimaks döwürde ulanylýar.

Şirguýrugyň otunyň demlemesini taýýarlamak üçin 15 g çig malyny 200 ml gyzgyn gaýnan suwa guýup, suwly hammamda 15 minutlap gyzdymaly we 45 minudyň dowamynda ony sowatmaly. Süzüp, göwrümini 200 ml-e çenli ýetirmeli. Soňra ony 1/3 bulgurdan günde nahardan 1 sagat öň içmeli.

Şirguýrugyň tinkturasy 70% spirtde (1:5) taýýarlanylýar. Ony günde 3-4 gezek 30-50 damjadan içmeli.

Adaty hmel. Bu köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Iýmit senagaty üçin giňden medeniýetleşdirilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň gül çogdamlary we miwesi ulanylýar.

Ösümligiň miwesinde aý madda bolan lupulin, şeýle-de düzümine mirsen, gumulen we farnezen girýän efir ýaglary, alkaloidler (humulin), gormonlar, hlorogen, walerian, flavon glikozidleri, kumarinler, reňkleýji maddalar, witaminler (rutin, B₁, B₃, B₆, PP) we beýleki birleşmeler bardyr.

Lukmançylykda ulanylýan bu ösümligiň düzümindäki lupulin merkezi nerw ulgamyna rahatlandyryjy täsir edýär. Ondaky fla-

wanoidler, gormonlar, witaminler bolsa gaýnaglama we ýara garşy, kapillýar berkidiji, giposensibilizirleýji, agyry aýryjy täsirleri ýüze çykarýarlar. Onuň galen dermanlary bedende ýaglaryň, mineral duzlaryň, suwuň çalşygyna gowy täsir edýärler. Ekstraktlarynyň gözelligi we dermatologiki amallarda ulanylmagy, olaryň saç berkidiji, deriň epidermisiniň bitmegini sazlaşdyryjy täsiri ýüze çykarmagy bilen baglanyşyklydyr. Onuň bejeriş häsiýetli çalgylary goňagy aýyrmakda, saçy berkitmekde, dermatitleri, örgünleri bejermekde ulanylýar. Mundan başga-da deriniň gaýnaglama we ýara kesellerinde ulanylýar.

Ösümligiň galen dermanlarynyň bakteriosid täsiri agyz boşlugynyň kesellerini bejermekde ulanylýar. Şeýle-de olar fungusit täsiri we estrogen işjeňligi ýüze çykarýarlar.

Bu ösümligiň yetişen gül çogdamlarynyň suwly demlemesi işdä açyjy, iýmit siňdiriji serişde hökmünde gastritde, gastroenteritde, öt haltanyň we bagryň kesellerinde ulanylýar. Onuň beýleki derman ösümlikleri bilen ýygındysy böwrek we peşew ýollarynyň kesellerinde, gaýnaglama garşy, giposensibilizirleýji, peşew kowujy, duzlaryň çalşygyny sazlaşdyryjy serişdesi hökmünde hem peýdalanylýar. Onuň sedatiw täsiri dürli nerw näsazlyklarynda, ukusyzlykda, klimakteriki bozulmalarda ulanylýar. Onuň rahatlandyryjy täsirli ýygındylary hem lukmançylykda peýdalanylýar.

Walokardin dermanynyň düzümine bu ösümligiň ýagy girýär. Ony 5-10 we 15- 20 damjadan günde 2-3 gezek içilýär. Tahikardiýada bolsa 30- 50 damjadan içmelidir. Onuň miwesinden demlemäni taýýarlamak üçin alnan 1 nahar çemçe çig malynyň üstüne 200 ml gaýnan suwy guýup suwly hammamda 15 minut gyzdyrmaly. Sowadyp, süzmeli, soňra 1/4 bulgurdan günde 3 gezek nahardan öň içmeli. Daşky serişde hökmünde ulanylanda ony esgä siňdirip ýapgy etmeli.

Diş ammisi. Bu boýy 1 metre ýetýän, ikiýyllyk otjumak ösümligidir. Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň miwesi ulanylýar.

Bu ösümligiň miwesinde 20 % golaý ýaglar, flavanoidler, biologiki işjeň maddalar - wisnamin (furokumarinleriň önümi)+, wisnagin, samidin, kellinol, kellakton we beýleki birleşmeler bardyr. Lukmançylykda bu ösümlük ulanylanda ondaky furokumarin-wisnamin spazmolitiki, sedatiw we fotosensibilizirleýji täsirleri ýüze çykýarlar. Furokumarin wisnadin bolsa ýürek-damar ulgamyna täsir edip, ko-

ronar giňeldiji häsiýeti ýüze çykýar. Bu ösümligiň dermany kelling spazmolitiki täsiri ýüze çykaryp, koronar näsazlyklarynda, kardiosklerozda, bronhial demgysmada, içege we aşgazan spazmalarynda ulanylýar. Wisnadin käbir ýürek näsazlyklarynda kardiosklerozlarda, ýürek şikesinde we miokardyň infarktynda ulanylýar.

Awisan dermany 0,05 g gerdejik görnüşinde bolup, ony zerur bolanda 2 gerdejikden günde 3-4 gezek içmelidir. Ol böwrek kesellerinde, böwrek daş kesellerindäki tutgaýlarda spazmolitiki serişde hökmünde ulanylýar.

Kelling dermany 0,02 g gerdejik we şem görnüşinde bolup, günde 3-4 gezek stenokardiýada ulanylýar.

Maňyrsak. Bu boýy 1-2 metre ýetýän ikiýyllyk otjumak ösümligidir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar.

Maňyrsagyň ýapraklarynda tropan hatarynyň alkaloidleri giosiamin, skopolamin we atropin bardyr. Olaryň mukdary dermanlyk çig malyň gury massasynyň 0,04-0,05 % barabardyr.

Lukmançylykda maňyrsagyň galen dermanlarynyň güýçli zäherliligi üçin ulanylyşy çäklendirilendir. Onuň gury ekstrakty spazmolitiki we agyry aýryjy serişde hökmünde aşgazan we içege ulgamynyň, öt hem-de peşew ýollarynyň gysylmalarynda giňden ulanylýar. Şol bir wagtyň özünde ol sülekeýiň nemleriniň we aşgazan şiresiniň bölünip çykmasyny hem togtadýar.

Hindi dänegerçegi. Bu boýy 70-80 sm ýetýän, birýyllyk otjumak ösümligidir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň ýapraklary ulanylyp, ol iýul-awgust aýlarynda taýýarlanylýar.

Bu ösümligiň ýapragynda alkaloidler: skopolamin, giosiamin, atropin, şeýle-de eýleýji maddalary, karotin we efir ýaglary bardyr. Ösümligiň esasy alkaloid -skopolamin bolup, ol trop turşusynyň we skopiniň çylşyrymly efiriniň bromly-wodorod duzy görnüşinde ulanylýar.

Bu ösümligiň düzümindäki skopolaminiň merkezi nerw ulgamyny rahatlandyryjy we uky getiriji täsiriniň bolmagy ony lukmançylykda ulanmaga doly mümkinçilik berýär. Ol atropin ýaly midriatiki täsiri hem ýüze çykarýar, käbir gysylmalary aýyrýar, deri-ýmit siňdiriş mätzleriň sekresiýasyny togtadýar, ýürek ýygrylmasyny tizleşdirýär.

Dänegerçeğiň, maňyrsagyň we belladonnanyň ýapraklary bilelikde demgysma garşy çilim görnüşinde ulanylýar. Skopolamin bilen giosiamin bolsa deňiz we howa keselleriň önüni almakda we bejermekde ulanylýan «Aeron» gerdejiginiň düzümine girýär. Skopolamin gidrobromid 0,25 % ergin görnüşinde göz kesellerinde göreji giňeltmekde ulanylýar. Şeýle-de bu dermany parkinsonizmde, psihatriýada sedatiw serişde hökmünde peýdalanýarlar.

Adaty dänegerçek. Bu boýy 1,5 metre ýetýän birýyllyk otjumak ösümlükdir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde hem duş gelmek bolýar. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar.

Ösümligiň ýapraklarynda tropan alkaloidleriniň hataryndan bolan giosiamin, skopolamin we atropin bardyr. Olaryň mukdary gury çig malyň agramynyň 0,25 % barabardyr.

Lukmançylykda bu ösümlük giňden ulanylýar. Ol atropin ýaly häsiýete eýe bolup, m-holinolitiki täsiri ýüze çykarýar. Bu täsir onuň düzümindäki giosiamin bilen hem baglanyşyklydyr. Ösümligiň düzümindäki giosiaminiň bronho giňeldiji, tonizirleýji we dem alyş merkezi gyjyndyryjy täsiri bardyr. Mundan başga-da ol dürli gysylmalary aýyrýar, deri, sülekeý mázleriniň, aşgazan we aşgazanasty mázleriniň sekresiýasyny peseldýär.

Adaty dänegerçeğiň ýapraklary bronhial demgysmada, bronhitde, üsgülewük tutgaýynda we başgada m-holinolitiki häsiýetli serişde hökmünde birnäçe keselleri bejermekde ulanylýar.

Asmatin - bu dermanyň düzümine adaty dänegerçeğiň we maňyrsagyň ýapraklary hem-de natriniň nitraty (8:2:1) girýär. Bu derman bronhial demgysmasynda çilim görnüşinde ulanylýar.

Adaty dänegerçeğiň ýapraklary demgysma keselini bejermekde ulanylýan külkeleriň we çilimleriň düzümine hem girýär.

Saryçöp. Ol boýy 1,5-2 metre ýetýän köpýyllyk otjumak ösümlükdir we Merkezi Aziýanyň çäklerinde hem giňden ösýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň oty ulanylýar.

Ösümlikleriň ähli görnüşlerinde-de alkaloidler (2-4%) -delsemin, melliktin, elatin, kondelfin, şeýle-de organiki turşular we mineral duzlar bardyr.

Lukmançylykda olar giňden ulanylýar. Olaryň düzümindäki bar bolan alkaloidler delsemin, elatin, melliktin we kondefin kuraro meň-

zeş täsiri ýüze çykarýarlar. Melliktin dermany 0,02 g bolup zerur bolanda ondan günde 1-5 gezek içmelidir. Ol, esasan-da, dürli newrologiki kesellerinde, parkinson keselinde we dürli hereketleniş synalaryň bozulmalarynda ulanylýar.

Ajy narpyz. Bu boýy 8-100 sm ýetýän otjumak köpýylyk ösümlükdir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde giňden ekilip ýetişdirilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar.

Ajy narpyzyň ýapraklary 2% golaý efir ýaglaryny saklaýar. Onuň esasy düzüminiň biri-de mentol we onuň efirleri, esasan hem, izowalerian we sirke turşularynyň mentil birleşmeleridir. Mundan başga-da efir ýaglarynyň düzümine β - pinen, limonen, sineol we beýleki terpenoidler hem girýär. Ýapraklarynda ýene-de organiki turşular, eýleýji maddalar, flawanoidler, korotin, betain, mikroelementler (marganes, mis, stronsiý we başgalar) we beýleki birleşmeler bardyr.

Lukmançylykda ajy narpyzyň otundan taýýarlanan galen dermanlary rahatlandyryjy, spazmolitiki, öt kowujy, antiseptiki, agyry aýryjy, reflektor koronar giňeldiji täsirleri ýüze çykarýar. Onuň ýerli gyjyndyryjy, şeýle-de deriniň hem-de nemli bardalaryň neýroreseptorlaryny sazlaşdyryjy täsiriniň bolmagy esasynda ol kapilýar gan aýlanyşygyny we içegäniň işini güýçlendirýär.

Ajy narpyzyň galen görnüşli dermanlary iýmit siňdiriş mázleriniň sekresiýasyny güýçlendirýär we olar işdäni açýar we öt kowujy täsirleri hem bardyr. Olar spazmolitiki täsiri ýüze çykaryp, içegäniň, öt we peşew ýollarynyň spazmlaryny aýyrýarlar.

Ajy narpyzyň ýapragy düzümindäki mentolyň hasabyna antiseptiki täsiri ýüze çykarýar. Onuň antimikrob häsiýeti aşgazan we içege ulgamyndaky zyýan ýetiriji täsirli bakteriýalara garşy ulanylýar.

Mundan başga-da narpyzyň dermanlary öt kowujy serişde hökmünde holesistitde, holangitde, gepatitde we öt daş kesellerinde giňden ulanylýar. Ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde (faringit, laringit, trahit) mentol we onuň dermanlary nemli bardalara çalmak, ingalýasiýa etmek, damja görnüşinde burna damdyrmak üçin ulanylýar.

Mentoly galam ýa-da 2 % spirtli we 10% ýagly erginlerini çakyz, newralgiýa we newrotiki kesellerinde derä sürtüp ulanylýar.

Mentol içki serişde hökmünde ulanylanda damar giňeldiji täsiri ýüze çykarýar. Ony kelle beýniniň damarlarynyň damar gysylmasy sebäpli ýüze çykan stenokardiýa keselini bejermekde-de giňden ulanylýar.

Ajy narpyzyň ýapraklaryndan we ondan alnan mentoldan lukmançylyk senagatynda köpsanly fitodermanlary we toplumlaýyn bejeriş serişdelerini almakda giňden ulanylýar.

Ajy narpyzyň ýapraklarynyň demlemesini taýýarlamak üçin 5 g çig maly 200 ml gaýnan suw bilen, suwly hammamda 15 minut gyzdymaly. Soňra 45 minut sowadyp süzmeli we göwrümünü 200 ml-e çenli ýetirmeli. Demlemäni 1/2 -1/3 bulgurdan günde 2-3 gezek nahardan öň içmelidir. Onuň öt kowujy we spazmolitiki täsiri bardyr.

Ajy narpyz ýagy ösümligiň otundan alynýar we öz düzüminde 50% mentol, 4-9 % walerian we sirke turşularynyň mentil efrini saklaýar. Bu ýag antiseptiki tämizleýji serişde hökmünde diş ýuwulýan hamyrlaryň, külkeleriň düzümine girýär. Mundan başga-da dermanlaryň tagamyny gowulandyryjy serişde hökmünde hem ulanylýar. Ol korwalol dermanynyň hem düzümine girýär.

Ajy narpyzly gerdejikleri narpyz ýagynyň 0,0025 g we 0,5 g gant saklaýar. Rahatlandyryjy we spazmolitiki serişde hökmünde 1-2 gerdejikden diliň aşagyna goýup ulanylýar.

Ajy narpyzyň we narpyzly damjanyň tinkurasy - ol narpyzyň ýapraklarynyň spirtli (90% spirtli 1:20) tinkurasyndan we narpyz ýagynyň deň mukdaryndan durýar. Onuň 10-15 damjasyny gaýtarma we ýürek bulanma garşy, şeýle-de nerw agyrylarynda agyry aýryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Ajy narpyz suwy agyz çäykama we miksturalaryň tagamyny gowulandyrmak üçin ulanylýar.

Diş damjalary düzüminde narpyz ýagynyň 3,1 bölegini, kamforanyň 6,4 bölegini, waleriananyň tinkurasynyň 90,5 bölegini saklaýar.

Mentolyň daşky serişde hökmünde agyry aýryjy we rahatlandyryjy täsirleri bardyr. Çakyza keselinde onuň galamy sürtülýär. Ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde bolsa ony ingalýasiya edýärler ýada burna damdyrylýar ýada çalynýar. Mentoly içki derman görnüşinde rahatlandyryjy serişde hökmünde, waleriananyň we belladonanyň tinkuralary bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Stenokardiya keselinde ony ganda damdyryp, diliň aşagynda goýulýar. Şeýle-de mentol «Zeleniniň damjasynyň» düzümine girýär we onuň 1% hem-de 2% spirtli erginleri taýýarlanylýp, ýürek newrozlarynda ulanylýar.

Boromentol melheminiň düzüminde mentolyň 0,5 bölegi, bor turşusynyň 5 bölegi, wazeliniň 94,5 bölegi bardyr. Ol antiseptiki we

agyry aýryjy serişde hökmünde deri örgünlerinde, newralgiýada hemde renitde burnuň nemli bardasyna çalmak üçin ulanylýar.

Pektusin gerdejiginiň düzümine 0,004 g mentol, 0,0008 g ewkalipt ýagy we başgalar girýär. Ol ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde ulanylýar. Ony agyzda doly eräp sorulýança saklamaly.

Ewkatol damjasy öz düzüminde 0,25 g mentoly, 50 ml ewkalipitiň tinkutarsyny we 100 ml çenli 90 % etil spirtini saklaýar. Ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde 200 ml suwa onuň 10-15 damjasyny damdyryp, agzyňy çaykamaly.

Menowazin öz düzüminde 2,5 g mentoly, 1 g anestezini, 1 g nowokaini, 10 ml-e çenli 70 % etil spirtini saklaýan dury ergindir. Ol daşky we ýerli agyry aýryjy serişde hökmünde newralgiýada, mialgiýada, artralgiýada we örgünli dermatozlarda gijemä garşy serişde hökmünde ulanylýar.

Kamfomen aerozoly öz düzüminde 0,06 g mentoly, ewkalipt ýagynyň, kamfor ýagynyň we çakjagundyz ýagynyň hersinden 0,61 g-ny saklaýar. Ol ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde, esasan hem, ýiti rinitde we faringitde ulanylýar. Onuň bilen günde nahardan soň 3-4 gezek ingalyásiya etmeli.

Efkamon çalgysy öz düzüminde 14 g mentoly we beýleki maddalary saklaýar. Newralgiýada, artritde, miozitde ondan günde 2-3 gezek derä sürtmelidir we ony ýyly esgi bilen saramalydyr.

Walidol dermany düzüminde 25-30% mentolyň we izowalerian turşusynyň mentil efirindäki erginini saklaýar. Ony 4-5 damjasyny stenokardiýada, newrozlarda, isteriyada, howa we deňiz kesellerinde ýürek agyra we ögemege garşy serişde hökmünde ulanylýar.

Ganda damdyryp diliň aşagyna goýmaly. Onuň 0,06g 3 damja gabat gelýär. Ol gerdejik (0,06 g) görnüşinde hem goýberilýär.

Olimetin dermanyň bir örtügininiň düzüminde arassalanan narpyz ýagynyň 0,0085g bardyr. Ol öt-daş we peşew-daş kesellerinde ulanylýar.

Ajy buýan. Bu boýy 50-60 sm ýetýän köpýlyk otjumak ösümligidir. Ol Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň oty ulanylýar. Ondan pahikarpin gidroyodid dermany taýýarlanylýar.

Ösümligiň düzüminde alkaloidler: pahikarpin, matrin, sofokarpin we beýlekiler bardyr.

Lukmançylykda bu ösümligi giňden ulanýarlar. Onuň esasy alkaloidi pahikarpin - ganglioblokator hökmünde gipertoniýa kesellerinde

we periferik damarlarynyň gysylmagy netijesinde ýüze çykýan we akuşer-ginekologiki kesellerde, çaganyň dogulmagyny tizleşdiriji serişde hökmünde ulanylýar. Pahikarpiniň ýatga tonizirleýji täsir etmegi çaga dogrulandan soň gan saklaýjy täsiri ýüze çykarýar. Pahikarpin gidroýodid - dermany akuşer-ginekologiki amallarda, miopatiýada ulanylýar.

Şorluk sferofizasy. Bu boýy 60-80 sm ýetýän köpýyllyk otjuma ösümlükdir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde duş gelýär.

Lukmançylyk maksady üçin bu ösümligiň otunyň ýokary güleýän bölegi ulanylyp, ondan sferofizin dermany taýýarlanylýar.

Onuň otunda alkaloid-sferofizin bardyr. Ony lukmançylykda giňden ulanýarlar. Ondaky alkaloid sferofizin - gipotenziv täsiri ýüze çykaryp, gipertoniýa keselleriniň I we II etaplarynda ulanylýar. Akuşer ginekologiki amallarynda ol ýatgynyň gysylmagy ýokarlandyryp, tonizirleýji täsir edýär. Şeýlelikde, ol bu amallarda çaga dogrulyşynyň gowşaklygyn-da we çaga dogandan soňky gan akmalarda we ýatgynyň atoniýasynda ulanylýar.

Sferofizin dermanyň 1% ergini sanjym üçin niýetlenen külke görnüşinde goýberilýär.

Saryjaot. Bu boýy 30-90 sm ýetýän ikiýyllyk otjuma ösümlükdir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde hem duş gelmek bolýar. Lukmançylyk maksatlar üçin ösümligiň oty ulanylýar.

Ösümligiň köki, baldagy, gülleri we tohumy, ýürek glikozidlerini saklaýar. Onuň otundan we tohumyndan erizimin we erizimozid glikozidleri alynýar. Tohumynda başga-da glikozidler, şeýle-de düzüminde linol, olein we palmitin turşularyny saklaýan ýaglar hem bardyr.

Lukmançylykda bu ösümligi giňden ulanýarlar. Onuň derman görnüşleriniň biri hem erizimin monozid bolup, ol aglikon strofantidinden we gant-digitoksozasyndan durýar. Ol ýokary biologiki we kardiotoniki aktiwligi ýüze çykarýar. 1 g madda 48000-60600 GTEB ýa-da 8000-10,000 KTEB deňdir. Glikozid az-kem arterial basyşy ýokarlandyrýar we diurezi güýçlendirýär, koronar gan aýlanyşygy sazlaşdyrýar. Onuň täsir ediş mehanizmi strofantine golaý, ýöne az zäherli we ýürege gowşak täsir edýär.

Erizimin dermany ýürek şikesinde, ýürek-damar näsazlyklaryň I-II we III derejelerinde, aterosklerotiki kardiosklerozda, ýürek-öýken näsazlygyn-da, stenokardiýa we gipotoniýa kesellerinde giňden ulanylýar.

Erizimozidiniň biologiki aktiwligi 1 g 58000-66000 GTEB ýa-da 9500-10500 KTEB deňdir. Ol eriziminden tapawutlylykda bedende köp ýygnaýar. Ýöne ol bedende az dargap, aşgazan-içegede gowy sorulýar. Erizimozid gan aýlanyşygynyň bozulmagynda ýürek-damar ulgamyň ýagdaýyny gowulandyrýar, gan akymynyň tizligini kadalaşdyrýar. Arteriýa we wena basyşyny peseldýär ýa-da kapilýar gan aýlanyşygynyň bozulmalaryna ýol bermeýär, diurezi güýçlendirýär we çiş aýyrýar. Häzirki wagtda bu ösümligiň aýratyn dermanlary ulanylmaýar. Şeýlede onuň şiresi kardiowalen dermanynyň düzümine hem goşulýar. Kardiowalen dermanyny ýürek şikesinde, kardiosklerozda, stenokardiýada we newrozlarda 15-20 damjadan günde 1-2 gezek içmeli.

Buýan. Bu güýçli kökli bolan köpýyllyk otjumak ösümligidir. Köki ýogyn, döweňde açyk sary reňkli bolýar. Ýeriň astynda kökünden dürli gapdallara ösýän kökýanlary bardyr. Ýapraklary köp mäjzagazly bolup, nobatlaýyn ýerleşendirler. Miwesi ýylmanak, mele kösükdir. Türkmenistanda derýalaryň kenarlarynda, akarlaryň gyalarynda, çygly ýerlerde ýygydan duş gelýär. Lebap welaýatynda buýan hojalyklarynda köpçülikleýin mukdarda ösdürilip ýetişdirilýär. Türkmenabatda buýan işläp bejerýän “Buýan” agrosenagat toplumu ýerleşýär. Lukmançylykda onuň kökleri we kök porruklyary ulanylýar.

Buýanyň kök we kök porruklyarynda 23%-e çenli glisirizin, 20% gowrak flavon glikozidlerinden-likwiritin, likwiritozod, likwiritigenin-7%, 4%-dioksiflanon we ş.m., şeýle-de glabrow turşusy, asparagin, efir ýagy, askorbin turşusy, şeker, şepbik, nem we eýleýji maddalar toplanýarlar.

Halk lukmançylygynda buýanyň kökünü hemme bejeriji serişdeleriň düzüminde diýen ýaly ulanypdyrlar. Awisenna aşgazan, böwrek, peşew ýollarynyň kesellerinde, öýken kesellerinde ulanypdyr. Halk lukmançylygynda aşgazanyň onikibarmak içegäniň ýara kesellerinde, babasylda, çişlerde, bokurdak agyrlarda, üsgülewükde gakylyk goparyjy, işdäni açyjy, demgysma garşy serişde hökmünde ulanypdyr.

Hytaý lukmançylygynda buýanyň kökünü ženşen ýaly hasaplap, ysytmalarda agyry aýryjy, gakylyk goparyjy we ýumşadyjy serişde edip ulanypdyrlar.

Häzirki zaman lukmançylyk we dermançylyk amallarynda buýanyň kökünüň dermanlary (goýy we gury ekstraktlary) we dürli ýygnyndylaryň arasynda üsgülewüğe garşy, peşew kowujy, ýumşadyjy, ga-

kylyk goparyjy serişde hökmünde ulanylýar. Düzümindäki glisirizin turşusy kortikostreoid häsiýetlidir.

Bu ösümligiň glisirizin we glisiret turşularynyň esasynda taýýarlanan gliseram we gliserant dermanlary demgysmada, gaýnaglamalarda ulanylýar. Buýanyň kökünden öndürilýän flavanoidli dermanlary-likwiriton we flakarbin aşgazan we onikibarmak içege ýaralarynda, dowamly gastritde ulanylýar.

Buýanyň köki gowşadyjy, peşew kowujy, babasylda ulanylýan ýygnydylaryň we beýleki dermanlaryň düzümine hem girýär. Onuň gaýnatmalaryny, demlemelerini, ekstartkyny we külkelerini gakylyk goparyjy serişde hökmünde öýkeniň kesellerinde, alawlama garşy hökmünde gastritde, aşgazanyň we onikibarmak içegäniň ýaraly kesellerinde içmeklik maslahat berilýär. TYA-nyň Derman ösümlikleri institutynda buýanyň gury ekstrakty, gerdejigi we süýri dänesi öndürilip başlandy.

Semzek. Bu birýyllyk otjumak ösümligidir. Ýalaňaç baldaklary şahalanyp gidýär. Ýapraklary etlek we süýnmekdir. Tohumlary maýdajyk, gara reňklidir. Türkmenistanyň hemme ýerlerinde haşal ot görnüşde duş gelyär. Lukmançylykda onuň oty ulanylýar.

Semzeğiň oty alkaloidleri (0,02%), glikozidleri (90,03%), aýj we eýleýji maddalary, şekeri (3,5%), C, K witaminleri, reňkleýji maddalary saklaýar. Ter otundan noradrenalin (250 mg %) bölünip alyndy.

Halk lukmançylygynda semzeği babasyl keselinde, gan gusmada, içki gan akmalarda gan saklaýjy serişde hökmünde, şeýle-de bagyr, içege, böwrek kesellerinde, ganazlykda we içgeçmede ulanylýar. Semzeğiň oty we tohumlary merkezi nerw ulgamyny stimuilirleýär, ýüregiň işjeňligini we dem alşy gowulandyrýar.

Semzeğiň ekstraktynyň arterial gan basyşynyň ýokary galdyrmagyna düzümindäki köp mukdardaky noradrenaliniň barlygy sebäp bolýar.

Çerkez. Bu boýy 3 m bolan, şahalary çal gabyk bilen örtülen gyrymsy agaçdyr. Sapak şekilli ýapraklary nobatlaýyn ýerleşendir. Maýdajyk gülleri ýaprak goltuklarynda ýerleşendir, şeýle-de onuň hoza meňzeş miweleri bardyr. Ol Türkmenistanda Garagum çölünde we Hazar sähralyklarynda köp duş gelip, ony ýaşayş ýerlerinde we ýollaryň ýakalarynda gowy çäge saklaýjy hökmünde köpeldýärler. Lukmançylykda onuň miweleri giňden ulanylýar.

Çerkeziň oty we miweleri öz düzüminde salsolin, salsolidin we salsomin ýaly alkaloidleri saklaýar.

Lukmançylykda çerkeziň miweleriniň biologiki ähmiýeti düzümünde saklaýan gipotenziv häsiýeti bolan salsolin we salsolidin alkaloidleriniň barlygy bilen häsiýetlendirilýär. Olar gan damarlaryny giňeldip, gan basyşynyň peselmegine getirýär we umumy rahatlandyryjy täsiri ýüze çykarýar. Lukmançylykda onuň tinktury, salsolin we salsolidin alkaloidleri gan basyşy ýokarlananda ulanylýar.

Böwregiň, bagryň we ýüregiň agyr kesellerinde çerkeziň dermanlaryny ulanmaklyk maslahat berilmeýär.

Sumah. Bu boýy 3 m bolan gyrymsy ýa-da uly bolmadyk az şahalanýan açaçdyr. Ýapraklary 4-8 sany böleklerden ybarat bolup, nobatlaýyn ýerleşýändir. Gülleri bir jynsly we ýaşylymtyl-ak reňklidir. Ol Türkmenistanyň Merkezi we Günorta-Günbatar Köpetdagynda köp duş gelýär. Lukmançylykda onuň ýapraklary ulanylýar.

Sumahyň ýapraklary düzümünde 30% çenli eýleýji maddalary, ýagny 15% çenli arassa tanini, galla turşusynyň tetrasaharidini, erkin galla turşusyny, mirisitrini, kwersetini, ramnetini we beýleki flavanoidleri, efir ýaglaryny hem-de organiki turşularyny saklaýar.

Halk lukmançylygynda ony gan akmaklarda, öt haltanyň keselerinde we dowamly suwbaşynda ulanylýar. Ter ýapraklarynyň demlemesini gomeopatiýada, içgeçmede, guragyryda, kellagyryda, ysmaz keselinde, öt ýollarynyň kesellerinde ulanýarlar. Ownadylan ýapraklary ýanyklara, iriňli ýaralara ýapylýar.

Bu ösümligiň ýapraklary tinkturany almakda ulanylýar. Ony gamaşdyryjy serişde hökmünde içgeçmelerde, peşew haltasynyň gaýnaglamalarynda, onikibarmak içegäniň we aşgazanyň kesellerinde gan saklaýjy serişde hökmünde peýdalanýarlar. Bu ösümligiň demlemeleri gaýnaglama garşy serişde hökmünde agyz boşlugynyň nemli bardasynyň kesellerini bejermekde ulanylýar.

Skutellariýa. Bu uzyn, inçe kök porrukly köpýyllyk ösümlükdir. Onuň şahalanýan baldaklary göni ösýär. Olaryň ýekelikleýin gülleri ýaprak goltuklarynda ýerleşýär, şeýle-de olaryň miweleri hozjagazlardan ybaratdyr. Bu ösümlük Türkmenistanda Köýtendagyň dageteklerinde, şeýle-de derýalaryň kenarlarynda ösýär. Lukmançylykda onuň ýapraklary we kök porruklary ulanylýar.

Ösümligiň ýapraklary efir ýaglaryny we flavon glikozidlerini saklaýar.

Halk lukmançylygynda ol sedatiw we gipotenziw serişde hökmünde ýürek-damar kesellerinde ulanylýar.

Ysmanak birýyllyk otjumak ösümlükdir. Onuň gülleri üç bogunlydyr. Ol Türkmenistanyň hemme ýerinde hem duş gelýär. Lukmançylykda onuň ýapraklary giňden ulanylýar. Onuň otunda B₁, B₂, C witaminleri we karotin bardyr. Ter otundan saponinler bölünip alyndy.

Halk lukmançylygynda ysmanagyň ýapraklary ýel sürtüji serişde hökmünde ulanylypdyr. Az ganlylykda, rahatde, berhiz tutmaklykda poliwitaminli ösümlük hökmünde ulanmak maslahat berilýär. Ysmanagyň ýapraklarynda gidroliz arkaly şpinat-skretin proteinli maddasy alynýar.

Ehinaseýa. Bu boýy 1 m bolan köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Onuň köpsanly kök porrukлары bardyr. Onuň gülleri gyzyl we miweleri çigitjiklerden ybaratdyr. Türkmenistanda medenileşdirilen görnüşde seýilgählerde, baglarda we merkezi botaniki bagynda ekilýär. Lukmançylykda onuň gülleri we kökleri ulanylýar.

Bu ösümligiň hemme ýerinde efir ýaglary bar. Köklerinde ehinakozid glikozidi, betain, eksifinol turşusy we inolin bar.

Lukmançylykda antiseptiki serişde hökmünde onuň “Ehinop” dermany ulanylýar. Bu ösümligiň dermanlary ýanyklaryň I-III derejelerinde ulanylýar. Onyň ter gülleriniň şiresi ganyň lagtalanmagyny hem tizleşdirýär.

Demirtiken ýere ýazylyp ösýän birýyllyk ösümlükdir. Köki inçedir we onuň maýdajyk ýapraklary garşylyklaýyn ýerleşendir. Ol Türkmenistanyň çöllerinde we dag eteklerinde duş gelýär. Lukmançylykda onuň oty we miweleri ulanylýar.

Onuň oty steroid saponinlerinden-trillin, diosfoin, grasillin, protodiossin, kikubasponin, diosgenin, ruskogenin saklaýarlar. Otunda flavanoidler, alkalloidler-garman, C witamini, ýaglar, reňk beriji we eýleşiji maddalar tapyldy. Miwelerinde eýleşiji maddalar we 25% çenli ýaglar toplanandyr.

Halk lukmançylygynda demirtikeni peşew kowujy, tonizirleýji serişde hökmünde, şeýle-de guragyryda ulanylýar. Awisenna ony çişlerde, ýaralarda, peşew kowujy serişde edip ulanmaklygy maslahat beripdir. Bu ösümlükden tribusponin dermany alynýar.

Adaty ýakymlyja. Bu boýy 1 metre ýetýän, köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde hem giňden duş gelinýär. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň oty ulanylýar.

Ýakymlyjanyň otunda efir ýaglary, fenollar, timol we beýleki uçujy hoşboý ysly birleşmeler duş gelýär. Ondan daşary hem onda suwuk ýaglar, askorbin turşusy we eýleýji maddalar hem tapyldy.

Lukmançylykda ýakymlyjanyň oty beýleki ösümlikleriň çig malary bilen bilelikde ýygyndylaryň, çäylaryň we toplumlaýyn derman serişdeleriniň düzümine girýär. Bu derman serişdeleri iç ýellenmelerinde, aşgazan-ıçege ýollarynyň sekresiýasynyň ýetmezçiliginde iýmit siňdirişi kadalaşdyrmak, şeýle hem öt ýollarynyň kesellerini bejermekde uly ähmiýete eýedir.

Ýakymlyja gakylyk goparyjy serişde hökmünde bronhidiň ýiti we dowamly görnüşinde örän peýdalydyr. Onuň demlemesini rahatlandyryjy we tutgaýa garşy serişde hökmünde hem ulanmak bolýar. Ondan başga-da ýakymlyjanyň derman görnüşleri deri kesellerini bejermekde giňden ulanylýar. Onuň otunyň demlemesini taýýarlamak üçin 2 nahar çemçe çig maly syrçaly gapda ýerleşderip, üstüne 200 ml gyzgyn suwy goşup, 15 minutlap suwly hammamjykda gyzdyrýarlar. Soňra otag gyzgyn görkezijisinde 45 minut sowadyp, süzýärler. Demlemäni ýyly görnüşinde ½ bulgurdan nahardan 15 minut öň günde 2 wagtyna içmek maslahat berilýär.

Boýbodran boýy 80-100 sm ýetýän, köpýylyk otjumak ösümligidir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde hem giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň oty ulanylýar.

Boýbodranyň otunda esasy flavanoidler (giperozid, rutin, kwersetin, izokwersetin), reňk we eýleýji maddalar, efir ýaglary, karotin, askorbin we nikotin turşulary, P vitamini, saponinler, spirtler, alkaloidleriň yzlary bardyr.

Lukmançylykda boýbodranyň otunyň derman serişdeleri agyz-bokurdak boşlugynda, aşgazan-ıçege ýollarynda, bagyr we böwrek kesellerinde giňden ulanylýar. Agyz-bokurdak boşlugynda ýiti ysly bolanda ýa-da gaýnaglama ýüze çykanda boýbodranyň tinkurasyny çaykamak üçin ulanmak maslahat berilýär. Onuň derman görnüşleri öt ýollarynyň kesellerinde, sary getirmede, öt-daş kesellerinde, iç ýellenmelerinde, böwregiň ähli kesellerinde ulanylanda gowy netijeleri berýär. Boýbodranyň dermany Nowoimaniniň bakteriýalara bakteriostatik täsiri bolany üçin deride duş gelýän köp ýaralary (dokuzdonly, iriňli azma) we ýanyklary bejermekde giňden ulanylýar. Bu derman operasiýalar-

dan soňky ýagdaýlarda agyrlaşmalaryň önüni almak üçin elektroforez görnüşinde hem peýdalanylýar (körüçegeden we uzyn süňkleriň osteomiýelitinden soň öýkeniň we plewranyň dürli iriňli zeperlenmelerinde we ş.m). Bu derman ingalyásiýa görnüşinde hem bronhit, pnevmotraks, ötüşen tonzillit, öýken absessi ýaly keselleriň önüni almakda we bejermekde giňden ulanylýar.

1) lukmançylykda boýbodranyň şeýle derman görnüşleri ulanylýar: boýbodran otunyň gaýnatmasy. Ony taýýar bolandan soňra 1/3 bulgurdan nahardan 30 minut öň, günde 3 wagtyna kabul etmeli.

2) boýbodranyň tinkturasy gaýnaglama garşy we gamaşdyryjy serişde hökmünde diş amalynda giňden ulanylýar, onuň üçin 40-50 damjasyny günde 3 - 4 wagtyna ulanmak maslahat berilýär.

3) nowoimanin polifenol toplumly dermandyr.

Arnab. Bu boýy 3 m bolan gyrymsy agaç ýa- da uly bolmadyk tikenli agaçdyr. Ýapraklary süýri we goýy ýaşyl reňklidir. Miwesi etlek we şanıklidir. Ol Türkmenistanda Günorta-Günbatar we Gündogar Köpetdagyň jülgelerinde we dageteklerinde ösýär.

Lukmançylykda onuň miweleri we ýapraklary ulanylýar.

Arnabyň miweleri 30 %-e çenli şekeri, 2-3% organiki turşulary, eýleýji maddalary (1,5%), C vitamini, karotini, rutini, kumarinleri (2,53%) saklaýar. Ýapraklary alkaloidleri, glikozidleri, saponinleri, eýleýji maddalary, organiki turşulary, C vitamini, kwersetini, giperozidi, rutini, kumariniň önümlerini toplaýarlar. Arnabyň ýapraklarynyň fitonsid häsiýetleri bar.

Awisenna arnabyň miwelerini kükrek agyrylarynda, öýken, peşew haltasynyň we böwregiň kesellerinde ulanmaklygy maslahat beripdir. Ösümligiň gabygyny bolsa içgeçmede gamaşdyryjy serişde hökmünde, guragyryda, ysytmada ulanylypdyr. Miweleri antibakterial täsirlidir. Halk lukmançylygynda miweleriniň gaýnatmasyny ganazlykda, döz agyrylarynda, demgysmada, bagyr we böwrek agyrylarynda ulanylýar. Onuň ýaş pyntyklarynyň we ýapraklarynyň gaýnatmasy peşew kowujy häsiýete eýedir.

Pisse boýy 3-5 metre çenli bolan seýrek duş gelýän uly bolmadyk gyrymsy agaçdyr. Onuň bölünmedik ýapraklary nobatlaýyn ýerleşendir, sübselige ýygananan gülleri bolsa bir jynslydyr. Olar Türkmenistanda Bathyzda uly meýdanly pisseligi, şeýle-de Köýtendagda we Köpetdagda uly bolmadyk tokaýlary emele getirýärler.

Lukmançylykda onuň ýapraklarynda emele gelýän ösüntgiler - gallalar ulanylýar.

Gallalarda 20-50% çenli eýleýji maddalar toplanýandyr. Tohumlarynda 60% çenli guramaýan ýaglar tapylandyr. Olaryň ýapraklary köp bolmadyk mukdarda eýleýji maddalary we C witaminini saklaýar.

Pisse halk lukmançylygynda ýokary dem alyş ýollarynyň kesellerinde we inçekeselde üsgülewüğe garşy we gakylyk gopduryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Gallalary tanofom, tanalbin almaklyk üçin ulanylýan lukmançylyk tanininiň çeşmesi bolup durýar. Tanin gamaşdyryjy serişde hökmünde ýanyklarda, stomatitlerde agyz boşlugyny çäýkamakda ulanylýar. Onuň agyr metallary, glikozidleri we alkaloidleri çökdürmeklik ukyby hem bardyr. Ýapraklarynyň demlemesi çagalarda içagyry bolanda we aşgazan-içege bozulmalarynda, şeýle-de ony peşew kowujy hökmünde-de ulanylýar.

Künji. Bu boýy 110 sm bolan, baldagy göni ösýän, birýyllyk otjumak ösümlükdir. Ýapraklary nobatlaýyn ýa-da garşylyklaýyn ýerleşendir. Onuň gülleri iri we ýeke-ýekeden ýapraklaryň goltugynda ýerleşendir, miweleri bolsa köp tohumly gozajyklardan ybaratdyr. Ony Türkmenistanda Daşoguz, Lebap we Mary welaýatlarynda suwarymly ýerlerde ekýärler. Lukmançylykda onuň tohumlary ulanylýar.

Künjiniň tohumynda 60% çenli ýaglar, proteinli maddalar, C we E witaminleri bardyr. Künji ýagy arahis stearin, palmitin, linolen, olein turşularynyň gliseridlerinden, fenola meňzeş maddalardan - sezamol, sezamin, sezamolin we şepbiklerden durýar.

Künji ýagy täsirli serişde hökmünde trombopeniki purpurany, essensial trombopeniýany we gemorragiki diatezleri bejermekde ulanylýar. Künjiniň ýagy ganyň trombositlerini ýokarlandyrmak we onuň lagtalanmaklygyny çaltlandyrmak häsiýetini eýeleýär. Derman önümçiliginde künjiniň ýagyndan linimentleri, melhemleri, ýelimleri, ýagly emulsiýalary we ýagda ereýän dermanlary, sanjym üçin erginleri öndürmekde ulanylýar. Ösümlük ýaglarynyň arasynda dünýä boýunça öndürmekde künji ýagy dokuzynjy ýeri eýeleýär.

Sogan topbak kökli, köpýyllyk otjumak ösümlükdir. Onuň gyzlymtyl, sary ýa-da ak gabyk bilen örtülen togalak görnüşde düýbi bardyr. Soganyň maýdajyk agymtyl-ýaşyl gülleri saýawany emele ge-

tirýär. Onuň miwesi gozajyk şekilindedir. Ol Türkmenistanda suwarymly ýerleriň hemmesinde ösdürilýär. Lukmançylykda onuň ýerüsti bölegi we soganlygy ulanylýar.

Sogan öz düzüminde ýönekeý kömelejeklere we kesel dörediji mikroblara garşy täsiri bolan özboluşly uçujy maddalary – fitonsidler saklaýar. Olarda kükürtli etil ýagy hem bardyr. Soganlygyndan sikloalilin, metiallinin, proilallinin, tiopropional, flavanoidlerden - kemferol, klerletiniň we florglusiniň önümleri, peptidler, protokatehin we ferulon turşulary, aminoturşular, organiki turşular, sitogormonlar, uglewodlar, pektin, C we B, PP witaminleri, A prowitami, mikroelementler, glýukoza, saharoza maltoza tapyldy. Ýapraklarynda efir ýaglary, şeker, C, B₂ witaminleri, A prowitami, limon, alma we beýleki turşulary hem bardyr.

Halk lukmançylygynda soganyň ulanylmagy onuň fitonsid, bakteriosid, antisklerotiki häsiýetleri bilen düşündirilýär. Soganyň şiresini burun dykylmada, deriniň gijemeginde we deridäki menekleri, tegmil-leri, düwürtikleri aýyrmakda ulanylýar. Soganyň sykylan şiresini arybaly bilen birlikde içip, gözüň görüşini gowulandyrmakda, üsgülewükde, bronhitde ulanýarlar. Onuň şiresini böwrekde we peşew haltasynda daş emele gelende günüň dowamynda üç gezek içmekligi maslahat berilýär. Soganyň owradylan bölejiklerini ýa-da şiresini ýaralara we ýanyklara, olaryň dezinfeksiýasy we tiz bitmegi üçin ýapýarlar.

Ösümligiň soganlygyndaky we ýapraklaryndaky kesel dörediji mikrobedenleri gyrýan fitonsidleriniň bolmagy, ony gaýnaglamada, bokurdak agyryda, dowamly tonzillitde ulanylmaklygyna dolý mümkinçilik berýär. Soganyň fitonsidler bilen bejermek iki usul arkaly amala aşyrylýar, ýagny: ingalýasion - ownadylan soganlygyň efir ýaglarynyň uçujy böleklerinden dem almak, şeýle-de onuň ekstraktlaryny, spirtli we suwly demlemelerini içmek ýoly bilen amala aşyrylýar. Soganyň dermanlary iýmitiň siňmegini goldaýar, içegäniň işjeňligini gowulandyrýar.

Ony iýmit siňdirişiň näsazlyklarynda, iç gatamada, içegäniň atoniýasynda we içgeçmelerde, mundan başga-da aterosklerozy we gipertoniýa kesellerini bejermekde-de ulanylýar. Soganyň guradylan gabygyny suwly gaýnatma görnüşinde ýaralary bitiriji serişde hökmünde we saçlary berkitmek maksady bilen ulanýarlar. Allilçep dermany ýaşyl we düýp sogandan alynýar. Ol aterosklerozlarda, içgatamada, kolitda we içegäniň atoniýasynda ulanylýar. Allilgliser dermany bolsa içegäniň

atoniýasynda, trihomonadaly kolpitolerde bejeriji serişde hökmünde ulanylýar. Soganyň efir ýagynyň täsiri B we C witaminleriňkä meňzeşdir.

Uly atgulak köpýyllyk, uzynlygy 40 sm-e çenli ýetyän otjumak ösümlikdir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar. Onuň ýapragynda glikozid akubin, flavanoid, vitamin K, askorbin turşusy, eýleýji we aýj maddalar, alkaloidleriň yzlary, polisaharidler we ş.m. saklanýar.

Lukmançylykda onuň tinkurasyny gakylyk gopduryjy serişde hökmünde bronhitde, gökbogmada, bronhial demgysmasynda we inçekeselinde ulanylýar. Täze ýygňalan ýapraklaryndan alnan şiresini dowamly gastritde, aşgazan we onkibarmak içegäniň baş keselinde, şeýle-de aşgazan turşulygynyň pes bolan ýagdaýynda peýdalanýarlar. Näsaglarda atgulagyň şiresi berlen wagtynda agyry we dispepsiýa alamatlary bolmaýar, şeýle-de olaryň işdäleri gowulanyp, aşgazan şiresiniň turşulygy ýokarlanýar. Atgulak ýara bitiriji häsiýete hem eýedir. Onuň dermanlaryny çykyklarda ýapgy hökmünde ýa-da onuň bilen ýuwmak üçin ulanylýar. Şeýle-de ony täze kesilen ýaralarda, dowamly baş kesellerinde, çyban keselinde we iriňli ýaralarda hem ulanylýar. Onuň suwly ekstraktyndan ýara bitiriji häsiýeti bolan “Plantaglýusid” dermany hem alynýar.

Atgulagyň ýapragynyň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin onuň 10 g ýapragyny almaly we syrçaly gaba salyp, üstüne 200 ml gaýnan suwy guýup, hammamjykda 30 minutlap gyzdyrmaly. Soňra 10 minudyň dowamynda sowatmaly we süzmeli. Galyndyny bolsa sykyp alyp, alnan erginiň üstüni 200 ml gaýnan suw bilen doldurmaly we ulanmaly.

Atgulakdan alynýan “Plantaglýusid” spazmolitik we gaýnaglama garşy ulanylýan serişdedir. Ony giperacid gastritinde, aşgazanyň we onkibarmak içegäniň baş kesellerinde ulanýarlar.

Çopantelpek. Bu birýyllyk, uzynlygy 20-40 sm ýetyän otjumak ösümlikdir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde hem giňden ekilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň gülleri ulanylýar. Onuň güllerinde efir ýaglary, homazulen, parahomazulen, monoterpenler we seskwiterpenler, flavoniodler, kumarinler, sitosterinler, holinler, karotinler, askorbin turşulary, izowalerian we organiki turşular hem-de polisaharidler bardyr.

Lukmançylykda ulanylýan çopantelpek spazmolitik, gaýnaglama garşy we antiseptiki, sedatiw we käbir agyry aýryjy häsiýetleri ýüze çykarýar. Onuň tinkurasyny ýiti we dowamly gastritde, aşgazanyň we

onkibarmak içegäniň baş kesellerinde, kolitde we enterokolitde ulanmak maslahat berilýär. Çopantelpek, dyrnaklyja we boýbodran bilelikde ulanylsa, näsaglarda agyrynyň tiz ýitmegi, ganyň suwuklanmagy, gan damarlarynyň giňelmegi bolup, olaryň özlerini duýşy gowulaşýar. Çopantelpek bagyr we öt ýollarynyň kesellerinde öt ýollarynyň spazmasyny aýyrýar, öt bölünip çykmasyny güýçlendirýär, gaýnaglama hadysasyny peseldýär. Içege metiorizminde ony köşeşdiriji serişde hökmünde çay görnüşinde ulanýarlar. Onuň üçin çopantelpegiň gülüni, pişik otunyň kökünü, narpyzyň ýapragyny, tminiň we arpabadyýanyň tohumlaryndan deň mukdarda alýarlar we çay ýaly ulanýarlar. Çopantelpegi aýbaşy gelmegi bozulanda hem ulanmaklyk peýdalydyr.

Çopantelpegiň gaýnatmasyny taýýarlamak üçin onuň 10 g gülüni almaly we syrçaly gaba salyp, üstüne 200 ml gaýnan suw guýup, hammamjykda 30 minutlap gyzdyrmaly. Soňra 10 minudyň dowamynda sowatmaly we süzmeli. Galyndyny bolsa sykyp alyp alnan erginiň üstüni 200 ml gaýnan suw bilen doldurmaly we ulanmaly.

Çopantelpekden alynýan “Romazulan” dermanynyň düzümine onuň ekstrakty (96 ml), efir ýagy (0,3 ml) we emulgator hökmünde tmin (4 g) girýär. Bu derman gaýnaglama garşy häsiýeti ýüze çykarýar. Ony gaýnaglamalarda, gingiwitde, stomatitde, uretritde, sistitde, dermatozda, suwbaşynda, neýrodermitde, artbujagyň gijilewüginde, trofiki ýaralarda çaykamak ýa-da ýuwmak usullary bilen ulanýarlar.

Dyrnaklyja birýyllyk, uzynlygy 50-60 sm ýetýän otjumak ösümlükdir. Ol Türkmenistanyň çäklerinde giňden ekilýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň gülleri ulanylýar.

Onuň gülleriniň düzüminde karotinoidler (karotin, rubikstantin, likopin, sitroksantin), parafin hatarynyň uglewodlary (gentriakontin we sitosterin), sakyzlar, triterpen glikozidleri, nemli we aýj maddalary, alma, salisil we askorbin turşulary bardyr.

Lukmançylykda ony gaýnaglama garşy we ýara bitiriji antiseptik serişde hökmünde ulanýarlar. Ondan diş we agyz boşlugynyň kesellerinde has-da giňden peýdalanylýar. Onuň tinkurasynyň bir çay çemçesini bir bulgur suwa garyp, aýallaryň kesellerinde - ýatgynyň ýaralarynda we trihomonazaly kolpitlerde ýuwmak üçin, şeýle-de ony proktitleri we paraproktitleri bejermek üçin ulanylýar. Dyrnaklyjany ýürek-damar kesellerinde ulanylanda ol rahatlandyryjy, arterial basy-

şy peseldiji, ýüregiň işjeňligini kadalaşdyryjy täsir edýär we şol sanda çişleri hem aýyrýar. Aşgazan-ıçege ýollarynyň, esasan-da, onikibarmak içegäniň kesellerinde onuň dermanlary gaýnaglama garşy, ýara bitiriji, spazmalary aýryjy we öt kowujy serişde hökmünde ulanylýar. Ony çopanteppek we boýbodran bilen ulanmak örän gowy netijäni berýär. Dyrnaklyjanyň gülünde köp mukdarda karotinoidleriň, flavanoidleriň we askorbin turşusynyň bolmagy bagryň işjeňligini kadalaşdyrmaga we ödüň düzüminiň gowulanmagyna getirýär.

Lukmançylykda onuň, esasan-da, 70% spirtde taýýarlanylýan tinkturasy ulanylýar. Onuň 1 çay çemçesini 1 bulgur suw bilen garyp, öt çykarjy serişde hökmünde 10-20 damjadan içmeli.

Eşekýorunja. Bu ikiýyllyk, uzynlygy 80-100 sm ýetýän otjumak ösümlükdir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde giňden duş gelinýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň oty ulanylýar. Onuň otunyň düzüminde kumarinler, dikumarol, melilotin, puriniň önümleri, ýaga meňzeş maddalar, protein we efir ýaglary bardyr.

Eşekýorunja stenokardiýanyň tutgaýynda, ýürek damarlarynyň dyklymalarynda ulanylýar. Ondan daşary hem ol guragyryny bejermek üçin ulanylýan, şeýle-de iç ýumşadyjy ýygdyndylaryň düzümine hem girýär.

Ösümligiň demlemesini taýýarlamak üçin onuň 2 nahar çemçesini almaly we syrçaly gaba salyp, üstüne 200 ml gaýnan suwy guýup, hammanjykda umumy düzgün boýunça taýýarlamaly. Taýýar bolan demlemäni 1/2 - 1/3 bulgurdan günde 2-3 wagtyna gaýnaglama garşy we gakylyk gopduryjy serişde hökmünde ulanmak bolar.

Sarygül köpýyllyk, uzynlygy 80-100 sm ýetýän otjumak ösümlükdir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde giňden duş gelinýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň oty ulanylýar.

Onuň otunyň düzüminde flavanoidler (giperozid, rutin, kwersetin, izokwersetin), reňkli we eýleýji maddalar, efir ýaglary, karotin, askorbin we nikotin turşulary, P witamini, saponinler, spirtler we alkaloidleriň ujypsyzja mukdary bardyr.

Lukmançylykda ösümligiň derman serişdeleri agyz-bokurdak boşlugynyň, aşgazan-ıçege ýollarynyň, bagyr we böwrek kesellerinde ähmiýetli serişde hökmünde giňden ulanylýar. Agyz-bokurdak boşlugynda ýiti ysalar bolanda ýa-da gaýnaglama ýüze çykanda sarygülüň tinkturasyny çaykamak üçin ulanmaklygy maslahat berilýär. Onuň derman görnüşleri öt ýol-

larynyň kesellerinde, sary getirmede, öt-daş kesellerinde, iç ýellenmelerde, böwregiň ähli kesellerinde ulanylanda gowy netijeleri berýär.

Lukmançylykda sarygülüň esasy ulanylýan derman görnüşlerine onuň gaýnatmasy degişlidir. Ony 1/3 bulgurdan nahardan 30 minut öň, günde 3 wagtyna kabul etmeli.

Sarygülüň tinkurasy gaýnaglama garşy we gamaşdyryjy serişde hökmünde diş amalynda giňden ulanylýar, onuň üçin 40 - 50 damjasy günde 3 - 4 wagtyna ulanmaklygy maslahat berilýär.

Itburun köpýyllyk, baldaklary tikenli gyrymsy agaçdyr. Onuň ýapraklary nobatlaýyn ýerleşendir. Gülleri bolsa iki jynsly, baş ýaprakly, gülgüne-ak reňklidir. Türkmenistanyň dag eteklerinde tokaýlarynda giňden duş gelinýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi ulanylýar. Onuň miwesiniň düzümünde askorbin turşusy, B₁, K, P, E witaminleri, şeker, karotin, pektin maddalary, organiki turşular we mikroelementler bar.

Lukmançylykda onuň miwesi poliwitamin serişdesi hökmünde ulanylýar. Ol birnäçe ýygymlaryň düzümine hem girýär. Onuň ekstraktlary, ýaglary, şerbetleri, *holosas* we *karotolin* dermanlary ýaralary bitirmekde, anemiýada, singa we şöhle kesellerinde giňden ulanylýar.

Böwrek çayy boýy 50-70 sm ýetýän, hemişe gök öwsüp oturan otjumak ösümligidir. Oňa Türkmenistanyň çäklerinde hem duş gelmek bolýar. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar. Onuň ýapraklarynyň düzümünde (ortosifonin) glikozidler, saponinler, eýleýji maddalar, köp mukdarda kaliý duzlary, efir ýaglary we organiki turşulary (limon, çakyr, fenolkarbon) bardyr.

Adyndan belli bolşy ýaly, bu ösümlük böwregiň ýiti we dowamly kesellerinde (çişlerinde, albuminuriýada, azotemiýada), peşew haltanyň we uretranyň gaýnaglama kesellerinde, bogunlara duz ýygnamagynda, süýjüli diabet keselinde, öt-daş kesellerinde iň esasy derman serişdesi hasaplanylýar.

Öt haltanyň ýiti we dowamly kesellerinde we öt-daş kesellerinde böwrek çayynyň täsirinde agyry azalýar, işdäsi açylýar, aştgazan şiresiniň işjeňligi ýokarlanýar. Böwrek çayy uzak wagtyň dowamynda ulanylanda gowy netijeleri berýär.

Ýaz adonisi köpýyllyk otjumak, boýy 50 sm ýetýän ösümlük. Türkmenistanda köp duş gelýär. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň

ýerden ýokarky gülleýän bölegi ulanylýar. Onuň otunda kardenolid glikozidleri: simarin, adinozid, adoni wernoqid; K strofantini; adonitoksin, şeýle-de flavanoidler, saponin, fitosterin, alifatiki spirt adonit bardyr.

Ýaz adonisini esasy kardiotoniki, diuretiki we sedatiw täsirleri ýüze çykaryp, ýürek-damar kesellerinde, ýürek newrozlarynda ulanylýar. Adinorm - nowogalen preparat suwly ergin görnüşinde günde 30 damjadan 3 gezek içilýär.

Adonis - brom gerdejik görnüşinde gury ekstrakty we kaliýniň bromidini saklap, ýürek-damar kesellerinde ulanylýar.

Zeýtun agajy ýaşyl öwsüp, boýy 15 metre ýetýär. Türkmenistanda Garrygala, Gyzyletrek, Esenguly sebitlerinde medenileşdirilip ösdürilýär.

Zeýtun agajynyň miwesi lukmançylyk amalynda zeýtun ýagy almakda ulanylýar. Ösümligiň miwesi 60%, çigidi 20% -e golaý ýaglary saklaýar. Onuň ýakymly ysy bolup, olein, linol, palmitin, stearin turşularynyň gliseridlerinden durýar.

Ýapraklarynda glikozidleri, organiki turşulary, mannit, aýj maddalary, flavanoidleri, taninleri saklaýar. Ösümligiň gabygynda olenitol, fitosterol saklanýar. Zeýtun ýagy emulsiýa görnüşinde örtüji ýumşadyjy, gowşadyjy we öt kowujy serişde hökmünde iýmit siňdiriş ulgamyň we öt daş kesellerinde giňden ulanylýar. Şeýle-de ol zäherlenmeler sebäpli dörän nemli bardalardaky ýarany bejermekde, balarylary çakanda, melhemleri we gözellik serişdeleri taýýarlamakda ulanylýar. Onuň ýapragyndan taýýarlanan ekstrakty gipotenziv, koronar giňeldiji, antiartmiki, ateroskleroza garşy täsiri ýüze çykaryp, ýaglaryň çalşygynyň bozulmalarynda giňden ulanylýar. Ösümligiň ýapraklary fitonsit saklaýar.

Injigül köpýyllyk otjumak, boýy 20 sm ýetýän ösümlük. Çig mal bolup oty ulanylýar. Onuň otundan ýürek glikozidleri: konwallotoksin, konwallozid, wallarotoksin saklanýar. Gülünde konwallotoksin we konwallozid, az mukdarda efir ýaglary, asparagin, pet, alma, limon turşulary, steroid saponinleri - konwolorin, konwallarin turşusy saklanýar.

Injigülün glikozidleri kardiotoniki, gipertenziv, MNU-rahatlandyryjy täsir edip, ýürek newrozlarynda, ýürek-damar kesellerinde ulanylýar. Injigülün tinkturasy (1:10) ulanylýar. Onuň ýapraklarynda alnan glikozidleriň toplumyny saklaýan preparat korglikon ulanylýar.

Adaty zirk boýy 2-3 m ýetýän güýçli şahalanan tikenli gyrymsy agaç. Miwesi süýnmek gyrymyzy gyzyl reňkli. Badhyzda, Köpetdagda, Köýtgendagda we çeşme çaylaryň boýunda köp duş gelýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi, ýapragy, köki we gabygy ulanylýar. Türkmen zirkiniň ýapraklarynda we kökünde alkaloid berberin, berbamin, efir ýaglary, eýleýji maddalar saklanýar. Miwesinde organiki turşular - alma, limon, çakyr we askorbin turşusy we karotinoidler saklanýar.

Lukmançylyk amalynda, esasan, ol holeretiki, öt kowujy, uretoniki täsirleri ýüze çykarýar. Zirkiň köküniň gaýnatmasy we spirtli çykyndysy ödüň, peşewiň bölünip çykmagyny sazlaşdyrýar, ýmit siňdiriş ulgamyň, içegäniň hereketleniş tonusyny, ýatgynyň ýygrylmasyny güýçlendirýär. Şeýle-de arterial basyşy peseldip, ýürek çalt uranda rahatlandyrýar. Zirkiň çig mallary we olardan alynýan galen preparatlary, esasanam, holeretiki aşgazan içegäni we ýatgyny tonizirleýji täsiri, şeýle-de antimikrob täsiri ýüze çykarýar. Olary öt daş, holesistit, öt haltanyň atoniýasynda, ýokanç kesellerden soň ödüň ýetmezçiliginde; sistopiýelitte, fibrioma emele gelmelerde, metroragiýada, çaga doglandan soňky ýatgynyň gan akmalarynda, içgeçmelerde – dizenteriýalarda üstünlikli ulanylýar.

Ulanlyşy: zirkiň gabygy, köki, demleme taýýarlamak üçin 2-çemçe çig maly 1 bulgur gaýnan suw bilen demlemeli we 2 nahar çemçeden günde 3 gezek içmeli. Miwesinden 2 nahar çemçe 1 bulgur gaýnan suwda demlemeli we 2 nahar çemçeden günde birnäçe gezek içmeli. Şeýlede onuň spirtli çykyndysyny taýýarlap, onuň 30 damjasyny günde 3 gezek içmeli.

Çit-çiti boýy 120 sm çenli bolan çit-çitiler maşgalasyndan bolan köpýyllyk otjumak ösümlük. Ol ýurdumyzda köp ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar. Çit-çitiniň ýapraklarynda eýleýji maddalar, beloklar, garynja turşusy, glikozid urtisin, K witamini we askorbin turşusy, pantoten turşusy, karotinoidler, hlorofil, sitosterin, gistamin, wiolaksantin, demriň duzlary we wosk bardyr.

Çit-çitiniň ýapraklarynda demriň duzlarynyň we witaminleriň bolmagy bedende lipidleriň çalşygyny sazlaşdyrýar. K witamininiň bolmagy bolsa bagyrdan protrombiniň, ýagny gan lagtalandyryjy maddanyň emele gelmegine ýardam berýär. Onuň demlemesi we ergin ekstrakty öýken, böwrek, ýatgy, içege we beýleki gan akmalarda giňden ulanylýar.

Çit-çitiniň galen preparatlary ateroskleroz, demir ýetmezçiligi sebäpli döreyän ganazlykda, holesistitde, gastritde, aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş keselinde giňden ulanylýar. Epitelizasiýalaýjy serişde hökmünde onuň galen preparatlary trofiki ýaralary bejermekde, dermatitleri, ekzemy, ýanygy bejermekde ulanylýar. Çit-çitiniň ýapragy witaminli, gan saklaýjy, toplumlaryň düzümine girýär. Onuň ergin ekstrakty, demlemesi, şeýle-de onuň ýapraklarynyň ow-nadylan külkesi derman serişde hökmünde goýberilýär.

Çit-çitiniň ýapraklaryny we rýabinanyň miwesi bilen (3:7) wita-min çayy taýýarlanýar: 1 nahar çemçe 200 ml gaýnan suwda 10 minut gaýnatmaly we 4 sagat demläp goymaly. Soňra süzüp, 1 bulgurdan günde 3 gezek içmeli.

Çit-çitiniň ýapragyny aýypenjäniň köki bilen gaýnatma taýýarla-maly: 1 nahar çemçe deň garyşdyrylan ýygyndysyndan 200 ml gaý-natma taýýarlamaly. Soňra ony ýuwlan saçyň düýbüne sürtmeli. Bu serişde saçyň düşmesinden gorayar.

Towşandodak boýy 50 sm ýetýän köpýyllyk ýarym gyrymsy agaç. Dodak güllüler maşgalasynda degişli. Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýerden ýokarky bölegi - oty ulanylýar.

Towşandodagyň otunda eýleýji maddalary, gant, efir ýaglary, spirt- logohilin, askorbin turşusy we karotin saklanýar. Bu ösümligiň otunyň spirtli tinktury, demlemesi we gury ekstrakty öýken, burun, babasyl keselinde ýüze çykýan gan akmalarda, ýatgy we döwük-ýen-jik gan akmalarynda gan saklaýjy serişde hökmünde ulanylýar.

Bu ösümligiň tinkturalarynyň we demlemeleriniň gemostatiki täsirinden başga-da, onuň galen preparatlary MNU kesellerini, giper-toniýany, deriniň allergiki keselini, glaukomany, aşgazanyň we oniki-barmak içegäniň baş kesellerini bejermekde giňden ulanylýar.

Lagohilusyň gury ekstrakty (0.2) gerdejik görnüşinde gan saklaý-jy we MNU kesellerinde sedatiw serişde hökmünde ulanylýar.

Senaymekge kösükliler maşgalasyndan bolan uly bolmadyk gy-rymsy agaç. Bizniň ýurdumyzda-da medeniýetleşdirilen. Lukmançy-lyk maksatlary üçin onuň ýapraklary we miwesi ulanylýar.

Senaymekgäniň ýapraklary we miwesi antroglukozidler bolan - sennidiň A we B görnüşlerini, renin, aloe-emodin saklaýar. Gliko-zidleriň esasy aglikony aloe-emodin hasaplanýar. Bulardan başga-da

organiki turşular (palmitin, linol, stearin we başgalar), glikozidler - kemerol we kempferin, alkaloidler, sterinler we başgalar saklanýar.

Senaýmekgäniň gury ekstrakty ýogyn içegäniň atoniýasynda, endik edilen gatamalarda gowşadyjy serişde hökmünde ulanylýar. Bu ekstraktyň zäherli täsiri ýokdur, ol beýleki gowşadyjy serişdelere (yşgynyň köki, garatikenin gabygy) seredeňde goşmaça täsirleri (içege-de agyry) ýüze çykarmaýar we ol ýumşak täsir edýär. Senaýmekgäniň ekstrakty öt bölüp çykaryjy täsiri we bagryň zähre garşy täsirini ýokarlandyrýar. Senaýmekgäniň ýapraklaryndan demleme taýýarlanylýar. Onuň ýapraklary babasyl keselini bejermekde ulanylýan, gowşadyjy täsirli çaylaryň we toplumlaryň düzümine girýär.

Çopantorba boýy 60 sm ýetýän atanak güllüler maşgalasyndan bolan, birýyllyk otjumak ösümlük. Türkmenistanda köp ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýerden ýokarky bölegi, ýagny oty ulanylýar.

Çopantorbanyň otunda askorbin, fumar, alma, limon, çakyr turşulary saklanýar. Şeýle-de ramnoglikozid gisopin, fitonsitler, hollin, asetilholin, tiramin, inozid, we eýleyji maddalar saklanýar. Onuň tohumynda ýaglar, az mukdarda allil we innew ýaglary saklanýar. Çopantorbanyň galen preparatlary fibriniň emele gelmeginiň ýetmezçiligindäki gan akmalarda gemostatiki täsiri ýüze çykarýar. Ösümligiň düzümindäki efir ýaglary we asetil holin ýatgynyň muskullarynyň ýygrylmagyna täsir edýär. ösümligiň ýapraklarynyň fitonsid işjeňligi bardyr. Suwly we spirtli ekstrakty gipotensiw täsiri ýüze çykarýar.

Şeýlelikde, onuň preparatlary dürli-öýken, böwrek, ýatgy, aşgazan içege gan akmalarynda giňden ulanylyar. Meselem, ýatgy gan akmasynda çopantorbanyň ergin ekstrakty, kalinanyň we suw kyrkbognunyň ekstrakty bilen bilelikde utgaşdyryp ulanylýar. Böwrek gan akmasynda bolsa onuň ergin ekstrakty atguýrugyň oty bilen utgaşdyrylyp ulanylýar. Mundan başga-da çopantorbanyň oty gan saklaýjy ýygryndylaryň düzümine girýär. Şeýle-de bu ösümligiň 70% spirtde taýýarlanan ergin ekstrakty ýatgy atoniýasynda we ýatgy gan akmasynda ulanylýar.

Demrewot. Boýy 1 m ýetýän köpýyllyk otjumak ösümlük. Türkmenistanda köp ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin bu ösümligiň oty ulanylýar.

Ösümligiň ähli agzalarynda mämşi reňkli süýtjümeň şire saklanýar. Onuň düzüminde izohinoliniň önümleriniň birnäçe toparlary-

na degişli alkaloidler saklanýar: protoberberin alkaloidleri (berberin, koptizin); protopin alkaloidlerini (protopin, allokriptopin); benzo-fenantridin alkaloidleri (helidonin, heleritrin, sangwinarin we ş.m.). Bulardan başga-da otunda saponinler, flawanoidler, askorbin turşusy, karotinoidler we organiki turşular (alma, limon we ýantar) saklanýar. Şeýle-de metil amin, helidon turşusy saklanýar.

Demrewotuň spazmolitiki we MNU-ny rahatlandyryjy täsiri onuň düzümindäki alkaloid helidoniniň bolmagy bilen baglanyşyklydyr. Beýleki bir alkaloid gemogelidonin agyry aýryjy täsiri; sangiwinarin bolsa antiholinesteraz işjeňligi ýüze çykarýar we özbaşdak ulanylanda iýmit siňdiriş ulgamyň ýerine ýetirýän motor işini güýçlendirip, tüýküligiň bölünip çykmagyny güýçlendirýär.

Demrewotuň kökünde ýene bir alkaloid - berberin anyklandy we ol holeretiki täsiri ýüze çykarýar. Alkaloid protopin bolsa ýatgynyň etiniň tonusyny ýokarlandyrýar.

Ylmy çeşmelerde halk lukmançylygynda demrewotunyň dürli çykyndylarynyň dürli kesellerde ulanylýandygy barada maglumat bar. Meselem, onuň otunyň ter şiresiniň (wirusa garşy täsiriniň bolmagy) siňňili, gabarçyklary, pigment tegmillerini aýyrmakda; deriniň inçesesinde, şeýle-de bitmesi kyn ýaralaryň epilelizasiýasyny tizlendirmekde we ş.m. giňden ulanylýar.

Demrewotunyň gaýnatmasy bagyr sirrozynyň assit bilen utgaşmalaryny bejermekde peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýar. Lukmançylyk amalynda helidonin alkaloidi we onuň hlorly wodorod duzy agyry aýryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Ulanylyşy: 1 nahar çemçe oty 0,5 l gaýnag suw bilen 1 sagat demlemeli. Demlemäni 50 ml günde 3-4 gezek içmeli.

Çasaran boýy 4-6 m ýetýän şahalanan tikenli gyrymsy agaç ýada agaçdyr. Türkmenistanda giňden ýaýrandyr. Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi ulanylýar.

Miwesinde ýaglar (14%) ýagda ereýän witaminler (karotinoidler, tokoferollar, witaminleriň K- topary; suwda ereýän witaminler (B₁, C) P- işjeň birleşmeler, holin we betain; organiki turşular (alma, çakyr); mono-we disaharidler; eýleýji maddalar, fenol birleşmeleri (katehinler), flawanoidler (zutin, kwersetin); fenoloturşular (kofeýa we hlorogen); triterpen turşulary (ursol) we şuna meňzeşler bardyr. Çasaranyaň miwe-

sindäki ýaglaryň düzümini palmitin, olein, palmitolein turşularynyň trigliseridleri düzýär. Çasarynyň ownujak miwelileri ýaglara has baý we hasyllydyr. Esasan hem, bu ösümlük çasaran ýagyny almakda ulanylýar. Bu ýag dokumanyň epitelizasiýasyny we granulýasiýasyny tizleşdirip, agyry aýryjy täsiri ýüze çykarýar. Şol sebäpli ol baş keselleri, bokurdagyň çiş keselini bejermekde şeýle-de daşky serişde hökmünde ginekologiki kesellerde - ýatgynyň boýunjygynyň ýaralarynda ulanylýar. Ýmit senagaty çasarynyň miwesiniň gantly şiresini goýberýär. Ony bejeriş serişde hökmünde ulanyp bolýar.

Ak tut boýy 15 m ýetýän uzyn agaç, gabygy çatlak goňur reňkli. Miwesi şireli, süýji tagamly. Türkmenistanda gadymdan belli medeni ösümlükdir. Lukmançylyk maksady üçin ak we gara tuduň miwesiniň, ýapragynyň şeýle-de kökünüň gabygynyň ulanylýandygy barada maglumat bar.

Miwesinde 9% gant, saharoza, organiki turşular, boýaglar, witaminler: C, B, eýleýji pektin maddalary, aminoturşular (alanin, walin, leýsin, glýutamin, asparagin turşulary we fenilalanin, prolin, arginin) flavanoid izokwersetin, efir ýaglary, karotin bardyr. Çigidinde guraýan ýaglar bar. Ýapraklarynda asparagin turşusy, adenin, glýukoza, witamin C, pepton we glikozid - rutin bardyr.

Tuduň ýapraklarynyň suwly çykyndysy gipotenziw, agyry aýryjy, sedatiw, üsgülewüğe garşy täsiri ýüze çykarýar. Ýapragy we kökünüň gabygy gaýnaglama garşy täsiri bar. Ýapraklaryndan döredilen preparat famidol reumatizme, deri inçekeseline, ekzema we beýleki kesellere garşy ulanylýar.

Tuduň gülünden gzellik serişdeleri taýýarlanyp, deri sepgillerini, tegmillerini we howply çişleri aýyrmakda ulanylýar. Tudüň miwesiniň we ýapraklarynyň gaýnatmasy süýjüli diabet keselini bejermekde ulanylýar. Şeýle häsiýeti onuň düzümindäki B₁ witamininiň bolmagy we onuň dokumalarda glýukozany saklamagyna esaslanandyr.

Miwesiniň şiresi gakylyk gopduryjy, gowşadyjy täsiri ýüze çykarýar. Şeýle-de tuduň kökünüň gabygynyň gaýnatmasy süýjili diabeti, böwrek kesellerini bejermekde we jyns impotensiýasynda täsirlidir.

Dermanlyk melissa. Limona mahsus ysly çatrymlaşan porrukly, köpýyllyk otjumak ösümlük. Ol saýaly gyrymsy agaçlaryň arasynda,

otluk we daşlyk ýerlerde ösýär. Ol, esasanam, Merkezi Köpetdagda we derýa ýakalarynda ösýär. Lukmançylyk amalynda onuň baldagy-nyň ýokarky bölekleri we ýapraklary ulanylýar. Onuň çig malynyň ýakymly limon ysy bolup, ötüji we ýakymly aýy tagamy bardyr.

Melissanyň ýapraklary we baldaklarynyň ýokarky bölegi efir ýaglaryny saklap, onuň düzümine sitral, sitranellal, geraniol, sineol, taninler, fenol turşulary (kofeýa turşusy) triterpen turşulary (olein turşusy, ursol turşusy), eýleýji maddalar, askorbin turşusy, aýjlar, az mukdarda nemler saklanýar.

Melissanyň ýapraklary we baldaklarynyň ýokarky bölegi demleme we spirtli tinktura (1:5) görnüşinde, esasan hem, agyry aýryjy serişde hökmünde, diş agyryda agyz çäýkalýar, reumatizmde, artritde we dürli müçükdirmelerde we ýaralarda spirtli tinkturasý ýapgy edilýär ýa-da sürtülýär.

Bu ösümligiň galen preparatlarynyň iýmit siňdiriş ulgamyň işiniň bozulmalarynda işdä aýyry, fermentasiýa bozulmalaryň önüni alyp, aşgazan şiresiniň bölünip çykmagyny sazlaşdyrýar. Melissanyň rahatladýryjy häsiýeti onuň ýeňil uky getirijilik täsiri bilen baglanyşyklydyr. Şeýle-de ol antiartmiki täsiri ýüze çykaryp, ýürek ritminiň dürli bozulmalarynda we nerwi sandyramalarynda ulanylýar. Ol arterial gipertenziýany, aterosklerozy, çakyzany, azganlylygy, podagrany bejermekde-de üstünlikli ulanylýar. Şeýle-de bu ösümligiň güllerinden çäý taýýarlanyp, derlediji we madda çalşygyny gowulaşdyryjy serişde we içgi hökmünde ulanylýar. Melissanyň efir ýagynyň sedatiw täsiri bar we zäherliligi pesdir. Ol ýürek agyryly näsaglaryň tahikardiýa tutgaýyny aýyrmakda, şeýle-de derman serişdelerine ýakymly ys bermekde giňden ulanylýar.

Tozga köpýylyk otjumak ösümlük bolup, gyrymsy agaçlaryň arasynda, açyk meýdanlarda ösüp, köp ýaýran ösümlükdir. Lukmançylyk amalynda onuň köki ulanylýar. Ylmy çeşmelerde onuň ähli böleklerinde biologiki işjeň birleşmeleriň bardygy barada maglumat bar.

Bu ösümligiň ähli bölegi düzüminde süýtjümeç şire saklaýar. Ol şiräniň düzümine triterpenler (tarakserol) sterollar, kauçuga meňzeş maddalar girýär. Tozganyň ýapragynda we güllerinde karotinoidler,

flawanoidler eýleýji maddalar, proteinler, demir, kalsiý, fosfor, witamin B₂, A, C bardyr. Kökünde 25% çenli inulin, fenol turşulary, ýaglar, palmitin, olein, linol turşularynyň gliseridleri bardyr. Mundan başga-da demir, kaliý marganes, fosfor bardyr.

Tozga aýy maddalary saklaýan ösümlüklere degişli bolup, ol iýmit siňdiriş ulgamyň işini sazlaşdyrýar. Tozganyň ähli bölekleriniň spirtli çykyntgysynyň öt kowujy täsiri bar. Suwly demlemesiniň we suwuk ekstraktynyň peşew kowujy täsiri bar. Şeýle-de tozga iç gatamalarda (gowşadyjy), semizlikde (öt kowujy täsiri) ulanylýar. Onuň ter ýapraklary we köküniň külkesi holesteriniň mukdaryny peseldýär. Bu häsiýeti bolsa onuň halk lukmançylygynda ateroskleroza garşy ulanylandygyny subut edýär. Tozganyň ekstartkynyň aýy tagamy bolanlygy, onuň iýmit siňdiriş mázleriniň şire bolup çykmagyny güýçlendirip, pes turşulygy bolan gastrit keselinde peýdalydyr.

Tozganyň ter ýapraklaryndan taýýarlanan işdäaçarlar, iýmitiň witamin bölegi bolup, gurplandyryjy täsiri bardyr. Mundan başga-da halk lukmançylygynda siňňilleri, gabarçaklary bejermekde tozganyň süýtjümek şiresi ulanylypdyr. Bu ösümlük derlediji serişde hökmünde ulanylýar, çaga emdirýän eneleriň süýdüniň köpelmeginde-de täsir edýär.

Tozganyň köküniň gyzgyn demlemesi furunkulýoz, deri örtüklerinde, ekzemada içilýär.

Ulanlyşy. Iki çay çemçe üwelen köki ýa-da ýapraklary bir bulgur sowuk suwda 8 sagatlap goýmaly. Soňra 5-8 minut gaýnatmaly, süzüp owurtlap, birnäçe gezekde içmeli.

Has gowy täsiri onuň ter wagtky gysylyp alnan şiresi ýüze çykarýar. Şiräniň 2-3 nahar çemçesini günde bir aýyň dowamynda içmeli. Işdä açyjy ýygyndynyň düzümine 2 bölek aýy ýowşan, iki bölek boýbodran we bir bölek tozganyň köki girýär. Bu ýygyndynyň bir nahar çemçesini bir bulgur gaýnan suw bilen 20 min demläp goýmaly. Süzüp onuň bir nahar çemçesini nahardan 20 min öň içmeli.

Garaçaýyr boýy 50 sm ýetýän, köpýylyk otjumak, uzyn ýaýrap giden porrukly, ýerasty we ýerüsti ösüntgili ösümlükdir. Ol çägeli, otluk, boşluk ýerlerde haşal ot hökmünde köp duş gelýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin ýerasty bölegi ulanylýar. Onuň ýerasty böleginde saponinler, nemli maddalar, gant, pet we polisaharid tritisin bolup onuň gidrolizinde diňe d-fruktoza alynýar.

Halk lukmançylygynda garaçaýyr peşew kowujy, gowşadyjy serişde hökmünde bellendir. Ylmy lukmançylykda garaçaýryň köki gipotenziw täsiri ýüze çykarýar. Onuň peşew kowujy täsiri bolsa böwregiň damarlarynyň giňeldilmeginde saponinleri we nemli maddalary saklamagy onuň gowşadyjy täsiri ýüze çykarmagyna mümkinçilik berýär. Bu ösümligi gaýnatma görnüşinde 20 g porrugy 250 ml suwda taýýarlap, 50 ml günde 2-3 gezek içmeli.

Gyzyl burç birýyllyk otjumak ösümlük. Ýurdumyzda medeniýetleşdirilip, ösdürilip ýetişdirilýär, birnäçe görnüşleri bardyr. Lukmançylykda miwesi ulanylýar. Miwesinde alkaloid kapsaisin, karotinoidler, efir ýaglary, steroid saponinleri, ýaglar, witamin B₁ bardyr. Askorbin turşusynyň mukdary boýunça itburundan we smorodinadan soň üçünji ýerde durýar. Ýapraklarynda-da askorbin turşusy bardyr. Gyzyl burç fitonsid saklaýan ösümlükdir.

Ylmy lukmançylykda onuň ekstrakty içilende köp mukdarda amilaza we mukopolisaharidleri saklaýan sülekey we aşgazan şiresi bölünip çykmany güýçlenýär. Onuň demlemesini ýa-da spirtli çykyndysynyň 10-20 damjasyny nahardan oň içmeli. Şeýle-de ekstrakty bakteriýalara, wiruslara garşy täsiri ýüze çykaryp, ýiti aşgazan-içege bozulmalarynda we gaýnaglama keselerinde ulanylýar.

Daşky serişde hökmünde melhemler, linimentler, ýelimler görnüşinde ulanylýar. Gyzyl burçuň ownadylan külkesi gorçişnikleriň ýerini tutýar. Bu maksat üçin gyzyl burçdan taýýarlanan ýelim ulanylyp, ol artrit, radikulit, podagra kesellerini bejermekde ulanylýar. Şeýle-de ýokary dem alyş ýollarynyň keselerinde we beýleki gaýnaglama keselerinde ulanylýar. Taýýarlanan ýelimi agyrlý ýere 48 sagadyň dowamynda ýapmak bolar.

Kinza boýy 40-70 sm bolan birýyllyk otjumak ösümlük. Ol ýakymly ysly ösümlük hökmünde medenileşdirilip ösdürilýär. Lukmançylykda onuň miwesi we ýagy ulanylýar. Kinzanyň miwesi bişmänkä ýakymсыz, miwesi ýetişende bolsa ýakymly ysly bolýar.

Kinzanyň miwesinde efir ýagy (3%) bolup, onuň esasy bölegi geraniol, α we β pinenler, terpinen, terpinolen, menton bolup durýar. Mundan başga-da miwesinde protein maddalary, kumarinler, witaminler, organiki turşular, stereoid birleşmeleri, koriandrol, dürli gantlar,

flawanoidler saklanýar. Kinza halk lukmançylygynda gadyndan belli serişdeleriň biri bolup, ol iýmit siňdiriş ulgamyň kesellerinde ulanylýdyr. Şeýle-de onuň miwesiniň şiresini gurçuga garşy, gipertoniya kesellerinde, süýjüli diabet keselinde ulanypdyrlar. Otuny demleme görnüşinde azganlylykda, üsgülewüğe garşy, öt kowujy, peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýar. Kinzanyň otunyň ýokarky böleginiň gülleriniň şiresini çagalara gyzamyga garşy serişde hökmünde berlipdir.

Bu ösümligiň ýokarda agzalan täsirleri ylmy lukmançylykda-da tassyklanandyr. Onuň miwesindäki efir ýaglarynyň bakteriýa, mikrobedenjiklere garşy we fungusid täsiri bardyr. Şeýle-de onuň gyzgyn demlemesi öt kowujy, iç ýellenmä garşy, spazmolitiki, gowşadyjy we babasyl keseline garşy täsiri ýüze çykarýar. Kinzanyň miwesi farmasiýada köp sanly galen serişdelerini – ýakymly ysly suwlary, spirtleri, şerbetleri, çäýlary taýýarlamakda giňden ulanylýar.

IV bap. LUKMANÇYLYKDAKY ÝÝMIT ÖSÜMLIKLERI

Häzirki döwürde sagdyn we näsag adamlaryň hemme taraplaýyn doly ýýmitlenmeginiň zerurlygynyň örän möhümdigine hiç bir adam şübhelenmeýär. Bu ýýmitleniş adamyň bedeniniň islegini kanagatlandyrýar we zerur bolan ýýmit maddalar: proteinler, ýaglar, uglewodlar, witaminler, mineral duzlar, mikroelementler we suw bilen doly üpjün etmeklige esaslanýar. Dogry ýýmitleniş adamyň bedeniniň şu maddalaryň doly özleşdirmekligini üpjün edýär.

Ýýmit çeşmesi bolup haýwan we ösümlik önümleri bolup biler. Ösümlikler uglewodlaryň (çylşyrymly polisaharidler, pet ýa-da has ýönekeý birleşmeleriň-şekeriň), witaminleriň, tagam beriji, ýakymly ysly we ş.m. maddalaryň üpjün edijisi bolup durýarlar.

Ösümlik önümleri adamyň bedeniniň ýaşayşynyň esasy bolup duran wajyp biohimiki we fiziologiki hadysalarynyň amala aşyrylmagyna zerur bolan mineral maddalaryň (natriý, kaliý, kalsiý, magniý, fosfor, demir we ş.m.) hem-de mikroelementleriň (ýod, mis, kobalt we ş.m.) esasy çeşmesidir. Mikroelementler we mineral maddalar öýjügiň fiziologiki ýagdaýyny goldap, onuň protoplazmasynyň aýrylmaz bir bölegi bolup, bedeniň turşulyk-esas deňagramlylygyny we basyşy sazlap durýar. Mineral maddalarynyň ýetmezçiligi we olaryň artykmaç bolmaklygy bedende düýpli bozulmalara getirip bilýär.

Ösümlik ýýmitinde şonuň ýaly fitonsidler, okslendiriji fermentler, efir ýaglary, witaminler saklanýar. Suwda ereýän witaminler (B₁, B₂, B₆, C, PP) çylşyrymly organiki maddalar bolup, fermentleriň zygiderliligine gatnaşyp, aminoturşylar we mineral maddalar bilen özara gatnaşykda örän wajyp orun tutýarlar. Witaminleriň ýetmezçiliginde öýjük fermentleriniň işi we madda çalşygy bozulýar.

Ösümlik ýýmitleri bilen bilelikde ýýmit gymmatlylygy uly bolmadyk, ýöne ýýmite özboluşly tagam we ýakymly ys beriji hökmünde

goşulýan, tagam we ys beriji maddalar adamyň bedenine düşýärler. Bu maddalar diňe işdäni açman, eýsem-de ýmit siňdiriş mázleriniň işlerine täsir edip, ýmit siňdirişi gowulandyryr. Ýakymly ys beriji maddalara efir ýaglary degişlidir. Efir ýaglary aşgazan-içegede bolýan ajama hadysalary togtadyjy bolup, madda çalşygy, sülekey mázleriniň işlerini we aşgazan-içege mázlerini sazlaýarlar. Ýakymly ys beriji maddalaryň bakteriosid täsiri hem bar (sogan, sarymsak, turp we ş.m.).

Witaminleri öz düzüminde köp saklaýandygy sebäpli bu önümler diňe bir keselli adam üçin peýdaly bolman, eýsem sagdyn adam üçin hem ähmiýeti örän uludyr. Derman ösümlikleri witaminlere, esasan hem, ýaz aýlary örän baý bolýar. Mysal üçin, çit-çiti ir ýaz aýlary askorbin turşusyny apelsinden we limondan hem köp saklaýar, karotini bolsa käşiriňki bilen deň mukdarda bolýar. Çit-çitiniň 20g adam bedeniniň bir günki K witamine bolan islegini kanagatlandyryp bilýär.

Ösümlük önümleri ter görnüşinde ýa-da bişirilýän önümlere tagam we ýakymly ys beriji serişde hökmünde ulanylýar. Berhiz saklamak üçin düzüminde köp bolmadyk mukdarda natriý hloridini saklaýan gök önümler ulanylýar. Bu bolsa öz gezeginde endamyn-da suw ýygnananda diuretiki täsir edip, we şol bir wagtyň özünde suwa bolan zerurlygyny ujypsyzja bolar ýaly ýagdaýa getirýär. Ter görnüşdäki ösümlük önümlerinde ýmit siňdirişi sazlaýan witaminler, fitonsidler, okislendiriji enzimler doly mukdarda saklanyp galýarlar. Gök önümler gaýnadylanda olardaky efir ýaglary we mikroelementler köplenç ulanylýan gaýnatma geçýärler.

Hemme ýokarda agzalanlar, esasanam, näsag adamy ýmitlendirmekde wajypdyr. Adamyň bedeninde madda çalşygyň bozulmasy esasynda hem dürli hili patologiki hadysalar bolup geçýär we netijede kesel döreyär. Şonuň üçin-de soňky döwürde doly we dogry ýmitlenmä köp üns berilýär.

Diňe ösümlük berhizinde saklanyp käbir metaboliki bozulmalary sazlap bolýar. Ýagny ýürek ýetmezçilikli näsaglarda madda çalşygy, suw-duz çalşygy, kaliý we kalsiý ionlarynyň gatnaşygy bozulan bolýar. Ösümlük önümlerinden peşew täsirleşmesine (alkaloza ugurdan) alma, banan, şugundyr, käşir, kartoşka, gawun, limon, şetdaly, apelsin we ş.m. degişlidir.

Semizlikde az kaloriýaly ter gök önümleri iýmek maslahat berilýär (käşir, pomidor, kelem, hyýar we ş.m.). Gök önümler içegä-

ni arassalap, holesteriniň sorulmagyna päsgel berip, onuň bedenden çykmagyny güýçlendirýärler. Gaýnan kartoşkaň ýokumlylygy pesräk bolsa-da iýeniňde dok edýär. Öz düzüminde kalini köp mukdarda saklaýan önümleri (şugundyr, kădi, ter alma we ş.m.) gipertoniýa kesellerinde iýmekligi maslahat berilýär.

Bogunlarda duz ýygnananda, peşewturşy diatezde ýaşyl ösümlikli günleri geçirmeli, başgaça aýdanyňda, düzüminde purin esasly (türşek, ysmanak we ş.m.) saklaýan ösümlikleri iýmitden aýyryp, näsaglara ter gök önümleri berýärler.

Oksalaturiýada düzüminde turşuja turşusyny az mukdarda saklaýan gök önümleri (kelem, nohut, turp, hyýar we ş.m.) iýmeli we düzümi turşuja turşusyna baý bolan (turşuja, ysmanak, şugundyr, kartoşka, kösükler, ygşyn we ş.m.) iýmek maslahat berilmeýär.

Bagyr agyrylarynda düzüminde efir ýaglaryny saklaýan ösümlük önümlerini (sarymsak, turp we ş.m.) iýmeklik maslahat berilmeýär. Süýjüli diabet keselinde şekere baý bolan ösümlükleri iýmeklik maslahat berilmeýär. Belli bir bölegi bakteriosid täsirli bolan ýakymly ysly iýmit ösümlükleriniň ulanylmaklygy, olaryň kömegi bilen bejeriji ysly maddalaryň garyndylaryny emele getirmeklige esaslanandyr. Tebigatda 150-den hem gowrak dürli ysly ösümlükler duş gelýär. Olardan hemmä belli bolanlary gara burç, ýowşan we ş.m. Ýowşan sülekey, aşgazan şiresiniň bölünip çykmasyny ýokarlandyryp, ýagly iýmitleriň täsirini neýtrallaşdyrýar. Çüýgül içgeçmede we bagyr kesellerine bejeriji täsir edýär, imbir iç ýellenmäni azaldyp, işdäni açýar, muskat hozy peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýar, hmel we göknar ukladyjy täsir edýär. Häzirki zamanda göknaryň tebigy önümlerini kanun boýunça ulanmak gadagandyr.

Geljekde-de ösümlük önümleriniň häsiýetlerini öwrenmeklik olary dürli keselleri bejermekde ulanmaga mümkinçilik berer. Mysal üçin, kelemiň şiresi öz düzüminde askorbin turşusyny, B topara degişli witaminleri, kobalty, misi, sinki, magniniň, kalsiniň, kaliniň duzlaryny, fosfary köp mukdarda saklaýandygy üçin köp taraplaýyn bejeriji häsiýetleri özünde jemleýär. Şiresinde 16 aminoturşylary, semizligiň önüni alýan häsiýetli bolan tartron turşusyny saklaýar.

Ösümlük önümleri bir görnüşe degişli bolsalar hem düzümindäki mineral duzlarynyň, witaminleriň mukdary boýunça tapawutlanýarlar. Şonuň üçin ösümlük berhizini saklamak maslahat berlende olaryň

himiki we biologiki taýdan gymmatlylygyny hökmany suratda hasaba alynmalydyr. Bu ýagdaýy bir gezekleýin dermanlar bilen bejergi geçirilende olaryň himiki gurлуşyna baglylykda bozulan metabolizme dürlü taraplaýyn täsir edip, ösümlük önümleri bilen özara baglanyşyp biljekligini göz önünde tutmaly.

Kesel bejerilende ösümlük ýymitlerini we farmakologiki dermanlarynyň bilelikde bir bada ulanylanda, olar bir-birleriniň täsirlerini ýokarlandyryp, peseldip ýa-da neýtrallaşdyryp bilerler. Adaty ýymit hökmünde ulanylýan ösümlükleri hem bedende derman serişdeleriniň metabolizmini has-da güýçlendirip biler.

Mundan başga-da adamyň ýymitine goşundy hökmünde ulanylýan ösümlük önümleriniň köpüsinden derman serişdeleriniň dürlü görnüşleri alynýar. Bular ýaly ýagdaýlarda derman serişdeleriniň düzümine girýän himiki maddalaryň kesgitli mukdary ösümlük önümleri bilen bilelikde adamyň bedenine düşýär. Näsaglar bejerilende bu ýagdaýy göz önünde tutmalydyr. Derman serişdeleriniň we ýymit ösümlük önümleriniň özara täsiri dürlü hili bolup biler. Ilki bilen, dermanlaryň farmakokinetikasyna degişlidir, başgaça aýdylanda, ýymit siňdiriş ýollarynda ýymit düzümleriniň derman serişdeleriniň metabolizmine edýän täsirini kesgitleýändir.

Mundan başga-da, ýymit önümlerinde farmakologiki işjeň düzümleri bolanda derman serişdeleriniň we ýymit önümleriniň özara täsiri farmakodinamiki häsiýeti eýeläp biler. Bu hadysalar barasynda edebiýatlarda maglumatlar örän azdyr.

Adamyň bedeni ol ýa-da beýleki derman serişdeleriniň täsirini dürlü hili kabul edip biler. Şol bir näsaga farmakologiki serişdesi onuň kabul edilýän wagtyna we şertlerine baglylykda dürlü hili täsir edip biler. Bu derman serişdeleriniň metabolizminiň tizliginiň genetiki dürlüligi we adama daşky gurşawyň täsirleri bilen düşündirilýär.

Daşky gurşawy (howany, topragy) hapalandyryýan maddalaryň köp mukdary näsagyň bedenindäki derman serişdeleriniň metabolizmine gatnaşýan enzimleriň aktiwligine täsir edýärler. Ekzogen himiki maddalarynyň köp mukdary adamyň bedenine ýymit önümleri bilen bilelikde düşýärler.

Ýymit önümleri derman serişdeleriniň içegede saklanyş wagtyna we gana sorulyş tizligine täsir edýärler. Aşgazan-ıçege we madda çalşyk kesellerini bejermekde we olaryň önüni almakda ballast maddalaryna

baý bolan berhiz iýmit maddalarynyň we derman serişdeleriniň sorulmagyna täsir edýär. Köplenç, dermanlaryň özleşdirilmegine polisaharidler täsir edýärler. Mysal üçin, karboksimetilsellýuloza digitoksininiň içegede sorulmagyna päsgel berip dermanyň zäherlilikini peseldýär.

Metilsellýuloza natriý salisilatynyň özleşdirilişini saklap, furadoniniň siňişini peseldýär. Bu bolsa iýmit önümleriniň bedenden bölüp çykaryşynyň we aşgazan-içege ýollarynda hereketiniň tizliginiň dürlüligi bilen düşündirilýär.

Özleşdirilmeyän polisaharidleriň derman serişdeleri bilen kesgitli birleşmeleri emele getirýän bolmaklary mümkin, şonuň üçin, derman serişdeleriniň köpüsini ajöze, nahar iýmezden 30 minut öň içmekligi maslahat berýärler. Şonuň bilen iýmit düzümleri bilen derman serişdeleriniň arasyndaky bolup biljek täsirleri we dermanyň sorujulygyny peseltjek sebäpleri aýrylýar.

Düzümünde organiki maddalary saklaýan gök önümleriň şireleri eritromisin, penisillin ýaly dermanlaryň täsirini gowşadýarlar. Şonuň üçin bu dermanlary turşy şireler bilen bilelikde içmeli däldir.

Demriň dermanlary kabul edilende onuň sorulmagyny togtadyp biljek önümleri we tagamlary (şalynyň şiresi, çayyň eýleýji maddalary, düzümi oksalatlara baý bolan önümler) iýmeklikden ýüz öwürmelidir. Askorbin turşusy içegedäki demriň tiz sorulmagyna goldaw berýär. Mundan başga-da demriň dermanlarynyň doly sorulmagyny üpjün etmeklik üçin nahardan öň içmekligi maslahat berilýär.

Şol bir wagtda digitalisiň dermanlary we eýeleýji maddalara baý bolan önümleri (yşgyn, ysmanak we ş.m.) iýilende eremeyän çökündiler emele gelip biler. Bu bolsa bejeriji täsiri peseldýär. Bugdaý kepeginiň we beýleki birnäçe ösümlik polisaharidleriniň sagdyn adamynyň ganynyň plazmasynda digoksininiň konsentrasiyasyna täsir edýändigini bellidir.

Derman serişdeleriniň we iýmit önümleriniň özara baglanyşygynda dermanlaryň täsirini peselden ýagdaýynda, berhiz tutulanda kesgitli iýmit düzümlerini aýyrmaklygy talap edilýär. Mysal üçin, antikoagulyantlar bilen bejergi geçirilende iýmit önümleriniň düzüminde K witamine baý bolanlaryny (ýaşyl gök önümler, kelem, kăşir, pomidor we ş.m.) antikoagulyantlaryň garşysyna bolýandygy sebäpli mukdaryny azaltmaly.

Tetrasiklin hataryna degişli dermanlar kalsiý elementine baý bolan önümler bilen eremeyän birleşmeleri emele getirýärler. Ösümlik

önümlerindäki demriň we beýleki agyr metallaryň kationlary bilen düzümünde kükürt saklaýan derman serişdeleri eremeýän çökündileri emele getirýärler.

Şunuň bilen ösümlük önümleriniň diňe bir näsaglaryň ýमितlenmekligi üçin däl-de, eýsem berhiz tutup we farmakologiki dermanlary bilen bilelikde utgaşdyryp keselleri bejeriş işlerini geçirmekde-de ulanyp boljakdygy barada bar bolan maglumatlar subut edýär.

Şonuň üçin-de bejeriji häsiýeti ýüze çykarýan ýमित ösümlüklerini her hili bejergilerde giňden ulanmak mümkinçiligi bardyr.

Käşir ikiýyllyk otjumak ösümlük, etlek, ýogyn konus şekilli kökli. Ony gök önüm hökmünde dürli ýurtlarda ekýärler. Bejeriji häsiýetli çig maly hökmünde onuň ter köki we tohumy ulanylýar.

Käşiriň kökünde karotinoidler, witaminler B₁, B₂, pantoten turşusy, efir ýaglary, kumarinler (umbeliferon), gantlar, flavanoidler we ş.m. bardyr.

Lukmançylykda käşiriň şiresi ýa-da ondan alnan efir ýagy enterobioza, askaridoza garşy serişde hökmünde ulanylýar. Bu serişdeler, esasanam, çagalary we ysgyndan gaçan näsaglary bejermekde has amatlydyr. Käşiriň düzümünde karotinoidleriň bolmagy A vitaminiň çeşmesi hasaplanylýar. Ony gyrgyçdan geçirip dürli görnüşli ýanyklary we bitmeýän ýaralary bejermekde ulanylýar.

Adaty kádi birýyllyk otjumak ösümlük bolup, onuň kökleri inçe şahalanandyr. Miwesi 20 kg çenli ýetip bilýän ululykda bolup we onuň içi köp sanly çigitlidir. Ol ýurdumyzyň ähli etraplarynda ösdürilýär.

Bejerjilik häsiýetli çig maly hökmünde onuň miwesi we çigidi ulanylýar.

Kädiniň çigidi ýag (30-45%), protein (25%), efir ýaglaryny, lesitin, gant, enzimleri, salisil turşusyny, çigidiniň gögümtil ýaşyl bardasynda bolsa geterozid peporezin saklanýar.

Lukmançylykdaky barlaglaryň netijeleri kädiniň çigidiniň we miwesiniň dürli keselleri bejermekde ähmiýetlidigini subut etdi. Kädiniň çigidiniň soguljanlar: tenioz we askaridoz kesellerine garşy ulanylýar. Çigidiň maňzynyň daşyndaky gögümtil-ýaşyl bardada geterozid peporezin bolmagy sebäpli onuň antigelmint täsiri ýüze çykýar. Kädiniň çigidi we onuň dermanlary goşmaça ýaramaz täsirleri ýüze

çykarmaýarlar. Şonuň üçin-de olar bilen ululary we 2-3 ýaşyndaky çagalary, göwrelileri, çaga emdirýänleri we 60 ýaşdan geçen, agyr keseli geçiren näsaglary bejermek bolýar.

Tenioz keselini bejermekde 80-100 sany gabygy arassalan kădi çigidini gowy ýenjip iýmeli. 1 sagatdan soň çakjagundyz ýagyny ýa-da çigidi deň derejede süýt bilen garyp içmeli.

300 g arassalanan we gögümtil-ýaşyl bardasy saklanan kădi çigidini 50-60 ml suw bilen sokuda gowy ýenjip, oňa 1 nahar çemçe bal garyşdyrmaly. Näsag ony 1 sagadyň dowamynda ajöze iýmeli. 2 sagatdan soň oňa magniniň sulfatyny (çagalara 15-30 gr) bermeli we 1 sagatdan içegäni ýuwmalı. Ulular üçin 300 g, 10-12 ýaşly çagalara 150 g, 5-7 ýaşly çagalara 100 g, 3-4 ýaşly çagalara 50g, 2-3 ýaşly çagalara 30-50g kădi çigidini gaýnatma görnüşinde-de bu keseli bejermekde ulanylýar. Näsaga diňe onuň süzüp ergini içirilýär. Çagalardaky askaridoz keselini bejermekde günde 10-15 sany çigidi iýdirmeli we 1 sagatdan 1 çay çemçe çakjagundyz ýagyny içirmeli.

Adaty erik. Boýy 6-8 m ýetýän agaç. Ýapraklary ýumurtga şekilli, süýnmek ýa-da togalak bolup, gyalary kesim-kesim. Onuň gülleri iri, miwesi ýumşak şireli we şanikli bolýar. Ol ýabany görnüşde gurak gowy ýagtylyk düşýän ýapgytlarda duşýar. Medeni görnüşde Türkmenistanyň hemme yerlerindedede ösdürilýär.

Bejeriji häsiýetli çig mal hökmünde onuň tohumy we şepbigi ulanylýar.

Eriğiň maňzynyň düzümünde olein we linolen turşularynyň glikozidlerini saklaýan guramaýan ýaglaryň 50%, emulsin enzimi, ergin aýy görnüşinde amigdalin glikozidi, laktoza we sinil turşusy bar. Eriğiň miwesiniň eti 27% şekerden, 3% organiki (alma, limon, çakyr we ş.m) turşularyndan ybaratdyr. Onuň miwesiniň düzümünde dürli hili mineral duzlary, mikroelementleri, flavanoidleri (kwersetin, izokwersetin), karotin, 20% gowrak proteinler, eýleyji maddalar we ş.m. duş gelýär. Mundan başga-da onuň miweleriniň C witamine we A prowitamine baý bolandygy üçin gymmatly hasaplanylýar.

Eriğiň şepbigi galaktozadan (44%), arabinozadan (41%) glýukozanyň turşusyndan (16,44%), mundan başga-da mineral we protein maddalaryndan durýar.

Halk lukmançylygynda erigiň guradylan miwesinden taýýarlanan serişde peşew we ýel kowujy hökmünde ulanylýar, şeýle-de ony gan basyşy beýgelende, sary getirmede, ganazlykda ulanmak maslahat berilýär. Onuň tohumy synçyglawukda, üsgülewükde rahatlandyryjy hökmünde, bronhitde, traheitde, laringitde we nefritde ulanylýar.

Ylmy lukmançylygynda erigiň ýagy badam ýagynyň çalşyjysy bolup, suwyk melhemleriň esasy hökmünde we sanjym üçin erginleri taýýarlananda käbir derman maddalarynyň eredijisi hökmünde ulanylýar.

Erigiň şepbigi emulsiýalary taýýarlananda emulgator hökmünde ulanylýarlar.

Ýer hozy birýyllyk otjumak, boýy 50 sm ýetýän ösümlükdir. Şahalanýan ok köki bardyr. Göni ösýän baldaklary gür şahalanandyr. Ýapraklary çylşyrymly bolup, nobatlaýyn ýerleşendir. Miwesi açylmaýan uzynja kösükdir. Ol Türkmenistanda ösdürilip ýetişdirilýär. Ulanylýan çig maly onuň miwesidir.

Onuň maňzynda arahin, lignoserin, steorin, palmitin, gipogey, olein, linolen, laurin, miristin, begen, ekozen we serotin turşularynyň glisiritlerinden durýan ýaglaryň 56% töweregini saklaýar. Mundan başga-da 37% çenli proteinler, globulinler, 17% arahin we konarahin, B we E witaminleri, pantoten turşusy, biotin bardyr. Miweleriniň gabgy arahidozidi, leýkasionidi we leýkodelfinidi saklaýar.

Ylmy lukmançylygynda ýer hozunyň ýagy badam ýagy ýaly sanjym üçin derman görnüşlerinde esas hökmünde ulanylýar. Ýer hozunyň maňzy emulsiýalary taýýarlamakda ulanylýar we süýji badamyň maňzyny çalşyjy bolup hyzmat edýär. Emulsiýa içmeklik üçin niýetlenip içiňi sürüji, ýumşadyjy, örtüji, agyryny aýryjy hökmünde ulanylýar. Ýer hozy ganyň lagtalanmagyna örän gowy täsir edýär.

Ýer hozuny eksudatiw diatez keseli bilen kesellän çagalara bellemek maslahat berilýär.

Derman önümçiliginde ýer hozunyň gidrogenizirlenen ýagy melhemlerde we şemlerde esas hökmünde ulanylýar.

Garpyz ýeke öýli, birýyllyk otjumak ösümlükdir. onuň ok köki bolup ol gowşakdyr. Baldagy ýukajyk, maýyşgak bolup ýere ýazylyp ösýär. Garpyzyň ýönekeý ýapraklary 3-5 bölege bölünip, nobatlaýyn ýerleşendirler. Gülleri bir jynslydyr. Miwesi köp tohumly bolup, sary ýa-da gyzyl etlidir. Ata watany Günorta Amerika bolup, Türkmenistanda medeni görnüşde hemme suwarymly ýerlerde ekilýär.

Bejerji häsiýetli çig maly bolup onuň miwesi (eti, gabygy, tohumy) hyzmat edýär.

Garpyz öz düzüminde köp mukdarda suwy, 80% çenli uglewodlary, esasanam, şeker-fruktozany, B₁, B₂, PP witaminleri, askorbin we foliý turşularyny, karotin, pektin maddalaryny saklaýar.

Halk lukmançylygynda garpyzyň guradylan gabygynyň suwly demlemesini ýogyn içegäniň dowamly we ýiti sowuklamalarynda içýärler. Onuň çigidi gyrgyznyňy peseldiji hökmünde ulanylýar.

Ylmy lukmançylygynda garpyzy böwrek we ýürek-damar keselleri bilen baglanyşykly bolan çişmelerde peşew kowujy serişde hökmünde ulanylýarlar. Garpyzyň düzümindäki köp mukdarda bar bolan süýümleriniň kömegi bilen iýmit siňdirişi gowulandyrýar, içegeleriň işjeňligini ýokarlandyrýar, bedendäki holesteriniň çykmaklygy has-da çaltlandyrýar. Mundan başga-da garpyzy süýjüli diabet keselinde, ganazlykda, bagyr, öt halta, peşew çykaryjy ýollarynyň kesellerinde ulanmak maslahat berilýär. Böwrekde daş emele gelende, sistitlerde, piýelonefritde garpyzy günün dowamynda 2-2,5 kg çenli ulanmaklyk peýdalydyr. Baýramaly şypahanasynda bu usul köp ulanylýar.

Kartoşkanyň esasy mekany Amerika bolup, ol gadymdan belli ösümlükdir. Häzirki wagtda ol dünýäniň köp döwletlerinde ösdürilip ýetişdirilýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin onuň ýerasty miwesi ulanylýar.

Kartoşkanyň ýerasty miwesinde 1-2% protein, 0,5-1% gant, süýüm, ýaglar, organiki turşular (limon, alma, şawel turşulary), 1% golaý mineral duzlary (kalsiýniň, kaliýniň, fosforyň, demriň duzlary), witaminler (B₁, B₂, B₆, D, PP, K, E, H, U), aminoturşular we beýleki adam bedeni üçin zerur bolan maddalar bardyr.

Biziň ýurdumyzda has köp ýaýran iýmit ösümligidir. Onuň özüniň ýokumlylygy bilen witaminleriň we beýleki wajyp biogen maddalaryň mukdary boýunça, berhiz we bejeriş hem-de öňüni alyş häsiýetleri boýunça ähmiýeti uludyr. 200 g täze kartoşka adam bedeni üçin bir gije-gündizde gerek bolan askorbin turşusynyň mukdaryny berip biler.

Lukmançylykda onuň ýerasty miwesi witaminleriň çeşmesi hökmünde ulanylýar. Mundan başga-da ol sowuklama garşy, ýara bitiriji, agyryny gowşadyjy we peşew kowujy täsiri ýüze çykarýar. Onuň arterial basyşyny peseltmegi bolsa düzüminde asetilholiniň bolmagy

bilen baglanyşyklydyr. Onuň ýürek-damar kesellerde ulanylmagy diňe bir düzüminde kaliýniň duzlarynyň bolmagy bilen baglanyşykly bolman, eýsem-de onuň peşew kowujy, agyryny gowşadyjy täsiriniň bardygy bilen hem baglanyşyklydyr. Kartoşkanyň täze şiresiniň aş-gazan-ıçege kesellerinde (gastrit, baş kesellerinde) ulanylmagy onuň düzüminde ýmit siňdiriş mázleriniň işleýşini togtadyan-asetilholiniň bolmagy bilen düşündirilýär. Kartoşkanyň 1/2 bulgur şiresini nahardan 30 min. öň içilse ýmit siňdirilşini we içegäniň işini sazlaşdyrýar.

Kartoşkanyň täze kerçelip alnan şiresi käbir deri kesellerini, ýanyklary, ekzema görnüşli keselleri bejermekde-de ulanylýar. Ýokary dem alyş ýollaryň kesellerinde onuň bugundan dem almaly ýa-da täze gaýnadylan kartoşkany sürtmeli.

Gözellik maksatlary üçin gaýnadylan kartoşkany gaýmak bilen garyp ýüze çalgý edýärler. Şeýle çalgýlar ýüzüň derisi gury bolsa hem-de gün şöhleleriniň emele getiren ýanygy üçin has-da peýdalydyr.

Innew (greçiha). Bu otjumak ösümlük bolup, ony ýyly ýurtlarda ösdürip yetiştirýärler.

Lukmançylyk maksatlary üçin ösümligiň ýerden ýokarky böleginden (ýapraklaryndan, güllerinden) P-witamin - rutin alýarlar. Ýmit senagaty üçin bolsa onuň ýarmasy ulanylýar.

Rutin gipo we awitominozyň öňüni almakda, şeýle-de damarlary berkitmekde, gemorragiki diatezde, gözüň torjagazyna gan öýmede, şöhle keselinde, septiki endokarditde, guragyryda, glomerulonefritde we beýleki kesellerde ulanylýar.

Adaty gawun. Ol uzyn çyrmaşyp ýatan baldakly bir ýyllyk ösümlük. Onuň watany Merkezi Aziýadyr. Ol köp ýurtlarda, esasanam, Günorta ýurtlarynda medenileşdirilýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi we çigidi ulanylýar.

Gawunda 10-15% gant, askorbin turşusy, PP witamin, foliý turşusy, karotin, pektin we azotly maddalar, ýaglar, uçujy aromat birleşmeleri, mineral maddalary, esasanam, demriň duzlary bardyr.

Gawun gymmatbahaly ýmit we berhizlik önümdir. Onuň miwesi terligine we kakadylan kak görnüşinde ulanylýar. Ondan toşap, mürepe we başga-da birnäçe ýokary hilli tagamly ýmitler taýýarlanylýar, çigidinden bolsa ýag alynýar.

Gawuny ýüregiň we kelle beýniniň damarlarynyň aterosklerozynda, şeýle-de gowşadyjy serişde hökmünde ulanylýar. Onda demriň duzlarynyň bolmagy bedende okislenme-gaytarma hadysalaryny sazlaşdyrýar. Ol ýürek-damar ulgamynyň, bagryň kesellerinde we ganazlykda ulanylýar.

Gawun babasyl we käbir böwrek kesellerinde hem peýdalydyr, şeýle-de onuň merkezi nerw ulgamyna sedatiw täsiriniň bardygy hem bellidir.

Böwürslen boýy 75 sm ýetýän uly bolmadyk ýarym gyrymsy agaçdyr. Ol Türkmenistanda giňden ýaýrandyr.

Lukmançylyk maksatlary üçin onuň köki, ýapragy we miwesi ulanylýar.

Köküniň düzümi doly öwrenilmedikdir. Şeýle-de bolsa onuň ýapragynyň 5-14% taninler, flavanoidler, C witamini, organiki turşular, nemler we efir ýagyny saklaýarlar. Miwesinde organiki turşular (limon, alma turşulary), gantlar, protein, eýleýji maddalar, pektin maddalary, witaminleriň B topary, askorbin turşusy we karotinoidler, şeýle-de kaliniň, margensiň, misiň duzlary bardyr.

Bu ösümligiň miwesi iýmit hökmünde ulanylýar. Senagatda ondan dürli toşaplary, şireleri we dürli görnüşli süýji önümleri taýýarlanylýar.

Böwürsleniň miwesinden terliginde we guradylan görnüşlerinde taýýarlanan demlemeler, gaýnatmalar, gyzgyn peseldiji serişde hökmünde, dürli sowuklama, pnemoniýa kesellerini bejermekde ulanylýar. Mundan başga-da ol belli derlediji we peşew kowujy serişdedir. Böwürsleniň has ötüşip biten miwesiniň gowşadyjy täsiri, bişmedik miwesiniň bolsa tersine iç gatadyjy täsiri bardyr.

Böwürsleniň ýapragyndan we miwesinden taýýarlanan gaýnatmasy agyz boşlugynyň nemli bardasynyň sowuklamasynda, bokurdak kesellerinde agzy çäykamak üçin ulanylýar. Halk lukmançylygynda böwürslerden taýýarlanan çakyr üsgülewüğe garşy, bokurdak kesellerinde, basykda, faringitde, gripde, bronhitde ulanylypdyr.

Taýýarlamak üçin 2 nahar çemçe ýapragy 500 ml gaýnan suwa atmaly we 1 sagat demine goýmaly. Demlemäni günde 4 wagtyna 1 bulgurdan nahardan öň içmeli.

Onuň gaýnatmasy has täsirlidir: 2 nahar çemçe ýapragy 500 ml suwa atmaly we 12 sagat saklamaly, soňra 3 minut gaýnatmaly we 5 minut sowatmaly. Gaýnatmany günde 150 ml-den 3 wagtyna ajöze içmeli.

Apelsin. Ol hemişe ýaşyl öwsüp oturan miweli agaçdyr.

Bu ösümlük tropiki we subtropiki howa şertlerinde medenileşdirilýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin apelsiniň miwesi we şiresi ulanylýar.

Miwesiniň şiresinde (100g-da 65 mg) askorbin turşusy, B₁, B₂, A we P witaminleri, gantlar (10%), mineral maddalary (kalsiý, fosfor, kaliý), limon turşusy, pektin we reňkleýji maddalar hem-de fitonsitler bardyr.

Halkyň arasynda apelsiniň miwesi iýmit hökmünde ulanylýar, ondan şireli içgiler we mürepbeler taýýarlanylýar. Lukmançylykda onuň miwesi gipo we awitominozlaryň önüni almakda ulanylýar. Apelsin şiresi işdäni açýar we iýmiti siňdirýär, şol sebäpli hem ony gipoasid gastritinde, şeýle-de öt kowujy serişde we iç gatamalara garşy serişde hökmünde ulanylýar. Şiresindäki pektin maddalary zäherli maddalardan arassalaýar we içegäniň işini sazlaşdyrýar.

Apelsin iýmek giperasid gastritli we aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş keselli näsaglary üçin çäklendirilmelidir.

Apelsinden alnan efir ýaglary iýmit önümlerine we dermanlara ýakymly ys bermekde ulanylýar.

Adaty ülje. Ol boýy 3-7 m ýetýän gyrymsy agaçdyr. Ähli ýerlerde medenileşdirilip, ösdürilip ýetişdirilýär.

Lukmançylyk maksatlary üçin onuň miwesi ulanylýar.

Üljäniň miwesi gant (15%), pektin maddalary (11%) organiki turşulary (alma, limon turşularyny), eýleýji maddalary, karotin, B, PP witaminleri, foliý turşusyny, mineral maddalardan misiň, demriň, kaliniň, magniniň birleşmelerini saklaýar. Çigidine bolsa 25-35% ýaglar, amidalin we efir ýaglary bardyr.

Üljäniň miwesi terligine ýa-da guradylyp toşap we mürepbegörnüşinde ulanylýar. Iýmit senagaty ondan tinkturalary, çakyry we miwe suwuny taýýarlaýar. Ülje işdäni açýar. Ony ganazlykda umumy daýandyryjy serişde hökmünde ulanylýar, şeýle-de lihoradkaly näsaglary bejermekde ulanylýar. Onuň maňzy we şiresi ansiteptiki we içini gowşadyjy serişde hökmünde ulanylýar.

Kelem boýy 40-60 sm ýetýän örän port, uly giň ýaprakly ikiýyllik, atanak güllüler maşgalasyna degişli ösümlük. Kelem ähli ýerde medenileşdirilip ösdürilip ýetişdirilýär. Bejeriş maksatlary üçin onuň ýapraklary ulanylýar.

Kelemiň ýapraklary gant, belok, ýaglary, ketçatka, witaminleri (C, P, B₁, B₂, B₆, U, K, D, karotin), fermentleri, mineral duzlary, bakteriýalaryň ýaşayşyny togtadyjy madda – lizosim saklaýar. Şeýle-de täze ýapraklarynda kükürt saklaýan tioglikozidler (glikobrassidin, neoglikobrassidin) bardyr.

Kelemiň aşgazanyň we onikibarmak içegäniň baş keselinde ulanylmagy onuň düzümindäki “U” witaminiň bolmagy bilen baglanyşyklydyr. Bu vitamin tiaminiň we holiniň çalşygyna täsir edip, aşgazanyň nemli bardasynyň metabolizmini gowulandyrýar, şeýle-de onuň garşylyk görkezijilik ukybyny ýokarlandyrýar. Kelemiň şiresi lipidleriň çalşygyny sazlaşdyryp, ateroskleroz, öt daş kesellerini, podagra keselini bejermekde ulanylýar. Onuň düzümindäki pektin zäherli maddalary zyýansyzlandyryjy, holesterini çykaryjy häsiýete eýedir. Kletçatka içegäniň içini sazlaşdyrýar, çakyr turşusy bolsa bedende uglewodlaryň ýaglara öwürilmegini togtadýar. Süýt turşusynyň bolmagy süýjüli diabet keselini bejermekde ulanylýar. Kelemiň şiresinde kaliý ionlarynyň bolmagy onuň gipokaliýemiýada, ýürek-damar, böwrek kesellerinde ulanmaga mümkinçilik berýär.

Mundan başga-da kelemiň şiresi sary getirmede, dalak kesellerinde, ýokary dem alyş ýollaryň kesellerinde (agyz çaykamak) giňden ulanylýar. Onuň ter ýapragy bogunlaryň agyrysyny aýyrmak üçin ýapgy edilýär.

Nar. Boýy 4-5 m ýetýän gyrymsy ýa-da pes agaç. Gabygy kaştan reňkli çatlak agaç. Miwesi togalak gyzyl goňur reňkli, içinde köpsanly çigidi bolup, ol şireli süýji gatlak bilen örtülendir. Türkmenistanda ol medenileşdirilip, miwesi agaç hökmünde ösdürilýär. Lukmançylykda naryň baldagynyň, şahalarynyň gabygy, köküniň gabygy, miwesiniň gabygy we miwesi ulanylýar.

Baldagynyň, şahalarynyň we köküniň gabyklarynda alkaloidleriň toplумы pellelerin, izopellelerin, metilizopellelerin bardyr. Esasy güýçli alkaloid – pseudopelleterindir. Ýapraklarynda betulin, ursol turşulary; güllerinde reňkleýji madda - punisin we tanin bardyr. Miwesiniň gabygynda köp mukdarda tanin bardyr. Miwesinde vitamin C, organiki turşulary, limon turşusy (6%), gant bardyr.

Naryň şahalarynyň gabygy teniý (gurçugyna) garşy serişde hökmünde gadymdan bellidir. Naryň miwesiniň gabygy (taniniň bol-

magy) örtüji serişde gaýnaglama garşy, içgeçmelere, dizenteriýa, gastrite garşy ulanylýar. Nar has gadymy halk derman serişdesidir. Onuň güllerini Abu Aly Ibn Sina aşgazan kesellerini, dişiň etiniň gan akmalaryny bejermeklikde ulanypdyr. Miwesini bolsa peşew kowujy, ýara bitiriji, örtüji serişde hökmünde ulanypdyr.

Böwrekde, aşgazanda agyry peýda bolanda süýji naryň şiresi içilýär. Turşy naryň şiresi süýjüli diabet keselini bejermekde peýdaly. Naryň miwesiniň şiresi gyzgyn peseldiji, suwsuzlygyny gandyryjy, ýakymlaşdyryjy serişde hökmünde ulanylýar.

Ter miwesiniň gabygy üsgülewükde, gaýnaglama kesellerinde peýdaly.

Gadym wagtlarda naryň miwesiniň gabygy, miwesi we güli, gijilewükde, sary getirmede, üsgülewükde, süňk döwüklerinde, agyry aýryjy, dizenteriýa garşy serişde hökmünde ulanylýdyr.

Alkaloid - pelleterini arassa görnüşinde (0.4-0.5 g) ulanylanda adamlara zäherli täsiri bar. Ylmy lukmançylykda bu alkaloid tanin we kükürt turşusy bilen onuň gabygynyň ekstrakty tasma şekilli gurçuga garşy ulanylýar. Miwesiniň gabygy lukmançylykda ulanylýan tanini almakda çig mal hasaplanýar.

Ulanlyşy. Örtüji serişde hökmünde 2 çay çemçe miwesiniň ownadylan gabygyny 1 bulgur suw bilen 15 min gaýnatmaly. Süzüp, 2 günüň dowamynda içmeli.

Gurçuga (teniý) garşy 50 g baldagynyň we kökünüň gabygyny 0.5 l suw bilen 15 min gaýnadyp, sowandan soň süzmeli we lukmanyň gözegçilinde 2-3 sagadyň dowamynda içmeli.

KITAPDA GYSGALDYLYP ULANYLAN SÖZLER

Aq.	Aqua	suw
Bulb.	Bulbus	sogana meñzeş düýp
Cort.	Cortex	gabyk
Dec.	Decoctum	gaýnatma
Extr.	Extractum	ekstrakt
Fol.	Folium	ýaprak
Flor.	Flores	güller
Fruct.	Fructus	miwe
Gem.	Gemmae	pyntyklar
GTEB		gurbaga täsir ediş birligi
Gutt.	Guttae	damja
Herb.	Herba	oty
Inf.	Infuzum	gyzgyn demleme
KTEB		kepderä täsir ediş birligi
Ol.	Oleum	ýagy
Pulv.	Pulveratus	ürgün görnüşinde
Rad.	Radix	kök
Rhiz	Rhizoma	porryk
Sem.	Semen	tohum, çigidi
Sicc.	Siccus (rem)	gury
Sir.	Sirupus	şerbet
Sol.	Solutio	ergin
Spec.	Species	ýygyndy, garyndy, otlaryň ýygyndysy
Spir.	Spiritus	spirt
Spiss.	Spissum	goýy
Succ.	Succus	şire
Tinct.	Tinctura	tinktura
Ung.	Unguentum	çalgy

DERMANLYK ÖSÜMLIKLERINIŇ TÜRKMENÇE-LATYNÇA ATLARY

T/b	Türkmençe atlary	Latynça atlary	Sah.
1.	Adaty dänegerçek	– <i>Datura stramonium</i> L.	232
2.	Adaty nazbaýgöl	– <i>Ocimum basilicum</i> L.	219
3.	Adaty ýakymlyja	– <i>Origanum vulgare</i> L.	240
4.	Adaty zirk	– <i>Berberis vulgaris</i> L.	250
5.	Adaty erik	– <i>Armeniaca Vulgaris</i> Lam	265
6.	Aždarhaot	– <i>Dracocephalum subcapitatum</i> [O. Knutze]	210
7.	Ajy buýan	– <i>Sophora pachycarpa</i> C. A. Mey.	235
8.	Alyç	– <i>Crataegus sanguinea</i> . Pall.	214
9.	Anhuz	– <i>Anchuza italica</i>	219
10.	Arça	– <i>Juniperus communis</i> L.	212
11.	Arnap	– <i>Zizyphus jujuba</i> Mill.	242
12.	Atgulak	– <i>Plantago major</i> L	245
13.	Atkaştany	– <i>Aesculus hippocastanum</i> L.	208
14.	Apelsin	– <i>Citrus sinensis</i> Risso	270
15.	Barwinok	– <i>Vinca minor</i> L.	213
16.	Borjak	– <i>Ephedra equisetina</i> Bunge	227
17.	Böwrek çayy	– <i>Orthosiphon stamipeius</i>	248
18.	Böwürslen	– <i>Rubus Caesins</i> L.	269
19.	Boýbodran	– <i>Achillea millefolium</i> L.	241
20.	Bürelije	– <i>Pulicaria gnaphalodes</i>	220
21.	Buýan	– <i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	237
22.	Çasaran	– <i>Hippohae rahanumnoides</i> . L.	253
23.	Çerbiye	– <i>Althaea officinalis</i> L.	207
24.	Çerkez	– <i>Salsola Richteri</i> Kar. ex Litv.	238

25. Çomuç	– <i>Ferula assa-foetida</i> L.	211
26. Çopantelpék	– <i>Matricaria recutita</i> L.	245
27. Çopantorba	– <i>Capsella bursa pastoris</i> L.	252
28. Çöpboýa	– <i>Rubia tinctorum</i> L.	211
29. Dänegerçek	– <i>Datura innoxia</i> Mill.	231
30. Daşkekre (gök güläleç)	– <i>Centaurea cyanus</i> L.	228
31. Daştohumlyja	– <i>Lithospermum officinale</i> L.	209
32. Demirtiken	– <i>Tribulus terrestris</i> L.	240
33. Dermanlyk melissa	– <i>Melissa officinalis</i> L.	254
34. Dermanlyk tozga	– <i>Taraxacum officinale</i> Wigg.	255
35. Diş ammisi	– <i>Ammi visnaga</i> L.	230
36. Düyedaban	– <i>Zygophyllum fawago</i> L.	225
37. Dyrnaklyja	– <i>Calendula officinalis</i> L.	246
38. Ehinaseýa	– <i>Echinacea purpurea</i> L. Moench.	240
39. Eşekýorunja	– <i>Melilotus officinalis</i> L. Pall.	247
40. Gara çayyr	– <i>Cynodon dactylon</i> L. Pers.	256
41. Adaty gawun	– <i>Cucumis melo</i> L.	268
42. Garpyz	– <i>Citrullus edulis</i> Pang.	266
43. Göwen	– <i>Astragalus pulvinatus</i> Bunge	219
44. Gowaça	– <i>Gossypium</i> L.	205
45. Göýül	– <i>Capparis spinosa</i> L.	222
46. Gyzyly burç	– <i>Capsicum annuum</i> L.	257
47. Adaty hmel	– <i>Humulus lupulus</i> L.	229
48. Injir	– <i>Ficus carica</i> L.	216
49. Innew	– <i>Fagopyrum sagittatum</i> Gilib.	268
50. Itburun	– <i>Roza canina</i> L.	248
51. Çit-çiti	– <i>Urtica dioica</i> L.	250
52. Sarygül	– <i>Hypericum perforatum</i> L.	247
53. Käşir	– <i>Daucus sativum</i> (hoffm) Roehl.	264
54. Adaty kädi	– <i>Cucurbita pepo</i> L.	264
55. Kartoşka	– <i>Solanum tuberosum</i> L.	267
56. Keýik oty	– <i>Ziziphora clinopodioides</i> L.	210
57. Kelem	– <i>Brassica oleracea</i> L.	270
58. Kinza	– <i>Coriandrum sativum</i> L.	257
59. Künji	– <i>Sesamum indicum</i> L.	243
60. Aýypenje	– <i>Arctium lappa</i> L.	212

61. Mañyrsak	– Hyoseyamus niger L.	231
62. Atguýruk	– Equisetum arvense	216
63. Injigül	– Convallaria majolis. L.	249
64. Narpyz	– Mentha piperita L.	186
65. Nar	– Punica granatum L.	271
66. Ak omela	– Viscum Album L.	214
67. Waleriana	– Valeriana officinalis L.	227
68. Pisse	– Pistacia vera L.	242
69. Polatly	– Ononis arvensis	205
70. Porsy agaç	– Ailanthus altissima [Mill.] Swingle	218
71. Rauwolfiýa	– Rauwolfia serpentina	215
72. Sabur	– Aloe arborescens Mill.	206
73. Saryçöp	– Delphinium semibarbatum Bien. ex Boiss	232
74. Saryja ot	– Erysimum canescens Roth.	236
75. Sarymsak	– Allium sativum L.	224
76. Semzek	– Portulaca oleraceae L.	238
77. Senaýmekge	– Cassia acutifolia. Del.	251
78. Şirguýruk	– Leonurus quinquelobatus	229
79. Sogan	– Allium cepa L.	243
80. Skutillariya	– Scutellaria galericulata L.	239
81. Şorluk sferofizasy	– Sphaerophysa salsula [Pall.] D.C.	236
82. Sumah	– Rhus coriaria L.	239
83. Tanasetum	– Tanacetum vulgare L.	206
84. Towşan dodak	– Lagochilus inebrians. Bunge.	251
85. Tilkiçay	– Stachys lawandulifolia Vahl.	226
86. Turşy ülje	– Cerasus austera L.	222
87. Uly demrewot	– Chelidonium majus. L.	200
88. Üç bölek goşa diş	– Bidens tripartita L.	225
89. Üzüm	– Vitis vinifera L.	221
90. Ysmanak	– Spinacia oleracea L.	240
91. Ýandak	– Alhagi persarum Boiss et Buhse	221
92. Ýazky adonisi	– Adonis vernalis L.	248
93. Ýeken	– Acorus calamus L.	217
94. Üzärlik	– Peganum harmala L.	209
95. Zeýtun	– Olea europaea L.	249

DERMANLYK ÖSÜMLIKLERINIŇ LATYNÇA-TÜRKMENÇE ATLARY

T/b	Latynça atlary	Türkmençe atlary	Sah.
1.	<i>Adonis vernalis</i> L.	– Ýaz adonisi	248
2.	<i>Achillea millefolium</i> L.	– Boýbodran	241
3.	<i>Acorus calamus</i> L.	– Ýeken	217
4.	<i>Aesculus hippocastanum</i> L.	– Atkaşdany	208
5.	<i>Ailanthus altissima</i> [Mill.] Swingle	– Porsy agaç	218
6.	<i>Alhagi persarum</i> Boiss et Buhse	– Ýandak	221
7.	<i>Allium cepa</i> L.	– Sogan	243
8.	<i>Allium sativum</i> L.	– Sarymsak	224
9.	<i>Aloe arborescens</i>	– Sabur	206
10.	<i>Althaea officinalis</i> L.	– Çerbiýe	207
11.	<i>Ammi visnaga</i> L.	– Diş ammi	230
12.	<i>Anchuza italica</i>	– Anhuz	219
13.	<i>Archidium lappa</i> L.	– Aýypenje	212
14.	<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam.	– Adaty erik	265
15.	<i>Astragalus pulvinatus</i> Bunge	– Göwen	219
16.	<i>Berberis vulgaris</i> L.	– Adaty zirk	250
17.	<i>Bidens tripartita</i> L.	– Üç bölek goşa diş	225
18.	<i>Brassica oleraceae</i> L.	– Kelem	270
19.	<i>Calendula officinalis</i> L.	– Dyrnaklyja	246
20.	<i>Capparis spinosa</i> L.	– Göýül	222
21.	<i>Capsella bursa pastoris</i> L. Medic	– Çopantorba	252
22.	<i>Capsicum annuum</i> L.	– Gyzył burç	257
23.	<i>Cassia acutifolia</i> Del.	– Senaý mekge	251
24.	<i>Centaurea cyanus</i> L.	– Daşkekre (gök gülälek)	228
25.	<i>Cerasus austera</i> L.	– Turşy ülje	222
26.	<i>Chelidonium majus</i> L.	– Uly demrewot	200
27.	<i>Citrullus edulis</i> Pang.	– Garpyz	266
28.	<i>Convallaria majalis</i> L.	– Injigül	249
29.	<i>Coriandrum sativum</i> L.	– Kinza	257
30.	<i>Crataegus sanguinea</i> Pall.	– Alyç	214
31.	<i>Cucumis melo</i> L.	– Adaty gawun	268
32.	<i>Cucurbita pepo</i> L.	– Adaty kädi	264
33.	<i>Cynodon dactylon</i> L. Pers.	– Gara çayyr	256

34.	<i>Datura innoxia</i> Mill.	– Dänegerçek	231
35.	<i>Datura stramonium</i> L.	– Adaty dänegerçek	232
36.	<i>Daucus sativum</i> (Hoffm) Rochl.	– Kâşir	264
37.	<i>Delphinium semibarbatum</i> Bien. ex Boiss	– Saryçöp	232
38.	<i>Dracocephalum</i> [O. Knutze] Lipski	– Aždarhaot	210
39.	<i>Echinasea purpurea</i> L. Moench.	– Ehinaseya	240
40.	<i>Ephedra equisetina</i> . Bunge	– Borjak	227
41.	<i>Equisetum arvense</i>	– Atguýruk	216
42.	<i>Erysimum canescens</i> Roth.	– Saryjaot	236
43.	<i>Fagopyrum sagittatum</i> Gilib.	– Innew	268
44.	<i>Ferula assa-foetida</i> L.	– Çomuç	211
45.	<i>Ficus carica</i> L.	– Injir	216
46.	<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.	– Buýan	237
47.	<i>Gossypium</i> L.	– Gowaça	205
48.	<i>Hippohae rahanumnoides</i> . L.	– Çasaran	253
49.	<i>Humulus lupulus</i> L.	– Adaty hmel	229
50.	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	– Mañyrsak	231
51.	<i>Hypericum perforatum</i> L.	– Sarygül	247
52.	<i>Juniperus communis</i> L.	– Arça	212
53.	<i>Leonurus quinquelobatus</i> L.	– Şirguýruk	229
54.	<i>Lithospermum officinale</i> L.	– Daştohumlyja	209
55.	<i>Lagochilus inebrians</i> . Bunge.	– Towşandodak	251
56.	<i>Matricaria recutita</i> L.	– Çopantelpek	245
57.	<i>Melilotus officinalis</i> L. [Pall.]	– Eşekýorunja	247
58.	<i>Melissa officinalis</i> . L.	– Dermanlyk melissa	254
59.	<i>Mentha piperita</i> L.	– Narpyz	186
60.	<i>Ocimum basilicum</i> L.	– Adaty nazybaýgül	219
61.	<i>Olea europaea</i> L.	– Zeýtun	249
62.	<i>Ononis arvensis</i>	– Polatly	205
63.	<i>Origanum vulgare</i> L.	– Adaty ýakymlyja	240
64.	<i>Orthosiphon stamipeius</i>	– Böwrek çay	248
65.	<i>Peganum harmala</i> L.	– Üzärlük	209
66.	<i>Pistacia vera</i> L.	– Pisse	242
67.	<i>Plantago major</i> L.	– Atgulak	245

68.	<i>Portulaca oleraceae</i> L.	– Semzek	238
69.	<i>Pulicaria gnaphalodes</i> [Vent] Boiss.	– Bürelije	220
70.	<i>Punicif granatum</i> L.	– Nar	271
71.	<i>Rauvolfia serpentina</i>	– Rauwolfiýa	215
72.	<i>Rhus coriaria</i> L.	– Sumah	239
73.	<i>Roza canina</i> L.	– Itburun	248
74.	<i>Rubia tinctorum</i> L.	– Çöpboýa	211
75.	<i>Rubus Caesins</i> L.	– Bówürslen	269
76.	<i>Salsola Richteri</i> Kar. ex Litv.	– Çerkez	238
77.	<i>Scutellaria galericulata</i> L.	– Skutellariya	239
78.	<i>Sesamum indicum</i> L.	– Künji	243
79.	<i>Sitrus sinensis</i> Risso	– Apelsin	270
80.	<i>Solanum Fuberosum</i> L.	– Kartoşka	267
81.	<i>Sophora pachycarpa</i> . C. A. Mey	– Ajy buýan	235
82.	<i>Sphaerophysa salsula</i> [Pall.] D. C.	– Şorluk sferofizasy	236
83.	<i>Spinacia oleracea</i> L.	– Ysmanak	240
84.	<i>Stachys lawandulifolia</i> Vahl.	– Tilki çay	226
85.	<i>Tanacetum vulgare</i> L.	– Tanasetum	206
86.	<i>Taraxacum officinale</i> . Wigg.	– Dermanlyk tozga	255
87.	<i>Tribulus terrestris</i> L.	– Demirtiken	240
88.	<i>Urtica dioica</i> . L.	– Çit-çiti	250
89.	<i>Valeriana officinalis</i> L.	– Waleriana	227
90.	<i>Vinca minor</i> L.	– Barwinok	213
91.	<i>Viscum Album</i> L.	– Ak omelo	214
92.	<i>Vitis vinifera</i> L.	– Üzüm	221
93.	<i>Ziziphora clinopodioides</i> L.	– Keýik oty	210
94.	<i>Zizyphus jujuba</i> Mill.	– Arnap	242
95.	<i>Zygophyllum favago</i> L.	– Düýedaban	225

FITOTERAPIYADA ULANYLYAN DERMAN ÖSÜMLIKLERI

Boýbodran

Mañyrsak

Injigül

Ýeken

Belladonna

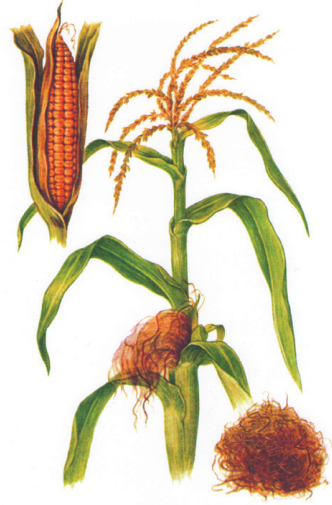
Waleriana

Dyrnaklyja

Towşandodak

Bidenek**Mekgejowen****Çasaran****Borjak**

Uly demrewot

Alyç

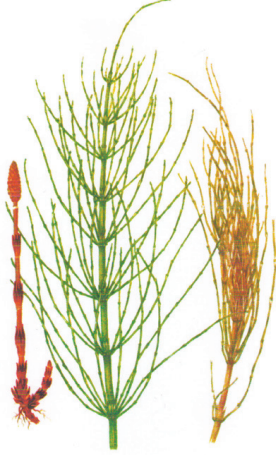

Benezşe

Ýowşan

Zirk**Tanasetum****Sabur****Daşkekre**

Atguýruk

Diş ammisi

Sarygöl

Tozga

Böwrek çayı

Dänegerçek

Ajy buýan

Dürotý

Guzygulak

Ýakymlyja

Çopantelpek

Buýan

Şirguýruk

Çit-çiti

Arça

Senaýmekge

DERMAN ÖSÜMLIKLERIŇ ÇIG MALLARYNYŇ ÝYGNALYŞ MÖWSÜMLERI

T/b	Derman ösümliginiň ady	Ýygnalýan bölegi	Ýygnalýan wagty	Ýygnalýan ýeri
1	2	3	4	5
1.	Adaty arça	Miwesi	Iýul	Sosna tokaýlyklary
2.	Adaty malina	Miwesi	Iýul	Saýaly tokaýlar
3.	Adaty atgulak	Oty	Maý, sentýabr	Ýol ýakalary, açyk meýdanlar
4.	Adaty rýabina	Miwesi, gülleri	Maý, awgust	Tokaýlar
5.	Adaty hren	Köki	Maý, sentýabr	Çygly çemenlikler, mellekler
6.	Adaty timin	Oty	Iýun, sentýabr	Çemenlikler, ýol ýakalary
7.	Adaty zygyr	Oty	Iýul	Gury çemenlikli jülgeler
8.	At turşujasy	Köki	Sentýabr	Çygly çemenlikler
9.	Ajyýowşan	Otunyň ýokarky gülleýän bölegi	Iýul, sentýabr	Ulanylman ýatan boş meýdanlar
10.	Alyç	Miwesi, gülleri	Maý, awgust	Tokaýlyklar
11.	Ak gaýyň agajy	Ýapragy, pyntygy	Maý, iyul	Tokaýlyklar
12.	Brusnika	Ýapragy	Aprel, maý	Gür tokaýlyklar
13.	Badyýan	Oty, köki	Iýul, sentýabr	Mellekler

1	2	3	4	5
14.	Buýan	Porrugy	May, sentýabr	Çemenlikli sähralar
15.	Boýbodran	Oty	Iýul, awgust	Çemenlikler, açyk meýdanlar
16.	Benewşe	Oty	Iýun, awgust	Boz ýerler, meýdanlar
17.	Çit-çiti	Ýapragy	May, sentýabr	Mellekler, boş ýatan ýerler
18.	Çopantorba	Oty	May, sentýabr	Ulanylmaýan, boş ýatan ýerler
19.	Çopantelpek	Gülleri	Iýul, awgust	Açyk meýdanlar, mellekler
20.	Çernika	Ýapragy, miwesi	Iýul	Sosna tokaýlyklary
21.	Dyrnakgül	Gul çogdamy	Iýul, sentýabr	Tokaýlyklar, ýapgyt baýyrlar
22.	Dermanlyk tozga	Oty, köki	Maý, sentýabr	Meydanlar, çemenlikler
23.	Dermanlyk okopnik	Köki	Maý, oktýabr	Çemenli aýlaglar
24.	Demrewot	Oty	Iýun, awgust	Mellekler, tokaýlyklar
25.	Eşekýorunja	Oty	Iýul, awgust	Boş ýatan ýerler, medeni ekinleriň ýerleri
26.	Düroty	Gülleri, ýapragy	Maý, awgust	Çygly ýerler
27.	Erkeklik bisepere	porrugy	Aprel, oktýabr	Saýaly tokaýlyklar

1	2	3	4	5
28.	Gara mañyrsak	Ýapragy	Iýun, iyul	Meýdanlar, ulanylmaýan ýerler, mellekler
29.	Garatiken	Miwesi	Sentýabr	Jeñnellikler, gyrymsy agaçlar
30.	Gara derek (toraňňy)	Pyntygy	Aprel, maý	Çygly tokaýlyklar
31.	Itburun	Miwesi, gülleri	Iýul, oktýabr	Tokaýlar, gyrymsy agaçlaryň arasy
32.	Sarygül	Oty	Iýul, awgust	Meýdanlar
33.	Kelem	Ýerden ýokarsy	Sentýabr, oktyabr	Mellekler
34.	Käşir	Ýerasty bölegi, tohumy	Iýul, oktýabr	Mellekler
35.	Keçegül	Oty	Iýun, awgust	Çygly tokaýlyklar
36.	Käkilik oty	Oty	Iýun, iýul	Gury jülgeli tokaýlar
37.	Lipa	Gülleri	Iýun	Ýaprakly tokaýlar
38.	Atguýruk	Oty	Maý, sentýabr	Meydanlar, ulanylman ýatan ýerler, çemenlikler
39.	Narpyz	Oty	Iýul	Çygly çemenlikler
40.	Waleriana	Köki we porrugy	Awgust, sentýabr	Çemenli tokaýlar, derýalaryň kenary
41.	Gara tiken	Gabygy	Aprel, maý	Gyrymsy agaçlaryň arasy, derýalaryň kenary
42.	Tanasetum (pižma)	Gul çogdamy	Iýul, awgust	Açyk meýdanlar, çemenlikler

1	2	3	4	5
43.	Süýji ýeken	Oty	Iýul, awgust	Mellekler, meýdanlar
44.	Suwly burç	Oty	Iýul	Derýalaryň kenary, köller
45.	Sary çöp	Oty	Iýun, awgust	Çygly tokaýlyklar, çeşmeler
46.	Sogan	Ýerasty bölegi	Iýul, sentýabr	Mellekler
47.	Sosna	Püri, pyntygy	May, awgust	Sosna tokaýlyklary
48.	Sarymsak	Ýerasty bölegi	Awgust	Mellekler
49.	Aýygulak	Ýapragy	Iýul, awgust	Sosna, tundra tokaýlyklary
50.	Aýypenje	Köki	Maý, sentýabr	Mellekler, boş ýatan ýerler
51.	Üç bölek goşa diş	Oty	Iýul, awgust	Derýalaryň kenary, çemenlikler
52.	Gök daş kekre	Gülleri	Iýul	Çowdary ekilýän ýerler
53.	Ýaz adonisi	Oty	Maý, awgust	Tokaýly açyk meýdanlar
54.	Ýakymlyja	Oty	Iýul, awgust	Medenileşdirilen ösümlikleriň arasy

EDEBIÝATLAR

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistanyň dermanlyk ösümlikleri. – Aşgabat, 2009.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – melhemler mekany. – Aşgabat, 2011.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhbelentligiň ýurdy. – Aşgabat, 2007.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat, 2007.
5. *Abu Aly Ibn Sina*. Lukmançylyk ylmunyň kanunlary. – Aşgabat, 2003.
6. *Ашурова А.А.* Лекарственные растения Туркменистана, применяемые в народной медицине. – Ашгабат: Магарыф, 1992.
7. *Актыраadow А.* Derman otlar. – Aşgabat, 1993.
8. *Гаммерман А.Ф., Дамиров Ш. А., Каррыев М. О., Яковлев Г.П.* Лекарственные растения СССР, не включенные Фармакопею. – Ашгабат. Ылым, 1980.
9. *Гаммерман А.Ф.* Курс фармакогнозия. – Москва: Медицина, 1980.
10. *Гаммерман А.Ф., Кадаев Г.Н., Яценко-Хмелевский А.А.* Лекарственные растения. – М.: Высшая школа, 1984.
11. *Георгиевский В.П., Казаринов Н.А., Каррыев М. О.,* Физико-химические методы анализа биологически активных веществ растительного происхождения. – Ашгабат: Ылым, 1980.
12. *Gubaýew А.А.* Orta Aziýa halk tebigçiliginde ulanylýan ösümlikler we olaryň atlary. – Aşgabat: GKP. MK-nyň neşirýaty, 1991.
13. *Galkin W.A.* İç keselleri. – Aşgabat: Magaryf, 1995.
14. *Халматов Х.Х., Харламова И.А., Алимбаева П.К., Каррыев М. О., Хаитов И.Х.* Основные лекарственные растения Средней Азии. – Ташкент: Медицина, 1984.
15. *Иванченко В.А.* Основные растения в медицине народов Востока. – Ашгабат: Туркменистан, 1985.
16. *Ивашин Д.С. Катина З.Ф., Рыбачук М.З.* и др. Справочник по заготовкам лекарственных растений. – Киев: Урожай, 1989.

17. *Каррыев М. О.* Лекарственные растения Туркменистана. – Ашгабат: Туркменистан, 1996.
18. *Каррыев М. О.* Арча – лекарственное растение. – Ашгабат: Ылым, 1980.
19. *Каррыев М. О.* Фармакохимия некоторых эфирно – маслических растений флоры Туркмении. – Ашгабат: Ылым, 1983.
20. *Каррыев М. О.* Лекарственные растения в научной и народной медицине. – Ашгабат: Знание, 1988.
21. *Каррыев М. О., Артемьева М.В., Бабаева Р.Г.* и др. Фармакохимия лекарственных растений Туркменистана. – Ашгабат: Ылым, 1991.
22. *Кербабаев Б.Б., Мещеряков А.А.* Лекарственные растения Туркмении. – Ашгабат: Ылым, 1985.
23. *Kerbabayew B.B.* Ösümlükleriň türkmen halk we ylmy atlary. – Aşgabat, 1992.
24. *Кузнецова М.А.* Лекарственное растительное сырье и препараты. – Москва: Высшая школа, 1987.
25. *Ладынина Е.А., Морозова Р.С.* Фитотерапия. – Л. Медицина, 1987.
26. *Машковский М.Д.* Лекарственные средства. В 2-х томах. – М: Медицина, 2011.
27. *Муравьева Д.А.* Фармакогнозия с основами биохимии лекарственных растений. – М.: Медицина, 1988.
28. *Муравьева Д.А.* Фармакогнозия. – М.: Медицина, 1991.
29. *Никитин В.В., Кербабаев Б.Б.* Туркменские народные и научные названия растений. – Ашгабат: 1962.
30. *Петков В.* Современная фитотерапия. Медицина и физкультура. – София, 1982.
31. *Радзинский В.Е., Аннаев Х.А., Аннаев О.М.* Лекарственные растения Туркменистана в педиатрии, акушерстве и гинекологии. – Ашгабат, 1994.
32. *Сало Л.П.* Лекарственные растения. – М.: Медицина, 1985.
33. *Соколов С.Я., Замотаев И.П.* Справочник по лекарственным растениям. Фитотерапия. – М.: Медицина, 1984.
34. *Турова А.Д., Сапожникова Э.Н.* Лекарственные растения СССР и их применение. – М.: Медицина, 1982.
35. *Ussayew U.D.* Balkan melhemleri. – Nebitdag, 1994.
36. *Вольнской В.Г., Вендер К.И., Фрейдман С.З.* и др. Лекарственные растения в научной и народной медицине. – Саратов, Саратовский университет, 1984.
37. Internet maglumatlary, 2011.

MAZMUNY

Giriş	7
-------------	---

I bap. FITOTERAPIÝA WE DERMAN ÖSÜMLIK ÇIG MALLARY BARADA

1.1. Fitoterapiýa hakynda	9
1.2. Derman ösümliklerinde saklanýan biologiki işjeň maddalar	15
1.3. Derman ösümlikleriniň ýygnaýyşy we guradylyşy	26
1.4. Derman ösümlik çig malyndan derman görmüşleriniň taýýarlanylşy	33

II bap. KÖP ÝAÝRAN KESELLERINIŇ DERMAN ÖSÜMLIKLERI WE FITOSERIŞDELERI BILEN BEJERILIŞI

2.1. Ýürek-damar keselleriniň fitoterapiýasy	36
2.2. Nerw ulgamynyň keselleriniň fitoterapiýasy	60
2.3. Dem alyş agzalarynyň keselleriniň fitoterapiýasy	66
2.4. Aşgazan-içege keselleriniň fitoterapiýasy	82
2.5. Bagyr we öt ýollarynyň keselleri	102
2.6. Böwrek we peşew ýollarynyň keselleri	121
2.7. Madda çalşygynyň bozulmalarynda ýüze çykýan keselleriň fitoterapiýasy	138
2.8. Endokrin ulgamynyň keselleri	144
2.9. Soguljan keseliniň fitoterapiýasy	156
2.10. Deri keselleri	161
2.11. Gözellikde ulanylýan derman ösümlikleri	190
2.12. Diş keselleri	197
2.13. Ýaralaryň bejerilişi	200

III bap. LUKMANÇYLYK AMALYNDA ULANYLYAN DERMAN ÖSÜMLIKLER

IV bap. LUKMANÇYLYKDAKY IÝMIT ÖSÜMLIKLERI ..

GOŞMAÇALAR

Kitapda gysgaldylyp ulanylan sözler	273
Dermanlyk ösümlikleriniň türkmençe-latynça atlary	274
Dermanlyk ösümlikleriniň latynça-türkmençe atlary	277
Fitoterapiýada ulanylýan derman ösümlikleri	280
Derman ösümlikleriň çig mallarynyň ýygnaýyş möwsümleri	289

*Ogulniýaz Rozyýewna Soltanowa, Oguljeren Atayewna Kokanowa,
Juma Sopyýewiç Sopyýew, Ilmyrat Gurbanowıç Gurbanow*

FITOTERAPIÝA

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktory	<i>N. Kakalyýewa</i>
Teh. redaktor	<i>T. Aslanowa</i>
Surat redaktory	<i>T. Aslanowa</i>
Neşir üçin jogapkär	<i>A. Teşayewa</i>
Kompýuter bezegi	<i>O. Gataulina</i>

Ýygnamaga berildi 12.09.2011. Çap etmäge rugsat edildi 28.03.2012.

Ölçeği 60x90 ¹/₁₆. Ofset kagyzy. Edebi garnitura.

Ofset çap ediliş usuly. Çap listi 18,5. Hasap-neşir listi 14,304.

Neşir № 19. Sargyt № 00 . Sany 500.

Türkmenistanyň Ylymlar akademiýasynyň “Ylym” neşirýaty.

744000. Aşgabat, Türkmenbaşy şaýoly, 18.